

arrest tillkommer förman samt överordnad av officers o. underofficers grad.

Förvedning, inlagring av vedämne (lignin) i ursprungl. av cellulosa bestående cellväggar hos växterna. Förekommer i ved- o. en del bastvävnader, i stenceller osv.

Förvirring el. konfusi'on, psykisk rubning, uppträdande bl. a. i samb. med akuta febersjukdomar, antingen då dessa äro på sin höjdpunkt el. i anslutning till temperaturfallet (krisen vid en lunginflammation). Tankeverksamheten spränges, talet saknar sammanhang, allt ter sig underligt för patienten, vilket återspeglas i hans rådvilla blick. I regel spontan tillbakagång ganska snabbt.

Förvittning, den sönderdelning, som mineral o. bergarter undergå vid jordytan genom luftens, vattnets, frostens o. växtlighetens (särsk. växt-rötternas) inverkan.

Förvälla, låta fasta födoämnen några minuter sjuda i kokande vatten.

Förökning inom växtriket kan försiggå dels på könlig, dels på könlös väg. Inom trädgårdsskötelsen utnyttjas båda dessa möjligheter. Individförökning åvägabringas här genom frösädd, sticklingar (sätkvistar), avläggare, rot-skott, delning av rotstockar, rotstycken (ex. för pepparrot), okulering, ympning samt av-sugning (ablaktering). Jfr Fortplantning.

F. ö. v., förkortning för *försåd öppet vatten*.

G

G g, antikva el. latinsk stil. G g, kursiv. G g, fraktur el. tysk stil. G g, gotisk stil.

G. i. Fornrom. taltecken för 400. — 2. Femte tonen i diatoniska C-durskalan.

G, sed. 1934 officiell förkortning för *gram*.

Ga 1. Kem. tecken för en atom galliurfl.

— 2. Förkortning för staten Georgia.

Gabardin (fr. *gabardine*), vävnad av kam-garn, silke el. bomull med tydliga snedrande.

Gabb'ata, enl. Joh. 19:13 den plats i Jeru-

salem, där Pilatus dömde Jesus.

Gabb'ro, djupbergarter tillhörande grönstens-familjen, äro jämnkorniga, medelgrova till grovkorniga, bruna till svarta o. innehålla pla-gioklas o. diallag ävensom stuudom olivin (olivingabbro). Diallagen är stundom mer el. mindre ersatt av hornblände ut mellanformer mellan gabbro o. diorit, s. k. gabbrodiorit.

Gabel, Christoffer (1617—73), dansk stats-man under Fredrik III, framstående finanspoli-ter; medverkade vid enväldets införande 1660.

Gabelten (av fr.), en betungande saltskatt i Frankrike, införd av Filip VI, upphävd 1790.

Gabelsberger, Franz Xaver (1789—1849), tysk uppfinnare av ett stenografiskt system, från 1840 chef för bayerska riksdagens stenografbyrå.

Gabés el. Gabés [-bäs'], hamnplats i ö. Tu-nis, vid Gabésviken (Trilla Syrten); utgör en oas. 19,000 inv. (1936).

Gabii, fornrom. stad, nu i ruiner, i mell. Italien, 20 km ö. om Rom.

Gabin [gabä's'], Jean, f. 1904, fransk film-skådespelare med knapp koncentrerad gestalt-ningsförmåga. Spelade huvudrollerna bl. a. i *Pépé från Marseille* (1937) o. *Dimmornas kaj* (1938).

Gable [ge'bl], Clark, f. igor, amerik. film-skådespelare. Typisk »he-man» med intelligens o. humor i sitt spel, t. ex. i *Det hände en natt* (1934) o. *Myteri* (1935).

Gablonz, tjeck. Jablonec, stad i n.ö. Tjeckoslovakien, 29,000 inv. (1939). Tillv. av glas- o. bronsvaror.

Gabon [-bän'c'], franska namnet på Gabun. Gaboriau [gabär'ja'], Émile (1835—73), fransk författare; skrev kriminalromaner (*Mon-sieur Lecoq*, 1869), som vunno stor spridning.

Ga'briel (hebr., »Guds man»), en av ärke-änglarna enl. Dan. 9: 21, 1. uk. 1: 19 m. fl., Guds sändebud. I islam står G. främst i änglaskaran.

Gabriel [-äU'], Ange Jacques (1698—1782), fransk r.-**.

arkitekt, den le-dande vid Louis-seizestilens ut-bildning inom den franska bygg-nadskonsten. Hu-vudverk: ord-nandet av nuv. *Place de la Con-corde* i Paris med de ståtliga pa-latsfasaderna (detal, se bild) samt i Versailles bl. a. *slottsoveran*, lustslottet *Petit Trianon* o. rumsinteriörer. Monografi av de Fels (1912).



Gabrie'li, Giovanni (1557—1612), vene-tiansk tonsättare, av stor betydelse för in-strumentalmusikens utveckling.

Gabrielsson, Assar, f. 1891, industri-män. Anställd i SKF 1916. Verkst. dir. i AB. Volvo, Göteborg, sed. 1926.

Gabu'n, fr. Gabon, territorium (till 1934 koloni) i Franska Rkvatorialafrika. 238,842 kvkm, 384,000 inv., därav 1,700 vita (1946). Huvudstad: Libreville.

Gad, enl. 1 Mos. 30: n en son till Jakob; stamfäder för en israelitisk stam med boplat-s s. om Jabbok.

Gadd, enl. 1 Mos. 30: n en son till Jakob; stamfäder för en israelitisk stam med boplat-s s. om Jabbok.

Gadd, r. Gammal, oegentlig benämning på ormens tunga. — 2. Hos gaddsteklar ett med giftkörtel utrustat stickverktyg, utvecklat ur honornas äggläggningsrör.

Gadd'i, Taddeo, d. 1366, ital. målare, efterföljare till Giotto, vars naturalism han sökte föra vidare. Fresker i Santa Croce i Florens. I G:s fotspår gick sonen Agnolo G. (omkr. 1350—96).

Gaddsteklar, *Aculeata*, underordning av in-sektsordningen steklar. Honorna försedda med gadd, använd som vapen o. som hjälpmedel vid äggläggningen. Hanarna oövernåpna. I-keva av honung o. växtsafter, men äv. av rov;

en del äro parasitiska. Inom gruppen förekomma alla grader av samhällsbildning. Hit höra bl. a. bin, rosvsteklar, getingar o. myror.

Ga'de, Niels Wilhelm (1817—90), dansk tonsättare, skrev i nordisk, romantisk stil 8 symfonier, uvertyren *Nackhållan* von Ossian, körballaden *Elverskud* t. fl.

Gade, S v e n d, f. 1877, dansk dekorationsmålare, regissör o. filmcenariöförfattare. Verksam bl. a. hos Max Reinhardt samt i New York, Hollywood o. därefter vid Det kongelige i Köpenhamn. Gäst vid Kungl. teatern i Sthlm 1942. Utg. 1941 teaterminnena *Mil Livs Drejescene*.

Ga'debusch [-boij], stad i delstaten Mecklenburg, n. Tyskland. 2,600 inv. (1933)—20/12 712 vann Stenbock en glänsande seger över danskarna o. sachsarna vid G.

1. Gade'lius, Erik (1778—1827), läkare, prof. i teoretisk medicin vid Karol. inst. 1811, en av stiftarna av Sv. läkarsällskapet (1807).

2. Gadellius, Bror (1862—1938), läkare, prof. i psykiatri vid Karol. inst. o. överläkare vid Sthlms hospital 1903. Bl. arb. *Det mänskliga själslivet* (I—IV, 1921—24) o. *Skapande fantasi och sjuka skaldar* (1927).

Gadh, H e m m i n g (omkr. 1450—1520), statsman, 1481—1500 Sten Sture d. äs representant i Rom; 1501 utvald biskop (*electus*) i Linköping (aldrig invigd). Ivrig danskfiende var G. vid Sturarnas sida en ledare för den sv. politiken, tills han 1518 förråddt bortfördes av Kristian II. Under kriget 1520 befann sig G. på dansk sida — orsaken till hans omsvängning är obekant — men blev s. å. ett av offren för Kristian II:s blodsdomar. Hänsynslös i sin diplomati o. lidelsefull i sitt partitagande var G. en typisk renässansgestalt. Som folklédare en av Sveriges främsta.

Gadolinit, ett i Sverige (Ytterby) förekommande sälsynt, svartglänsande mineral av berylliumsilikat, i vilket dessutom ingå skandium o. yttrium.

Gadolinium, sälsynt jordmetall, 3-värd grundämne. Kem. tecken Gd, atomvikt 156.9 (7 stabila isotoper), atomnr. 64.

Gaeler [gä'-], namn på de kelter, som bebo Irland, Man o. skotska högländerna; vanl. högskottarna ensamt.

Gaeliska [gä'-], dels en grupp inom de keltiska språken o. dels den keltiska dialekt, som talas i v. Skottland, särsk. på Hebriderna, o. som är nära släkt med iriskan.

Gaeta, gammal, befäst hamnstad i mell. Italien, prov. Iltorio, vid Tyrenska sjön. 7,000 inv. G. har varit utsatt för många belägringar. Påven Pius IX tog 1848 sin Ullflykt till G.

Gafen/cu, Gri g o r e, f. 1892, rum. politiker o. journalist. Deputerad 1928, dec. 1938 — juli 1940 utrikesminister samt juli—sept. s. å. sändebud i Moskva. G:s inflytande var betydande, icke minst genom den av honom 1937 grundade tidn. *Timpul*. Utg. 1943 *Preliminaires de la guerre à Väst* (tysk övers. 1944) o. 1946 *Europas letzte Tage*, en skildring av stämningarna kring krigsutbrottet 1939. Num. bosatt i Schweiz.

Gaffel, från masten utgående stång, avsedd att uppbära snedsegel (gaffelsegel).

Gaffelantilop, *Antilocapra americana*, ett på Nordamerikas prarier levande, nu sälsynt, antilopartat slidhornsdjur. Längd omkr. 1.5 m. Horn gaffelgrenade. Hornslidan fälles ärl. (Se bild.)



Gaffelapa, seglet under stormastens gaffel. Gaffelflock, seglet under flockmastens gaffel. Gaffelförgrening, dets. som dikotomi.

Gaffelsegel, trapetsformat segel under en gaffel.

Gaffelsvansar, omfatta två släkten av fam. *Notodonti'de*, medelstora spin- < narefjärilar med luden kropp. Larverna ha i bakre ändan; två spröt, ur vilka, då de oroas, fina trådar kunna utskjutas. Mest bekant är stora gaffelsvansen, *Dicra'nura vNula*, allmän gaffelsvans, till färgen grå. Larven (se bild) lever på asp och pil. Täml. allmän. Maj—juli.



Gaffeltoppsegel, trekantigt segel mellan masttopp o. gaffel.

Gaga'rin, I v a n S e r g e j e v i t j (1814—81), furste, rysk författare. Jesuitmunk; skrev på franska: *Les starovères* (1857, *De gammal troende*), *La Russie sera-t-elle catholique?* (s. å.).

Gaga'tel, j e t, ett slags kolsvart brunkol. Är lätt att polera o. användes till smycken (svart bärnsten).

Gage [ga'sj] (av fr. *gage*, pant), avlöning.

Ga'gea, örtsläkte (fam. *Liliaceae*), 35 arter i Europas o. Asiens tempererade delar. *G. lutea*, vårlök (se bild), med gula, utvändigt grönstrimmade, trubblade kalkblad, o. den mindre *G. mVinitna* med långa, smalspetsade kalkblad, allmänna lund- o. värväxter.



von Ga'gern, H e i n r i c h (1799—1880), tysk liberal politiker; president i nationalförsamlingen i Frankfurt (1848), där han förgäves verkade för en tysk förbundsstat under Preussens ledning.

Gagliano [galja'nå], M a r o c (omkr. 1575—1642), ital. tonsättare. Bl. arb. operan *Dafne*. Gagnef, kommun i s. Dalarna, Kopparb. 1.; Gagnefs landsf.distr., Nedansiljans doms. 5,510 inv. (1947), därav i Gagnefs församling 4,263 samt i Mockfjärds församling 1,247.

Gagnera [ganje'ra] (av fr.), vinna, förtjäna. Gagneraux [ganje'rå], B e n i g n e (1756—95), fransk målare, verksam i Italien, där han bl. a. målade Påven Pius VI vidande *Gustav III antikalleriet i Vatikanen* (Nat.mus.).

Gahn, H e n r i k (1747—1816), amiralitetsläkare 1772—89, införde 1802 skyddskoppympling. G., som var en av Sveriges mest framstående läkare, deltog i stiftandet av Sv. läkarsällskapet 1807.

1. Gahn, W o l l e r, f. "/., 1890, arkitekt, har bl. a. (tills. med G. Clason) komponerat o. uppfört *Kanslihuset* i Sthlm (1930—35) o. *teatern* i Karlskrona (1939).

2. Gahn, G r e t a, f. «/a i%9), syster till W. G., textilkonstnärinna, chef för Handarbetsvänner sed. 1931.

3. Gahn, M ä r t h a, f. %9), 1891, textilkonstnärinna, ledde 1917—33 den textila tillverkningen i Svensk Hemsjöld, verksam vid Handarbetsvänner 1933—35, förestår sed 1935 AB. Librarian.

Gäl'a el. G e (grek., jorden), i grek. myt. personifikation av jorden, framställd som en kvinnlig gudomlighet o. allt levandes moder.

Gaillard [gaja'r], F e r d i n a n d (1834—87), fransk kopparstickare o. målare.

Gaillarde [gajard'] (fr., it. *gagliarda*), ital. livlig dans i 3/4 takt från 1500- o. 1600-t.

Gaillardia [gaja'r]-, örtsläkte (fam. *Compositae*), 15 amerik. arter. Blomkorgar stora, med kraftig gul el. purpurdröd färg; strålblommor stundom tvåfärgade. *G. aristata*, en i trädgårdar vanlig prydnadsväxt,

Gainsborough [ge'nsb°rå], stad i ö. England, grevsk. Lincolnshire, vid Trent. 10,000 inv. (1936). Maskinindustri. Bryggerier.

Gainsborough [ge'nsb°rå], Thomas (1727

—88), eng. målare. G., som tog intryck av bl. a. van Dyck, nederländskt o. franskt måleri, blev banbrytare för den engelska romantiska landskapsstilen (*The Mail*, 1783, *San Marino*, Kalifornien). Som porträttör hörde han också till tidens främsta. Betecknande äro de i svala toner hållna bilderna av *Mrs Siddons* (se bild), *Mrs Robinson* o. *Master Buttall*, kallad *The blue boy*, 1922 såld till Amerika (nu i San Marino, Kalif.) för nära 3 inill. kr., det högsta pris, som betalats för en tavla. Monogr. av V. T. Whitley (1915).



Gairdnersjön [gä'dn°-], avloppslös saltsjö i s. Australien, 112 m ö. h, 4,764 kvktn.

Gaitskill [gä'tsk°H], H u g h, f. 1906, britt. politiker (arbetarpartiet), medl. av underhuset sed. 1945, understatssekr. i bränsleministeriet 1946—47, bränsle minister sed. okt. 1947.

Gaj, stötningsrigg till däckvart o. vissa bommar.

Gaj, i j u d e v i t (1809—72), serbo-kroatisk författare o. språkman; betydelsefullt verk sam för ett serbo-kroatiskt nationalspråk m. m. (jfr Illyrism).

Gajus (2:a årh. e.Kr.), berömd rom. rättslär. G:s förnämsta arb., *Institutionum cotnmentarii* IV (förf. omkr. 160 e.Kr.), anses bilda grundvalen för Justinians berömda *Institutiones*.

Ga'la, sp., it., fr., fest; festdräkt. Galach'ov, Aleksej Dmitrijev i t j (1807—92), rysk litteraturhistoriker, prof. i Petersburg 1865—82. Utg. bl. a. en rysk krestomati o. en stor rysk litteraturhistoria, värdefull särskilt för studiet av 1700-t.

Galaktisk (av grek. *galax*Vas, mjölkvägen, vintergatan), hänförande sig till vintergatan. Jfr Astronomiska koordinater.

Galaktome'ter, dets. som mjölkprovare. **Galaktos** [-täs], en enkel sockerart, som tills, m. glykos bildas vid hydrolys av mjölksocker o. melibios. Jfr Raffinos.

Galalit, ämne, framställt av kasein o. formaldehyd, användes som ersättning för horn, elfenben o. celluloid.

Galant' (fr., av *gala*), artig, uppvaktande. — *Galanta* äventyr, karleksäventyr. — *Galanteri*, smicker, artighet. — *Galanterivaror*, prydnadsvaror.

Galan'thus, örtsläkte (fam. *Amaryllidaceae*), 5 arter i Medelhavsområdet. Blommor hängande med 3 yttre större, vita o. 3 inre mindre, urnupna o. grönkantade hylleblad. *G. nivalis*, snödropp (se bild), allmänt odlad tidig värxärt.



Galápagosöarna (av sp. *galapago*, sköldpadda), officiellt *Colónöarna*, vulkanisk ögrupp i Stilla havet, utanför Ecuador, som de tillhöra som provins. 7,844 kvkm, 1,000 inv. (1938). G. äro bekanta för sin egendomliga djurvärld (jätte-sköldpaddor m. m.). Med Ecuador tillstånd uppträdde För. Stat. 1942 baser på öarna (återlämnade 1946). Huvudstad: San Cristóbal.

Gal'ata, stadsdel i Istanbul.

Galate'a, grek. *Gala'te'ia*, i grek. myt. en havsnymf, som kyklopen Polyfemos förgäves älskade.

Galat'erbrevet, ett av Pauli brev i NT, ställt till församlingar i Galatien i Mindre Asien; hävdar med kraft de kristnas inre frihet från judiska laggränningar (Gal. 4: 1—7).

Galati [galats'], ty. *G a l a t z*, hamnstad i ö. Rumänien, provinsen Moldova, vid Donau. 93,000 inv. (1941). Livlig handel o. industri. Svårt skadat av en jordbävning nov. 1940.

Gala lien, forntida landskap i Mindre Asien, omkr. nuv. Ankara, erövrades 278 f.Kr. av gallerna, blev 25 f.Kr. rom. provins.

Galatina, stad i s.ö. Italien, prov. Lecce. 20,000 inv. (1931). Handel med olivolja.

Galatz', tyska namnet på Galati.

Galba, Servius Sulpicius (5 f.Kr.—69 e.Kr.), rom. kejsare. Utropad till kejsare efter Nero 68 e.Kr., mördad vid soldatuppror följ. år.

Ga'Bhanum, ett gummihart, som erhålles av den i s. Iran inhemska *Fe'ula galbani'flua*; användes bl. a. till plåster.

Gald, plur. *g a l d r a* (isl. *galdr*, av *gala*, sj unga), fornnord. trollång, besvärjelsesång.

Galdhöpigen, Skandinaviens näst högsta fjälltopp, i Jotunheiraen, Norge. 2,468 m. Jfr Glitterind.

Galdö [-däs], **Benito Pérez** (1845—1920), spansk författare; har skrivit historiska romaner o. moderna realistiska samhällsskildringar, bl. a. *Dona Perfecta* (1876; sv. övers. 1893), *Gloria* (1877; sv. övers. 1884).

Galea's (it. *galeazza*), tvåmastat fartyg med främre masten högre än bakre (se bild).

Galej'a (eng. *galley*), äldre namn på galär. — »Vad hade min son på galejan att göra» (dvs. vad hade han med den saken att skaffa), uttryck hämtat från en replik i Molières »Scapins skärmstycken»: *Que diable allait-il faire dans cette gal're*



Gale'nos, Klaudio's (omkr. 131—201 e.Kr.), grek. läkare o. filosof från Pergamon. G. förutsatte i alla naturprocesser den mest fullständiga ändamålsenlighet o. byggde på detta förhållande sitt vetenskapliga system. Genom sina till flera hundra uppgående skrifter, utgörande en sammanfattning av dåtidens medicinska vetande, kom han att utöva ett oerhört inflytande på den medicinska vetenskapen ända fram till medeltiden, även om hans anhängares starka hävdande av hans ofelbarhet icke var ägnat att i allo gagna medicinen utveckling.

Galeo, flygplats vid Rio de Janeiro.

Galeop'sis, örtsläkte (fam. *Labiatae*), 7 arter i Europa o. Asien. Kronans underläpp med 2 blåsformade knölar. *G. te'trahit*, nässeldån, rödblommig med strävhäng stam, allmän på odlade ställen. *G. specio'sa*, hampdån, har stora, svaavelglä blommor med rödviolett mittflik; sett stundom besvärligt åkergräs.

Galeotti [-äfti], Vincenzo (r733—1816), ital. -dansk balettmästare, grundläggare av den danska baletten.

Galerie Moderne, konstutställningslokal i Sthlm, öppnad 1928.

Gal'e'rius, Gajus G. Valerius Maximia 11 u. s. d. 371 e.Kr., rom. kejsare. G. blev 293 underkejsare under Diocletianus o. 305 överkejsare. Bekant för förförl, mot de kristna.

Gal'genfrist (ty., av *Galgen*, galge, o. *Frist*, uppskov), uppskov med hängningen; uppskov med något obehagligt. — *Gal'gfys* iono-

m i, skurkutsceude. — Galghum or, cgentl. en dödsdöms känslor inför galgen; förtvivlans munterhet.

Galicien, sp. Galicia, landskap i n.v. Spanien, omfattande prov. Corufia, Lugo, Orense o. Pontevedra. 2,586,000 inv. (1945).

Galiléen (av hebr. galil, område), Palestinas nordl. landskap. Övre G. utgör förgreningar från Libanon, medan Nedre G. kännetecknas av en öppen o. omväxlande natur. G., som får sin karaktär av det skogsladda Karrael, det snötäckta Hermon (2,000 m ö. h.), sjön Gennesaret (200 m u. h.) o. den fruktbara Jisreelslätten, var bebott av en frihetsälskande befolkning. Huvudorter i biblisk tid: Nasaret, Kaper-naum, Magdala, Tiberias. Av de stränga judarna betraktades G. med förakt (Joh. 7: 52).

Galilei. Galileo (1564—1644), berömd i tal. naturforskare o. filosof, 1592 prof. i Padua, 1610 hovmatematiker i Florens. G. uppfann bl. a. den hydrostatiska vågen för bestämning av specifika vikter o. gjorde den för den moderna dynamiken grundläggande upptäckten, att accelerationen vid fallrörelsen är konstant o. proportionell mot den drivande kraften, samt lyckades på grundval härav äv. lägga grunden till studiet av den för artilleriet så betydelsefulla kulbanan. Genom att sätta samman en konkvav o. en konvex lins till en kikare (nutida teaterkikare), upptäckte han 4 jupitermän, solfläckar, Venus' faser m. m. Som författare av den kopernikanska världsbilden blev han av inkvisitionsdomstolen förvisad från Florens.



Galileiska sjön, annat namn för Gennesaret. Gal'ium, örtsläkte (fam. Rubiaceae), ca 300 arter i alla världsdelar utom Australien. Blad kransställda, blommor små i rikt sammansatta knippen, krona hjulformig, vit el. gul, foder omärkligt. Frukten en i 2 delfrukter sönderfallande klyvfrukt. G. ve'rum, gulmåra el. Jungfru Marie sänghalm, gulblommig, starkt doftande, vanligt ängsväxt. G. apar'ne, snärjgräs, med stråvhärig stam o. grönaktiga blommor, ett vanligt ogräs.

G a l i z i e n. po. Malopolska (Lillpoleu), historisk provins i s. Polen, på Karpaternas nordsluttning, omfattande äv. num. ryska områden till Bukovina i ö. 79>215 kvkm, omkr. 8.5 mill. inv. (1938). Genomflytes av Weichsel, San, Dnjestr o. Bug. — Efter att ha tillhört Ungern, Polen o. Ryssland blev G. vid mitt, av 1200-t. självständigt, förenades sed. med Litauen o. på 1300-t. med Polen; 1772 österrik. krouland. 1919 ingick det i republ. Polen. G. var under hela Första världskr. krigsskådeplats. Vojevodskapet Lwów, Stanislawów o. Tarnopol, som i sept. 1939 ockuperades av Ryssland, intogs i juli 1941 av tyskarna o. införlivades i aug. s. å. med Gncrcralguv. Polen, i vilket det av Tyskland i sept. 1939 ockuperade vojevodskapet Kraków redan ingick.

Galjadet', ett slags trekantig, kort vimpel. **Galjo'n**, utbyggnad kring förstaven på äldre fartyg, ofta prydd med ornament cl. snidad bild, galjo'nbild. Galjo'nbilder från en del hist. ryktbara örlogsfartyg äro uppställda i den s. k. Galjo'nslunden å Karlskrona varv.

Gäll (fsv. galdar), ofruktbar, könlös, t. ex. gällko, gällblomma.

Gäll, Franz Joseph (1758—1828), österrik. läkare, frenologiens grundläggare.

Galla, den gröngula, beska vätska, som oavbrutet avsöndras av levern o. upplagras i gallblåsa för att vid matsmältningen genom gallgången tömmas j tolvfingertarmen. Gallan,

vars huvudbeståndsdelar äro gallsyrade alkalisalter, kolesterolin o. gallfärgämnen, inverkar vid matsmältningen på fettets i födan samt hämmar förruttnelsen i tarmen. Hos människan avsöndras per dygn omkr. 1 liter g. Jfr Gallsyror.

Gall'a, gäll a'e'r, hamitiskt blandfolk i ö. Afrika (s. ptiopien o. det inre av Kenya). Huvudnäringar: jordbruk o. boskapsskötsel. Omkr. 1 mill.; hedningar.

Gallait [gala']. Louis (1810—87), belg. historiemålare; vann stor berömmelse med tavlan Karl V:s tronavsägelse (Bryssels mus.).

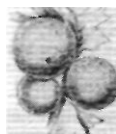
Gall'a Placi'dia, d. 450, dotter till Theodosius den store o. hans andra maka Galla, förmäld med västgoternas konung Ataulf. Hennes kupörtäckta gravkapell i Ravenna med innerväggarna



prydda av mosaiker (se bild) hör till den fornkristna konstens märkligaste monument.

GallTas, Matthias (1584—1647), tysk härförare. G. tjänstgjorde under Wallenstein o. blev efter dennes fall kejsarlig överbefälh. (1634). Segrade vid Nördlingen (s. å.) men spelade under de följ. årens fälttåg mot Banner o. Torstenson en rätt slät roll o. gick därför under öknamnet »kärdfördärvaren».

Gallbildningar el. cec'id'ier, av parasitiska växter cl. djur förorsakade missbildningar av växtdelar i form av knölförmade ansvallningar, påslänkande utväxter, filflikande överdrag osv. Av gallsteklar förorsakad gallbildning på ek, s. k. galläpple, se bild.



Gallblåsa, hos människan en päronformig, 8—14 cm lång behållare, fastvuxen vid leverns undre yta. Står genom en gång, gallblåse g å n g e n, i förbindelse med gallgången o. tjänstgör som behållare för den mellan måltiderna avsöndrade gallan.

Gallblåsein flamma tion förekommer ofta samtidigt med gallsten o. utmärkes av smärtor o. ömhet i levertrakten, feber, kräkningar o. allmän sjukdomskänsla. Kan i svårare fall leda till bristning av gallblåsan o. bukhinneinflammation. Fördrar ofta operation.

Galle, stad på Ceylon. 49,000 inv. (1931).

Galle, Peder, d. 1537 el. 1538, teol. professor i Uppsala, en av reformationens bittraste bekämpare i Sverige.

Galle [gäll], André (1761—1844), fransk medaljgravör, kallad konsulatets o. kejsardömet's »bronshistoriker».

Gall'e, Johann Gottfried (1812—1910), tysk astronom, upptäckte planeten Neptunus. Jfr Leverier.

Gallé, Émile (1846—1904), fransk konsthantverkare, vann ryktbarhet genom sina i överfångsteknik utförda glas.

Gallehus, by i s.ö. Danmark, Jylland, Ribe Amt. Där påträffades 1639



o. 1734 två märkliga guldhorn, antagl. dansk arb. från 400-t:s förra hälft. De stulofs o. nedsmältes 1802 men ha rekonstruerats efter gamla beskrivningar. På ett av hornen fanns en märklig runinskrift. (Se bild å föreg. sida.)

Galfen-Kall'ela, A k s e t i (kallade sig före 1905 Axel Gallen) (1865 — 1931), finsk målare. Påverkad av finsk folkdiktning (Kalcvala) utbildade han en dekorativ, starkt förenklad stil, som haft betydelse för den finskt nationella riktningen. Illustratör. (*Kullervo lörbannande*, se bild.) Monografi av W. Hagelstam (1904). — Söner J o r m a G.-K., f. 1898, d. i Finsk-ryska kriget 1939, fortsatte illustrationen av Kalevala.



Galler, keltiskt folk, som bebodde nuv. Frankrike mellan Seine o. Garonne samt övre Italien; i vidsträckt mening av stammarna i Belgien, det övriga Frankrike o. Schweiz. Gallerna äro bl. a. bekanta för sitt egendomliga, fast organiserade prästerskap, druiderna.

Galler. *El. tekt.* Den i ett elektronrör mellan anoden o. glödtärnen insatta, spiral- el. gallerformiga elektrod, till vilken man ansluter den spänning, som skall förstärkas el. förvandlas till lågfrekventa strömmar. Stundom äro galler o. glödtärnen förenade med ett stort motstånd, *g a l l e r m o t s t ä n d* el. *g a l l e r l a c k a*. I vissa elektronrör arrangeras två till fyra galler.

Galleri' (it. *galleria*, fr. *galerie*). 1. Ett långt, smalt rum (el. korridor), ofta praktfullt inrett (Karl XI:s galleri, Kungl. slottet) o. med plats för konstverk. — 2. Konstmuseum. — 3. Arkadförsedd gång i en övre våning. — 4. De högst upp belägna platserna på en teater. — 5. Täckt gång i äldre fästningar. — 6. Utbyggnad på ömse sidor om akterspegeln på äldre krigsfartyg.

Galleri'skog, skog vid vattendrag i för övrigt skoglösa trakter.

Gallermast, fyrtonnsliknande mastbyggnad på slagskepp, särsk. på amerik. fartyg.

Gallgången, leverns utförsgång, upptager gallblåsegången o. mynnar i tolvfingertarmen.

Gall'ia cisalpi'na, lat., »Gallien hitom Alpena», Posläkten. Jfr Gallien.

Gall'ia transalpi'na, lat., »Gallien bortom Alpena», Frankrike med Belgien o. Schweiz. Jfr Gallien.

Gall'i (da) Bibiena, ital. konstnärsfamilj under 1600- o. 1700-t., som haft stor betyd. för teaterbyggnadens o. -dekorationsens utveckling under barocken. Jfr Bibiena.

Gallieism' (av lat. *GaVia*, Gallien), franskt språkbruk inblandat i andra språk.

GaU'U-Curei [-korr'tSi], A m e l i t a, f. 1889, ital. koloraturångerska, 1920—35 vid Metropolitan i New York.

Gall'ien, lat. Ga l l i 'a, betecknade fordom dels övre Italien, Gallia cisalpi'na, erövrat av romarna 222 f.Kr., dels n.v. Frankrike, Belgien o. Schweiz. Gallia transalpi'na, vars s.d. del blev romersk provins 120 f.Kr. o. som i sin helhet erövrades av Caesar 58—50 f.Kr.

Gallien' [galjen'i], Joseph Simon (1849—1916), fransk general. G. underkuvade som generalguvernör Madagaskar o. blev 1908 inspektör för kolonialtrupperna o. led. av

högsta krigsrådet. Efter Första världskr:s utbrott militärguvernör i Paris hade han stor del i Marnesegern i sept. 1914. Krigsminister okt. 1915—mars 1916. 1921 blev G. efter döden upphöjd till marskalk av Frankrike. (Se bild.)



Gallie'nus, Publius Licinius (218—268), rom. kejsare, son av Valerianus, 253 dennes medregent, 260 ensam kejsare. G. förde strider mot goterna o. upproriska stathållare.

Galliera, ital. hertigdöme invid Bologna. G. tillhörde Eugène Beauharnais' dotter Josefine, g. m. kronprins Oskar av Sverige-Norge. Såldes 1837 till påven för 600,000 kr., som utgöra penningfideikommiss inom huset Bernadotte.

de Gallifet [fä'], Gaston Alexandre Auguste (1830—1909), markis, fransk general; deltog med utmärkelse i Fransk-tyska kriget o. tog senare som krigsminister (1899—1900) energiskt Dreyfus' parti.

Gallika'niska kyrkan, benämning på den franska (urspr. galliska) kyrkan ur synpunkten av dess gentemot påvliga anspråk självständiga hållning, hävdad redan under Pippin, Earl den store m. fl. samt under de reformatoriska kyrkomötena. Särsk. framträdde den efter kyrkomötet i Paris 1682, då det franska prästerskapet med biskop Bossuet i spetsen antog det gallikanska prästerskapets fyra propositioner: 1) påven avhändes all makt i världsliga ting; 2) av. i andliga ting är han bunden av allmänna kyrkomöten; 3) hans makt i Frankrike är inskränkt genom franska kyrkans gamla rättigheter; 4) hans utsagor gälla som ofelbara endast såvitt de gillas av den allmänna kyrkan. Under senare tid har denna självständighetstendens avsevärt försvagats.

Gallimati'as (enl. den sannolikaste förklaringen ett under senare hälften av 1500-t. i Paris uppkommet slangord, sammansatt av lat. *gaWus*, stridstupp, disputant, o. grek. -*mati'a*, vetande), disputantvisdom, akademiskt munväder; tomt ordsvall, meningslöst prat.

Gallio'n, annan form för galjon.

Gallipoli. 1. Halvö utmed Dardanellssundet, n.v. Turkiet, på europeiska sidan. På halvön staden G., fästning o. hamn. 30,000 inv. Under Första världskr. gjorde ententen febr.—aug. igrs förgäves försök att tränga igenom Dardanellerna o. taga Konstantinopel, bl. a. genom en landstigning på G. De eng. förlusterna uppgingo till 100,000 döda o. sårade samt 12,000 fångar. — 2. Stad i s.d. Italien, prov. Lecce, på en klippa i Tarantoviken. 13,000 inv. (1924). Tonfisk. Olivolja.

Gallisk, fransk. — G. esprit [espri], tankande, karakteristiskt för en fransman.

Gall'iska tuppen (fr. *le coq gaulois*), fransk nationell sinnebild: lat. *gaWus* betyder näml. både »tupp» o. »galler», dvs. fransman.

Gall'ium, sällsynt, vit metall, 2- o. 3-värt grundämne. Kem. tecken Ga, atomvikt 69.72 (stabila isotoper 69 o. 71), atomnr.: 31, spec. vikt 6.0, smältp. 30°.

Gallmyggor, *Cecidomyiidae*, familj bland myggorna. Små, 2—5 mm. Iarverna förorsaka ofta gallbildningar. Över 100 arter i Sverige, varav flera svåra skadedjur på kulturväxter (»hessiska flugan» el. kornmygga, vetcnyggor, pärongallmygga m. fl.).

Gallodier [-dje'i], Louis (1733—1803), balettmästare. På Gustav 11:3 uppdrag organiserade han en balettkår för den 1773 öppnade Operan i Sthlm, där han senare fungerade som balettmästare. Hans efter ritning av Desprez

i Drottningholms park uppförda bostad är bevarad.

Gallon [ga:l^on]. 1. Eng. rymdmått = 4.546 l. — 2. Amerik. rymdmått = 3.785 l.

Galling, beståndsvårdande borttagande av stammar ur skog. Vid låg gallring huggas de lägre träden ut, vid kröngallring glesar man ut de högre kronskikten.

Gallsteklar el. galläpplesteklar, *Cynipidae*, familj bland parasitsteklarna. Oftast små o. mörkt färgade. Indelas i äkta gallsteklar, vilka lägga sina ägg i friska växt-delar, varefter en gallbildning uppkommer, snyltgallsteklar, vilka lägga sina ägg i de av de äkta gallsteklarnas larver orsakade gallbildningarna, o. parasitiska gallsteklar, vilka lägga sina ägg på el. i andra levande insekter, av vilka larverna sedermera leva.

Gallsten, i gallblåsan förekommande, av gallbestandsdelar uppbyggda, sandkorns- till äggstora, hårda el. mjuka (vaxartade), stenlika bildningar, växlande till antal o. form; förorsaka, om de inklämmas i gallblåse- el. gall-gången, s. k. gallstenskolik, anfall av intensiva kolikartade smärtor i levertrakten, strålände ut i ryggen o. upp mot högra skuldran, ofta förbundna med kräkningar, stark allmän sjukdomskänsla o. gulsot. Behandlas med smärtstillande medel o. värme; fordrar vanl. operation.

Gallsyror, i galla ingående organiska syror, t. ex. cholsyra, vilka äro kemiskt närbesläktade med steriner (jfr Kolesterolin, som också ingår i galla). De äro i regel förenade med aminosyror, t. ex. glykokoll o. taurin (till glykokollsyra, taurocholsyra m. fl.). G. ha förmåga att emulgera fett, vilket underlättar den enzymatiska sönderdelningen av fett vid matsmältningen. Därvid bildas additionsföreningar, s. k. choleinsyror, mellan gall- o. fettsyror. Gallsyrorernas byggnad har utretts av H. Wieland, som erhöi Nobelpriset härför.

Gallupins tituttet [gsell^op-], gängse benämning på *Gallups American institute of public opinion* [gsel^op^on merr^oik^on inn^ostitt^oet ävv pabb^olik pinn^oj^on], förk. *AIPO*, ett 1933 av George Gallup i För. Stat. grundat institut, som genom metodiska stickprovsenquäter registrerar folkopinionen i frågor av allmänt intresse. Sed. 1942 finnes ett svenskt "Gallupinstitut", som står under kontroll av prof. Tord Palander.

Gallus, Gajus Vibius Trebonianus, d. 253, rom. kejsare 251; besegrades av goterna o. mördades av sina soldater.

Galrus, Jacob Handl (1550—91), tysk tonsättare, en av 1500-t:s mest betydande; skrev kyrkliga sångverk.

Gall^ossyra, trioxibensoesyra, förekommer i växtriket antingen i fri form (t. ex. i teblad) el. vanl. bunden som glykosider i olika garvämnen. Er hålles genom spjälkning av garvsyra ur galläpplen (jfr Gallbildning) medelst syra el. vissa mögelsvampar. Användes till framställning av blåck o. vissa färgämnen, t. ex. antragallol o. gallocyanin. Salterna kallas gall^ol^oa. Basiskt vismutgallat användes som sårpulver (dermatol).

von Gallwitz, Max (1852—1942), tysk general o. politiker; deltog i Första världskr. på flera fronter (västfronten 1914, östfronten 1915 o. hösten s. å. i Serbien, från mars 1916 vid Verdun, juli s. å. i Sommeslaget samt från dec. s. å. ånyo framför Verdun). Jan. 1918 blev G. armégruppchef; tog avsked s. å. i dcc.

Galläpple, en gallbildning. — Galläpple-garvsyra, dets. som tannin. Jfr Garvämnen.

Gallöss, *Tetianeu^oa*, bladlusläkte. Mest bekant är *T. ul^omi*, vilken förorsakar gula till bruna skaftrade gallbildningar på översidan av

almarnas blad. Utvecklingshistorien mycket invecklad, med fem helt olika skäktled varje sommar, levande dels på almen, dels på olika grässlåg.

Galmeja el. zinkspat, $ZnCO_3$, viktig zinkmalm utomlands, var fördom den enda använda zinkmalmen. Jfr Zink.

Galois [gal^oa], Évariste (1811—32), fransk matematiker, genom sin gruppteori grundläggare av den moderna ekvationsteorien. I det vetenskapliga testamente han uppgjorde natten innan han dödades i en duell, skisserade han satser ur den teori för de abelska integralerna, som 25 år senare skapades av Riemann. (Se bild.)



Gal^on (fr. *galon*), snöre (träns) av guld el. silvertråd m. m., på uniformsplägg som beteckning för grad el. genomgångna skolor. — Gal^oner^oa, förse med guld.

Galopp (av fr.). 1. Hästens snabbaste gångart; den sätter därvid fötterna i marken i tre tempon. — 2. Livlig dans i 'U' takt, inkom på 1820-t. från Tyskland.

Galopperande lungsot, mycket hastigt för-löpande lungtuberkulos.

Galosch' (fr. *galoché*, av lat. *gaWica*, gallisk sko), yttersko av gummi (förr av läder).

Galsworthy [gäls^oobi], John (1867—1933), eng. författare, urspr. advokat. Sina största framgångar vann G. med romancykeln *The Forsyte saga* (1906—28; samtl. delar i sv. övers.), romanerna *Fraternity* (1908; Broderskap, 1918), *The patrician* (1911; Aristokrater, 1919), *The dark flower* (1913; Den svarta bloman, 1916) samt som dramatiker. G. skildrar i sin diktning helst överklassens liv, ofta satiriskt. Nobelpristagare 1932.



Galt, Peder (1584—1644), dansk adelsman, sändebud i Stihl 1622—24. G., som efter slaget vid Femern var amiral över danska flottan, ansågs bära skulden till att den svenska undslapp ur Kielbukten o. avrättades därför. G:s depescher från Sverige utgavs 1920.

Galtabäck, fiskläge i Halland, 9 km s. om Varberg. Livräddningsstation. 1928 påträffades i G. lämn. av ett skepp från äldre järn-åldern (»Nordens äldsta segelfartyg»).

Galten, Mälarens västligaste fjärd, i vilken Arbogaån, Hedströmmen, Köpingsån o. Kolbäckens utfalla; sammanhänger i ö. med Blacken genom Kvicksund.

Galton [gält^on], sir Francis (1822—1911), eng. läkare, verksam inom vitt skilda vetenskaper; utgav de första synoptiska kartorna över Europa, sysslade med utbildandet av fingeravtryckssystemet o. var äv. framstående antropolog o. ärftlighetsforskare.

Galtonpipa [gält^on-p], efter samma princip som ångvislan konstruerad liten pipa, vars längd kan förändras o. med vilken mycket höga toner (över 50,000 svängningar i sek.) kunna erhållas. Användes vid hörselundersökning. Jfr Ultraljud.

Galupp^oi, Baldassare (1706—85), ital. tonsättare. Skrev ett hundratal operor, särsk. komiska.

Galva^oni, Luigi (i737—98), ital. läkare, upptäckte att musklerna i nyl. avskurna grodd-lär komma i kramp vid beröring med metaller.

Denna upptäckt ledde dels till Voltas uppfinning av det galvaniska elementet o. dels till senare tiders studium av elektriska retningsfenomen hos muskler, vilka bortskurits från levande el. nyl. dödade försöksdjur.

Galvanisera, överdraga ett föremål med metallhinna med hjälp av elektrolys. Jfr Galvanostegi. I inskränkt o. överförd betydelse att överdraga med zink, antingen medelst elektrolys el. genom neddoppning i smält zink.

Galvaniskc element', efter L. Galvani uppkallad anordning för alstring av elektr. spänning o. ström på kemisk väg. Jfr Element.

Galvanometer (av *Galvani* o. grek. *metrél'n*, mäta), instrument för mätning av svaga elektr. spänningar o. strömmar. Konstrueras på samma sätt som ampere- o. voltmetrar, ehuru visaren ofta ersättes av en spegel, mot vilken en ljusstråle får reflekteras o. ånge spegelns vridning efter en skala. För att få instrumentet mycket känsligt upphänges dess rörliga del, spolen, i ett fosforbronsband el. en ytterst fin försilvrad kvartstråd. Jfr Stränggalvanometer.

Galvanoplastik' (av *Galvani* o. grek. *plass'ein*, bilda), konsten att på elektrolytisk väg åstadkomma metallavtryck av konstföremål, till klischeér m. m. Jfr Galvanostegi.

Galvanoskop [-skåp] (av *Galvani* o. grek. *shop'h'n*, se), galvanometer av enklare konstruktion utan graderad skala.

Galvanostegi' (av *Galvani* o. grek. *ste'gein*, betäcka), konsten att genom elektrolys överdraga föremål med ett metallskikt (förgyllning, förkromning, förnickling, försilvring m. m.). Metallföremåls yta rengöres därvid noga genom betning, andra föremål görs ledande genom ingnidning med grafit o. dyl.

Galvanotekni'k (av *Galvani* o. grek. *tek'ne*, konst), gemensam benämning på galvanostegi o. galvanoplastik.

Galway [gá'w'e'l]. 1. Grevskap i Eire, prov. Connaught. 166,000 inv. (1943). — 2. Huvudstad i G. 1, vid Galwaybukten. 18,000 inv. (1936). College tillh. univ. i Dublin.

Galveston [gas'l'vist'n], stad i Texas, s. För. Stat., på en ö vid inloppet till Galvestonbukten. 61,000 inv. (1944). Näst New York är G. För. Stat:s främsta exporthamn o. har världens största bomullsexport.

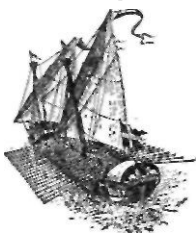
Galär, i äldre tider brukligt roddkrigsfartyg. I Medelhavsländerna användes krigsfångar o. förbrytare (galärslavar) vid årorna, vid vilka de vanl. voro fastkedjade. Svensk galär från 1714, se bild.

Galärvarvet, den på Djurgården belägna delen av flottans varv i Sthlm. Anlagt 1722, senare kraftigt utvidgat, På 1830-t. omgivet med den nuv. muren.

Gama'liel, enl. Apg. 22: 3 Paulus lärare; representant för äkta judisk lagfromhet.

Gamasoh' (fr. *gamage*, av it. *gamba*, ben), benbeklädd, vanl. av gummityg, som spännes om hästens skenben till skydd för senorna.

Gamba, viola da gamba, ett under 1600-t. populärt stråkinstrument, liknande violoncellen men med platt botten o. 6 strängar (se bild). Tonen mjuk o. smekande. — Äv. en orgelstämma, intonerad med skarp klang.



Gambetta [ga'β'βā'ta'], Leon (1838—82), fransk advokat, statsman. Håtsk fiende till Napoleon III ingick G. efter dennes störetande i nationalförsvarsregeringen (1870), samlade efter nederlagen nya trupper o. motarbetade ehuru förgäves stillstånd o. fred. Hans mål var sedan revansch (»aldrig tala därom, alltid tänka därpå»). G. ivrade i det inre för sociala reformer o. bildade egen ministär i nov. 1881. (Se bild.)



Gambia [gæmm'bi°]. 1. Flod i Västafrika, utfaller i Atlanten s. om Kap Verde. 740 km. — 2. Britt. kronkoloni, omfattande ön St. Mary vid mynningen av G. 1 (179 kvkm, 14,000 inv., 1931), samt ett protektorat omkring nedre G. 1 (10,706 kvkm, 185,000 inv., 1931). Jordnötter. Huvudstad: Bathurst på ön St. Mary.

Gambieröarna (gasmm'bi°), vulkanisk ögrupp i Stilla havet, Polynesien, tillh. Frankrike. 16 kvkm, 1,500 inv. (1936). Största ön: Mangareva.

Gamb'ir, ett garvmedel, som består av det intorkade extraktet ur blad o. grenar av en i det indomalajiska området växande lian, *Uncaria gambir* (fam. *Rubiaceae*). Ingår äv. i betel.

Gambi't (av it. *gambetto*, krokben), spelöppning i schack.

Gambri'nu, flandrisk sagokonung, som ansågs ha upfunnit konsten att brygga öl.

Game [gæ'm], eng., spel (ex.: tennis).

Gamelin [gamla'c'l], Maurice, f. 1872, fransk general. Tjänstgjorde under Första världskr. i marskalk Joffres stab, var 1925 —26 överbefälh. i Syrien o. 1927 i Marocko. Blev 1931 chef för generalstaben o. 1935 generalinspektör för armén samt vice president i Högsta krigsrådet. 1938 utnämndes G. till generalstabschef o. i juni 1939 till överbefälh. för de förenade fransk-eng. arméerna i fall av krig. Avskedades i maj 1940 på grund av de franska motgångarna vid den tyska offensiven o. ställdes febr. 1942 till ansvar inför Riomdomstolen. I tysk fångenskap 1943—45.

Game't (av grek. *ga'mos*, giftermål), könscell hos växter el. djur. Jfr Befruktnings.

Gametofyt' el. gamofyt' (av grek. *ga'mos*, giftermål, o. *fyto'n*, växt), den generation hos växterna, som utvecklar könsorgan o. könsceller, ex. prothalliet hos ormbunksväxterna. Jfr Generation.

Gamfåglar, *Cathartidae*, familj av i allm. stora, litet klumpiga dagrovfåglar. Större el. mindre delar av huvudet oftast nakna. De flesta livnära sig av döda djur o. avskräde. Häcka ofta kolonivis. Förekommer i alla världsdelar utom Australien. Till Gamla världens egentliga gamar höra bl. a. as-, munk-, gäs- o. öröngam, till Nya världens kamgamar, kungsgamar in. fl.

Gamil'scheg, Ernst, f. 1887, österrik. språkforskare, romanist, prof. i Innsbruck 1915, i Berlin sed. 1925. Bl. arb. *Etymologisches Wörterbuch der französischen Sprache* (1926—29) o. *Romania germanica* (3 bd, 1934—36).

Gamlakarleby, fi. Kok'k'o'la, stad i v. Finland, Vasa l., vid Bottn. viken. 9,609 inv. (1942). Smör- o. trävaruhandel. Grundad 1620.

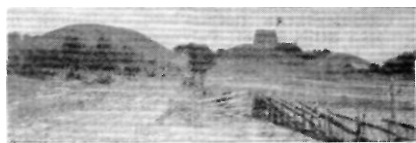
Gamla Norbergs bergslag, Västmanl. l., omfattar 3 kommuner: Norberg, Västervåla o. Karbenning. 7,948 inv. (1947). Västmanl. mell. doms.

Gamla stilen, dets. som julianska kalendern (jfr Kalender).

Gamla testamentet (lat. *Vetus testamentum*, det gamla förbundet) kallas de delar av Bibeln, vilka äro skrivna före Kristi födel-

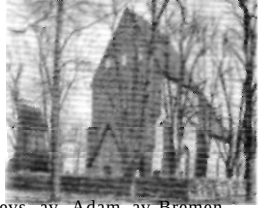
se. Med undantag av några mindre arameiska stycken är GT skrivet på hebreiska. Dess äldsta fullständiga handskrift härleder sig från 1009 e.Kr. Från den förkristna tiden äga vi dock vissa översättningar av GT, äldst bland dem den grek. *Septuaginta*, ofta citerad i NT. Vår svenska övers., av GT är gjord efter det hebr. (resp. aram.) originalet o. använder för bibelböckerna samma ordningsföljd som *Septuaginta*: 1) berättande, 2) poetiska o. undervisande, 3) profetiska böcker. Den hebreiska ordningsföljden beror av historiska förhållanden: 1) lagen (Moseböckerna), 2) profeterna (våra profeter utom Daniel samt Jos., Dom., 2 Sam. o. 2 Kon.) samt 3) skrifterna (övriga gammaltestamentliga böcker), utgörande ett senare tillägg. Vår nuv. kapitelindelning är från 1200-t., vår versnumrering från 1500-t.

Gamla Uppsala, sed. ¹/₁ 1947 inkorporerat med Uppsala. Egen församl. med 1.989 inv. (1947). — I forntiden betyd. tings- o. tempel-



plats. Kungasäte (till omkr. 900), varom tre väldiga kungshögar från 500-t. o. tidigare (se bild) samt en tingshög vittna. På 1130-t. synes biskopssätet, som n:4 blev ärkebiskopssäte, ha flyttats från Sigtuna till G., där en grästenskyrka uppfördes, av vilken delar ingå i den nu v. (se bild).

1273 flyttades ärkebiskopssätet till nuv. Uppsala. Under kyrkans golv anträffades 1926 rester, som vittnade om att en träbyggnad stått där under vikingatiden, trol. motsvarande det hednatempel, som omkr. 1070 beskrevs av Adam av Bremen.



Gamla världen kallas Europa, Asien o. Afrika i motsats till den av européerna senare upptäckta Nya världen el. Amerika.

Gamleby, kommun i n.ö. Småland, Kalm. 1.; Gamleby landsf.distr., Tjuströms doms. 3.017 inv. (1947), därav i Gamleby municipalsamhälle 496, varav i Gamleby köping 313. Köpingen är belägen på platsen för den medeltida staden Västervik.

Gamlestad, församl. i Göteborg. 48.307 inv. (1947).

Gamm'a, 3:e bokstaven i grek. alfabetet (γ, γ); motsvarar det latinska g. — γ = förkortning för mikrogram (se d. ö.).

Gammalkatoliker kallas de katoliker i Tyskland o. a. länder, som i opposition mot dogmen om påvens ofelbarhet (1870) bildat en egen katolsk kyrka. De erkänna ej påvens överhöghet, förkasta biktväng, celibat, helgonkult, processioner m. m. samt hålla gudstjänst på modersmålet. På senare tid har rörelsen gått tillbaka. — Gammalkatolsk kallar sig ock en sedan mitt. av 1700-t. organiserad kyrka i Holland, som erkänner påven men intar en viss självständighet gentemot rom.-kat. kyrkan.

Gammalkil, kommun i mcll. Östergötland, Östergöt. l.; Valkebo landsf.distr., Linköpings doms. 943 inv. (1947).

Gammallutheraner, benämning på de strängt renlärliga lutheraner i Tyskland, vilka opponerat

sig mot Evangeliska unionen o. bildat egna församlingar.

Gammalryssar, benämning på det parti under 1700-t:s första hälft, som motsatte sig Rysslands genom Peter I påbörjade europeisering.

Gammalstorp, kommun i s.v. Blekinge, Blek. l.; Mörrums landsf.distr., Bräkne o. Listers doms. 1.863 inv. (1947)-

Gammalsvenskby, by i Ukraina, vid Dnjepr, ej långt från Herson. 895 inv. (1927), ättlingar av estsvenskar, som 1782 förvisades dit från Dagö. 1929 utvandrade 881 bybor till Sverige, där flertalet bosatte sig på Gotland. Några familjer utvandrade sedan till Canada, o. V₄ av byborna återvände till G., där de under Andra världskr. gingo sin undergång till mötes eller såsom folktycker överfördes till Tyskland under den tyska reträtten 1944. Även dessa torde ha gått under.

Gammastrålar, γ-strålar, de radioaktiva strålar, som icke avböjas i magnetiska o. elektriska fält. Utgörs (till skillnad från alfa- o. betastrålar) av elektromagnetiska vågor o. är alltså av samma natur som röntgenstrålar men ha delvis ännu kortare våglängder (0.005—1 Å) o. mycket stor genomträngningsförmåga.

Gammelgårn, kommun på ö. Gotland, Gotl. l. (past.adr. Katthammarsvik); Koma landsf.distr., Gotlands, doms. 364 inv. (1947). Medeltida kyrka med skulpterad portal från omkr. 1335. Invid kyrkan en kastal från den äldre medeltiden.

Gammelstad, by o. stationssamhälle nära Luleå, Norrb. l. 544 inv. (1946).

Gammelängsforsen, fors i Indalsälven, 5 km nedanför Krängede. Kraftverk, byggt 1940—44 av Krängedebolaget. Fallhöjd 18 m, 3 turbin-aggregat (60.000 kW).

Gamofyt, dets. som gametofyt.

Gamo'ner (av grek. γαμος, giftermål), vid befruktningen katalytiskt verksamma ämnen.

Ganiow, George Anthony, f. 1904 i Ryssland, amerik. fysiker, sed. 1934 prof. i teoretisk fysik vid George Washington univ., har behandlat astrofysiska o. kärnfysiska problem samt författat populära framställningar om atomfysik (*Mr Tompkins utforskade atomer*, 1946, *Jordklotets biografi*, 1947, m. fl.).

Gamäng' (av fr. gamin), rackarunge, slyngel. Ganasch' (fr. ganache, av lat. gēnae, kinder), den del av hästens huvud, som har underkäkens övre, starkt utvidgade del till underlag.

Gand [ga^a], franska namnet på Gent.

Gandak, två vänsterbiflöder till Ganges.

Gander, flygplats i n.ö. Newfoundland.

Gandhara, gammalindiskt namn på ett område kring övre Indus på gränsen mellan Indien o. Afghanistan.

Gandha'rakonst, benämning på den särskilt inom plastiken företrädda stil, som i Gandhara i Indien hade sin högerperiod under seklerna närmast e.Kr. I densamma samman smälte indiska, grekiska o. persiska drag. Med sin från Grekland influerade

människoframställning fick g. betydelse för hela den buddhistiska världen. (Se bild.)

Gan'dhi, Mohandas Karamsind (1869—1948), ind. politiker, efter Gokhale (d. 1915) den främste ledaren för den ind. oavhängighetsrörelsen (*svaraj*). Hölls på grund av sin polit. verksamhet i fängelse av britt. regeringen 1922—24. 1929 krävde G. dominion-



ställning för Indien. För att stödja detta krav igångsatte han åren 1930 en ohörsamhetskampanj, som han först i mars 1931 inställde. Missnöjd med resultatet av den eng.-ind. konferensen i London s. å. återupptog han efter sin återkomst till Indien motståndet. 1934 lämnade G. den aktiva ledningen av kongresspartiet; efter den ind. självstyrelselagens ikraftträdande 1 april 1937 stödde han de moderata elementen inom partiet. Åter kongresspartiets ledare sept. 1940—dec. 1941. Som protest mot vicekungens hållning till indiernas konstitutionella krav inledde G. nov. 1940 en ny ohörsamhetskampanj. 1 aug. 1942 framlade G. den s. k. »Lämma Indienresolutionen», vari krävdes, att Storbritannien omedelbart skulle överlämna den politiska makten. G. arresterades men frigavs på grund av sjukdom maj 1944. Mördades s. å. 1948 av en fanatiker ur nationalistorg. Hindu Mahasabha. Under ohörsamhetskampanjerna fastade G. ofta. Som andlig folkledare utövade han maktigt inflytande på sina landsmän genom sina stränga moraliska principer o. sitt asketiska liv. Utg. *Mina experiment med sanningen* (2 bd, 1929—30). Jfr Brittiska Indien o. Nehru.



Ganesja, indisk gud, son till Sjiva. G. dyrkas som klockhetens o. kunskapens gud o. avbildas med elefanthuvud.

Gang'es, hinduernas heliga flod, flyter från Himalaya genom Bengalen till Bengaliska viken, bildande med Brahmaputra jordens största deltaland. 2.700 km. En mängd bifloder, bl. a. Jumna vid Allahabad. Flodområdet över 1 mill. kvkm. Segelbar, över 1.000 km. Genom stortrattade kanalaneläggningar har G. utnjutjats för bevattningen av kringliggande trakter.

Gangliecell (av *ganglion*), nervcell.

Gang'Hon. grek. r. Nervknut; anhopning av nerv(ganglie)-celler inom nervsystemet. — 2. Liten, spänd svulst med geléliknande innehåll, som uppkommer i närh. av ledgångar o. senor, särsk. på handlovens ryggsida. Behandlas operativt.

Gangr'än (av grek.). Med. Dets. som brand. Gangster [gaeng'st^o], medlem av förbrytarliga. Gann, kyrkoruin på n. Gotland, Lärbo kommun; kyrkan uppfördes i slutet av 1200-t.

Gano'id'er el. e m a l j f i s k a r, grupp av redan under devonperioden uppträdande fiskar, representerande benfiskarnas föregångare. De nu levande indelas i benganoider o. brosganoider (störarna). Kännetecknas bl. a. av stora, rutformiga, på ytan glänsande fjäll, g a n o i d f j ä l l, hos störarna typiska blott i stjärtregionen.

Gan's'er, ett slags snören el. band, som användas till garnering av möbler o. kläder.

Gans'sog, Johannes, tysk bildhuggare, verksam i Danmark vid isoo-t's slut, mästare till den i svart kalksten o. alabaster utförda predikstolen i Lunds domkyrka (1592).

Ganthem, kommun på mell. Gotland, Gotl. 1. (past.adr. Gotl. Hässelby); Roma landsf.-distr., Gotlands doms. 246 inv. (1947). Kyrka från 1200-t. med väggmålningar från 1400-t.

Gants de Suède [ga't d' svæd'], fr., egentl. »handskar från Sverige», samskisskinshandskar.

Ganyme'des, i grek. myt. gudarnas munskänk. — G a n y m e'd, skämtsamt benämning på kypare.

Gap [gapp], huvudstad i dep. Hautes-Alpes, Frankrike. 10.000 inv. Biskopssäte. Vin.

Gapon', Georgij Apollonovitj (omkr. 1870—1906), rysk präst o. socialistisk

arbetarledare, hängdes av partiet, emedan han samtidigt var regeringens hemliga agent. G. ledde demonstrationen på »blodiga söndagen» 22. 1905 i St Petersburg.

Gar a, rena (råkoppar). Jfr Gärning.

Garage [-a'sä], fr., förvaringsställe för motorfordon. — Garageförgiftning, förgiftning, som uppkommer genom förbränningsgasernas halt av koloxid, då en bilmotor får gå i ett stängt garage. Redan efter några minuter kan härfor erforderlig koloxid bildas. Förgiftning, respektive medvetlöshet, kan inträda lömskt utan förkänning. För gengasbilar gäller, att förgiftning kan inträda utan att motorn är i gång. Jfr Koloxidförgiftning.

Garaguly [ga'ragul], Carl, f. 1900, violinist av ungersk börd, verksam i Sverige sedt. 1923. Framstående utövare av kammarmusik; dirigent i Konsertföreningen i Stlm sedt. 1942.

Garant [-ang't], fr., löftesman, bergsman. — Garant'era, ansvara för, gå i god för. — Garant'i', säkerhet, borgen.

Garanti'fond, ankaffat el. utlovat kapital för ett företags betryggande.

Garanti'fördrag el. garanti'traktat, avtal mellan stater, varigenom dessa ömsesidigt förbinda sig att upprätthålla (garant'era) ett visst bestående förhållande, vanl. av territoriell natur (gränser o. område) el. av militärisk (förbud mot vissa områdens befästande o. dyl.). Dock ha äv. särsk. i äldre tider garanti'fördrag avsett rent inrestatliga förhållanden.

Garanti'försäkring, försäkring för förlust till följd av bristande redovisning från kassa-förvaltare o. dyl. I vidsträckt mening äv. hypoteksförsäkring.

Garantiagen, ital. lag av 1871, varigenom förhållandet mellan påvedömet o. ital. staten ordnades. Den medgav påven folkrättsligt suverän ställning men tillfredsställde ej helt de påvliga önskemålen. G. upphävdes i L a t e r a n f ö r d r a g e t 1/2 1929 mellan Italien o. påven, genom vilket tillika V a t i k a n - S t a t e n upprättades.

Garantiskatt, beskattningsform, där skattens storlek är på förhand fixerad till visst minimum men ej maximum. Jfr Kommunal fastighetsskatt.

Garbett [ga'b^ot], Cyril Förster, f. 1875, ene. teolog, biskop av Winchester 1932—42, därefter ärkebiskop av York. Bl. skrifter *The church and social problems* (1939).

Garbo, Greta (familjenamn Gustafsson), f. 1905, filmskådespe-

lerska. Debuterade som Elisabeth Donna i Stillers film »Gösta Berlings saga» (1923—24). Från 1925 i Metro-Goldwyn-Mayer, För. Stat. 1 filmer som »Ätrö» (G:s genombröttsfilm, 1927), »Gröna hatten» (1930), »Anna Karenina» (1934), »Kameliadament» (1936) m. fl. ådagalade hon en överlägsen rollinsatser o. en sällsynt rollnivå. Som comédienne har G. framträtt i »Ninotchka» (1939).



Garborg, Arne (1851—1924), norsk författare. Framträdde med *Bondstudenten* (1883) som en av det norska 1880-t:s främsta prosakonstnärer. Förlorade på grund av ett angrepp mot tidens sexuella moral (*Mannfolk*, 1886) sitt ämbete som statsrevisor o. genomgick mot slutet av 1880-t. en genomgripande själskris, vilken tog sig uttryck i romanen *Tratte mcend* (1891) o. efter vilken det religiösa o. folkliga fick en alltmera framträdande plats i hans diktning (diktksamlingarna *Haugtussa*, 1895, / *Helheim*, 1901). G. skrev på landsmål, för vars

användande som litteraturspråk han var en stark förkämpe. — G:s hustru Hulda (1862—1934) framträdde äv. som författarinna.

Garcia [garbi'a], Manuel (1805—1906), berömd spansk sånglärare (bl. a. för Jenny Lind). Utg. *Traité complet du chant* (1847) o. uppfann struphuvudspegeln (laryngoskopet).

Garcia Lorca [garpi'a lärr'ka], Federico (1899—1936), spansk författare; bland hans egenartade versdramer uppfördes *Bodas de sangre*. Blodsbröllop, i övers. av Ilj. Gullberg, i Sthlm 1944 o. *Casa di Bernarda Alba*, Bernards hus, 1947.

Garcia Prieto [gart>i'a], Manuel, markis av Alhucemas (1859—1938), spansk politiker (liberal). G., som från 1917 flera gånger var regeringschef, förde under Första världskriget en neutral politik. Hans anseende led emellertid av 1921—22 års motgångar i Marockopolitiken o. i sept. 1923 störtades hans regering genom en militärkupp, ledd av Primo de Rivera.

Garciasso de la Ve'ga [garpilass'aj (1503—36), spansk skald, skrev omtyckta sonetter o. herdedikter, påverkade av den ital. renässanslyriken.

Garcinia, växtsläkte (fam. *Guttiferae*), ca 200 arter träd o. buskar med läderartade blad, hemmahörande i tropiska Asien o. Afrika. G. *mangostana* (Malacka), mangostan, odlad överallt i tropikerna för sina välsmakande frukter (det tjocka o. köttiga fröhyllat ätes). G. *Hanburyi* (Ostindien) lämnar gummigutta.

Garcon [-sà's], fr., gosse, ungkarl; kypare. — En garcon [a''], fr., på ungarlsmaner.

— Garconne [garsänn'], »ungkarlsflicka».

Gård [gar], t. Biflod fr. h. till Rhône, s. Frankrike, upprinner i Cevennerna. G. korsas av en vacker rom. akvedukt, Pont de G., från år 19 f.Kr. (se bilden till Akvedukt). — 2. Departement i s. Frankrike, bildat av Languedoc. 5,881 kvkm, 395,000 inv. (1936). Vin- o. silkesodling. Huvudstad: Nîmes.

Gårdarke, dets. som Gårdarke.

Gårdar Svavarsson, svensk viking, enl. sågen Islands upptäckare (möjl. på 860-t.).

Gar'dasjön, översättning av Lago di Garda.

Garde, kommun på mell. Gotland, Gotl. l. (past.adr. Gärda); Hemse landsf.distr., Gotlands doms. 425 inv. (1947). Den ursprungligen romanska kyrkan (1000-talet) har högst kor o. spira samt stiglucka i gotik (se bild). Väggmålningar vittna om medeltida bysantinsk inflytande (noo-talets mitt).



Garde (av fr. *gärder*, vakta), vaktställe; livvakt för furstliga personer. Gardesstrupper uppsattes i Frankrike på 1400-t. o. finnas i många arméer. I Sverige f. n. l. gardesinfanteri o. l. gardespansarregemente. — Garde du corps [gård dy kår], livvakt, lokal för hög-vakt. — Gardist', soldat vid ett gardesregemente.

Garde des sceaux [garrd de så], fr., »sigillbevarare», inflytelserik ministerpost i Frankrike 1551—1789. Num. hederstitel för franska justitieministern.

Garden-party [ga'dn-pa'ti], eng., trädgårdsfest.

Garde'ra (fr. *gärder*), skvdda. bevara.

Gardermo'en, norsk militär flygplats, 38 km n.o., om Oslo, reservlandningsplats för Atlanttrafiken.

Garderob [-rå'b] (fr. *garde-robe*, av *gärder*,

förvara, o. *robe*, klänning), klädkammare; klädförråd. — Garderobi'är, person, som har tillsyn över ett klädförråd el. ett kapprum.

Gardf jället, Norra o. Södra, bergsmassiv i s.v. Lappland, Stensele, Tärna o. Vilhelmina kommuner. Högsta toppen når på Norra G. 1,255 m> på Södra G. 1,357 m.

Gardia'n (sp. *guardian*, it. *guardiano*), egentl. väktare; abbot i franciskaner- el. kapucinerkloster; uppsyningsman.

Gardiner [ga'din'], Samuel Rawson (1829—1902), eng. historiker, prof. i London 1871, skrev viktiga arb. över Stuartarnas o. Cromwells tid.

Gardiner [ga'din'], Alfred George (1865—1946), eng. publicist, red. av *Daily News* 1902—19. Av G:s författarskap föreligger på sv. *England*, ledare (2 bd, 1925).

Gardiner [ga'din'], Alan Henderson, f. 1879, eng. egyptolog, 1916—21, 1934 samt sed. 1941 redaktör för *Journal of Egyptian archaeology*. Prof. i Chicago 1924—34.

Gårdonyi [ga'rðäni], Géza (1863—1922), ungersk författare, skrev humoristiska o. något idealiserande skildringar ur bondelivet samt historiska romaner.

Garfield [ga'fild], James Abraham (1831—81), För. Stat:s 20:e president (1880). Motarbetade mutsystem vid ämbetsställningarna. Mördad.

Garfägel. *Avca* (*Plau'tus*) *impenn'is*, en med tordmulen besläktad alka. Översidan, halsen o. huvudet svarta med en vit fläck framför ögat, undersidan helt vit. Vingar mycket korta, odugliga till flykt. Förr allmän inom det nordatlantiska området, sista exemplaret dödades trol. 1844 vid Island. Ben- o. äggrester funna i Sverige.



Garga'no, halvö i s. Italien, skjuter ut i Adriatiska havet o. kallas »sporr» på den ital. stöveln». Består av branta kalkstensberg. Högsta toppen, Monte Calvo, 1,055 m.

Gargnäs, kapell o. kyrkobokföringsdistr. i Sorsele kommun. Västerb. l. 2,042 inv. (1947).

Garhwal [ga'a'l] el. Tehri, furststat i n. Indien, Förenade provinserna Agra o. Oudh. 10,825 kvkm, 470,000 inv. (1941). Huvudstad: Tehri.

GaribaTdi, Giuseppe (1807—82), ital. frihetskämpe o. nationalhjälte. G. var av ringa härkomst o. deltog i de ital. frihetsstriderna 1848 men gjorde sin viktigaste insats 1860, när han med en friskara landsteg på Sicilien »de tusens tag» o. inom kort erövrade större delen av konungariket Neapel. Då han hyllade den mötande Viktor Emanuel av Sardinien som Italiens konung, kunde det moderna Italien anses bildat.



Garigliano [garilja'nä], flod i mell. Italien, utfaller i Gaëta-viken. 158 km.

Garin, Nikolaj Georgievitj, egentl. Mihajlovskij (1852—1906), rysk författare. Bl. romaner triologin *Tijomas barndom* (1882), *Gymnasisterna* (1893) o. *Studenterna* (1895).

Ga'rizim, dets. som Gerissim.

Garkoppar, koppar som ej helt befriats från vid garningen uppkommen oxidul. Äll sprödnare än ren koppar men kan användas till främställning av kopparlegeringar.

Garm, i nord. myt. en hund, som ligger bunden i underjorden o. med sitt skall förebådar Ragnarök.

Gar'misch-Par'tenkirohen, kurort o. vintersportplats i bayerska alperna, Tyskland, vid foten av Zugspitze. 707 m ö. h. 12,565 inv. (1933). Här höllös 1936 4X olymp. vinterspelen.

Garn. *Textilv.* Hoptvinnade fibrer av ull, bomull, linne, jute, hampa, silke m. m. Enkelt tvinnade garner numreras antingen efter antal m per g el. efter antal pasmor per eng. skålpund. Flertrådiga garner numreras efter ingående enkla garn jämte angivelse av antalet trådar. — *Sjöv.* Av hampa spunnet tågvirke.

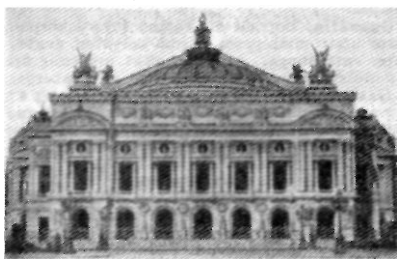
Garne'ra (fr. *garnir*), besätta, pryda.

Garnering (av fr. *garnir*, pryda), prydnadsbesättning på kläder. — *Skeppsb.* Beklädnad av fartygssidan invändigt.

Gar'nett, David, f. 1892, eng. författare, vars romaner dels behandla mystiska o. bisarra ämnen, dels historiska motiv: *Lady into fox* (1922); Kvinnan som förvandlades till räv, 1924), *Pocahontas* (1933; s. övers. 1934).

Garnier [-nje'], Robert (1534—90), fransk författare; skrev den franska teaterns första tragikomed, *Bradamante* (1580), en dramatiserad episod ur Ariostos »Orlando furioso».

Garnier [-nje'], Charles (1825—98),



fransk arkitekt, påverkad av italiensk renässans o. barock. Huvudverk: *Stora Operan* i Paris (1861—74), se bild.

Garnier [-nje'], Tony, f. 1868, fransk arkitekt, en av de första som använde armerad betong i monumentalkarkitektur (*slakthushall i Reims*, 1909 ff., *slakthus, sjukhus m. m. i Lyon*).

Garnieri t, ett vattenhaltigt nickelmagnesiumsilikat från Nya Kaledonien. Håller 19—30 % nickel o. är en viktig nickelmalm.

Gärning (av ty. *garmachen*, färdiggöra), metod att rena råkoppar genom smältning o. förorenigarnas oxidering.

Garniso'n (av fr. *garnir*, utrusta med), samtliga truppförband inom en stad el. en fästning.

Garnisonsförsamling, tidigare benämning på icke territoriell militär församling. Numera finnes endast Karlsborgs garnisonsförsamling, som emellertid är territoriell.

Garnissonssjukhus, större, fast, militärt sjukhus (i Linköping, Boden m. fl. platser). G. i Sthlm överflyttades 1940 delvis till Karolinska sjukhuset.

Garnity'r (fr. *garniture*), uppsättning, sats, tillbehör; prydna, infattning.

Garofalo [-rå-], egentl. Benvenuto Tisi i (1481—1559) tal. målare, verksam i Rom, Bologna o. Ferrara. Utförde fresker o. målningar i en av Rafael påverkad stil.

Garonne [garänn'], flod i s.v. Frankrike, upptrinner i spanska Pyrenéerna, flyter förbi Toulouse, mottager bl. a. fr. h. Dordogne, var- efter den kallas Gironde, utfaller i Atlanten. 650 km. Segelbar för oceanångare till Bordeaux. Genom Canal du Midi förenad med Medelhavet.

Garpenberg. 1. Kommun i s.d. Dalarna, Kopparb. 1. (past.adr. Dala-Finnhyttan); Hedemora landsf.distr., Hedemora doms.

1,840 inv. (1947). Bergshantering idkades redan på 1300-t. i G. av tyskar (»garpar») — 2. Egendom i G. 1. ägd av svenska staten, som här inrättat förberedande kurs till Skogshögskolan.

Garper, plur. garpar, fsv., »stortallig», medeltida smådenamn på tyskar i Norden; ingår i ortnamn, t. ex. Garphyttan.

Garphyttan, brukssamhälle i n. Närke, Tysslinge kommun. 655 inv. (1946). Järnbruk, anlagt i si. av 1600-t. Äges av AB. Garphyttte bruk. Aktiekap. 3,5 mill. kr. (1948). Verkst. dir. Th. Ekstrand (sed. 1927).

Garphytte nationalpark omfattar ett skogsområde (109 har) på Kilsbergens s. sluttning, Hidinge kommun, Örebro l.

Garrick [gær'ik], David (1717—79), eng. skådespelare, berömd Shaksperetolkare.

Garrotte'ring (sp. *garrote*), avrättningssätt, varvid den dömdes bindes vid en påle o. strypes med ett halsjärn. Brukligt i Spanien.

Garsjin, Vsevolod Mihajlovitj (1855—88), rysk författare, vars novellkonst haft stort inflytande på den ryska litterära utvecklingen.

Gar son [ga'sn], Greer, f. 1914, amerik. filmskådespelerska, slog igenom i *Mrs. Minniver* (1942) o. har därefter framträtt i bl. a. *liandom harvest* (Slumpens skördar, 1943) samt *Madame Curie* (1944).

Garstin [ga'stin], sir William Edmund (1849—1925), eng. ingenjör, ledde de storartade dammbyggnaderna vid Assuan (se bild på Assuandammen) o. Assiut, varigenom stora områden av Sudan gjordes odlingsbara.

Garfner (da.), trädgårdsmästare.

Garvin [ga'vin], James Louis (1868—1947), eng. journalist. 1908—1942 utgavare av söndagstidn. *Observer*, vari G. bl. a. stödde Neville Chamberlains avspänningspolitik mot axelmakterna. Den tyska aktionen mot Tjeckoslovakien mars 1939 bragte honom att ändra hållning. 1926—29 huvudred. för 140 uppl. av »Encyclopaedia britannica». G. har utg. en biografi över *Joseph Chamberlain* (1—3, 1932—34).

Garvning (av ty. *Gerben*, av *gar*, färdigberedd), en beredning av djurhudar, varigenom dessa bli mjuka o. elastiska samt hindras att klibba ihop, torka el. ruttna. Hudar, avsedda till skinn- o. pälsvor, befrias från det understa lagret av läderhuden. Vid läderberedning borttages äv. här o. överhud. Därefter nedhängas hudarna i en garvlösning, där de få hänga 8—14 dagar. Förutom garvning med garvsvor, den s. k. egentliga el. vegetabiliska garvningen, användas mineralgarvning med oorganiska salter, fett- el. samskinsgarvning o. formaldehydgarvning.

Garvsvor, amorf föreningar, som kunna användas som garvämnen (jfr d. o.).

Garvämnen äro sådana ämnen, som ha förmågan att med djurhudens limämnen bilda olösliga, mot förruttnelse motståndskraftiga föreningar. Rika på vegetabiliska garvämnen äro galläpplen, dividivfrukter, kvebrackved samt ek- o. granbark. Själva garvämnet tannin, är ett gulaktigt, i vatten lätt lösligt, beskt smakande pulver. Användes äv. i medicinen o. vid framställning av läck. Förekommer äv. i te o. kaffe. Mineraliska garvämnen utgöras vanl. av krom- el. aluminiumsalter tills. m. soda.

Gary [gä'ri], stad i Indiana, n.d. För. Stat., vid Michigansjön. 112,000 inv. (1946). G. finnas den amerik. ståltrustens förmästa fabriker.

Gas. Fys. Ämne, vilket i likhet med luften till form o. volym råttar sig efter det kärl, vari det inneslutes o. på vars väggar det utövar tryck. Genom sammanpressning o. avkylning

kan en gas förtätas till vätska, dock måste temperaturen härvid vara lägre än en för varje gas utmärkande temperatur, den s. k. kritiska temperaturen. En del gaser, ss. syre, väte, kväve, vilkas kritiska temperatur är mycket låg, ansågos därför länge omöjliga att förtäta o. benämndes på grund därav permanenta gaser. För en o. sanima gasmassa är enl. gasernas allmänna tillståndslag produkten av volym o. tryck, dividerad med dess absoluta temperatur, en konstant, vilken, om massan är en gram molekyl, dessutom är densamma för alla gaser, den 9. k. gaskonstanten. Jfr Gasteori. — *Tekn.* I inskränkt bemärkelse avses ofta t. ex. stads-gas, naturgas, stridsgas etc. (se dessa ord). — *Text.* Tunn, gles vävnad, i vilken trådarna hållas isär genom varptrådnarnas par-el. gruppvisa slingTing om varandra. Äv. namn på glesa tväskäftade vävnader till gasbindor o. stundom med stark appretyr ss. tarlatan o. mellanfoder.

Gasa, urgamal stad i s. Palestina, 3 km från Medelhavet. Under lång tid filistéernas förnämsta stad, från 700-t. f.Kr. i olika händer. Nu handelsstad med 27,000 inv. (1941). Blev under Första världskr. delvis förstörd.

Gasackumulator, behållare för komprimerad gas, vanl. acetylen-gas löst i aceton, som uppsugs i en porös massa i behållaren (s. k. dissousgas).

Gasaland, s. delen av portug. Mosambik.

Gasanalys, en metod, varvid gasblandningar undersöks på sina beståndsdelar i gasbryter med tillhjälp av olika absorptionsmedel el. efter förbränning. Jfr Orsatapparat.

Gasbetong, en av arkitekt Axel Eriksson (f. 2/2 1888) uppfunnen porös betong, som framställs av cement, vatten o. ett metallpulver, t. ex. magnesium el. aluminium. Metallen ger med kalk från cementet vätgas, som innesluts som blåsor i den härdnande massan. Gasbetong blir härigenom mera värmeisolerande o. lättare än vanlig betong; har dock lägre hållfasthet o. göres därför ofta armerad.

Gasbrand, gasflegmonie el. -gan-grän, genom infektion av sår med vissa gasbildande (anaeroba) bakterier uppkommande brand (gangrän), vid vilken gasblåsor uppträder i vävnaderna. Hastigt fortskridande, mycket allvarlig åkomma, som under Första världskr. uppträdde särsk. vid granatskador o. utgjorde en av dess hemskaste företeelser.

Gasognare [gaskänn'jare], invånare i det fr. landskapet Gascogne; kända för skrytsamhet o. äregirighet, därav gaskonnad, fåfänga, skrytsamhet.

Gascogne [gaskånj'], landskap i s.v. Frankrike, utmed Biscaya-bukten. G. styrdes länge av egna hertigar men kom 1453 delvis o. under Henrik IV helt under franska kronan. G. har bildat de nuv. dep. Hautes-Pyrénées, Gers, Landes, en del av Basses-Pyrénées, Haute-Garonne, Lot-et-Garonne o. Tarn-et-Garonne.

GasTeler, arter o. släkten av smäckra, graciösa, oftast sandfärgade smärre antiloper från grässtäpporna i s.d. Europa, v. o. meU. Asien samt n. och ö. Afrika.

Gasellfloden, arab. Bahrel-Ghazal, biflod fr. v. till Vita Nilen.

Gasemboli el. gaspropp, gasblåsor i fina blodkärl, som hindra el. försvåra blodets cirkulation. Symtom vid dykarsjuka (se d. o.).

Gasgenerator, ugn för framställning av generatorgas (se d. o.).

Gasgänga, dets. som rörgänga. Jfr Gänga. Gask, bud i vira; uppsluppenhet, fest.

Gaskell [geeskl], Elisabeth Cleg-horn (1810—65), eng. romanförfattarinna, ivrade för arbetarklassens höjande (*Mary Bar-*

ton, 1848; sv. övers. 1854). Den idylliska småstadsskildr. *Cranford* (1855; sv. övers. 1926) är dock hennes bestående arb. G. var personlig vän med Fredrika Bremer.

Gasklocka, behållare för gas, bestående av en fast underdel o. ett rörligt tak, som »flyter» på gasen, så att volymen kan ändras utan tryckändring. Vid stora gasklockor för stads-gas (utjämningsmagasin mellan tillverkad o. förbrukad gas) består äv. den cylindriska vägen av flera sinsemellan (periskopiskt) rörliga delar, som efter hand som taket lyfter sig komma att hänga i detta. Varje sådant »lyft» medför en mindre tryckhöjning. Trycket är dock alltid lågt, vanl. mellan 90 o. 300 mm vattenpelare. Tätning mellan de rörliga delarna erhålles medelst vattenlös (våt g.) el. på andra sätt (torr g.).

Gaskolloid el. aerosol, dispersion i en gas av fasta el. flytande partiklar. Vid små partiklar (diam. omkr. 0.001 mm o. därunder) blir fallhastigheten på grund av friktionsmotståndet mot gasen så ringa, att partiklarna sväva i gasen o. praktiskt taget följa med i alla dess rörelser. De visa s. k. Browns rörelse. Jfr Kolloid.

Gaskälla, borrhål el. rämna i jordskorpan, varur utströmma gaser, såsom kolväten, svavelväte, vattenånga. Av vulkaniskt ursprung äro fumaroler, mofetter o. solfatarer. Jfr Naturgas.

Gasluspapper el. klorsilverpapper, fotografiskt papper, vars ljuskänsliga skikt innehåller silverklorid. Har lägre känslighet än bromsilverpapper o. användes därför endast till kontaktkopiering (med artificiella ljuskällor, varav namnet). Jfr Utkopieringspapper.

Gasmask, skyddsmedel för andningsvägar o. ögon mot farliga gaser (inom industrien, särsk. den kemiska, el. vid gaskrig). En gasmask består av ansiktsskydd samt filterbehållare, genom vilken inandningsluften passerar. Utandningsluften går genom en särskild ventil el. mellan ansiktsskydd o. ansikte (f o i k g a s m a s k). Filterbehållaren innehåller först ett dimfilter (bomullsskikt) för upptagande av gaser i rök el. dimform o. innanför ett skikt av s. k. aktivt kol för upptagande av gaser i egentlig gasform. Specialfilter kunna infogas för oskadliggörande av en del specialgas. Bärande av gasmask kräver övning på grund av det andningsmotstånd, som vållas. Jfr Syrgasmask.

Gasol [-sål], en gasblandning av olika kolväten, erhålles som biprodukt vid raffinering av råoljor, ss. berg- o. skifferolja. Kolvätena äro vanl. propän, butan, propylen o. butylen i växlande proportioner. Jfr Flytande gas o. Naturgas.

Gasolin, dets. som petroleumdestillat.

Gasolja är ett lätt petroleumdestillat.

Gasomet, behållare för uppsamling o. förvaring av gaser.

Gasparry, Adolf (1849—92), tysk litteraturhistoriker, prof. i Breslau, bekant för sitt arb. *Geschichte der ital. Literatur* (2 bd, 1885—88).

Gaspedal, oegentligt men vedertaget namn på den pedal hos motorfordon, varmed spjället i motorns insugningsrör (ev. brännoljetill-förseln) kan installas för lämplig hastighet.

de Gasperi, Alcide, f. 1881, ital. politiker, ledare för kristligt-demokratiska partiet, dess sekreterare 1946. G., som stod i opposition mot fascismen, blev konseljpresident o. utrikesminister dec. 1945. Efter valen juni 1946 ombildade G. ministären o. var juni s. å. äv. statschef. Den svåra inrikespolitiska krisen maj



1947 föranledde G. att bilda en ren partireg. Dennas underlag stärktes betydligt, sed. i dec. s. å. de oberoende socialisterna, liberalerna o. republikanerna inträtt i ministären. Koalitionen upprätthölls äv. efter det kristligt-demokratiska partiet vid valet april 1948 fått majoritet i deputeradekammaren. G. har framträtt som det nya Italiens parlamentariskt skickligaste statsman (»kompromissernas konung»).

¹⁷ Gasprotokollet, benämning på ett i Geneve 17/« 1915 upprättat, folkrättsligt avtal med förbud mot användande i krig av gas el. bakteriologiska stridsmedel.

Gassendi [gas^adi], Pierre (1592—1655), fransk filosof o. naturforskare, förnyade den antika atomläran o. sökte anpassa den efter kristen naturfilosofi.

Gasser [gass<)], Herbert S. f. 1888, amerik. fysiolog, sed. 1935 chef för Rockefellerinstitutet för medic. forskning. Erhöll tills. med J. Erlanger 1944 års nobelpris i fysiologi o. medicin för grundläggande elektrofysiologiska undersökningar över nervnärvaraden.

Gasskydd omfattar dels individuella åtgärder, dels kollektiva (allmänna). Det indi v. gassk. består i anläggande av gasmask o., till skydd mot senapsgasens frätande inverkan på kroppsytan i sin helhet, gassk yddskläder. Det kollektiva luftskyddets medel äro gastäta skyddsrum, personal för avgasning av gasskadade o. för sanering av material o. mark. För rätt fullföljande av detta är indikering (undersökning av vilken gas, som kommit till användning) först nödvändig.

Gasskärning, metod att skära i järn o. stål genom att förbränna en tunn sträng därav i en skarp syrgasström, varvid förbränningen igångsattes med en gaslåga (t. ex. acetylen el. stads-gas), som därefter avstänges.

Gassluss, ett mindre, gastätt, avstängt utrymme framför ingången till ett skyddsrum e. d., avsett att vid in- och utgående hindra med strids-gas bemängd luft att intränga i rummet.

Gast. 1. Besättningskarl på fartyg. — 2. I folktroen spöke av osalig, illasinnad avliden, särsk. av mördare el. annan, vilkens kropp ej kommit i vigd jord. Nattetid höres gastarnas skri (därför gästa = skrika); stundom pina de en sovande (gastkränning).

Gastein [gaijtajn], Wi l d b a d - G., badort i v. Österrike, naturskönt belägen vid Salzachs biflod Ache. Mineralkällor.

Gasteori'. Enl. den s. k. kinetiska gasteorin uppfattar man en gas såsom bestående av en mängd om varandra fritt rörliga molekyler, vilkas genomsnittshastighet betingar gasens temperatur, under det att deras stötar mot varandra o. mot kärlväggarna betinga dess utvidgning resp. tryck. Teorin, som matematiskt utvecklats av bl. a. Maxwell o. Boltzmann, visar i sin tillämpning god överensstämmelse med erfarenheten o. är av grundläggande betydelse för strålningsteorin o. atomteoriens uppfattning av materien. Jfr Gas.

Gaste'ra (ty. *gastieren*), gästa, gästspela. Gastromyoe'tes, buksvampar (jfr d. o.). Gastralgi' (av grek. *gast'r*, mage, o. *al'gos*, smärta), dets. som kardialgi.

Gastrisk feber (av grek. *gaste'*, mage), äldre namn på olika sjukdomar med feber o. magsyntom, vanl. lindrig tyfoidfieber.

Gastri't el. gastri'tis (av grek. *gaste'*, mage), magsäcksinflammation, magkatarr.

Gastrocnemius (lat., av grek. *gaste'*, mage, o. *kne'me*, vad), tvåhövdade vadmuskel, med akillesenan fäst på hälbenet. Sträcker vid sammandragning fotleden o. böjer knäleden.

Gastroenteri't (av grek. *gaste'*, mage, o. *en'tero*», tarm), mag- o. tarmkatarr.

Gastronom [-nām] (av grek. *gaste'r*, mage, o. *no'mos*, lag), matkännare; finsmakare. — Gastronomi', förmåga att bedöma den finare kokkonsten.

Gastroskop [skå'p] (av grek. *gasWr*, mage, o. *skop'n*, se), apparat avsedd för undersökning av magsäcken. Jfr Endoskopi.

Gastrostomi' (av grek. *gaste'r*, mage, o. *sto'ma*, mun), operativt anlagd magfistel.

Gastrotomi' (av grek. *gaste'r*, mage, o. *tome'*, snitt), operativt öppnande av magsäcken.

Gastrovaskulärssystem (av grek. *gaste'r*, mage, o. lat. *vasculum*, litet kärl), ett hos nässeldjur allmänt förekommande tarmsystem, som samtidigt tjänstgör som ett slags cirkulationsorgan, i det att tarmen är försedd med rör- el. ficklikn. utbuktningar, som intränga i sådana kroppsdelar, som ej direkt beröras av tarmen. Genom dessa utbuktningar sprides näring till dessa delar.

Gasrula (lat., liten bägere), skede i fosterutvecklingen; följer på den s. k. blastulan. Gastrulan är till utseendet bägarlik, sammansatt av två enkla cellager — det yttre o. det inre groddbladet. Håligheten benämnes ur-tarm o. öppningen urmun.

Gaständare innehålla antingen en cerium-järnlegering (auermetall), som vid repning med en liten järnfäl el. -trissa ger kraftiga gnistor, el. finfördelat platina (platinasbest), som börjar glöda genom stark absorption av vätet i gasen.

Gasurladdningslampor förekomma i två olika typer, näml. dels som ädelgasfyllda rör med kalla elektroder o. hög driftspänning, mycket använda som ljusskyltar o. dyl. (ne-onrör), dels i rörformade lampor med glödkatoder för vanlig nätspänning. De senare användas dels som neonfyllda c:a 1 m långa rör för växtbelysning o. dels fyllda med lämplig metallänga (vanl. kvicksilver el. natrium) blandad med ädelgas för tändningen. s. k. metallänglampor. Dessa användas för sitt mycket höga ljusutbyte, 40—60 lumen per watt, där ljusets färg spelar mindre roll, ex. gatubelysning, samt för vetenskapligt bruk som ljuskälla med linjespektrum. Kvicksilverlampor med glösrörets insida belagd med fluorescerande ämnen (lysämnen; fluorescens- el. lys-ämnescampor) giva ett ljus, vars färg mycket nära liknar dagsljuset. Jfr Glimlampa o. Kvartslampa.

Gasverk, industriell anläggning för att ur stenkol genom torrdestillation framställa stads-gas o. koks (den fasta återstoden) jämte ett stort antal värdefulla biprodukter, som erhållas ur rågasen efter en rad renings- o. förädlingsprocesser. Ex. på biprodukter äro tjära o. ammoniumsulfat samt vid större verk ammoniak, bensol-, fenol- o. pyridinprodukter för direkt användning el. som utgångsmaterial för kemisk o. läkemedelsindustri. Jfr Acetylen-gas- verk, Vattengasverk, Stads-gas o. Gasklocka.

Gat, en av tillisteernas 5 lurstestäder, bekant som Goljats hem; torde ha legat i närh. av Ekron. Ga'ta, Sierra de, bergskedja i v. Spanien. När över 1,700 m ö. h.

Gate, Simon (1883—1945), målare, konsthantverkare. 196—44 verksam vid Orrefors glasbruk, där han väsentligt bidrog till den sv. glas-konstens höjande.

Gatheus, i Skåne namn på viss jordlägenhet. — Gatheusman, innehavare av gatheus.

Gateshead [ge'tshädd], stad (eget grevsk.) i n.ö. England, vid Tyne, mittemot Newcastle. 114,000 inv. (1946). Metallindustri.

Gatha, strofer i indisk o. iransk litteratur, bl. a. i Avesta, vilka innehålla det egentliga händelseförloppet i berättelserna.

Gathenhielm, Lars (1689—1718), kapare-kapten, urspr. Gathe, adlad 1715; utförde

under Stora nordiska kriget på svenska västkusten många bragdrika kaperier.

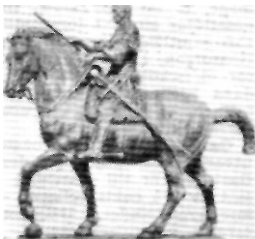
Catkamill, art av örtsläktet *Matricaria*.

Gatkrasse, art av örtsläktet *Lepidium*.

Gatlopp, äldre bestämningsform (huvudsaklig militär). Den dömdes fördes med blottad rygg genom en »gata» av ända till 300 man, beväpnade med käppar, o. erhöi ett käppslag av var o. en.

Gätt, ltv. 1. Sund, inlopp, t. ex. Danziger Gätt. — 2. Skeppsb. Öppning; t. ex. skivgatt uti block; spygatt, håi i fartygssidan för vattens utrinande.

Gattamelata, Stefano Giovanni, d. 1443> ital. legotruppsförare (kondotjär). Hans berömda, av Donatello modellerade rytterstaty (se bild) låto venetianarna resa i Padua.



Gaftjina, 1923—26 o. 1930—44 Krasnogvardijsk, stad i Ryssland, 45 km s. om Leningrad. Stort palats med 600 rum, byggt på 1700-t. av Katarina II:s gunstling Orlov, senare kejserligt sommarresidens, därefter museum.

Gau [gaʷ], ty., urspr. en politisk indelning i den germanska stamförfattningen; under medeltiden i Tyskland beteckning för grevliga förvaltningsområden. Ingår i geogr. namn i s. och mell. Tyskland, t. ex. Oberammergau. Sedermera beteckning på tyska nationalsoc. partidistrikt o. vissa förvaltningsområden.

Gauchos [gaʷ'tsjås], argentinskt biandfolk av spansk-indiansk härkomst. Leva som herdar på Pampas; duktiga ryttare o. lassokastare.

Gaudeamus, lat., medeltidslatinsk studentvisa av tyskt ursprung; dess nuv. ordalydelse från 1781 (*gaudeamus i'gilur ju'venes dum su'mus*) »låtom oss därför glädjas medan vi äro unga».

Gauffin [gåfä'n], Axel, f. */ 1877, konsthistoriker, 1926—1942 överintendent o. chef för Nat.mus. G. har bl. a. utgivit arb. om Marcus Larsson (1907—08; omarb. 1943), Fagerlin (1910), Aguéli (1940—41) o. Sager-Nelson (1945).

Gaugame'la, forntida stad i Assyrien, nära nuv. Mosul. Vid G. el. Arbela besegrade Alexander den store Dareios 331 f.Kr.

Gauguin [så-gans'], Paul (1848—1903), fransk målare, en av expressionismens grundläggare. Tidvis bosatt på Tahiti utbildade han en dekorativt förklädd stil med färgen anbragt i hela plan. *Två flickor på Tahiti*, se bild. Utg. den självbiografiska romanen *Noa-Noa* (1893; sv. övers. 1925 ff.). Monografier, bl. a. av J. Rewald (1933) > P. Gauguin (1937).



G:s söner Jean, f. 1881, o. Pola, f. 1883, ha gjort sig bemärkta, den förre som bildhuggare o. keramik (Bing & Gröndahl) i Danmark, den senare som målare o. konstkritiker i Norge.

Gaul [gaʷ], August (1869—1921), tysk bildhuggare o. grafiker, en av Tysklands främsta djurskulptörer.

de Gaulle, se De Gaulle.

Gaulister [gäl-], anhängare av franske generalen De Gaulle.

Gaur, *Bos gau'rus*, stor, kraftig, svartbrun vildoxe från bergiga skogstrakter i Ostindien. Påminner om bisoxen. Lever i flockar om 5—20 st.



Gaurisankar, bergstopp i Himalaya, v. om Mount Everest, 7,143 m.

Gauss, förk. gs, måttenhet i cgs-systemet för magnetisk flödestäthet (jfr Permeabilitet). 1 gs = 1 maxwell per kvem. Om flödet åskådliggöres grafiskt, representeras 1 gs av 1 induktionslinje per kvem. Jfr Ørsted.

Gauss, Carl Friedrich (1777—1855), tysk matematiker, astronom o. fysiker, observatorieförst i Göttingen. Utförde grundläggande arbeten rörande ekvations- o. talteorien, ytors krökningsegenskaper, planetbanberäkningar o. jordmagnetiska mätningar.

Gausta, s. Norges högsta fjäll, i Telemarken. 1,884 ra.

Gautbert el. Gauzbert, missionär i Sverige, frände till ärkebiskop Ebo av Reims, verkade i Birka några år på 830-t., tills ett upplopp bland befolkningen tvang honom att lämna landet.

Gauthiod, beteckning för Götaland, bildad på 1700-t. som motsvarighet till Svithiod.

Gautier [gåtje'], Théophile (1811—72), fransk författare, romantiker. Bl. diktsamlingar *Emaux et camées* (1852), bl. romaner *Mademoiselle de Maupin* (1835) o. *Le capitaine Fracasse* (1863; Kapten Fracasse, 1878). G. var äv. framgångsrik som konst- o. teaterkritiker o. reseskildrare. (Se bild.)



Gavarni', Paul (1804—66), fransk tecknare, betydande litograf. Från 1837 medarb. i tidningen Charivari skildrade han i flera serier litografier samtidens Parisliv, älskvärdt gisslande dess svagheter. 1847 reste G. till London, där han återgav fattigkvarterns elände med bitter pessimism. Monografi av T. Nyman (1947).

Gavarnie [-ni'], by o. turistort i s.v. Frankrike, dep. Hautes-Pyrénées, nära den natur-Sköna kitteldalen Cîrque de G. med 13 vattenfall.

Gaveaux [-vå'], Pierre (1761—1825), fransk operakompositör. Bl. operor *Den lille matrosen* o. *Léonore ou l'amour conjugal*.

Gavel, den del av en yttervägg, vars sidor begränsas av ett takfall; utformades dekorativt, särsk. under renässansen o. barocken.

Gavelin, Axel (1875—47), geolog, 1916—41 överdirektör o. chef för Sveriges geologiska undersökning. På G:s initiativ igångsattes en inventering av Sveriges torvtilgångar liksom de undersökningar i Norrland, som ledde till upptäckten av mahndistriktet vid Skellefteå (Boliden).

Gavia'ler, *Gavia'lis*, krokodilsläkte, utmärkt genom långt utdragen nos. Mest känd är gangesgavialen, *G. gangeticus*, från Brahmaputras, Ganges' o. Indus' flodområden. Dykas flerstädes som helig. Lever av fisk. Ofärlig.

Gavleån, flod i Gästrikland, avlopp för Storsjön, utfaller vid Gävle i Bottniska viken. 25 km. Jfr Gävle.

Gavott' (fr. *gavotte*), fransk dans i 4/4 takt. Namnet härlett av invånarna i Gap i Dauphiné, gavots, hos vilka denna dans först förekom.

Gay [ge'], John (1685—1732), eng. skald. Bl. arb. *Fiftyone fables in verse* (1727) o. *The beggar's opera* (1728; Tolvskillingsoperan), en satir av överklassens sedefördärv. G. är begraven i Westminster Abbey.

Gay [gä], Francisque, f. 1885, fransk politiker, en av ledarna för MRP. Vice konseljpresident i Gouins ministär jan.—juni 1946.

Gaya el. Gya, stad i n.o. Indien, prov. Bihar, vid en biflod till Ganges. 105,000 inv. (1941). Vallfartsort.

Gayal [-ja'll], *Bos frontalis*, ett nötkreatur, vilket i halvtamt tillstånd förekommer i trakten av Assam o. Chittagong. Användes som slaktdjur. Påminner om gauren, ehuru den är mindre. Den vilda formen ej säkert känd.

Gayda [gaj'da], Virginio (1885—1944), i tal. journalist. 1926—aug. 1943 chefred. för den officiösa *Giornale d'Italia* i Rom. G:s ledare utgjorde det främsta språkröret för Mussolinis o. facismens utrikespolitik.

Gay-Lussac [gä-lysakk'], Joseph Louis (1778—1850), fransk fysiker o. kemist, prof. i Paris 1832, uppställde för gaser den grundläggande Gay-Lussacs lag: vid konstant tryck ändras en gasmassas volym proportionellt mot dess absoluta temperatur. Utförde grundläggande undersökn. rörande klor, jod o. cyan samt utarbetade viktiga analysmetoder. Jfr Gas.

Gazett [-sätt'] (fr. *gazette*), tidskrift; av *gazetta*, ett litet venetianskt mynt, för vilket på 1500-t. erhöles tillträde till de lokaler, där meddelanden från rådet i Venedig offentliggjordes.

Gazette de France [gasätt' d' fra'ŋs], Frankrikes första tidning, urspr. kallad *L'a Gazette*. Grundad 1631, nedlagd 1914.

Gaziantep, tidigare Aintab, turk. stad i s.o. Mindre Asien. 63,000 inv. (1945).

gb, förkortning för *gilbert*.

GCA, förkortn. för *Ground Controlled Approach*, amerik. blindlandningssystem, där personal på marken med radar följer flygplanet i luften o. per radio beordrar flygförarens manöver.

G. C. I., förkortning för *Gymnastiska centralinstituten*.

Gd, kem. tecken för en atom gadolinium.

Gdansk, po., sed. 1945 officiella namnet på Danzig.

G dur, durtonart med g till grundton o. ett i för f; parallelltonart till e moll.

Gdynia [gdin'ja], Polens främsta hamnstad, vid Östersjön, vovevodskapet Gdansk, 18 km n.v. om Danzig; sed. 1931 direkt järnvägsförbindelse med Slasks industriområde. Byggt på platsen av ett gammalt fiskläge räknade G. 1926 2,500, 1931 33,500 o. 1938 125,000 inv. 1939—45 ockuperat av tyskar.

Ge, kem. tecken för en atom germanium.

Gea'ter, ett i den angelsachsiska Beowulf-dikten omnämnt folk, som låg i strid med svearna. Motsv. göter (mindre trol. jutar).

Ge'bauer, Jan (1838—1907), tjekk. språkforskare, prof. i Prag 1880, mest bekant för sin grundlägg. histor. grammatik öv. tjekk. språket.

Geber [ge'-], egentl. Abu Musa Djabir, d. 776, arab. kemist, ansedd som medeltidens störste kemist, upptäckte de tre mineralsyror na svavelsyra, salpetersyra o. saltsyra.

Geber [ge'-], Hugo (1853—1914). bokförläggare, grundare av Hugo Gebers förlag, Stihl (1887). Jfr Almqvist & Wiksell.

Gebi't [ge-] (ty. *Gebiet*), område.

Gebweiler, tyska namnet på GuebwiUer.

Geokoödlor, *Gecko'nidae*, familj ödlor, bebo med omkr. 300 arter alla världens varmare länder. 1 allm. små; fötter hos en del med som vidhäftningsapparater verkande, tvåvåriga hudflikar. (Se bild.)

1. Geddes [gedd'is], sir Eric Campbell (1875—1937), britt. finansman o. politiker. Under Första världskr. gjorde sig G. bemärkt som krigsteknisk organisatör, blev 1917 sjöminister, 1919 transportminister samt 1921 ordf. i »Geddes-kommittén» med uppgift att nedbringa statsutgifterna, ett föredöme för liknande åtgärder i andra länder (»Geddes-yan»).

2. Geddes, sir Auckland Campbell, f. 1879, broder till E. C. G., britt. politiker o. diplomat, ägnade sig 1916—17 åt arméns rekrytering, var 1920—24 britt. ambassadör i Washington.

Ged'i'gen (ty. *gediegen*), ren, oblandad; helguten, äkta, pålitlig.

Gedrosia, landskap i det forna Persien, motsvarar ungefär nuv. Baluchistan.

Ged'ser [je-], stationssamhälle på Falsters s. udde, Gedserodde, Danmark, 1,200 inv. (1945). Tågfärja till Warnemünde.

Gee [dsj], eng. system för hyperbelnavigering (se d. o.) för flygplan, arbetar på långväg, räckvidd beroende på flyghöjden (omkr. 48 mil på 1,700 m höjd o. 24 mil på 700 m höjd). Särsk. besättningsman erfordras för skötseln.

Geelong [giläng'], hamnstad i Victoria, s.o. Australien. 41,000 inv. (1944). Ull- o. vete-handel.

Geelvink Baai [che'lvenk baj], 350 km lång vik på n.v. kusten av Nya Guinea.

Geertgen tot Sint Jans [che'r'tchen], »G. hos St Johannes», dvs. som bodde hos johanniterna (omkr. 1465—95), nederl. målare,

verksam i Haarlem. Med sin fina naturuppfattning o. känsliga ljusbehandling blev G. av betydelse för det senare höll. 1 landskapsmåleriets utveckling. Det höll. grupporträttet kan ledas tillbaka till hans Kejsar Julianus låter bränna Johannes döparens ben (Wien). Se bild.



Geest [gest] el. Geestland, benämning på det högre än marsklandet belägna, sandiga o. mestadels ofruktbara landet i n.v. Tyskland.

1. Geete [je-], Anna Hamilton (1848—1913), dotterdotter till E. G. Geijer, författarinn. Tjtg. / *solnedgången* (3 bd, 1910—12, 4:e bandet, utg. av E. G. I,illjebjörn, 1914), minnen o. bilder från Geijers sista tid, 1840—47.

2. Geete, Robert (1849—1928), svåger till A. G., biblioteksman, språkforskare. Bl. arb.: *Fornsvensk bibliografi* (1903; suppl. 1919).

Geffcken, Friedrich Heinrich (1830—96), tysk jurist, politiker, kronprins Fredrik Vilhelms (sedermera kejsar Fredrik III) rådgivare. Utgav 1888 kronprinsens under Fransk-tyska kriget förda dagbok o. åtalades av Bismarck för landsförräderi men frikändes.

Geffroy [s]äfr'a], Mathieu Auguste (1820—95), fransk historiker, prof. i Bordeaux 1852. G. sysselsatte sig med Skandinavien,

särsk. Sveriges, historia under olika skeden. Bl. arb. *Gustave III et la cour de France* (1867).

Ge'fion el. Gef'jon n [gev-], fornnord, gudinna, som härskar över dem, som dö som jungfrur. Konung Gylfe gav G. ett plogland jord, som hon med ett spann och plöjde loss o. drog ut i havet. Det blev Själland, o. där det legat bildades Mälaren.

Gefundenes Fressen [gefonn'denes], ty., »hitad godbit», ironiskt om något, som kommer väl till pass.

Gegenbaur [ge'-], Karl (1826—1903), tysk zoolog, prof. i Jena o. Heidelberg, en av de största o. vidsyntaste zoologer i senare tid. G. var förkämpe för utvecklingsläran o. skapare av den moderna morfologien. Utg. tidskriften *Morphologisches Jahrbuch*.

Geger, kortskalligt, möklätt folk i n. Albanien. von Gegerfelt [je'-], Wilhelm (1844—1920), målare, verksam i Paris från 1872, en av de första sv. rcpr. för det franska friluftsmåleriet.

Geheimeråd [ge-] (ty. *Geheimrat*), i utlandet titel, som förlänas vissa högtställda ämbetsmän. Gehenn'a [je-] (grek. *ge'enna*, förk. av hebr. *Ge Hinnam*, »Hinnoms dal», Jos. 15: 8), en dalklyfta s. om Jerusalem, en avskydd plats, där en gång Moloksdyrkan ägt rum o. dit man kastade döda djurs o. avrättades kroppar jämte allt slags avskräde. I NT har G. blivit ett uttryck för de osaligas straffort efter döden (Mark. 9: 48).

Gehäng-, axel- el. livrem för sidogevär. Gehör [je-], ty., hörsel; förmåga att uppfatta o. återge en ton el. melodi. — Godkännande, aktning, förmåga att göra sig åtydd.

von Geibel [ga'-], Emanuel (1815—84), tysk skald o. litteraturhistoriker, prof. i Mimen. G:s formfulländade dikter präglas av en varm o. äkta känsla; särsk. väckte han uppmärksamhet med politisk lyrik (*Zeitsimmen*, 1841).

Geiger [ga'-], Wilhelm, f. 1856, tysk språkforskare, orientalist, prof. i Erlangen 1891, i München 1920—24, betraktas bl. a. som grundläggare av den iranska dialektologien.

Geiger-Mullerrör, ofta förk. G-M-rör, den vanligaste typen av räknerör (se d. o.). Anv. för att påvisa o. mäta kosmisk o. radioaktiv strålning, bl. a. vid sökande efter uranmalm.

Geijer [je'-], släkt, härstammande från en österrik, bergsman, Kristoffer G., som 1620 av Gustav II Adolf inkallades till Sverige. Hans sonson Bengt Gustaf (1682—1746) grundade Uddeholms bolag o. är stamfader för alla nu levande grenar av ätten samt för adliga ätterna von Geijer (adlad 1817) o. af Geijerstam (adlad 1773).

i. Geijer, Erik Gustaf (1783—1847), historiker, skald, tonsättare. F. i Ransäter, Värmland, studerade under —

Höijer i Uppsala; företog en resa till England 1809—10, efter vilken han stiftade Götiska förbundet för återupplivandet av de fornnord. idealen. G. offentliggjorde i dess tidskrift *Iduna* flera dikter i götisk anda (*Vikingen*, *Odalbonden* m. fl.). Ehuru romantiker till sin läggning ställde han sig självständig gentemot den nyr romantiska skolan. — G. blev 1817 prof. i historia i Uppsala; betonade som hist. förf. starkt personligheternas, särsk. konungarnas betydelse för utvecklingen (*Svea rikets häfder*, 1825, blott en del; omarb. o. forts. i *Svenska folkets historia*, 1832—36). Hans hist. alstring bildar den sv. hävdateckningens största genombrött. Efter att under 1820-t. kraftigt ha bekämpat liberalismen övergav G. på 1830-t. sin



konserveratism (»Geijers avfall»). G:s vittra skrifter efter avfallet, särsk. hans *Minnen*, röja ett närmande till realismen. Som tonsättare har G. framträtt med flera romanser o. kvartetter i anslutning till svenska folket.

2. Geijer, Per Adolf (1841—1919), prof. i romanska språk i Uppsala 1890—1916, befrämjade kraftigt studiet av de romanska språken i Sverige.

3. Geijer, Karl Reinhold (1849—1922), filosof, prof. i Uppsala 1888; påverkad av Boström, sysslade med psykologi o. pedagogik.

4. Geijer, Gottschalk (1850—1924), broder till P. A. G., militär, finansman; generalmajor, generalfälttygmästare o. inspektör för artilleriet 1902—03; fullmäktig i Jernkontoret 1889—1918 (efter 1912 ordf.), vice verkst. dir. i Trafikab. Grängesberg—Oxelösund 1903—13.

5. Geijer, Herman (1871—1944), språkforskare, docent i nordiska språk i Uppsala 1918, föreståndare för Landsmålsarkivet därstädes 1930—38 med prof:s namn. G. bedrev särsk. studier rörande svenska dialekter.

6. Geijer, Per, f. 1886, son till G. G. (4), geolog o. mineralog, statsgeolog 1916, prof. vid Tekn. högskolan 1931, överdir. o. chef för Sveriges geol. undersökning 1941. Arb. över malmgeol. frågor.

af Geijerstam [je'-], Gustaf (1858—1909), författare, framträdde i sitt tidigare författarskap som typisk representant för 1880-t. realismen (studentromanen *Erik Grane*, 1885, allmogebertättelserna *Fattigt folk*, 2 saml., 1884, 1889). Påverkades senare av 1890-t. författare, ägnade sina skildringar åt djupare psykologiska problem, ofta med mystiskt inslag (*Medusas huvud*, 1895). Bl. senare arb. *Boken om Lillebror* (1900), *Kvinnomåttet* (1901). Av. framgångsrik lustspelsförfattare.



1. Geikie [gi'ki], sir Archibald (1835—1924), eng. geolog, 1882—1901 chef för Storbritanniens o. Irlands geologiska undersökning.

2. Geikie, James (1839—1915), broder till A. G., prof. i geologi o. mineralogi i Edinburgh, känd för sina arb. om istiden.

Geirangerfjord [ge'-], gren av Storfjorden, v. Norge, känd för sina arb. om istiden.

Geirsöddr, isl., spjutudd. Att rista sig med spjutuddar var enl. sagan ett dödsdömd, som valdes av dem, som ville komma till Valhall.

Geiserik, dets. som Genserik.

Geisha [gej'sja], jap., »konstnär», namn på danserskor o. sängerskor i japanska tehus.

Geissler [gajs'-], Heinrich (1814—79), tysk glasblåsare, uppfann kvicksilverluftumpen o. tillverkade urladdningsrör med förtunnade gaser, s. k. geisslerör.

Geist [gajst], ty., ande, själ, snille; hänförelse. Geitel [ga'-], Hans (1855—1923), tysk fysiker, utförde tills. m. J. Elster värdefulla undersökningar rör. luftelektricitet o. radioaktivitet.

Gejd (av eng. *guide*, ledare), styranordning i form av ledskenor el. dyl. för fram- o. återgående maskindelar.

Gejser, dets. som Geysir.

Gel (av lat. *gela're*, stelna), en halvfast massa, bildad genom vattenupptagning o. svällning av kolloider. Jfr Solen.

Gela [ge'-], till 1928 Terranova, stad på S. Sicilien, 33.000 inv. (1936). Hann. I närh. låg den forngrek. staden G., grundad omkr. 690 f.Kr., på 500-t. f.Kr. en mäktig statsstat, som under Gelon uppgick i Syrakusa. Ruiner av doriskt tempel.

Gelasius, *namn på två påvar*: G e l a s i u s I, av romersk börd, påve 492—496, helgonförklarad, bekant för sitt energiska hävdande av romersk överhöghet gentemot Bysans. Under hans namn gå två dokument (trol. från 500-t.), *Decretum Gelasii*, som innehåller uppgifter om kanoniska bibelböcker o. apokryfiska skrifter, Roms överhöghet, förbjudna böcker m. m., o. *Sacramentarium Gelasianum*, av omtvistan ursprung. — G e l a s i u s II, urspr. munk i Monte Cassino, påve n 18—19.

Gelatin [sje-], renat, nästan färglöst lim, berett genom kokning av kalvskinn, användes vid matlagning o. inom medicinen mot blödnings. Användes även som underlag (substret) för bakterieodling o. till det ljuskänsliga, brottsilverhaltiga skiktet på fotografiska plåtar o. film. Gelderland [hçall-], ty. G e l d e r n, provins i mell. Nederländerna, 5,022 kvkm, 970,000 inv. (1943). S. delen omkring Maas o. Waal är mycket bördig. Huvudstad: Arnheim.

Geldner [galt-], Karl Friedrich (1853—1929), tysk språkforskare, orientalist, prof. i Berlin 1890, i Marburg 1907. Utg. bl. a. en eng. o. tysk uppl. av *Avesta* (3 bd, 1885—95) samt banbryt. tolkningar av *Rigveda*.

Gele [ije-] (av lat. *gela're*, stelna), en maträtt bestående av saft o. dyl. i fast, mer el. mindre genomskinlig form, erhållen genom gelebildande ämnen, vilka antingen härröra från fruktskalet (vinbärs- o. äppelgele) el. tillsats i form av agaragar, gelatin o. dyl.

Gellée, C l a u d e, dcns, som Claude Lorrain. Gellerstedt, Albert Theodor (1036—1914), arkitekt, akvarellmålare, etsare, skald. Prof. i arkitektur vid Tekniska högskolan 1877, överintendent 1897, led. av Sv. akad. 1901. Som bildkonstnär o. skald gav han små älskvärda, friskt uppfattade naturbilder.

Gellert, Christian Furentegott (1715—69), tysk författare, vars *Fabeln und Erzählungen* (1746—48; Fabler o. berättelser, övers. av Bellman 1793) blivit översatta till de flesta europ. språk.

Gelnhausen, stad i ö. mell. Tyskland, delstaten Hessen, tidigare fri riksstad, 4,800 inv. (1933). Ruiner av Fredrik Barbarossas kejsarpalats. Ge'lning, sned uppskärning på segeldukar för att få buktiga sidor på seglet.

Gelon [ge-], d. 478 f.Kr., enväldshärskare (»tyrann») i Gela o. Syrakusa på Sicilien, förde 480 ett framgångsrikt krig med Kartago.

Gel'senkirohen, stad i delstaten Nordrhein-Westfalen, v. Tyskland (prov. Westfalen, Preussen), i Ruhrdistriktet. 271,000 inv. (1946). Stenkolsgruvor. Järnindustri. Fabriker för framställning av syntetisk bensin.

Gem [gæmm], plur. g e m m e r, ett från antiken härstammande namn på grave-råd el. halvadelsten; ibl. äv. om likn. arbeten i musselskal, lava, korall, glasfluss (ex. se bild). Jfr intaglio o. Kame.

Gema'k (ty. *Gemach*), slottsrum.

Gemara [ge-], hebr., »fulländning», den ena (kommentaren) av det jud. litterära verket Talmuds båda huvuddelar.

Gemeines Recht [gema'nes rätit] kallades den rom. rätten sådan den genom rättspraxis tillämpades i Tyskland före 1900, då den nya »Bürgerliches Gesetzbuch» trädde i kraft.

Geme'n (ity. *gemfin*), egentl. allmän, vanlig; menig, obehörad soldat; vänlige mot underordnade; elak, nedrig. — G e m e n a. Boktr. Små bokstäver. Motsats: v e r s a l e r.

Gemensam beredning mellan två el. flera

statsdepartement äger rum, då ett ärende anses till någon del falla under mera än ett departement.

Gemensamhetsfiske. Enl. lag av ³⁰ 1913 kunna delägare i fiskevatten besluta om gemensamhetsfiske för visst antal år, minst 10, högst 25. Fastställelse av K. B. fordras.

Gemensamt haveri (eng. *general average*), skada, som till räddning ur en farttyg o. last gemensamt hotande fara med avsikt tillfogas farttyg el. last ävensom all annan uppoffring, som göres för sådant ändamål, så ock skada el. kostnad, som uppkommer genom dyl. åtgärd. Skadan bäres av farttyg, frakt o. last i förhållande till värderas värde. Utredning o. fördelning av gemensamt haveri kallas *dispassch*. Jfr Enskilt haveri.

Gemensamt straff. *Jur.* Skall någon samtligt dömas för flera brott skall ett straff, som är lämpat efter graden o. arten av hela brottsligheten, utdömas.

Gemensam votering, omröstning av 2 el. flera beslutande församlingar (riksdagens kamrar) för åstadkommande av ett enhetligt beslut.

Gemination (av lat.), fördubbling. — Gemine'rad konsonant kallas ett konsonantljud, som tankes delat i två ljud, vilka höra till var sin stavelse, t. ex. [^]-ljudet i *tappa*.

Geminian [dsje-], Francesco o. (1680—1762), ital. violinist, elev av A. Corelli; verkade som lärare i England. Mest känd för violinskolan *The art of playing on the violin* (r 731).

Gemma (lat., ädelsten), den ljusaste stjärnan (*Alla*) i Norra kronan (*Corona borealis*). Ljustyrkan är 2.3 o. färgen vit.

Gemmi [ge-], pass i Bernalperna, Schweiz. 2,329 m.

Genis, sten- el. alppet, *Rupicap'ra rupicap'ra*, ett i s. Europas bergstrakter förekommande slidhornsdjur av ungefär ett rådjurs storlek. Hornen, som stå rakt uppåt, ha spetsen böjd i krok bakåt. Färgen mer el. mindre mörkt brun. Har stor förmåga att taga sig fram i svårtillgängliga bergstrakter. (Se bild.)



Gemsrot, art av växtsläktet *Doronicum*.

Gemy't (ty. *Gemüt*), sinnelag; livligt lynne.

— G e m y t l i g, trevlig, godmodig.

Gemäuerthof [gema'j-], by i s. Lettland, s.v. om Mitau. Vid G. besegrade svenskarna under A. Lewenhaupt en starkare rysk här ¹⁰ 1750.

Genant' [sje-] (av *genera*), besvärande, pinsam.

Genarp, kommun i s. Skåne, Malmö. 1. (past.adr. Kongsmarken); Klågerups landsf. distr., Torna o. Bara doms. 1,533 inv. (1947).

— I G. en av Skånes märkligaste renässanskyrkor, byggd vid slutet av 1500-t.

1. Genberg, Paulus (1811—75), biskop, kyrkopolitiker. 1847 prof. i filosofi i Lund, 1848 ecklesiastikminister, 1852 biskop i Kalmar. Led. av Sv. akad. 1871. Under G:s statsråd tid lades grunden till läroverkens omorganisation o. utfärdades nya universitetsstatuter.

2. Genberg, Anton (1862—1939) brorsdotters son till P. G., målare; huvudsakl. vinterbilder. Gendarm' [sjang-] (fr. *gendarme*, av *gens d'armes*, krigsmän) betecknade urspr. tungt beväpnad ryttare. Efter 1792 användes det vanl. om medl. av ett *gendarméri*, en militärt organiserad polisår, som först användes i Frankrike under revolutionen.

Genealog [låg] (av grek. *gene'a*, härkomst, o. *logos*, lära), släktforsknare. — G e n e a l o g i', släktvetenskap, släktforskning; släktregister.

Genée [sje'ne], Richard (1823—95), tysk tonsättare. Skrev komiska operor o. operetter, av vilka *Siökadetten* o. *Nanon* uppförts i Sthlm.

Ge'ner, arvsanlag ingående i könscellerna.

Gene'ra [sje-j] (av fr.), besvära, göra förlägen. General (fr. *general*), benämning, av. med sammansättningar, på högsta befälsgraden inom en armé: generalfältmarskalk general, generallöjtnant, generalmajor m. m. Generalfältmarskalksgraden utdelas vanligen endast i krig; general är vanl. arméchef, generallöjtnant armékarchef, generalmajor arméfördelnings- (divisions-)chef och brigadchef. — Generallöjtnant och generalmajor äro högsta befälsgraderna inom flygvapnet.

Generaladjutant, tidigare benämning inom sv. armén på högste befälhavarens närmaste biträde; 1809—40 på föredraganden för kommandomål.

Generalagent, representant för en firma för ett större distrikt, som har underagenter på flera platser.

Generalakter, benämning på vissa folkrättsliga fördrag.

Generalamiral, näst högsta amiralsgraden i svenska flottan under slutet av 1700-t.; högsta graden 1812—14.

Generalauditör, förr titel för den tjänsteman, som i högsta instans föredrog krigsrättsmål. Finnes ännu i Danmark.

Generalbas, grundbas, *basso continuo*, basstämma, över el. under vilken man utsatte suior för att ange harmonierna. Användes till slutet av 1700-t., då tonsättarna började utarbета alla stämmorna.

Generalbefälhavare, benämning 1833—92 på befälh. inom ett militärdistrikt, vilket sistnämnda är ändrades till arméfördelning.

Generaldirektör, titel på chefen för flertalet centrala ämbetsverk.

Generaldistans' kallas det direkta el. egentliga avståndet mellan ett fartygs fränseglings- o. inseglingsställe efter en viss tidrymd (vanl. ett dygn), om fartyget under denna tid seglat flera olika distanser.

Generalfältläkare, till 1943 chefen för Arméförvaltningens sjukvårdsstyrelse, vilken tillika förde befälet över Fältläkarkåren.

Generalfältmarskalk, den högsta militära värdigheten i alla stora arméer.

Generalfalttygmästare, den generalsperson, som svarar för en armés eldvapen med deras ammunition o. materiel; inom sv. armén är han Chef för Arméförvaltningens tygvärdn. o. per sonalchef för Fälttygkåren. Var 1898—1937 äv. inspektör för artilleriet.

Generalförsamlingen, ett av FN:s huvudorgan. Jfr Förenta nationerna.

Generalguvernör, i Sverige titel på den ämbetsman, som innehade högsta militära o. civila makten i de sv. besittningarna i Östersjöprovinserna o. i Tyskland.

Generalintendent, den generalsperson inom sv. armén, som är chef för Arméförvaltningens intendentavdeln.; tillika chef för Intendenturkåren.

Generalisera [sje-J (fr. *généraliser*), ge allmän giltighet, tillämpa på alla tänkbara fall. Motsats: specialisera.

Generallissimus, lat., benämning på högste befälhavaren över ett lands stridskrafter.

Generaliter, lat., i allmänhet, över huvud taget.

Generalitet, alla på stat. reservstat o. i reserven varande generalspersoner inom sv. armén.

Generalkonsul, ämbetsman inom ett lands utrikesrepresentation. Jfr Konsul.

Generalkrigskommissarie benämndes chefen för Arméförvaltningens civila departement. Titeln avskaffad 1943 i samband med den nya förvaltningsorganisationens tillkomst.

Generalkurs kallas den direkta el. egentliga kursen mellan ett fartves fränseglings- o. inseglingsställe efter en viss tidrymd, om fartyget under denna tid seglat flera olika kurser.

Generalkvartermästare, generalstabschefens närmaste man i vissa arméer.

Generallotsdirektör, chefen för Lotsverket. Generalläkare, sed. 1943 benämning på chefen för Försvarets sjukvårdsförvaltning.

Generallöjtnant, den näst högsta sv. generalsgraden.

Generalmajor, den lägsta sv. generalsgraden. Generalmönstring förrättades med indelta o. varvade truppförband inom sv. armén till 1905 av en generalmönsterherre för besiktning av rekryter o. remonter, för beviljandet av avsked för manskap, för godkännande av munderingspersedlar m. m.

Generalorder, befallningar m. m. rörande armén, marinen o. flygvapnet, som utanför statsrådet utfärdas av chefen för försvarsdepartementet i på nädigste befallning.

Generalpaus, längre, gemensam paus för alla stämmorna (t. ex. i ett orkesterverk).

Generalpolis, dets. som försäkringskontrakt. Generalpostdirektör, förr titel på chefen för Postverket. Denne kallas num. generaldirektör.

Generalpoststyrelsen, under Kommunikationsdep. lydande centralt ämbetsverk, som utövar överstyrelsen över Postverket. Chefskapet utövas av en generaldirektör. Styrelsen är delad i 4 byråer o. en bankavdelning. Instruktionen för styrelsen är av »/». 1930 med senare ändr.

Generalprevention, den straffteori, som anser, att man vid straffets bestämmande skall taga sikte på samhällets skyddande mot de inom detsamma förefintliga brottsliga tendenserna över huvud. Jfr Specialprevention.

Generalrepetition, sista o. fullständiga provutförandet av ett skådespel, en konsert etc.

Generalstab, kår av särsk. utbildade officerare, vilka i fred o. krig biträda inom högre kvarter o. staber med trupprans ledning. Svenska Generalstabskårens instr. TM₁₀ 1942, senaste ändr. ¹⁰₁, 1945. Jfr Arméstab.

Generalstaterna (höll. *Staten Generaal*) beteckna dels riksständerna el. provinsombuden i den forna Nederländska republiken, dels (efter 1818) konungariket Nederländernas folkrepresentation. Namnet användes tidigare ofta om själva Nederländska republiken.

Generalstrejk, dets. som storstrejk. Generaltullarrende, den förpantning av sjö- o. lanttullarna i Sverige, som ägde rum vissa år under 1700- o. 1800-t.

Generaltulldirektör, titel för Tullverkets chef. Generaltullstyrelsen, under finansdep. lydande centralt ämbetsverk, som utövar överstyrelsen över Tullverket. Chefskapet utövas av en generaltulldirektör. Styrelsen är delad i 5 byråer samt kustbevakningschefens expedition. Gällande instruktion är av "2/1a 1922 med senare ändr.

Generalöverste, tysk o. (före 1918) österrikisk militär befälsgrad, närmast över general.

Generatio aequivoca, lat., dets. som generatio spontanea.

Generatio'n (lat. *generatio*, alstring), släktled, mansålder. — Generationsorgan, könsorgan. — Generationsväxling. Zool. Beteckning för det förhållande, då i en djurarts liv generationer, som fortplanta sig könslöst, genom knoppning el. delning, omväxla med generationer med könlig fortplantning. Jfr Heterogoni. — Bot. Hos växterna beteckning för den regelbundna växlingen mellan en könlig, ur en spor framgången generation (gametofyt), som anlägger könsorgan, o. en sporbildande generation (sporofyt), som utvecklas från det befruktade ägget o. själv fortplanter sig genom sporer. — Generationsålder, en individs fortplantningsdugliga livsperiod.

Generatio spontanea el. generatio aequivoca, lat., uralstring, levande organismers uppkomst ur döda ting. Förr ansågos

allmänt svampar o. grodor uppstå genom alstring ur gytjtjan osv.

Genera'tor (lat., alstrare), anordning för alstring av energi (likströms-, växelströmsgenerator) el. vissa ämnen (gasgenerator, isgenerator).

Generatorgas, »gengas», en brännbar gas, erhållen genom att låta fasta bränslen ofullständigt förbrinna. Sammansättningen växlar; i regel utgöres knappt 40 % av brännbara beståndsdelar (mest koloxid, äv. vätgas), resten är huvudsakl. kväve o. koldioxid. Värmevärdet är därför lågt o. varierande. Framställt av koks användes den bl. a. vid gasverk för eldnad av ugnar, framställt av trä el. träkol spec. under kriget för bi) drift.

Generatri's (lat. *genera'trix*, alstrare), kurva, vilken genom att röra sig på ett bestämt sätt alstrar en yta; särsk. de räta linjer, som kunna dragas på en cylindrisk el. konisk yta.

Generell' [sje-], allmän, allmängiltig.

Generiskt köp, köp av vara av visst slag o. kvalitet, i motsats till speciellt köp, som avser individuellt bestämda föremål.

Generosite t [sje-J (fr. *générosité*), ädelmod, frikostighet. — Generös's, storsint, frikostig.

Gene's (av grek. *genesis*, uppkomst), bildning o. utveckling av en cell, ett organ, en art.

Gene'saret, dets. som Gennesarer.

Gene'sis, grek., »ursprung», namn på Första Mosebok i G T; omfattar urhistorien o. patriarkernas tidsskede. G. är sammanarbetad av flera källskrifter.

Genetik (av grek. *genesis*, ursprung), vetenskaplig benämning på den moderna ärftlighetsforskningen. — Gene'tisk, som rör en företeelses ursprung o. utveckling.

Genetter, *Genetta*,

femåriga skunkdjur med in dragbara klor, långsträckt kropp, lång svans o. medelstora öron. Talrika arter, en i s. Europa, de övriga i Afrika. Mest bekant är Europas ljus gulbrå ginstkatt el. genett, *Genetta genetta* (se bild), som lämnar ett dyrbart pälsverk.



Geneve [s3'nä'v], ty. Genèf. 1. Kanton i v. Schweiz. 282 kvkm, 175,000 inv. (1942)- 2. Huvudstad i G. x, vid Rhône's utlopp ur Genève'sjön. 124,000 inv. (1942). Över den gamla, vackert belägna staden höjer sig katedralen från 1100- o. 1200-t. Univ., bildat 1873 (1,700 stud., 1946), urspr. akademi, stiftad 1559 av Calvin, bibliotek, museer. Tillv. av precisionsinstrument (ur, speldosor m. m.). G. var säte för N. F., vars byggnader 1946 övertogs av FN. Flygplats Cointrin.

Genévekonventionen [s3'nä'v-]. Röda korskonventionen, en 1864 i Geneve antagen konvention, med bestämmelser rörande sjukvården i krig. Det efter konventionens bestämmelser anordnade sjukvårdsväsendet för särskild flagga (»röda korset»). G. reviderades 1906 o. har numera ersatts av en ny rödakorskonvention, ingången i Geneve 2/7 1929.

Genéveprotokollet, äv. kallat Bene5-protokollet, är det populära namnet på det »Protokoll angående avgörande på fredlig väg av internationella tvister» med därtill hörande resolutioner angående skiljedom, trygghet och nedrustning, som antogs av N. F. 2 okt. 1924. Förslaget upphovsman var dåv. tjeckoslovak, utrikesministern Beneš, biträdd av grek. ministern i Paris Politis. Dess huvudmål var krigets avskaffande. Genom Englands vägran att ratificera protokollet på grund av

betänkligheter mot ett östeuropeiskt garantisystem avfördes det från praktisk politik.

Genever [sje'nä'ver] (fr. *genièvre*, av lat. *juni'perus*, en), enbärsbrännvin.

Genève'sjön [s3'nä'v-], fr. I, a c U r n a n, sjö i v. Schweiz, mellan Alperna o. Juraberget, genomfluten av Rhône, 582 kvkm. Stränderna äro berömda för sin skönhet.

Genf [ge-], tyska namnet på Geneve.

Genfördran, en gäldenärs fordran hos borgenären på prestation av samma slag, som borgenären har att fordra av gäldenären.

Genga [djan'ga], G i r ö l a m o (147⁶—155*) i t. tal. målare, bildhuggare o. arkitekt (den renässansmässiga övre delen av *Villa Imperiale*, Pesaro, 1525). Festdekoratör, särsk. teaterdekorationer. Perspektivteoretiker.

Gengas, dets. som generatorgas.

Gengångare, person, som efter döden »går igen», dvs. uppenbarar sig; efter Ibsens skådespel »Gengångere» beteckning på en förlegad åsikt, som ånyo framträder.

Gengärd, medeltida skatt, som uppstod ur konungens rätt att vid gästning på kungsgård kräva underhåll av traktens invånare.

Geni [sjeni'] (av lat. *genius*, skyddsande, lycka, stora gåvor), snille. — G e n i a' l [je-], snillrik, lysande. — G e n i a l i t e' t [je-], snillrikhet.

Gen'ie (av *genius*), bevingad barngestalt, som ofta med sinnebildlig betydelse förekommer i konsten.

Geni'l [che-], biflod fr. v. till Guadalquivir, s. Spanien. 220 km. Flyter förbi Granada.

Genis'ta, ginstsläktet (fam *Leguminosae*), ett 100-tal arter, hemmahörande i Europa, n. Afrika o. v. Asien. Små buskar med små, hela blad samt små, vanl. gula blommor med klocklikt, tvåläppigt foder. *G. pilo'sa*, knutginst, allmän på våra ljunghedsområden. *G. tincto'ria*, färgginst, stundom odlad.

Genita'lia (lat., av *gignere*, föda) el. geni'ta'l o r g a n, könsorgan.

Gen'itiv (lat. *geni'vius*), kasus, som betecknar ägaren, ex. *gossens*.

Geni trupper [sjeni'-], ingenjörstrupper.

Gen'ius (lat., av *gignere*, föda), i rom. myt. en mans skyddsande, som troddes följa honom alltifrån födseln.

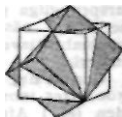
Genkärande, svarandepart, som i pågående tvist väckt talan mot käranden (huvudkäranden) rörande den omtvistade saken el. annan, som med denna har gemenskap.

Genljud, ljudets återkastande från väggar m. m. i ett rum. I stora lokaler når det återkastade ljudet örat något senare än det direkta, varigenom tydligheten minskas. I samlingslokaler måste genljudet därför dämpas genom lämplig form på väggar o. tak el. med draperier o. dyl. Ett lämpligt avpassat genljud ger god akustik, emedan det förstärker talet o. gör musiken klangfull. Jfr Eko.

Genne'saret, Tiberias' sjö el. Galileiska sjön, sjö i n. Palestina, Galileen, genomfluten av Jordan. G:s yta ligger 208 m under havets. Trakten kring G. var skådeplatsen för Jesu första offentliga framträdande.

Genomgångar el. genomgångsriktningar kallas i mineralogien de riktningar, efter vilka många mineral med lätthet låta klyva sig. Därvid uppstå glänsande ytor, genomgångsytor, parallella med någon av mineralens viktigaste kristalltyper.

Genomkorsnings-, genomträngnings- el. genomväxningsstävlingar kallas i kristallografien sådana tvillingar, som bestå av genomvarandra växande kristallindivider. Genomkorsningstvillingar i reguljära systemet, se bild.



Genoty'p (av grek. *ge'nos*, födelse, o. *ty'pos*, form, gestalt, förebild), hos växter o. djur den genom förefintlga ärftliga anlag bestämda typen. Individer, som till det yttre äro mycket olika varandra, kunna dock tillhöra samma genotyp; omvänt kunna till det yttre alldeles lika individer tillhöra skilda genotyper. Jfr Fenotyp.

Genova [dsje'-], ital. namnet på Genua.

Genoveva, den heliga, fr. *Sainte-Geneviève* (omkr. 422—512), Paris' skyddshelgon, enl. legenden född i Nanterre nära Paris. Som nunna såges hon vid hunnernas härjningar 451 ha förutsagt fiendens snara undergång o. därigenom uppehållit modet på Paris' befolkning.

Genove va av Brabant, tysk sagofigur, enl. legenden dotter till en hertig av Brabant o. omkr. 730 förmäld med pfalzgreven Siegfried. Av grevens hovmästare, som sökt locka henne till otrohet, anklagades hon för äkten-skapsbrott o. drevs ut i vildmarken. Där levde hon i sex år i en håla, tills hennes make, som insatt hennes oskuld, fann henne under en jakt.

Genove'va, opera av Natanael Berg efter Hebbels drama, uppf. i Stlm, 1947.

Genre isv. utt. sjan'rj (lr-, av lat. *ge'nus*, släkte), slag, klass, art; stil, maner. — Genre el. genremålning, målning med motiv ur vardagslivet.

Gen's, lat., plur. gen't'es, rom. ätt, vars medlemmar ägde fulla medborgerliga rättigheter. Indelades i »familjer».

Genserik el. Ge'iserik, d. 477, *vandal-konung*; grundade 429—35 vandalriket i Nordafrika, till vilket han 439 lade Kartago. Förde 455 en flotta till Rom, som plundrades (»vandalism»). Efter hans död gick riket tillbaka.

Genstämning, svarandens stämning å huvudkäranden i pågående tvist, varigenom talan väckes i samma el. med denna gemensam sak.

Gent [chänt], fr. *Gand*, huvudstad i prov. Öst-Flandern, Belgien, vid Lys' inflöde i Schelde. 159,000 inv. (1945), med förstäder 250,000. Bl. byggnader märkas de flandriska grevarnas slott, uppfört under slutet av noo-t., katedralen St-Bavo (1200-t.—1500-t.), inrymmande Gent-altaret; univ. (2,600 stud.), rådhus, gilleshus, kloster o. befästning (Rabot, fr. omkr.

1490, se bild) i gotik. Väverier, spinnerier, metallindustri. Trädgårdsodling. G. var under Första o. Andra världskr. besatt av tyskarna.

van Gent [fann chant], Justus (eg. Joos van Wassenhove), nederl. målare, verksam omkr. 1460—80. Efter en tid i Antwerpen o. Gent begav han sig till Italien, där han 1473—80 var anställd hos hertigen av Urbino. Med sin oljemålningsteknik fick han betydelse för ital. måleri. Huvudverk: *Nattvarden* (1474, i Urbino).

Gentaltaret, det märkliga altarskåp, som beställdes omkr. 1420 av Jodocus Vyt för kyrkan St-Bavo i Gent o. utfördes av bröderna Hubert o. Jan van Eyck (fullb. 1432). Flyglarna flyttades 1920 från Berlin o. Bryssel till sin ursprungliga plats. Detalj (sjungande änglar), se bild å nästa spalt. G. utgör det egentliga genombrottsverket inom nordeuropeiskt oljemåleri.

Gentiana, örtsläkte (fam. *Genlianaceae*), c:a 500 arter inom tempererade o. tropiska områden (ej i Afrika), huvudsakl. i bergstrakter,



t. ex. *G. nivalis*, nordstälört. Illad hela, korsvis motsatta, blommor vanl. blåa, ofta praktfulla. Flera arter odlas som prydnadsväxter. Alla innehålla ett beskt smakande ämne, det verksamma medlet i *gentianarot*, ett bittermedel, som bl. a. erhålles från den i Alperna växande *G. lutea*.

Gentii [sjangti'1] (av fr. *gentil*, nätt, vänlig), fin, artig; frikostig, flott.

Gentile [dsjänti'le], *Giovanni* (1875—1944), ital. fascistisk filosof o. politiker. Prof. i filosofi i Rom 1918. G:s skrifter (*Origini e dottrina del fascismo*, 1929, m. fl.) utövade starkt inflytande på den fascistiska statslärans utformning. Som undervisningsminister genomförde G. 1922—25 den fascistiska skolreformen. Mördad.

Gentile da Fabriano, se da Fabriano.

Gentleman [eng. utt. dsjentl'm'n, sv. utt. jäntelman] (eng., av lat. *genti'lis*, släktförvant), man med taktfullt o. belevat uppträdande, vilket bottnar i en rättträdig o. ridderlig karaktär.

Gentlemen's agreement [dsjentpmens 'gri'm'nt], eng., »gentlemannaöverenskommelse», kallas inom affärsvärlden o. politiken avtal, som ingås utan att erhålla skriftlig el. officiell bekräftelse. Avtalets giltighet beror sålunda helt på parternas goda vilja.

Gentry [dsjenn'tri] (eng., av lat. *gens*, ätt), eng. samhällsklass närmast under högadeln (*nobility*). Dit räknas lorders yngre söner, baronets, knights samt med dem jämbördiga släkter.

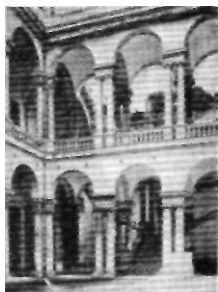
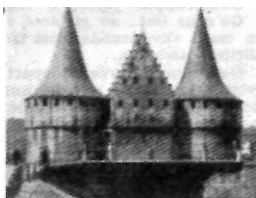
Gentsystem, en i Gent 1901 först införd form av arbetslöshetsförsäkring, grundad på frivilliga, men stats- o. kommunalunderstödda arbetslöshetskassor.

von Gentz, Friedrich (1764—1832), tysk politisk skriftställare o. diplomat. Urspr. anhängare av Franska revolutionen angrep G. senare häftigt Napoleon i flygskrifter o. stödde efter dennes fall den Heliga alliansens politik.

Genua, it. *Genova*. 1. Provins i n.v. Italien, Ligurien, vid Genuabuktn. 1,823 kvkm, 867,000 inv. (1936). — 2. Huvudstad i G. 1 o. Italiens främsta sjöstad. Starkt befäst.

Genom införlivande av närliggande områden 1926 sträcker sig det nuv. Genua 25 km efter kusten o. 20 km inåt landet samt räknar 651,000 inv. (1947) (föret omkr. 300,000). G. har ett flertal till stor del av Galeazzo Alessi uppförda renessanspalats. Universitet (gr. 1343) med storlagen gårdsbyggnad (se bild). Berömd kyrkogård.

G. grundades av ligurerna, var jämte flera grannstäder under medeltiden en mäktig republik o. en tid Medelhavets främsta handelsstad. Genom



inre partistrider kom G. dock gång på gång under grannstaternas inflytande. Det under medeltiden från Pisa erövrade Korsika förlorades 1768 till Frankrike. 1797 bildade Napoleon Bonaparte av G. o. Piemonte den s. k. I. l. i. g. r. i. s. k. a. republiken, vilken 1805 införlivades med Frankrike. 1815—61 tillhörde G. Sardinien. — G. utsattes 1941—43 för häftiga britt. bombardemang o. flyganfall, varvid flera berömda byggnader, ej minst av Alessi, förstördes o. staden o. hamnen till stor del ödelades.

Genuabukten, bukt av Medelhavet, nv. Italien. Genuin (av lat. *genuinus*, medfödd), äkta, oförfälskad; utpräglad, inbiten.

Genus, lat., kön, släkte. — *Sprdkv.* Substantiv o. pronomen indelas i svenskan i 4 genus el. kön: maskulinum el. hankön (gossen, han), femininum el. honkön (flickan, hon), realgenus el. denkönen (boken, den) o. neutrum el. detkönen (bordet, det). I fråga om verb menas med genus formerna aktivum, passivum o. medium, det senare ej längre levande i svenskan.

Genus irritabile va'tum, lat., »skaldernas lättstuekna släkte» (ur Horatius' »Epistolae»).

Genusköp, köp av gods, som är bestämt endast till arten o. myckenheten, till skillnad från specieköp (om visst bestämt gods).

Genus proximum, lat., det närmast högre släktet (vid definition).

Geocentrisk (av grek. *ge*, jord, o. lat. *centrum*, medelpunkt) säges en beskrivning av himlakropparnas rörelser vara, när den angiver, hur rörelsen ter sig för en jordisk åskådare. Jfr Världssystem.

Geod [-ä'd], mandelformig bildning (sekretion el. konkretion) i bergarter.

Geodesi' (grek. *geodaisia*, jorddelning), vetenskapen om jordklottets uppmätning, omfattande såväl bestämning av jordens form o. storlek som mätning av områden på dess yta för kartläggning o. ägostyckning.

Geode't, person, som utför mätningar el. beräkningar inom geodesien.

Geodvtiska instrument, såsom teodolit, mätningsträngar o. dyl., användas av lantmätare o. geodeter vid plan- o. höjdmätning, basmätning, triangelmätning osv.

Geodetisk linje, den på en yta befintliga kurva, som utgör kortaste sammanbindningslinjen mellan två godtyckliga punkter på ytan.

1. Geoffroy Saint-Hilaire [s]äffr'a' sä-gt-ilär], Etienne (1772—1844), fransk zoolog, prof. i Paris, jämte Lamarck en av banbrytarna för utvecklingsläran. Utg. många märkliga skrifter över djurrikets organisation.

2. Geoffroy Saint-Hilaire, Isidore (1805—61), som till E. G., fransk zoolog, prof. i Bordeaux o. i Paris, utformade närmare faderns idéer, varjämte han bl. a. ägnade sig åt studiet av djurens missbildningar.

Geofil el. geofy't (av grek. *ge*, jord, o. *filos*, vän, el. *fyto'n*, växt), beteckning för sådana fleråriga växter, vilka äga jordstammar (lökar, knölar el. rotstockar) o. hos vilka de nya skotten anslutas i jorden för att där genomlöpa sin tidigare utveckling.

Geofysik (av grek. *ge*, jord, o. *fy'sis*, natur), vetenskapen om jordens o. dess omhöljens fysik; hit höra seismologi, vulkanologi, jordmagnetism o. luftpolemikritet, oceanografi, hydrografi, glaciologi o. meteorologi.

Geofy't, dets. som geofil.

Geognosi' (av grek. *ge*, jord, o. *gno'sis*, kunskap), äldre benämning på geologien.

Geografi' (av grek. *ge*, jord, o. *grafein*, skriva), jordbeskrivning, vetenskapen om jordytans olika företeelser. Den pågår indelas i matematisk geografi, som behandlar jorden som himlakropp o. är en gren av astro-

nomien, fysisk geografi, som avser jordytans upphöjningar, fördjupningar, hav, öar m. m., biogeografi, omfattande djur- o. växtgeografi, o. antropo- el. kultur-geografi, som behandlar människans förhållande till jorden, inefattande bl. a. politisk o. ekonomisk el. handelsgeografi.

Geoid (av grek. *ge*, jord, o. *eid'os*, figur), jordens matematiska figur, vars synliga del utgöres av världshavens medelvattenyta; ungefärligen en rotationsellipsoid.

Geoisotermer el. isogeotermer, nivåer i jordskorpan med samma värmeegrad.

Geokarp' (av grek. *ge*, jord, o. *karp'o's*, frukt), beteckning för sådana växter, som nedborra blommor el. fruktanlag i marken, där frukten sedermera når full mognad. Ex. jordnöten.

Geokemi', läran om jordens kemiska sammansättning o. om de olika grundämnenas o. mineralens fördelning i jordskorpan. Jfr V. M. Goldschmidt.

Geokronologi' (av grek. *ge*, jord, *kro'nos*, tid, o. *log'os*, lära), geologisk tideräkning, som söker uttrycka geologiska skedens längd i år. Hit hör G. De Geers på studiet av den varviga leran grundade geokronologi för den senglaciala tiden, R. Wdén på studiet av de varviga älvsedimenten i Angermålands dal grundade geokronologi för den postglaciala tiden samt försöken att på grundval av förhållanden mellan de radioaktiva ämnena i olika mineral beräkna bergarternas ålder.

Geokronologiska institutet, grundat 1924 o. knutet till Shlms högskola, utgör en central för de av G. De Geer inledda geologiska tidsbestämningarna. Jfr Geokronologi.

Geologi' (av grek. *ge*, jord, o. *log'os*, lära), vetenskapen om uppkomsten, sammansättningen o. förändringarna av jordskorpan berg- o. jordarter. Dynamisk geologi befattar sig med de krafter, som påverka jordskorpan, historisk geologi med jordens o. det organiska livets utvecklingshistoria (jfr Paleontologi) o. de geologiska avlagringarnas ordningsföljd o. åldersförhållande. De geologiska avlagringarna indelas i geologiska system el. formationer, motsv. olika utvecklingsskeden i jordens historia från det uräldsta, arkeiska sj/stemet över kambrosilur-, devon-, stenkols-, perm-, trias-, jura-, krit- o. tertiärformationerna fram till kvartärformationen.

Geometri' (av grek. *ge*, jord, o. *metréfn*, mäta), den gren av matematiken, som studerar egenskaperna hos punktrader, kurvor o. ytor ävensom figurer, bildade av stycken härav. Den äldsta redan ur lantmäteriet framsprungna, av egypter o. hellener studerade metrisk geometrien sysselsätter sig med sambandet mellan mätbara storheter, såsom längder o. vinklar, ytor o. rymdinhåll. Denna fick i alexandrinern Euklides' sammanfattande verk *Stoicheia* (lat. *Elementa*) en logiskt sträng utformning på grundvalen av vissa axiomer, varav det tolfte, som leder till att en triangels vinkelsumma alltid är 180°, sedermera starkt kritiserats, Lobatjevski o. Bolyai utarbetade en, logiskt sett, fullt likvärdig icke-euklidisk geometri, den s. k. pangeometrien, i vilken en triangels vinkelsumma är mindre än 180°, o. Riemann en annan likvärdig, Riemanns geometri, med vinkelsumman större än 180°. I metodiskt hänseende erhöi den metrisk geometrien ett måktigt hjälpmedel genom de av Cartesius införda koordinaterna, som lett till ett särskiljande av geometriska i metodiskt hänseende uti syntetisk geometri, grundad på åskådning av figurer, o. analytisk geometri, grundad på räkning med koordinater. I anslutning till stenhuggeriets o. byggnadssnickeriets krav

grundade Monge den beskrivande geometrien, i vilken man medelst två plana bilder (horizontal- o. vertikalprojektion) konstruktivt behärskar rymdfigurer. Äv. andra former av geometri finnas.

Geometrisk tiden el. geometriska stilens tid, benämning på den tidigare järnåldern (oinkr. 1000—omkr. 700 f.Kr.) i Greklands historia, uppkallad efter denna tids geometriska ornamentering av lerkärl.

Geometrisk ort, den kurva, som beskrives av en punkt, underkastad vissa geometriska rörelse-villkor. Ex.: ellipsen är geometrisk ort för en punkt, som rör sig så, att sammanlagda längden av dess avstånd från två givna punkter alltid är densamma.

Geometrisk stil, benämning på den konst-riktning, som härskade inom det grek. kultur-området från 800-t. till omkr. mitten på 600-t. f. Kr., då G. avlöses av den s. k. orientalisera-nde stilen (se d. o.). G. benämndes för van-ligen *dipylonstil* efter den plats i Aten, där de berömda grav-urnorna med ornamen-tik i geometrisk stil påträffats (jfr Dipylon). Av dekorativa element använder G. främst cirkeln, meandern, schackbrädsmonstret, sick-sacklinjen o. hakkorset. Människo- o. djur-figurer avbildas i starkt stiliserad utformning, även i rundskulptur.



Geopolitikf (av grek. *ge*, jord, o. *politik*), en av R. Kjellén införd beteckning för den gren av statskunskapen, som behandlar de geografiska inflytelserna på staternas politik.

Geopsykologi', psykologi, som behandlar själslivets beroende av klimatiska o. atmosfäriska förhållanden, landskapskaraktärer m. m.

Georg, den helige, katolskt helgon, en romersk, bristen soldat som enl. legenden led martyrdöden under Diocletianus. Äminnelse-dag 23 april. Till G. ha många legender knutits, särsk. populär är legenden om G:s besegrande av en drake i Lydien, åt vilken människor o. djur offrades. G. är i Norden känd under namnen Sankt Göran o. riddaren Örjan, o. G:s strid mot draken har äv. i protestantiska länder fortlevt som en sinnebild av striden mot det onda. Så har denna sinnebild upptagits av scoutrörelsen, vilken äv. firar Georgsdagen som sin högtidsdag. — Motivet G. o. draken har tidigt behandlats i konsten. I Sverige är Bernt Notkes skulptur i Storkyrkan i Stockholm särsk. bekant. Jfr Göran.

Georg P o d' i e b r a d (1420—71), *böhmisk konung* från 1458, stred för husiternas sak mot kejsar Sigismund men bannlystes 1466 av påven.

Georg, konungar av Grekland. Georg I (1845—1913) (se bild), vald till konung av Grekland 1863, andre son av Kristian IX av Danmark, hette som dansk prins Vilhelm. Under de ständiga partistriderna i Grekland förstod G. att skaffa sig stort inflytande. 1909—10 försva-gades hans ställning av en missnöjd officersliga, o. lughn inträdde först då Venizelos blev konselj-president. G. mördades 1913 i Saloniki. Under många år praktiskt taget själv utrikesminister sökte G. anslutning till västmakterna o. Rvss-land. — Georg II (1890—1947). Efterträdde sin fader Konstantin I vid dennes abdikation 1922 men förklarades avsatt efter republikens



införande 1924. Under landsflykten bosatt i Eng-land. Efter monarkiens åter-införande nov. 1935 åter-vände G. som konung till Grekland. Vid den tysk-ital. invasionen 1941 flydde G. i april till Kreta o. där-ifrån till Kairo. Efter monar-kiens seger vid folkomröst-ningen sept. 1946 återvände G. till Grekland. Jfr Paul.



Georg V (1819—78), konung av Hannover 1851 efter sin fader Ernst August. Motståndare till tanken på ett enat tyskt rike med Preussen som ledande makt förlorade han genom sitt partitagande för Österrike 1866 sitt rike.

Georg, konungar av Storbritannien o. Irland, kurfurstar (efter 1815 konungar) av Hannover. Georg I (1660—1727), konung av Storbritannien och Irland från 1714, kurfurst av Hannover från 1708, efterträdde drottning Anna. Oinskränkt härskare i Hannover styrde han Storbritannien fullt parlamentariskt. Han erövrade åt Hannover Bremen o. Verden från Sverige (1715). — Georg II (1683—1760), son o. efterträdare till G. I; ansågs liksom fadern sätta Hannovers intressen i första rummet. — Georg III (1738—1820), G. II:s sonson o. efterträdare, från 1815 konung av Hannover. G. kände sig som engelsman o. ingrep mera personligt i regeringen än sina föregångare men handlade vid flera tillfällen i strid mot författningarna o. bidrog genom sin kortsyntethet, ehuru en gedigen personlighet, till de amerik. koloniernas avfall. 1811 tvang honom en sinnessjukdom att lämna regeringen. (Se bild.) — Georg IV (1762—1830), G. III:s son o. efterträdare. G. stödde sig, sedan han 1811 övertagit regeringen, på Tories. På grund av sitt lättsinniga levnadssätt (dubbelaktenskap) ytterligt impopulär, lät han sina ministrar taga ledningen o. levde efter 1822 tillbakadraget. (Se bild.)



— Georg V (1865—1936), konung av Storbritannien från 1910, son till Edvard VII, g. m. Mary, f. 1867, dotter till hertig Franz I av Teck. Under Första världskr. av-sade sig G. sina ärvda tyska titlar o. utbytte kungahuset namn Sachsen-Koburg o. Gotha mot det eng. Windsor. G. åtnjöt en vid-sträckt popularitet. (Se bild.)



— Georg VI, f. 1895, efter sin äldre bröder Edvard VIII abdikation 1936 konung; tidigare var G. prins Albert, hertig av York, 1923 g. m. Lady Elizabeth Bowes-Lyon (f. 1900), dotter till earlen av Strathmore. Kröntes 1937 i Westminster Abbey. Barn: Elisabet (f. 1926) o. Margaret Rose (f. 1930). (Se bild.)



Georg den skäggige (1471—1539), hertig av Sachsen från 1500, var en av reformationens häftigaste motståndare men lyckades ej undertrycka den i sitt land. då hans bröder o. efterträdare Henrik anslöt sig till den.

Georg II (1826—1914), hertig av Sachsen-Meiningen från 1866, bekant för sitt konstintresse. Bl. a. skapade han en mönsterskådespelartrupp av hög rang: »Meiningarna».

Georg (1902—42), hertig av Kent, 1934 g. m. prinsessan Marina av Grekland. Utn. 1939 till generalguvernör i Australien men tillträdde aldrig arbetet på grund av kriget. Omkom vid en flygolycka i Skottland.

George [ds]ä'ds], Henry (1839—97), amerik. nationalekonom o. tidningskung, skapade sin ställning o. berömmelse genom arbetet *Progress and poverty* (1879; Framåtskridandet o. fattigdomen, 1913), vars tes är, att all rikedom samlas till de fåtaliga jordägarna genom jordräntan o. att denna som ekonomiskt obehövlig kan indragas, varigenom fattigdomen skulle upphöra. Denna georgeism blev snart en världsomfattande tidsriktning.

George [geärr'ge], Stephen (1868—1933), tysk skald, den främste representanten för i8go-t:s tyska litteraturriktning, har påverkat den svenska lyriken vid i9oo-t:s början. G:s diktning präglas av en stark skönhetsdyrkan (*Das Jahr der Seele*, 1897).

George [ds]ä'ds], Walter I, onel (1882—1926), eng. författare, intar genom sina problemromaner en framskjuten plats i modern eng. litteratur. Bl. arb. *A bed of roses* (1911; En dans på rosor, 1912) o. *Caliban* (1920).

Georgetown [dsjä'dsja'n]. 1. Huvudstad i Britt. Guayana, nära Demeraras utflöde i Atlanten. 76,000 inv. (1945). Utförsel av socker o. ris. — 2. Huvudstad på ön Penang, Straits Settlements, Bortre Indien. 165,000 inv. (1939), varav hälften kineser. God hamn. Utförsel av tenn, kryddor, ris, socker. — 3. Huvudstad på Caymanöarna. 1,500 inv. (1943).

Georgia [ds]ä'dsji⁰, förk. Ga, en av Amerikas För. Stat., vid Atlanten, n. om Florida. 152,137 kvkm, 3,2 mill. inv. (1944), varav 34,7 % negrer. I s. ett bördigt lämland, som åt n.v. höjer sig i Piedmontplatån, Alleghanybergens utflöpare. Bl. floder Altamaha River, på gränsen till Svd-Carolina Savannah River o. öå gränsen till Alabama Chattahoochee River. Sunt klimat med undantag för sumpmarkerna på gränsen mot Florida (Okefenokee Swamp). Käringar: åkerbruk (bomull, majs, ris, batater, socker), boskapsskötsel, bergsbruk (marmor). På gränsen mellan läglandet o. Piedmontplatån, där floderna bilda fall, ha uppstått talrika industriorter; särsk. bomullsindustrien är betydande. Viktigaste städer äro huvudstaden Atlanta, bomullsexporthamnen Savannah samt industristäderna Augusta, Macon o. Columbus. Statsuniv. i Athens, grund. 1785 (11,000 stud.).

Georgiasundet [dsjä'ds3i⁰-J skiljer ön Vancouver från Brittish Columbia, Nordamerika.

Georgien, ry. Gr u'z i j a, georg. Sa k a r t v e l o, sed. 193⁶ till SSSR ansluten republik i s. Kaukasus. 69,600 kvkm, 3,5 mill. inv. (1939), huvudsakl. georgier. Landet är bördigt, huvudnäringar: åkerbruk, vin- o. silkesodling. Huvudstad: Tbilisi (förr Tiflis), hamnstad: Batum. — Tidigare självständigt blev G. på 300-t. beroende av Bysans, erövrades på 1200-t. av mongolerna, blev senare åter självständigt men gav sig 1801 under Ryssland. Efter revolution 1918 blev G. självständigt republik o. 1921 sovjetrepublik, bestående av egentliga Georgien, republikerna Abchasien o. Adjaristan samt det självstyrande området Syd-Ossetien.

Georgi'n, arter av örtsläktet *Dahlia*.

Georg Wilhelm (1595—1640), kurfurste av Brandenburg från 1619, intog under trettioåriga kriget en osäker hållning, än stående på protestanternas sida (1624—26 i förbund med Danmark, från 1631 till slaget vid Nördlingen 1634 med Sverige), än närmande sig de kejserliga intressena. Gustav II Adolfs sväger.



Geotropism' (av grek. ge, jord, o. tro'pos, vändning), hos växter en genom olikformig tillväxt betingad böjning av ett organ, varigenom detta införes i ett visst jämviktsläge i förhållande till tyngdkraften. Pålrötters lodräta nedträngande i marken o. luftstammar uppträta växt bestämmas av tyngdkraften.

Gepärder, *Cynailurus*, släkte bland kattdjuren. Skiljer sig från dessa genom högre ben, ej helt indragbara klor m. m. Innefattar num. blott en art, gepärden el. jaktleoparden, *C. jubatus* (se bild), i Afrika o. s.v. Asien. Gul med mörkare fläckar.



Gepi'der, eeraanskt folk. besläktat med goterna. Utvandrade från landet vid Weichsehnynningen omkr. 250 e.Kr. På 4Co-t. beroende av hunnerna togo de vid deras fördrivande n.v. Ungern i besittning, varifrån de 5^{te} förjagades av avarerna.

Gepäok' [ge-, äv. je-1, ty-, packning, resgods. Gera [ge-], stad i delstaten Thüringen, mell. Tyskland, vid Elster. 83,000 inv. (1939). Tillv. av tyg, läder- o. porslinsvaror. — Huvudstad i det forna hertigdömet Reuss-Gera.

Gera [jä'ra], svensk stormansätt, trol. från Skåne, utslöcknad 1588. Holger Karlsson G., d. 1541, var från början unionsvän men blev sedan en av Gustav Vasas betrodda män. Hans söner Karl (d. 1566) o. Göran (d. 1588) upphöjdes 1561 i friherligt stånd o. användes av Erik XIV i diplomat. beskickningar.

Géraldy [sjeraldi'], Paul, f. 1885, fransk författare. G. slog igenom med den utsökta diktsaml. *Toi et moi* (1913; Du och jag, 1931) o. har senare främst ägnat sig åt dramatik, analyserande erotiska konflikter, *Les noces Wargent* (Bröllopsdagar, uppf. 1917 i Paris, 1922 i Sthlm), *Aimer* (Älska, uppf. 1921 i Paris, 1924 i Sthlm), *Duo* (uppf. i Sthlm 1940).

Geraniaceae, växtfamilj, omfattande över 600 arter, huvudsakl. örter i tempererade o. subtropiska trakter. Blad flikiga el. delade, blommor femtaliga, fribladiga; frukten sönderfaller vanl. i 5 delfrukter, vardera med ett långt spröt. Hit höra bl. a. släktena *Erodium*, *Geranium* o. *Pelargonium*.

Gerania'l, dets. som citral.

Geranil' [-äl], en omättad alkohol, som utgör huvudbeståndsdelen i geranium- o. rosenolja o. jämte motsvar. aldehyd (citral) ingår i många andra eteriska oljor ss. citrongräsolja. Erhålls även genom reduktion av citral. Har rosenodori o. användes vid parfymtillverkning.

Geranium, växtsläkte (fam. Geraniaceae), c:a 260 arter, huvudsakl. i de tempererade delarna av n. halvklotet. Blad i regel handnerviga o. djupt flikade, *G. silvaticum*, skogsnävel, midsommarbloms (se bild), med stora röd-violetta blommor, allmän på ängsmark o. bättre skogsmark.



Gérard [gjer'ar], Frän50is (1770—1837), baron, fransk målare, mest känd genom sina klassicistiskt strama, i färgen torra porträtt av bl. a. Napoleon o. hans krets. Repr. på Shlms slott.

Gérard [sjera'r], Étienne Maurice (1773—1852), greve, fransk general, kämpade under Napoleon, som han hyllade äv. under »de hundra dagarna». Tillhörde under Ludvig XVIII den liberala oppositionen o. blev 1830 marskalk av Frankrike.

Géraud [sjerå'], André. f. 1882, fransk journalist, känd under pseudonymen Pertinax äv. Uttnesred. i l'Echo de Paris 1917—38, därefter red. för L'Europe Nouvelle till 1940. Sed. 1941 verksam i New York som diplomatisk korrespondent. Medarb. i Daily Telegraph o. Foreign Affairs.

Gerbran'dy [chär-], Pieter S., f. 1885, holländsk politiker (antirevolutionära partiet) o. jurist, prof. i Amsterdam 1930—39, justitieminister 1939—42 samt tillika för kolonierna 1941—42. Konseljpresident i Londonreg. 1940—45.

Gerd, i nord. myt. Fröjs maka, dotter av jätten Gymer.

Gere, i nord. myt. den ena av Odens ulvhundar. Den andra hette Freke.

Gerhard, Karl (egentl. K. G. Johnson), f. 14/4 1891, revy författare o. »skådespelare. G:s revyer (sed. 1919) utmärkas av träfsäker kvickhet o. satir. (Se bild.)

Gerhard [gä'rhart], Johann (1582—1637), tysk teolog, prof. i Jena 1616, den lutherska ortodoxiens främste dogmatiker. Huvudarb.: *Loci communes theologici* (9 bd, 1610—22).



Gernardseo, Kinar, f. 1897, norsk socialdem. politiker, statsminister sed. juni 1945. Under tyska ockupationen i koncentrationsläger i Norge o. Tyskland.

Gerhardt [gä'r-], Paul (1607—76), tysk präst, en av lutherska kyrkans yppersta psalmdiktare, 1657—66 präst i Berlin. Av hans 120 andliga sånger är passionssalmen »O huvud, blodigt, särat» o. aftonpsalmen »Nu vilar hela jorden» (Ps. 95 o. 442) mest bekanta.

Gerhardt [sjera'r], Karl Friedrich (1816—56), fransk kemist, prof. i Strasbourg, utförde grundläggande arb. för den organ, kemiens serier o. skapade den s. k. typeteorien.

Géricault [sjerikå'], Théodore (1791—1824), fransk målare o. litograf, som romantiker föregångare till Delacroix. Ett genombrottsverk var *Medusas flöte* (1819, Eouvrc, se bild)



med skakande stark realism. Till hans märkligaste arb. höra också några porträtt av sinnessjuka. Monografi av R. Kégamey (1926).

Ger'ing, hörn, bildat av två sammanfogade, snett avskurna lister.

Geringius, Erik (1707—47), präst, under flera år den ende inhemske kopparstickaren i Sverige; lärjunge av J. van der Avelen.

Geringslåda, en av tre i U-form samman-satta bräder bildad ränna, vars bägge väggar försetts med i noggrann vinkel uppsågade spår, vari en såg kan föras, då man skall i bestämd vinkel avsäga en i lådan inlagd list. Tjtföres äv. i metall med efter gradskiva inställbart såg-sativ o. kallas då geringsmaskin.

Geriss'im el. Garizim, berg i Palestina, Samarien, s.ö. om Nablus. 868 m. Betecknas i GT (5 Mos. 11: 29, 27: 13) som välsignelsens berg i motsats till Ebal, förbannelsens.

Ger'lach, högsta toppen i Tatra. 2.663 m. Gerlaohé [sjärla'v], Adrien de Gome-ry (1866—1934), belg. polarforskare, ledde 1897—99 en stor expedition till v. Antarktis.

Gerle, Aron (1860—1930), målare, skär-gårdslandskap o. motiv från Shlm, ofta i blå grynings- el. skymningsbelysning.

Germain [sjärma'ne], fransk guldsmedssläkt. Särskilt berömda voro Thomas G. (1673—1748) o. dennes son François Thonias G. (1726—91). Den sistnämndes silverserviser, utförda för det ryska hovet, blevo särsk. rykt-bara.

Germa'ner (möjl. kelt. »gränsbor»), gren av den indoeuropeiska folkgruppen, av rom. skriftställare omtalade som högvuxna, blonda o. blåögd. Deras urhem anses ha varit länderna kring s. Östersjön, men de ha sedan under fler-faldiga vandringar vidgat sitt utbrednings-område. Förhållandevis oblandade germaner bebo f. n. Skandinavien och n.v. samt s. Tysk-land, men germaner utgörä ett mer el. mindre dominerande folkelement äv. i övriga Tyskland samt Schweiz, Nederländerna, England, Nord-amerika, Sydafrika o. Australien.

Germa'nia, lat. Germanien, det om-råde på vänstra Rhenstranden, som germanerna före Caesars ingripande 58—50 f.Kr. bemäktigtat sig o. som sedan blev en rom. provins. — Sed. 1840-t. en sinnebild av den tyska nationen.

Germa'nius, Caesar (15 f.Kr.—19 e.Kr.), rom. härörförare, son av Drusus, fader till Caligula. G:s segrar i Germania (12—16 e.Kr.) återupprättade romarnas efter Varus' nederlag sjunkna maktställning.

Germani'n, läkemedel, verksamt mot trypanosomer, särsk. de som orsaka afrikanska sömnjukan.

Germanism' (av lat. *Germa'nia*, Tyskland), tysk språkegenhet, inblandad i andra språk. — Germanist', forskare i germanska språk o. kulturförhållanden. — Germanistik, forskning i germanska språk o. kulturförhållanden.

Germa'nium, grävigt, metallglänsande, sällsynt, 2- o. 4-värt grundämne. Kem. tecken Ge, atomvikt 72.60 (5 stabila isotoper), atomnr: 32, spec. vikt 5.35, smältp. 958°.

Germanofi'l, tyskvän.

Germanofob [fä'b], tyskhatare. — Ger-manofobi', tyskhät.

Germa'niska språk, gemensamt namn på de språk, som talas o. talats av germanska folk: skandinaver, holländare, flamländare, friser, engelsmän o. tyskar samt många utdöda, med dem besläktade folk. De germanska språken äro en gren av indoeuropeiska språkstammen.

Germa'nsk rätt, sammanfattningen av de germanska folkstammarnas rättsuppfattning i motsats till den rom. rätten. Den germanska rätten tog huvudsakligen hänsyn till familjen o. släkten, medan den rom. rätten hyllade individens rätt. Den äldsta av de germanska folkrätterna är den frankiska *Dex salica* (slut. av 500-t.).

Germinal [sjärminall'] (fr., av *germe*, grodd), »grodmdånaden», franska revolutionskalenderns

7:e månad; motsv. tiden 21 el. 22 mars—19 el. 20 april.

Germiston [ds3o'mist'ɒn], stad i Transvaal, Sydafrika, s.ö. om Johannesburg, 40,000 inv. (1941), varav 16,000 vita. Guldgruvor.

Gernandt [gä'-], Christian Emanuel (1831—1906), bokförläggare, grundade 1871 ett boktryckeri, som senare utvidgades till förlag. Detta övertogs 1893 av det efter G:s söner uppkallade C. och E. Gernandts förlags AB., vilket upphörde 1903. På G:s förlag utkom bl. a. Nordisk Familjeboks i:a upplaga (1875—94).

Gernrode [gärn'-råde], stad i delstaten Sachsen-Anhalt, mell Tyskland (Anhalt), 4,000 inv. G. har en av Tysklands äldsta, helt bevarade kyrkor, S:t Cyriacus, grundad 961 o. huvudsakl. härrörande från samma årh (se bild). Badort.

Gerok[ge'-J, Ka rl (1815—90), tysk predikant o. andlig skald. G:s *Palmblått* (1857; Palmblad, 1871—75) har utgått i över 130 uppl.

Gerona [cherá'nal, 1. Provins i n.ö. Spanien (Katalonien), 5,865 kvkm, 326,000 inv. (1945). — 2. Huvudstad i G. 1. Ca 20,000 inv. Starkt befäst. Gotisk katedral från 1300—1500-t.

Geront'er (av grek.), benämning på de 28 medlemmarna i Gerusia (de gamles råd) i Sparta. Gerontologi', en forskningsgren, som utreder det biologiska åldrandets problem.

Gerrymandering [gerima'tn'dring], äv. »valkretsgeometri», politisk term, betecknande en metod att vinna valframgångar genom ett sådant anordnande av valkretsindelningen, att största möjliga fördel vinnes för det egna partiet. Termen efter en guvernör Gerry i Massachusetts, som 1811 begagnade sig av metoden.

Gers [sjär]. 1. Biflod fr. v. till Garonne, Sv. Frankrike. 178 km. — 2. Departement i Sv. Frankrike, kring G. 1. 6,291 kvkm, 190,000 inv. (1946). Brännvinstillv. (»armagnac»). Huvudstad: Auch.

Ger'sau, kurort i mell. Schweiz, kant. Schwyz, vid Vierwaldstättersjön o. foten av Rigi. 2,000 inv.

Gershwin [gø'ʃ3'in], George (1898—1937), amerik. tonsättare, berömd för sina jazzkompositioner. Äv. operetter, en negcropera (*Porgy and Bess*, 1935; uppf. i Göteborg. 1948), sänger m. m.

Gerson [sjärsá'"], egentl. Jean Charlier (1363—?429), fransk teolog, benämnd efter födelseorten Gerson, kansler vid Paris' univ. G., som tillhörde en mystisk askådning, framställde i sina skrifter krav på en kyrklig reformation. Vår första på svenska tryckta bok är en övers. (1495) av en av G:s uppbyggliga skrifter: *Af dyd/wisens frätelse*. Jfr J. Fabri.

von Gerstenberg [gers'-], Heinrich Wilhelm (1737—1823), tysk skald o. kritiker, fäste uppmärksamheten på den nordiskgermanska förnåldern o. förberedde i *Briefe über Merkwürdigkeiten der Literatur Sturm und Drang*-riktningens dramatiska teorier. G:s främsta verk är tragedien *Ugolino* (1768).

Gert el. Gerhard III den store (omkr. 1290—1340), greve av Hohenstein-Rendeborg. G. uppsatte Valdemar av Sönderjylland som motkonung mot Kristofer II o. fick som dennes förmyndare halva Danmark som pant el. län. G. mördades i Randers av danske adelsmännen Niels Ebbesen.

Gertrud, namn på flera medeltida helgon. Tyska S:t Gertruds församl. i Stockholm är uppkallad efter abbedissan Gertrud av Nivelles (omkr. 625—659), dyrkad som de resandes skyddshelgon.

Gerum, kommun på mell. Gotland, Gotl. 1. (past.adr. Stjärnave); Hemse landsf.distr., Gotlands doms. 151 inv. (1947).

Gerundium, i lat. grammatik benämning på vissa verbformer, vilka tjäna som kasusformer till infinitiven, t. ex. *scribendo*, genom att skriva (ablativ av *scribere*, skriva). Besläktat med gerundium är gerundivum, verbaladjektiv med passiv betydelse, t. ex. *amandus*, som bör älskas (av *amare*, älska).

Gerusi a [ge-] (grek.) var i Sparta m. fl. grek. städer ett »de äldstes råd» med 28 medlemmar (geront'er), alla över 60 år. Från början inflytelserikt, trädde det efter hand tillbaka för eförerna.

Gervais [sjärvä'], fransk, mjuk gräddost. **Gervi'nus** [gär-], Georg Gottfried (1805—71), tysk historiker; bekant för sina Shaksperestudier o. sitt verk *Geschichte der poetischen Nationalliteratur der Deutschen* (1835—42).

Ger'yon el. Gery'ones, i grek. myt. ett tröghövdad vidunder på ön Eryetia. Herakles rövade hans boskapshjörar.

Gesant' (av ty. *Gesander*), diplomatiskt sändebud, minister. — Gesantska p., beskickning. Gesarol [-äl], medel mot insekter. Jfr DDT. Geschaft' (ge-), ty., affär (i ringaktande mening); yrke.

Geser [ge'-], gammal stad i s. Palestina, mellan Jerusalem o. Medelhavskusten (Jos. 16: 3; 1 Kon. 9: 15 ff.). Nuv. Tell el-Djeser. Givande utgrävningar 1902—09.

Gesims', ty., listverk, som kröner el. vågrätt avdelar en vägg el. kröner paneler, fönster o. dörröppningar osv.

Ges'ov, Ivan Evstratiev (1849—1924), bulg. politiker, som ministerpresident o. utrikesminister mars 1911—juni 1913 en av initiativtagarna till Balkanförbundet o. det för Bulgarien lyckosamma Första Balkankriget 1912—13. G. motsatte sig brytningen med Grekland o. Serbien (Andra Balkankriget 1913), ävensom anslutningen till Tyskland 1915.

Ges'ner, Konrad (1516—65), schweiz. lärd, utgav ett för dåtidens zoologi grundlägg. arb.: *Historia animalium* (4 bd, 1551—58).

Gesneria'ceae el. Gesneria'ceae, växtfamilj, ca 1,100 arter örter o. buskar, de flesta tropiska. Blad hela, vanl. mjukhåriga o. saftiga, motsatta, blommor femtaliga, krona med rörlig pip, tvåläppig, ståndare 2 el. 4, frukten cunrummig kapsel el. bär. Många arter odlas i kruka på grund av sina stora, praktfulla blommor. Hit hör bl. a. släktena *Sinningia*, *Saintpaulia* o. *Streptocarpus*.

Gess, den medelst ett p en halv ton sänkta tonen g. — Gess dur, durtonat med gess till grundton o. sex p, för h, e, a, d, g och c; parallelltonat till ess moll.

Gessess, den medelst ett dubbelbe (b̃) två halvtoner sänkta tonen g.

Gessner [gäss'-], Salomon (1730—88), schweiz. författare; utg. 1754 dikten *Daphnis*, som följdes av en rad känslosamma prosadiktyller, flitigt översatta o. efterbildade, i Sverige bl. a. av Thorild o. Lidner.

Gest [ijäst] (fr. *geste*), åtbörd. — Gestikulation, åtbörder, åtbördsspel. — Gestikuler a, göra åtbörder.

Gestad, kommun i s.ö. Dalsland. Älvsb. 1. (past.adr. Uleberg); Sundals landsf.distr., Nordals, Sundals o. Valbo doms. 1,055 inv. (1947).

Ges'ta danorum, lat., »danernas bragder», Saxos danska historia.

Gestapo [gejita'på], förkortat, av ty. *Geheime Staatspolizei*, hemliga statspolisen. G. bildades april 1933 o. blev dec. s. å. ett fristående departement under regeringschefen. Den var en politisk polisorganisation, som hade till uppgift dels att slå ner den inre polit. oppositionen, dels att i allm. vaka över statens inre o. yttre trygghet. Dess verksamhet utsträcktes under Andra världskr. äv. till de av Tyskland ockuperade länderna, där den gjorde sig känd för sina grymma metoder. Efter Tysklands nederlag ha dess medl. av allierade militärdomstolar straffats, ofta med döden, för sina förbrytelser. Jfr Himmler.

Gesta romano 'rum, lat., »romarnas bragder», medeltida latinsk samling sagor, legender o. berättelser, trol. sammanförd på 1300-t.

Gestatio'n (av lat. *gesta're*, bära), havandeskap, dräktighet.

Gestil'ren, plats ö. om Falköping, Varvs kommun; vid G. stupade 1210 Sverker d. y. i strid mot Erik (X) Knutsson.

Gesunden, sjö i s.ö. Jämtland, genomfluten av Indalsälven. 30 kvkm.

Gesvind' (ty. *geschwind*), rask.

Gesäll' (ty. *Geselle*, kamrat) betecknade under skräväsandets tid en utlär lönearbetare. Ordet utträngde på 1600-t. det äldre svenska *sven*. Gesällen skulle i vissa yrken utföra ett gesällprov, varefter han fick ett skriftligt intyg härom, ett s. k. gesällbrev. Den mästare, som gav honom arbete, ägde över honom husbonderätt, men gesällerna kunde organisera sig i brödraskap med sträng inre disciplin.

Gesäter, kommun i v. Dalsland. Älvsb. 1. (past.adr. Fjälla); Dals-Eds landsf.distr., Tössbo o. Vedbo doms. 39+ inv. (1947).

Geta [ge'-], rom. *kejars* (211—212), son av Septimius Severus. G. mördades på anstiften av sin broder o. medkejars, Caracalla.

Getapel, art av växtsläktet *Rhamnus*.

Getapu'lien (av get. o. *Apulien*), skämtsam benämning på (de magra delarna) av Småland.

Getdjur, *Capri'nae*, grupp bland nötdjuret, bildad av getsläktet (*Capra*) o. fårsläktet (*Ovis*). Nosen hårig, överläppen med en lodrät naken fära, svansen kort, kindtänder med höga kronor.

Ge'ter, gren av den trakiska folkstammen. De bodde på s. Donaustranden, då Alexander den store (335 f.Kr.) drev dem norrut, varefter de splittrades o. uppgingo dels i germanska, dels i dakiska stammar.

Getfot, dets. som hörnjärn.

Getingar, *Ves'pidae*, familj av gaddsteklar. Utmärkande är att framvingarna under vilan hopfällas uteser ett långsgående mittveck. Levnadssättet mycket olika. Indelas i solitärer (ensamboende) o. sociala (samhällsbyggande) getingar. I den senare gruppen förekomma Utom honor o. hanar äv. »arbetare», som utgöras av honor med förkrympta könsorgan. Larverna matas mest med djurämnen. De fullvuxna däremot leva oftast av växtsafter.

Getinge, kommun i v. Halland, Hall. 1.; Harplinge landsf.distr., Hallands s. doms. 1,452 inv. (1947).

Getost, ost beredd av handskummad getmjölk. Av vasslan beredes mesost.

Getpors, art av växtsläktet *Ledum*.

Getrams, art av örtsläktet *Polygonatum*.

Getse'mane, enl. Mark. 14: 32 m. fl. namn på en örtagård på andra sidan Kidron vid Oljeberg, där Jesus efter nattvarens instiftande utkämpade sin bönekamp o. förräddes av Judas Iskariot. En gammal trädgård vid Oljebergets ort i franciskanernas ägo förevisas ännu som Getsemane.

Getsläktet, *Cap'ra*, tillhör getdjuren. Hanen

(bocken) oftast med hakskägg. Horn från sidorna sammantryckta, bakåtböjda. Ungen kallas kill i n g el. k i d. Högländsdjur; omkr. 15 arter i Asien, n. Afrika o. Europa. Hit höra bl. a. skruvgeten o. besoargeten. Den senare jämte en utdöd europeisk skruvget anses hava givit upphov till våra tamgetraser.

Getto, dets. som ghetto.

Gettysburg [getfissbag], stad i Pennsylvania, n.ö. För. Stat. 5,900 inv. (1940). Under Inbördeskriget vunno nordstaterna en blodig seger vid G. 1863. Slagfältet nu nationalpark.

Getväppling, art av växtsläktet *Anthyllis*.

1. Getz, Bernhard (1850—1901), norsk rättslär, prof. i Kristiania 1876, riksadvokat 1889, framstående kriminalist.

2. Getz, Ole Berg, f. 1881, norsk general, hejade i april 1940 den tyska frammarschen i Nord-Trøndelag o. tåkte de allierades återtag omedelbart före kapitulationen. Har skildrat förloppet i *Kriget i Nord-Trøndelag* (1940).

Getå, järnväghållplats o. hamn i Kvillinge kommun, Östergöt. l. (linjen Järna—Mjölby). Vid G. inträffade 1918 en svår järnvägsolycka (41 döda).

Geulinx [gölinks], Arnold (1623—69), höll. filosof, den s. k. okkasionalismens grundare.

Ge'um, örtsläkte (fam. *Rosaceae*), 36 arter i tempererade trakter. Jordstammar med håriga stjälkar. Nedre blad parbladiga med större uddblad. Fruktar med långt, klolikt böjt spröt. Vanligaste art hos oss *G. rivale*, humleblomster; fuktig ängsmark.

Geuser [gö'-], dets. som gueser.

Gevaert [ge'fart], Auguste (1828—1908), belg. musiklär o. tonsättare; skrev en utmärkt lärobok i instrumentation jämte flera musikhistoriska arbeten.

Geval'diger (av ty.), före 1850 poliskonstapel. Vaktkonstapel vid fängtransporter kallades fänggeval'diger.

Gewandhauskonserter [gevant'-], berömda orkesterkonserter, som sed. 1781 regelbundet givas i Leipzig, urspr. i det s. k. Gewandhaus (ty., tyghus), varav namnet. Bl. dirigenter Mendelssohn o. Furtwängler. Gewandhausorkestern gästspelar* i Sthlm 1940.

Gevelsberg [ge'fälsbärk], stad i delstaten Nordrhein-Westfalen, v. Tyskland (Westfalen, Preussen). 21,000 inv. (1935). Järn- o. stålverk.

Gevä'r (ty. *Gewehr*), eldhandvapen, bestående av en stältpipa o. en stock av trä m. m. Inom svenska armén finnas följande gevärstyper: mauser 6,5 mm gevär m/96, m/38 samt 8 mm gevär m/40, Ljungman 6,5 mm automatgevär m/42. Geväret o. automatgeväret användas i allmänhet för eldgivning inom 600 m samt med bajonett som stötvapen. Gevär med kikarsikte användes som prickskjutningsvapen intill 800 m.

Gevärsfaktori', fabrik för tillv. av gevär, finnes i Eskilstuna (Karl Gustavs stads gevärsfaktori) för statens behov. I Huskvarna finnes en gevärsfabrik för tillv. av jaktgevär m. m.

Gevärsgrana't, projektil, som avskjutes mest ett på ett vanligt infanterigevär påsatt utskjutningsrör.

Geysir [gei'-] (av isl. *geysa*, jäsa), på Island belägen het källa, som med längre el. kortare mellanlid våldsamt utstötter en av vattenånga omväxlad vattenstråle. Benäm., ge i s er har sedermera överförts på alla dylika källor. Heta källor förutom på Island bl. a. på Nya Zeeland o. i Yellowstone National Park i För. Stat.

Géza [ge'sa] el. Ge'isa, d. 997, konung av Ungern från 972, slöt fred med kejsar Otto den store, lät döpa sig o. begynte Ungerns omvandling till ett kristet konungadöme.

Geze'lius, Johannes, d. ä. (1615—90), prof. i Dorpat 1641, kyrkoherde i St. Skedvi i Dalarna från 1645, generalsuperintendent i Livland 1660, biskop i Åbo 1664. G. framträdde som en nvdanare på många områden. Från eget pappersbruk o. tryckeri utsände han en hel litteratur på svenska o. finska. Utom sin märkliga *Encyclopaedia synoptica*, en lärobok i dåtidens vetenskaper o. skolämnen, grundade han (1674) ett stort anlagt svenskt bibelverk med förklaringar. (Se bild.) Verket fortsattes av hans son Johannes G. d. y. (1647—77) biskop i Åbo från 1690, o. dennes son Johannes G. den yngste (1686—1733), biskop i Borgå 1721.



Gezelle (chesäll'e), Guido (1830—90), flamländsk skald; utgav dikter på flamländska, präglade av varm katolsk religiositet.

Ghadames el. Rha d a m e s, stad o. oas i v. Tripolis, Libyen. 7,000 inv. Dadlar, fikön, aprikoser.

Ghardaia, stad i s. Algeriet, i oasen Beni-Mzab, territoriet Ghardaia. Ca 10,000 inv.

Ghase'l, en konstfull diktform av arab. ursprung, vari ett el. flera ord ur första versen upprepas i de följande.

Ghasnavider, *muhammedansk härskarätt*, som omkr. 960—1186 residerade i staden Ghasna i Afghanistan. Till denna ätt hörde Mahmud den store (d. 1030), som behärskade länderna mellan Bagdad i v., Delhi i ö. och Buhara i n. Efter hans död förföll riket.

Ghat el. R h a t, oas i Libyen, s. om Ghadames, 8,000 inv. Karavanvägsknuten.

Ghats [gäts], Västra o. Östra, randberg i Främre Indien, omgivande högländet Dekhan. 1,200—2,000 m.

Ghetfo el. g e t t o, judekvarter i städer. Beteckn. *ghetto* användes först i Venedig om ett område, där judarna enl. ett påbud av 1516 nollas avspärrade. Senare om likn. områden i andra städer o. om judekvarter i allmänhet, ofta tillkomna genom judarnas frivilliga hopflyttning.

Ghibelli'ner,

medeltida ital. partinamn, urspr. använt för att beteckna de hohenstaufiska kejsarnas anhängare i striden mot påven. Jfr Guelfer.



Ghiberti, Lorenzo (1378—1455), ital. bildhuggare, verksam i Florens, en av renessansens banbrytare; utförde bl. a. 2 par bronsdörrar till baptisteriet, den urspr. förgylningen framkallades 1947—48 (detalj från de senare, Paradisportarna, se bild: Adams skapelse), samt tre bronsstatyer för kyrkan Or San Michele.

1. Ghika, Georg, d. 1664, albansk ädling, hospodar i Moldau (1658—59) o. i Valakiet (1659—60), stamfader för den rumänska furstättens Ghika.

2. Ghika, Grigore, d. 1844, rumänsk furste, hospodar i Valakiet 1822—28. G. stödde kraftigt den nationella rum. litteraturen.

Ghirlandajo, Domenico, egentl. Domenico di Tommaso Bigordi

(1449—94), italiensk målare. Mera sammanfattande än banbrytande hör G. likväl genom storslagenheten i sin uppfattning o. genom sin måttfullhet till sitt årh:s mest betydande målare. Högst när han i sina fresker i Florens (Santa Maria Novella) o. Rom (Sixtinska kapellet). Bl. stafflimål. *Gubbe med barn* (Louvre) o. *Kvinnoporträtt* (Detroit), se bild. Han hade en stor åldring med flera medhjälpare.



Ghisi, Giorgio (1520—82), ital. kopparstickare, en av de betydelsefullaste förmedlarna till Nederländerna av ital. konstriktningar.

Ghor el. al-Ghor, arab. namn på Jordan-sänkan.

Giacosa [dajakå'sa], Giuseppe (1847—1906), ital. författare, skrev bl. a. det av Ibsens problemdramatik påverkade sorgspelet *Tristi amori* (1890).

Gianni'ni [dsja-], Dusolina, f. 1902, amenk. sångerska av ital. börd. Konserterade i Stihl 1934 o. 1947. Vid Metropolitans st. 1936.

Giannini [dsja-], Guglielmo, f. 1891, ital. journalist o. politiker, ledare för Uomo qualunquepartiet. G. propagator för den opolitiska fackmannastaten. Jfr Uomo qualunque.

Gianfs Causeway [dsja]'nts kås'eJ, eng. »jättepromenaden», märklig basaltformation på n.ö. Irland, grevsk. Antrim, en 275 m lång o. 40—46 m bred kustremsa, bestående av ca 40,000 basaltpelare. Se bild vid Antrim.

Giardino [dsjardi'nå], Gaetano (1864—1933), »al. militär, arméchef på Tyrolerfronten (Grappaområdet) o. krigsminister under Första världskr., ärmegeneral 1919, kommissarie i Fiume 1923. Marskalk 1926.

Giarre [dsjarrej], stad på Siciliens ö. kust, prov. Catania, vid foten av Etna. 20,000 inv. (1931). Vinodling.

Gibbon [gibb'ön], Edward (1737—94), eng. historiker, berömd för sitt av klassisk framställningskonst präglade arb. om det rom. rikets upplösning, *History of the decline and fall of the Roman Empire* (1776—88; sv. övers. 1947), som under intrycket av upplysningens idéer fått en kristendomsfientlig syftning.



Gibboner l.-bå'-J, *Hylobatidae*, familj bland aporna, tillhörande Gamla världens apor. Smärta, svanslösa, litet huvud, mycket långa armar; kindpåsar saknas. Ileva i träd. Tillhör Ostindeus urskogar, särsk. Stora Sundaöarna.

Gibbons [gibb'öns], James (1834—1921), För. Stat:s förste kardinal (1886), 1877 ärkebiskop av Baltimore. G., som ledde religionskonferensen i Chicago 1893, företedde gentemot påvemakten en viss nationell självständighet.

Gibbs [gibs], James (1602—1754), eng. arkitekt, elev till Wren o. italienaren Carlo Fontana. Huvudverk: rotundan *Radcliffe Camera* i Oxford (1737—48).

Gibbs [gibs], Josiah Willard (1839—1903), amerik. fysiker, utförde grundläggande arbeten i vektorlära o. ang. termodynamisk jämvikt i blandningar av olika ämnen. Jfr Fas.

Gibbs [gibs], sir Philip Hamilton, f. 18 77, eng. författare o. publicist. Romaner, krigskorrespondenser m. m.

Gibb'us, lat., spetsig r5-ggradsuckel; uppkommer särsk. vid tuberkulos i ryggkotorna.

Gibea [gi'-], hebr., »kulle», namn på flera orter i det gamla Palestina; den mest kända är Saul's G., trol. nuv. Tulel al-Ful, 5 km n. om Jerusalem (1 Sam. n: 4, 14: 16).

Gibeon [gi'-], gammal stad i s. Palestina, 8 km n.v. om Jerusalem (2 Sam. 21:1 ff.). Nuv. al-Djib. I G. fanns ev berömd offerhöjd (1 Kon. 3: 4).

Gibika, burgundhövding, härskande vid Rhen i början av 400-t. G. är den historiska motsvarigheten till Gjuke.

GibraTtar [sp. utt. chibraltarr']. 1. Halvö i sydligaste Spanien, 1940 skild från fastlandet av en kanal, 5 kvkm, 20,000 inv. (1939). G. erövrades

1704 av engelsmännen o. är nu en britt. kronkoloni. G., som utgöres av en 400 m hög klippa (se bild), är av stor strategisk betydelse



(»Medelhavets nyckel») o. har därför starkt befästs. Flygplats North Front. — 2. Det r3—20 km breda, 320 m djupa sundet mellan Pyreneiska halvön o. Afrika. Förenar Medelhavet o. Atlanten.

Gibraltarapa, magot el. berberapa, *l'Inus caudatus*, hör till makakerna. Kraftig, långbeut, utan yttre svans. Enda i Europa (Gibraltar) förekommande apa. Dessutom i n.v. Afrika.

Gib'sonökn, ökenområde i Västaustriern, mellan Stora Victoriaöknerna i s. o. Stora sandöknerna i n.

Gide [sjidd], Charles (1847—1932), fransk nationalekonom, från 1920 prof. i kooperation vid College de France. Bl. hans framstående arb. ha på sv. utkommit bl. a. *Nationalekonomiens grunddrag* (2 dir) o. *Konsumtionsföreningarna* (1921).

Gide [sjidd], A n d r é, f. 1869, fransk författare. G. anslöt sig i sina tidigaste verk till symbolisterna men bröt snart med deras åsikter. I sin följande produktion analyserar han med obönhörlig stränghet, arvd av hans kalvinska uppföstran, det egna jaget i dess medvetna o. undermedvetna gestaltning (själviobiogr. *Si le grain ne meurt*, 1920—21; Om icke vetekornet dör, 1946). G. har tagit intryck av både Nietzsche o. Freud. *LHmoralis* (1902; Den omoraliske, 1921) är en obarmhärtig uppgörelse mellan makt i förfinsta innersta o. *La porte étroite* (1909; Den tränga porten, 1920) en studie över sinnlighetens sublimering till religiös helgelse. Hans mästerverk är *Les faux-monnayeurs* (1926; Falskmyntarna, 1937), varmed han av. experimenterat ut en ny romanform, »le roman pur». G. har av. framträtt som kulturhistoriker, reseskildrare o. översättare. Sina kommunistiska sympatier avsvär han i *Retour de V.V.R.S.S.* (1937). 1943 utkom *Interviews imaginaires*. Hans inflytande har varit mycket stort, särsk. för den nyare europeiska o. amerikanska romanlitteraturen. G. erhöi 1947 års nobelpris i litteratur.



Gideon, hjälte; Israel, vilken med blott 300 man befriade landet från midjaniterna (Dom. 6—8).

Gideå, kommun i ö. Ångermanland, Väster-norr. l.; Björna landsf.distr., Ångermani. norra doms. 2,767 inv. (1947).

Gide älv uppriinner i s. kappland, Vilhelmina kommun, genomflyter n.ö. Ångermanland o. utfaller i Husumsfjärden av Bottenhavet. C:a 180 km.

von Gierke [gi'r-], Otto (1841—1921), tysk rättslärare, 1872 prof. i Breslau, 1884 i Heidelberg o. 1887 i Berlin. Bl. arb. *Das deutsche Genossenschaftsrecht* (4 bd, 1868—1913).

Gierow [gi'r-], Karl

Ragnar, f. 1/4 1904,

författare, anställd i AB.

Radiotjänst 1937—46, med-

arb. i Svenska Dagbl. sed.

1946. Gs formellt vir-

tuosa lyrik har från lek-

full kärlekspoesi fördjupats

till allvarlig tidsdikt, fylld

av sammanbiten kampbe-

redskap. Bl. diktsaml. *Öde-*

tid (1937) o. *Vid askens rötter*

(1940). Skådespel: *Rovdju-*

ret (1941), *Helgonsaga* (1943),

Färjstället (1946)

o. komedien *Av hjärtans lust*

(1945). Äv. film-

scenariöförfattare.



von Giers [gi'rs], Nikolaj Karlovitj

(1820—95), rysk diplomat, envoyé i Stlm 1872

—75» rysk utrikesminister från 1882. Motstän-

dare till panslavismen tog G. i mycket intryck

av Bismarck (trekejsarförbundets förnyande

1884) men undertecknade senare en militär

konvention med Frankrike (1893).

Giersing [gi'r-], Harald (r88i—r927),

dansk målare, huvudrepresentant för det ex-

pressionistiska genombrottet i Danmark.

Gieseking [gi'se-], Walter, f. 1895, tysk

pianist o. tonsättare, framstående tolkare av den

modernare musiken. I Stlm flera ggr 1922—44.

Giessen [gi's-], stad i v. Tyskland, delstaten

Hessen (Hessen-Darmstadt), vid Lahn, 36,000

inv. (1939). Univ., gr. 1607. Livlig industri,

Giftermålsbalk, den avdelning av vår lag,

som avhandlar äktenskaps ingående, upplös-

ning o. rättsverkningar. Den gällande gifter-

målsbalken är av 1/6 1920 o. har ersatt gifter-

målsbalken i 1734 års lag (äldre G.), vilken dock

i vissa delar gäller för äktenskap ingångna före

1/1 1921—

Giftoman, den person, vars samtycke erford-

ras för att minderårig man el. kvinna må kunna

ingå äktenskap. Giftomannarätten tillkommer

i regel båda föräldrarna. Vid hinder för dessa in-

träder förmyndare el. särskilt förordnad person.

Giftorätt, enligt äldre giftermålsbalken äkta

makes andel (i regel hälften) av den sam-

fällda egendomen. Den nya gifter-

målsbalken har ej bibehållit egendoms-gemen-

skap mellan makar utan utgår från grundsatsen,

att en var av dem äger o. förvaltar sin egendom.

Lagen har dock övertagit uttrycket giftorätt o.

tillerkänner vardera maken en sådan rätt i den

andres giftorättsgods, dvs. egendom

som ej lagligen är dennes enskilda. Gifto-

rätten innebär här en viss kontrollrätt samt

rätt till (i regel) hälften av giftorättsgodset

vid äktenskapets upplösning. Jfr Samfäliad egendom

o. Enskild egendom.

Giftostämna, i äldre lagspråk den tidrymd,

för vilken en jordegendom utarrenderades.

Giftsnokar, *Elapidae*, grupp av giftiga

ormar, omfattande omkr. 170 arter i tropiska

länder. Australiens på land levande giftormar

äro alla giftsnokar. Hit höra glasögonormar,

korallormar m. fl.

Giftstadgan, författning av •/•, m^h (med

senare ändr.) angående framställning, värd o.

försäljning av gifter.

Gifftacken, tecken 9, son» måste utsättas på de kärl, som på apotek användas till förvaring av gifter. Svagare gifter ha i, starkare 2 gifftacken. De senare skola dessutom förvaras i särskilt, låst s. k. g i f t s k ä p.

Gifu, stad på mell. Honshu, Japan, ö. om Biwasjön. 129,000 inv. (1935).

G'ga. Sjövä. (av ltv. gik, rå). Taga upp ett segel medelst gigtågens halande. — Mus. (fsv. g'gha). Medeltida instrument med välvd botten o. 2 el. 3 strängar. Äv. benämning på violin.

Giganter (av grek.), i grek. myt. ett släkte jättar, söner av Uranos o. Gaia o. boende i den yttersta västern. De reste sig mot Olympens gudar, besegrades o. störtades ned i underjorden. — Gigan'tisk, jättestor.

Giganto'straca, helt utdöd grupp av ofta mycket stora (intill 2 m långa), skorpionliknande kräftdjur. (Se bild.)

Gigas libro'rum (av grek. g'gas, jätte, o. lat. li'ber, bok), dets. som Djävulsibeln.

Gigg (eng. gig), r. Tvåhjuligt, enspant, med fjädrar försett åkdon med plats för två personer (se bild). — 2. Lång, smal roddbåt, förr chefsens båt på örlogsfartyg. — Jfr Gigue.



Gigli [dsjijiri], B e n i a m i n o, f. 1890, ital. operasångare (tenor), 1920—32 vid Metropolitan i New York, därefter gästspel över hela världen (i Sthlm 1925).

Gigolo [sjigälå], fr., egentl. sutenör åt en gigolette (gatllicka), num. vanl. ringaktande om professionell dansör på restaurang.

Gigtåg, rep för bärgande av segel.

Gigue [sjigg] (fr.; eng. jig [dajigg]), eng. livlig solodans, förekommer num. som sjömansdans. Den vann under 1600-t. insteg i musiksviten. Skrivs på sv. ofta gigg.

Gijön [chichån], hamnstad o. badort i v. Spanien, prov. Oviedo, vid Atlanten. 103,000 inv. (1946). Stenkolutförelse.

Gikt el. urinsyrediate's, kronisk ämnesomsättningssjukdom, kännetecknad av avlagring av urinsyrade salter, särsk. i o. omkring ledgångarna, förande till knutbildningar, s. k. giktknölar, med anfallsvis uppträdande häftiga smärtor i ledgångarna, särsk. i stortlederna (podager). Förekommer äv. i inre organ, njurar, hjärta, hjärna osv. Behandlas med diet o. särsk. vid anfallen med atofan.

Gilbert, förk. gb, måttenhet i cgs-systemet för magnetomotorisk kraft. Jfr Amperevarv.

Gilbert [gill'b't], William (1540—1603), eng. läkare o. fysiker, upptäckte jordmagnetismen, skrev den första vetenskapliga avh. om magnetismen o. elektriciteten, i vilken beteckningarna elektrisk o. elektricitet infördes.

Gilbert [sijlb'är], Jean, alias Max Winterfeld (1879—1942), tysk tonsättare. Ett stort antal av G:s operetter ha uppförts i Sthlm, bl. a. *Kyska Susanna*, *Lucullus o. Katja*.

Gilbert and Ellice Islands Colony [gill'b't 'nd ell'is aj'l'nds käu'ni], britt. koloni i Oceanien, bildad 1915. Omfattar Gilbert-, Ellice-o. Phoenixöarna, Banaba el. Ocean Island, Fanning, Washington o. Christmas Island. 1,200 kvkm, 32,000 inv. (1939).

Gilbertöarna [giH'b't:], grupp av låga korallöar i Mikronesien, på ömse sidor om ekvatorn. 430 kvkm, 27,000 inv. (1939). Tillh. Gilbert and Ellice Islands Colony. Ockuperade av japanerna 1941—43.

Gil 00a, ort o. bergssträcka i mell. Palestina, vid s.d. hörnet av Jisreelslätten. Kuv. resp. D j e 1 b o'n o. D j a'b a 1 F a k u'a. På berget

G. stod den strid mot filistéerna, i vilken Saul o. hans tre söner stupade (1 Sam. 31: 2; 2 Sam. 1: 21).

Gildas [gill'd's] d e n v i s e, d. 570, Englands förste historieskrivare, behandlade i sitt verk *De excidio Britanniae* Brittanniens historia från den rom. erövringen. Den nästan enda källan för Englands historia under 400- o. 500-t.

Gilead betecknar i GT berglandet ö. om Jordan, n. om Moab. Det var fordom berömt för sin balsam o. sina läkare (Jer. 8: 22).

GilesLand [dsjajls l'nd] el. Gill is E a n d, dets. som Vitön (se d. o.).

Gilgal [gill'-], hebr., »krets» el. »rundel» av upprest stenar. G. är namn på flera orter i Palestina, såsom G. ö. om Jeriko (Jos. 4: 19, 5: 10), nuv. Te 11 D j e 1 d s j u'1, o. G. n. om Betel (2 Kon. 2: 1) el. i närh. av Sikem (5 Mos. 11: 30).

Gilgamesj, fornbabyl. nationalhjärte, besjungen i en märklig dikt, *Gilgamesj e p o s e t*, som återfunnits på stentavlor från Assurbanipals bibliotek i Nineve.

Giljaker, folkstam av okänd härstamning på n. Sahalin o. kring nedre Amur, ett av de äldsta folken i Sibirien. Ca 5,000. Leva av fiske.

Giljoti'n [gil-] (fr. *guillotine*), fallbala. Jfr Guillotin.

Gill [ds'vill], sir David (1843—1914), eng. astronom, chef för observatoriet i Kapstaden 1879—1906, ledde omfattande geodetiska mätningar i Sydafrika.

1. Gillberg, Jakob Axel (1724—93), kopparstickare (huvudsakl. porträtt), 1768 prof. vid Konstakad. Öppnade i Sthlm en gravryt- o. etsningsskola.

2. Gillberg, Jakob Axel (1769—1845), son till J. G., miniatyrmålare, prof. vid Konstakad. 1798, dess direktör från 1840.

Gillberga. 1. Kommun i n.v. Södermanland, Södermani. 1.; Västerrekarne landsf.distr., Livgedingsoms. 925 inv. (1947). — 2. Kommun i s. Värmland, Värml. 1. (past.adr. Värmlands Nysäter); Gillbergs landsf.distr., Södersysslets oms. 2,004 inv. (1947).

Gillbergs härad, Värml. 1., omfattar 7 kommuner: Svanskog, Långesrud, Gillberga, Värmskog, Stavnäs, Högerud, Glava. 11,143 inv. (1947). Södersysslets domsaga.

Gillbergs kontrakt, Karlstads stift, Värml. 1., omfattar 9 församlingar. Kontraktsprostens adr.: Glava Semnebyn.

Gille (ordet besläktat med *gälda*, betala), sammanslutning för inbördes hjälp o. gemensamma samkväm. Gillen uppkommo under äldre medeltid i v. o. n. Europa, särsk. köpmans- o. prästgillan samt religiösa o. bygdegillan. De spelade hos oss en social o. religiös roll fram mot mitten av 1500-t. Jfr Hansan.

Gilleleje, fiskläge o. badort på Själlands n. kust, Danmark. 1,900 inv. (1945).

Giller, jaktredskap, bestående av en uppfastad tyngd, en stock, bräda el. dyl., som nedfaller o. dödar vilbrädet, då detta vidrör gillret.

Gillesocialism, dets. som skråsocialism.

Gilliéron [sijljerän*], J u l i e s (1854—1926), schweiz. språkforskare, lärjunge till G. Paris, utarbetade tills. m. E. Edmont *Atlas linguistique de la France* (35 foliobd samt suppl., 1902—12).

Giiringham [-m], stad i s.d. England, grevsk. Kent, vid Medway. 55,000 inv. (1945). Industri.

Gillis Land el. Giles I, and, dets. som Vitön. Gilljam, Gustaf Fredrik (1832—1908), rektor, ecklesiastikminister 1891—98. G. hävdade som skolorpolitiker med skärpa de klassiska studiernas stora bildningsvärde.

Gillot [sjijä'], C l a u d e (1673—1722), fransk målare o. grafiker, ledare för kostymavdelningen

vid Operan i Paris. Lärare till Watteau, som han införde i teaterns värld o. lärde sin egen-artade ornamentstil.

Gillray [gill'ri], James (i757—1815), eng. tecknare, berömd för sina respektlösa karikatytyrer av samtidens polit. personligheter.

Gillstad, kommun i n.v. Västergötland, Skarab. l. (past.adr. Örslösa); Läckö landsf.-distr., Kinneljärdings, Kinne o. Kallands doms. 474 inv. (1947)-

Gillt gods. Jur. Felfritt el. fullvärdigt gods. Gilly [sji'i], stad i s. Belgien, prov. Hainaut. 25,000 inv. (1936). Stenkol.

Gilly [stji'i], Friedrich (1771—1800), tysk arkitekt, överhuvbyggnadsinspektör i Berlin 1797, den förste representanten i Tyskland för den stränga arkitektoniska stilen, som utbildades efter Franska revolutionen.

Gimle, i nord. myt. en med guld taglad sal, där efter Ragnarök alla rättsinniga bo.

Gimmersta, gods i Julita kommun, Söml. l. fr. 1200-t. Huvudbyggn. från 1700-t:s början.

Gimo. 1. Bruksegendom i n.o. Uppland.

2. Skåfthammars kommun. Under 1760-t. uppfördes den sällsynt välproportionerade huvudbyggnaden av Jean E. Rehn för Sthlmsköp-



männen R. Finlay o. J. H. Le Feubre (se bild). Sed. 1935 utgör G. en politisk medborgarskola för högern. — 2. Samhälle vid G. 1.1,051 inv. (1946).

Gimo AB., Gävle. Grundat 1893 som Gimo Bruks AB., 1916 i samb. med förvärv av Österby bruk ändrat till Gimo—Österby Bruks AB. Nuv. namn sed. 1937. Dotterbolag till Korsnäs AB. Aktiekap. n. mill. kr. (1948). G:s järnbruksrörelse försälldes 1936 till Fagerstakoncernen o. sågverken vid Gimo o. Karlholni nedlades. Rörelsen omfattar nu endast skogs-, länt- o. tegelbruk.

Gimsöy, en av Lofotens öar, Norge. 47 kvkm. Gimau, biflod fr. v. till Ljungan, med vilken den förenar sig vid Torpshammar. Bildar avlopp för Revsundsjön m. fl. sjöar i s.o. Jämtland. Ca 170 km.

Gin [dsjinn], eng., enbärsbrännvin.

Gina, hisstyg, bestående av ett genom två flerskiviga block draget rep.

Ginbalk kallas i heraldiken en snedbjälke, som går från övre vänstra till nedre högra hörnet i en vapensköld.

Gin'derup, by på n. Jylland, Danmark. Nordens största samling av husgrunder från äldre järnåldern.

Ginger-beer [disjindsj^bi^o], eng., ingefärsdricka, vanlig dryck i England, beredd genom jäsnings av sockerlösning, tillsatt med citron, citronsyra o. ingefära.

Gingi'va, lat., tandkött. — G i n g i v a'l, konsonant, som bildas vid tungrandens el. tungspetsens närhet mot övre tandkött. — G i n g i v i't (i s), tandköttinflammation.

Gingri, kommun i tnell. Västerötdland, Älvsb. l. (past.adr. Fristad); Ås landsf.distr., Borås doms. 650 inv. (1947).

Gink'go, trädsläkte av gruppen *Ginkgoales*. Enda nu levande art *G. bi'loba* (Kina), intill 30 m hög med solfjäderlika, längskaftade, årl. avfallande blad. Fröna, av en valnöts storlek, som mogna stenfruktsliknande, ha ätlig, välsmakande kärna. Som prydnadsträd odlad flerstades i Europa; utthärdar äv. i sydligaste Sverige på fritt land.

Ginkgoa'les el. g i n k g o v ä x t e r, grupp av gymnospermer (nakenfröiga). Skildkönade träd med grenad stam, lång- o. kortskött samt kilformade el. solfjäderlika, från framkanten inskurna bladskivor. Enda nu levande släkte *Ginkgo*. Gruppen rikt företrädd, särsk. under juraperioden.

van Ginneken [chinn'-], Jacobus, f. 1877, nederl. teolog o. språkforskare, prof. i Nijmegen 1923. Viktiga insatser inom språkfilosofin, språkbiologien o. den höll. dialektforskningen.

Ginnungagap, i nord. myt. det gapande svalg, som fanns före världens skapelse. — Avgrund.

Gin'seng, rötter av *Pa'nax-arter* (fam. *Araliaceae*). *P. gin'seng* (Mandsjuriet, Korea), odlad i Japan, lämnar ett i Kina högt värderat läkemedel; *P. quinquefolius* (n.o. Nordamerika) ger en mindre värdfull drog.

Ginst, arter av växtsläktet *Genista*.

Ginstskatt, annat namn på genett.

Ginsttyckad sköld, vapensköld, som är diagonalt skuren från övre vänstra till nedre högra hörnet. Jfr Styckad sköld.

Giocoso [dsjaka'så], it., musikterm: skämtsam.

Gioia del Coll'e [dfjå'ja], stad i s.o. Italien, prov. Bari. 24,000 inv. (1936). Vackra ruiner.

Giolitfi [dgjå-], Giovanni (1842—1928), ital. statsman 1890 finansminister under Crispi. 1892—93, 1901—05, 1906—09, 1911—14 o. 1920—21 ministerpresident. I allra, moderat-konservativ i sin politik var han en förslagen o. oberäknelig parlamentarisk taktiker.

Giona, bergstopp (2,512 m) i Grekland, n. om Korintiska viken.

Giono [sjjånå], Jean, f. 1895, fransk författare, de franska alpdalarnas o. alpbefolkningens diktare, förkämpe för en från penningen frigjord livsgladje o. människans återgång till naturen. Bl. romaner *Que ma joie demeure* (1935; Må min glädje vara, 1944), *Les vraies richesses* (1937). *Batailles dans la montagne* (1937). *Triomphe de la vie* (1941) o. *Un roi sans divertissement* (1948). Bl. skådespel: *La femme du boulangier* (1943), föregånget av ett filmskådespel m. s. n. — 1942 utkom en biografisk studie av G. över Herman Melville i sv. översättning.

Giordano ldsjar-j. *L, uca*, kallad *Få presto* o. (it., »skynda dig») (1632—1705), ital. målare. G. var en utpräglad snabbmålare, varför inom hans synerfl. omfattande alstring finnes mycket mindervärdigt.

di Giorgio Marti'ni [-dsjårr'dsjå-], Francesco (1439—1502), ital. konstnär av Siena-skolan. Verksam som målare, skulptör (*änglar* på högaltaret i Sienas dom), arkitekt (*Madonna del Calcagno* i Cortona, *stadshuset* i Ancona o. Jesi) o. fästningsbyggare. Utgav en känd arkitekturavhandling.

Giorgione [dsjård3å'ne], egentl. Giorgio da Castelfranco (omkr. 1476—1510), ital. målare, en av det venetianska renässansmåleriets alla största o. mest fångslande mästare. Endast få verk äro kända, bl. a. *Konser-ten* (Palazzo Pitti, Florens), *tiGiorgiones tamili*» (Venedig, se bild). *Den sovande Venus* (fullb. av Tizian, Dresden). Monografi av G. M. Richter (1937)-



Giorgisystemet, dets. som mks-systemet.

Giornale d'Italia [dsjarna'le], ital. officiös tidning, grundad 1901. Var liberal till 1926, då Virginio Gayda blev chefredaktör, varefter tidningen framstod som Mussolinis språkrör i utrikespolitik. Nedlagd 1944—46.

Uioilino [dsja-j, egentl. Giotto di Maestrò Stefano, ital. målare, verksam på 1300-t., efterföljare till Giotto. Huvudverk: en serie fresker i Santa Maria Novella o. Santa Croce i Florens.

Giotto [dsjåtfå] di Bondone (1266 el. 76—1337), ital. målare, som med sin realism, sin modellering av figurerna o. sin rumsbildning ledde in den ital. konsten på nya banor, vilka förde fram till renässansen. Hans viktigaste fresker finnas i San Francesco i Assisi, i Arena-



kapellet i Padua (1305—07, Joakim o. herdarna, se bild) o. i Santa Croce i Florens. Äv. staffli-tavlor. G. röjer i sina storslagna kompositioner en för sin tid ovanlig känsla för naturen. Som arkitekt skapade han klocktornet invid domkyrkan i Florens, vars byggnadsväsen han ledde från 1334. Monografi av Ö. Siren (1—2, 1917).

Giovanni [dsjå-], it., Johannes.

Gipa, taga över ett bom- el. sprisegel från ena sidan till den andra, då man med akterlig vrid girar så, att vinden kommer in från andra sidan. Riskfull manöver (»kovändning»).

Gips, kalciumsulfat, CaSO₄, förekommer som ett vitaktigt, mer el. mindre ogenomskinligt mineral, som lätt repas med nageln. Det innehåller 21 % kristallvatten, som vid upphettning till 130° bortgår till 1/1. Sådan gips kallas bränd gips o. har egenskapen att, om den utdrossas med litet vatten, åter under värmeutveckling binda detsamma o. därvid hårdna till en fast massa. Vid upphettning över 200° erhålles dödbänd gips, som ej kan binda vatten. Gips användes till avgjutningar, rapping, stuck, som fyllnadsämne i papper, i cementindustrien o. vid emalj- o. glasfabrikation.

Gipsförband, stödjeförband av gips, som vid benbrott, ledsjukdomar m. m. pålägges fuktigt, medan det ännu är modellerbart, o. sedan får stelna.

Giprspets, spets av gipyrer. Jfr Guipure.

Gir, fartygs el. flygplans avvikelse ur kurs.

Giraffdjur [sji-], Giraffidae, en nu blott i Afrika, s. om Sahara förekommande liten familj av egendomligt byggda idisslare. Ha halsen o. frambenen starkt förlängda; horn korta, oregnade, hudklädda. Leva av blad. Hit höra giraffer o. okapin.

Giraffer [sji-], Camelopardalis, ett släkte giraffdjur. Höjd över marken omkr. 6 m. Färgen oftast eulaktig med stora, oregelbundna, mörkare fläckar, tillhöra Afrikas stäppområden. Leva mest av akaciornas löv. 2 arter: den sedan gammalt kända C. giraffa (se bild), som nu uppdelas i ett flertal underarter allt efter färgmönster o. antal horn (2—4), samt naturligtvis C. reticulata, från Somalilandet i ö. Afrika.



Girandole [sji'ra'sdäil], fr., flerarmad ljusstake; eldhjul (vid fyrvärkeri); grupp av ädelstenar i ett örhänge.

Girardon [sji'radan'a'], Francois (1628—1715) fransk bildhuggare, den mest representativa under Ludvig XIV:s tid; utförde i Versailles bl. a. Apollon och nymferna, där kungen framställdes som solgud (1666—75, i trädgården). Vidare märkas Richelieus gravmonument i Sorbonne (1694; se bild) samt en ryttarstaty över Ludvig XIV (1699) på Place Vendôme i Paris, förstörd under revolutionen men bevarad i modeller o. avbildningar.



Giraud [sji'ra'd], Henri, f. 1879, fransk general, deltog i Första världskr. o. i kampen mot riffkabyllerna i Marocko 1925—26. Under Andra världskr. var G. medl. av krigsrådet o. befälh. på franska nordfronten 1939. Tillfångatogs maj 1940 o. internerades i Tyskland, flydde 1941 o. kom 1942 till Alger, där han blev överkommissarie o. febr. 1943—april 1944 äv. var överbefälh. i Nordafrika, varunder han en kortare tid 1943 samtidigt var ledare av Franska befrielseutskottet till, med De Gaulle.

Giraudeau [sji'rado'], Jean (1882—1944), fransk författare o. diplomat. G. framträdde med novellsamlingen Provinciales (1909), men kom först till sin rätt, då han gentemot det galiska klarhetskravet ställde en konst, som arbetar med halvdagar o. överraskande belysningar av det irrationella själslivet. Han skrev bl. a. romanerna Simon le pathétique (1918, självbiografisk), Amica America (1919) o. Siegfried et le Limosin (1922; sv. öv. 1929, om fransk-tyska lynnemotsättningar). Detta verk dramatiserades (Siegfried, uppf. i Sthlm 1929) o. G. fortsatte därefter att skriva direkt för teatern: Amphitryon 38 (1930; uppf. i Sthlm 1934), Sodom et Gomorra (1943) m.fl. Främst står La guerre de Troie n'aura pas lieu (1935; Trojanska kriget blir inte av, övers. av A. Österling, uppf. i Sthlm 1938). G. förenar i denna fredsdikt parisisk esprit med attisk o. aristofanisk, o. det homeriska sagostoffet får belysa skrämmande aktuella samtidsproblem. 1939—40 var G. propagandachef i informationsministeriet.



Girera (av giro), endossera en växel.

Giresta, kommun i s. Uppland, Upps. l. (past.adr. Orsundsbro); Häbo, landsf.distr., Upps. l:s s. doms. 341 inv. (1947)-

Girgenti [dsjirds5änn'ti] heter sed. 1927 officiellt *Agrigento* (se d. o.).

Girin', dets. som Kiriti.

Girindika'tor, flyginstrument, som visar när flygplanet svänger.

Girland' (fr. *guirlande*), ranka av blommor el. lövverk; ornamentsmotiv med sådan ranka.

Girl friend [gol frend], eng., flickvän (till ung man).

Girlscout [go'lska°t], eng., flickscout.

Gir'o, it., överlåtelse av växel, endossement.

Gironde [gji'ra'de]. 1. Garonnes nedersta lopp efter föreningen med Dordogne. — 2. Departement i s.v. Frankrike, omkring fl. G. o. Dordogne. 10,726 kvkm, 858,000 inv. (1946). Vinodling. Huvudstad: Bordeaux.

Girondis ter [sji-], politiskt parti under Franska revolutionen (1791—93), uppkallat efter en grupp ledande medlemmar från dep. Gironde, spelade i lagstiftande församlingen en stor roll. Från början ett radikalt vänsterparti kommo de efterhand att mot »Berget» intaga en återhållande, ehuru vacklande o. obestämd ståndpunkt. 1792 kommo de i minoritet i nationalkonventet o. utträngdes ur Jakobinklubben, som de förut behärskat; många avträdades under skräckväldets första period. Starkt påverkade av Rousseau, men ivriga nationalist (kriget mot Österrike o. Preussen 1792).

Giroräkning, förr benämning på checkräkning i bank.

Girosystemet förekommer i utlandet o. innebär, att en bank enl. en gäldenärs anvisning överflyttar av dennes tillgödhavande hos banken medel till annans konto. Jfr Postgiroörörelse.

Girplan, tänkt plan genom ett flygplans höjd- o. tväraxel.

Girs, Aegidius, d. 1639, ämbetsman, kompillerade på kungl. uppdrag kronikör över Gustav Vasa, Erik XIV o. Johan III.

Girth [gob], eng., båts omfång; sträck- (rät) girth, mätt med måttband från reling till reling runt kölen, smyggrith följer båtens form.

Gi'se el. Gize. 1. Provins i n. Egypten. 685,000 inv. (1937). — 2. Stad i G. 1, vid Nilen, mitt emot Kairo. 38,000 inv. (1937). Invid G. ett slott, sedan 1899 använt som museum för egypt. fornsaker. V. om G. ligger de stora pyramiderna, uppförda av Cheops (se bild på denna art.). Chcfren o. Mykerinos. Jfr Sfinx.

Gislaved, köping (från 1/4 1949) i v. Småland, Bårmyrd kommun, vid Nissan. 2,741 inv. (1947). Gummiabr. (galoscher), läderremfabr., garveri. Samrealskola.

Gislöv, kommun i s.v. Skåne, Malmöh. 1. (past.adr. Trelleborg); Svedala landsf.distr., Oxie o. Skytts doms. 782 inv. (1947).

Giss, en medelst ett J en halv ton höjda tonen g.

Gissel, benämning på större flimmerhär.

Gisselinfusorier, dets. som flagellator.

Gisselskorpion'er, *Pedipalp*i, en ordning skorpionliknande spindeldjur från trop. o. subtropiska trakter. Vanl. äggläggande. Främsta benparet trädlikt utdraget. Leva under stenar, bark o. sina brett. (Se bild.)

Gissing [giss'-]. George (r857—1903), eng. författare, en av den eng. naturalismens främsta representanter. G:s romaner (*Demos*, 1886, *The nether world*, 1889, m. fl.) skildrar ianslutning till Dickens de lägre samhällsklassernas liv o. präglas av en pessimistisk livsuppfattning.



dyl. Frukade för



Gississ, tonen g höjd två halvtoner.

Gisslan (fsv. *gisl*). en person, som ställes cl. ställer sig själv som säkerhet för att en annan uppfyller sina förpliktelser o. ej begär svek.

Gisslare, dets. som flagellanter.

Giss moll, molltonart med giss till grundton o. 5 1/2, för f, c, g, d och a; parallelltonart till h dur.

Gistad, kommun i n.ö. Östergötland, Östergöt. l.; Söderköpings landsf. distr., Hammarkinds, Stegeborgs o. Skärkinds doms. 647 inv. (1947).

Gitarr' (av grek. *kita'ra*, luta), sträng-instrument med platt, i sidorna inböjd resonanslåda o. 6 strängar, stämda i E, A, d, g, h och e¹, på vilka tonen frambringas genom knäppningar. Infördes av modernerna till Spanien.

Gitter (ty., galler). Fys. 1. Dets. som galler i elektronrör. — 2. Ett system av punkter i rummet (rymdgitter) för att åskådliggöra, hur kristaller äro uppbyggda av atomer el. joner. — 3. Glas cl. spegelmetall med fina, parallella, tätt belägna ritser. Plana el. konkava gitter användas i gitterspektrograf för att genom ljusets böjning erhålla ett spektrum (gitterspektrum, jfr Normalspektrum), i vilket våglängderna kunna noggrant bestämmas, då man känner avståndet mellan två närläggna streck (gitterkonstanten). Gitter främställas i särskilda delningsmaskiner genom att med diamantritsa ex. 1,000 fina streck per mm; mellanrummen släppa igenom el. reflektera ljuset. Användas för såväl synligt o. ultraviolet ljus som för långvägig röntgenstrålning.

Giurgiu [dsjorr'dsJo], stad i s. Rumänien (Valakiet), vid Donau, mitt emot Rusjtjuk. 37,000 inv. (1941). Livlig handel. G. blev svårt skadat av en jordbävning nov. 1940.

Giusti [dsjoss'-], Giuseppe (1809—50), ital. skald, som i en rad satirer gisslade tidens sociala o. politiska missförhållanden o. gav hänförelse uttryck åt sin längtan efter ett fritt o. enat Italien.

Givet [sjivä'], stad i n.ö. Frankrike, dep. Ardennes, vid Maas. 7,000 inv. Flodhamn.

Gize, annan form för Gise.

Giöbel [jo'-], Selma (1843—1925), konstnärinna, verksam för konstløjdens höjande.

Gjall el. Gj o 11, i nord. myt. en flod mellan de dödas o. de levandes värld. Över G. leder den guldbelagda Gjallarbron.

Gjaltarhorn, i nord. myt.: 1. Heimdals horn, vari han blåser vid Ragnarök; 2. dryckeshorn, varmed Mimer dricker ur visdomskällan vid Yggdrasils fot.

Gjellerup [gäll'-], Karl (1857—1919), dansk författare. I början anhängare av den Brandesska radikalismen gav G. bl. a. med dramerna *S:t Just* (1886) o. *Hagbard og Signe* (1888) uttryck åt en mera idealistisk åskådning. Mest populär blev G. med sina romaner (*Mimma*, 1889, *Mollen*, 1896, m. fl.). Påverkades senare av indisk religionsfilosofi (bl. a. *Pilgrimen Kamanita*; sv. övers. 1908). Erhöll 1917 nobelpriset tills. m. II. Pontoppidan.



Gjerstad, Einar, f. "Yio 1897" arkeolog, prof. i Lund sed. 1939. Ledde resultatrika utgrävningar på Cypern 1927—31. («Svenska Cypernexpeditionen») o. utg. arb. *The Swedish Cyprus expedition* (1934—46). Förestånd, för Sv. institutet i Rom 1935—40.

Gjord, brett band av hamp- el. lingarn för fastspänning av stolsitsars undersida, sängbottnar, sel- o. sadeltyg. Jfr Sadel.

Gju'ke, i nord. myt. en konung, enl. Volsungasagan härskare över ett rike s. om Rhen. Motsvaras i historien av Gibika, på 400-t. konung över burgunderna vid Worms.

Gjukungar, i nord. myt. barn av Gjuke o. Grimhild: Gunnar, Hogne, Guttorm o. Gudrun, några av huvudpersonerna i Volsungasagan. Kallas äv. niflungar (ty. *Nibelungen*). Jfr Nibelungenlied.

Gjutflaska, en i olika »våningar» el. ramar söndertagbar gjutjärnsbehållare för formsand att användas vid gjutning av sådan modell, som måste utföras i flera stycken för att den skall kunna uttagas ur gjutsanden, sedan avtryck gjorts.

Gjutjärn el. ta ck j ä r n är ett icke smidbart järn med grovkristalliniskt brott, innehållande 2,5—5,1 % kol. Smältpunkt omkr. 1,100°. Lämpar sig till gjutning, därigenom att det vid stelnandet utvidgar sig o. fyller gjutformen.

Gjutning, metod att forma hårda material ss. metaller, gips, betong o. dyl. genom att i smält tillstånd el. som gröt nedhålla dem i en efter modell utformad ihållighet, s. k. gjutform, vari materialet vid hårdnandet antager ihållighetens form o. sålunda bildar en av gjutning i modellen. För att avgjutningen skall bli en trogen kopia av ihållighetens måste man använda sådan smälta el. gröt, som vid stelnandet utvidgar sig, ex. brons-, tackjärns-, zink-, tenn- o. gipsgjutning. Vid metallgjutning får man dessutom tillse, att formen är upphettad till metallens smältpunkt, så att hela massan stelnar samtidigt, ävensom bereda luft möjlighet att avgå genom särskilda kanaler. Pressgjutning innebär, att smält metall med hjälp av kolvförsedd maskin tryckes in i en stålform. Användes för massstillverkning av komplicerade detaljer med noggranna mått. Jfr Kokill.

Gjurstål, äldre benämning på degelstål.

G jölbas ji, forngrek. T r y s a, ort i s.v. Mindre Asien, i det forna Lykien. Ö. om G. har påträffats en stor graybyggnad med grek. reliefer, som härrör från G:s självständighetsperiod på 400-t. Den förvaras i Wien.

Gjöres, Axel, f. 1889, politiker (socialdem.), generaldirektör i Kommerskollegium 1938, folkhushållningsminister 1941—47, handelsminister sed. april 1947, led. av FK sed. 1943, ordf. i priskontrollnämnden 1940—41. Ordf. i Fören. Norden sed. 1945. Tidigare verksam inom kooperativerna.



1. Gjörwell, Carl Christopher (1731—1811), biblioteks- o. tidningsman; gjorde med *Den swänska Mercurius* (1755—65), *Almänna tidningar* (1770—73) o. fortsättningen av *Salvii Lärda tidningar* en betyd. insats i svenskt tidningsväsen. Utg. flera hist. urkundssaml. (*Del swänska biblioteket*, 5 dir, 1756—62, m. fl.) o. förläde erb. av bl. a. Lagerbring o. Warmholtz. På Kungl. bibl. finnes hans vidlyftiga brevsamling, en ovärderlig källa för kännedom om vårt 1700-tal (urval utg. 1900 o. 1920).



2. Gjörwell, Carl Christopher (1766—1837). Son till G. 1, arkitekt, elev till Desprez, med vilken han var verksam på Haga o. j. Karlberg. Hans största självständiga arb.: *Westmanska huset* vid Adolf Fredriks kyrka. *Allmänna garnisonssjukhuset* i Sthlm (1817—34, se bild) o. *Gamla akademihuset* i Åbo (1802—15).



Gjövik [jöv-J, stad i v. Norge, Oppland fylke, vid Mjösen. 5,600 inv. (1946).

G-klav förekommer num. endast som violinklav, omfattande notsystemets andra linje o. angivande, att noten på denna linje är ettstruktig. Tecknet har framgått ur bokstaven G.

Gla, Stora o. Övre, sjöar i v. Värmland, förenas genom en kort å o. avflyta österut till Glafs fjorden.

Glacé [glass], fr., egentl. is; efterrätt av frusen fruktsaft el. grädde.

Glacia'l (lat., till *glacies*, is), från istiden, istids-, is-, glaciär-. Jfr Istiden. — *Glacialerosion*, den nötning, som glaciärer o. inlandsisar utöva på sitt underlag, *glacialräfflor*, de räfflor, som de medelst fastfrusna stenar inrista i berghällar.

Glacifluviala avlagringar, dets. som isälsavlagringar.

Glaciär (fr. *glacier*, av lat. *glacies*, is), i alp- o. fjälltrakter samt polarländer förekommande ständiga ismassor, vilka långsamt glida nedåt dalarna.

Glada, *MWvus miVvus*, en hos oss num. allt sällsyntare ståtlig falkartad dagrovfågel. Halsen gråvit, ryggen brun med utåt ljusare fjäderkanter. Bröst o. buk roströda med mörkare längsband, stjärten brunröd, delvis mörkt tvärbandad, näbben gul med svart spets. Flyttfågel. Häckar i träd, ofta nära sjöar. Lever av fåglar, grodor, fisk, avfall m. m. Helt fridlyst i Sverige.



Glada änkan, operett av F. Léhar till text av Leon o. Stein (1905; i Sthlm r:a ggn 1907).

Gladbaoh [glat-], dets. som München-Gladbach. Gladbeck [glat-], stad i delstaten Nordrhein-Westfalen, v. Tyskland (Westfalen, Preussen). 59,000 inv. (1939). Stenkolsgruvor, cement- o. metallindustri.

Gladhammar, kommun i n.ö. Småland, Kalm. 1. (past.adr. Färhult); Hjorteds landsf. distr., Tjüsts doms. 2,092 inv. (1947).

Gladiator (lat., av *gladius*, svärd), i det antika Rom fäktare, som parvis el. gruppvís kämpade på liv o. död vid offentliga fester, *gladiatorspel*. Dessa anordnades av politiker o. a., som ville vinna folkgunst. Senare förekommo äv. gladiatorspel med vilda djur; de leva kvar i Spaniens tjurfäkningar.

Gladiolus, svärdsklockor, örtsläkte (fam. *Iridaceae*), ca 150 arter, de flesta i Afrika. Löklilikande stamknölar med svärdslika tvärsnitt kantställda blad, blommor i vanl. ensidigt ax, trattlika, nästan tvåläppiga, ofta krökta. *G. cardinalis* o. *G. psittacina* jämte blandformer, omtyckta prydnadsväxter.

Gladkov [glat'kaf], Fjodor Vasilevitj, f. 1883, rysk författare, debuterade 1899 o. har i romanen *Cement* (1926; sv. övers.

1927) med revolutionär glöd tecknat Sovjets sociala utveckling.

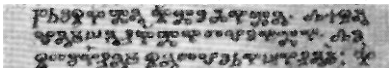
Gladsax, kommun i s.ö. Skåne, Kristianst. 1. (past.adr. Järrestad); Järrestads landsf.distr., Ingelstads o. Järrestads doms. 1,197 inv. (1947), därav i Baskemölla mun.samh. 398 inv.

Gladstone [glædd'st'n], William Ewart (1809—98), britt, statsman av skotsk släkt. Urspr. konservativ o. anhängare av Peel, vars kabinett han 1843—46 tillhörde, närmade han sig därefter de liberala, tillhörde från 1852 en rad ministärer o. blev 1865 underhusets ledare. G. genomförde som finansminister 1859—66 Englands övergång till frihandeln. Premierminister 1868—74, 1880—85, 1886, 1892—94. Han är framför allt känd för sin strävan att medelst eftergifter ställa de missnöjda irländarna tillfreds. Två förslag om »home rule» (eget parlament o. regering) åt Irland sprängde det liberala partiet o. föll, varefter G. 85 år gammal lämnade politiken. Särsk. framstående som finanspolitiker kännetecknades G. av omulig rättskänsla, snabb uppfattning, stor energi o. ljungande hänförelse, till sin läggning i många avseenden en motsats till sin store motståndare Beaconsfield. Han bar hederstiteln »the grand old man» (den store gamle). Biografi av J. Morley (1903).



Glafs jorden, sjö i v. Värmland, ni kvkm. Avlopp: Byälven.

Glagoli'tiska alfabetet, skrift, varmed de äldsta kyrkslaviska texterna skrevs. Tillkom på 800-t. o. bibehölls bl. sydslaverna in i nyare



tiden. Mestadels fick dock detta alfabet vika för det kyrilliska (jfr d. o.) o. det latinska.

von Glaise-Horstenaus, Edmund, f. 1882, österrikisk militär o. politiker, vilken som medl. av Schuschnigg ministärer 1936—38 var en av de ivrigaste förkämparna för Anschluss. Framstående krigshist. författare, har bl. a. skildrat Österrike-Ungerns sammanbrott i det världskontrollerade verket *Die Katastrophe* (1929).

Glamorganshire Lg^{loma}g^{us}l^j> grevskap i s. Wales, England, vid Bristolkanalen. 2,053 kvkm. 1,226,000 inv. (1931). Bergsbruk (stenkol, järn, koppar, tenn, bly). Huvudstad: Cardiff.

Glamour girl [glfeim⁰ gol], eng., attraktiv ung flicka, särskilt om ung skönhet i revy, teater el. film.

Glan, sjö i mell. Östergötland, genomfluten av Motala ström, 74 kvkm.

Gland, maskindetalj, som trycker till packning vid axeltätning.

Gland'el (av lat. *glandula*, körtel), körtel, hos växterna organ som avsköndrar ämnen av mycket växlande beskaffenhet: socker, harts, flyktiga oljor, slem osv. De flesta glandier äro yttre med ursprung från huden.

Glandula, lat., körtel.

Glänser, en mineralgrupp, omfattande sva-vel-, selen- o. tellurmetaller med metalliskt utseende, mestadels mörk färg o. av en hårdhet, som högst är ungefär kalkpatens.

Glanshammar, kommun i n. Närke, Örebro l.; Glanshammars landsf.distr., Östernärkes doms. 1,391 inv. (1947). Medeltida kyrka med kalkmålningar från 1500-t:s slut (se bild å nästa spalt); den på konstverk rikaste kyrkan i Närke.

Glanshammars härad, Örebro l., omfattar

5 kommuner: Rinkaby, Glanshammar, Ödeby, Ullkyrka, Göt-lunda. 5,136 inv. (*947)-Östernärkes domsaga.

Glansharrmars kontrakt, Strängnäs stift, Örebro l., omfattar 9 församlingar. Kontraktsprestens adr.: Ijllkyrka.

Glansstjärnor benämnas ett flertal underbart vackert metallglänsande afrikanska stjärnor. Särsk. vackra äro arterna av släktet *Spreo*. Ofta s. k. hjordfåglar, vilka åtfölja boskaps- o. färdjordarna.

Glansull, dets. som kapokull.

Glareanus, egentl. Heinrich Loris (1488—1563), schweiz. lärd o. musikteoretiker, behandlande i sitt berömda verk *Dodekachordon* (1547) kyrkotonararterna, vilka han utökade från 8 till 12.

Glarneralperna el. ö. Vierwaldstätt-teralperna, en grupp av Västalperna med topparna Tödi (3,623 m), Rigi (1,800 m).

Gla'rus. 1. Kanton i ö. Schweiz. 685 kvkm, 35,000 inv. (1942). Bomullsindustri. — a. Huvudstad i G. 1, vid Linth. 5,000 inv. (1941).

Glas. *Tekn.* En klart genomskinlig, likformig, ej kristalliserande blandning av olika silikater. Alltefter de olika metaller, som bilda silikaterna, får glasets olika hårdhet, smälthet o. beständighet mot anfränning ävensom olika ljusbrytnings- o. utvidgningsförmåga, vilken senare är avgörande för glasets hållbarhet vid ojämn uppvärmning. Natronglas el. fönsterglas innehåller metallerna natrium o. kalcium samt en ringa mängd aluminium. Spegelglas är ett aluminiumfritt natronglas. Blyglas el. kristallglas innehåller kalcium o. bly jämte ringa mängd natrium, var emot andra kaliglas, t. ex. böhmskt glas, innehålla kalcium, kalk o. något natrium. Jena'glas äro borhaltiga specialglas med mycket liten utvidgningsförmåga o. Växlande, för varje sort nogt avpassad sammansättning. Jena'normalglas är sålunda ett zink- o. borhaltigt natronglas, medan Jena'borosilikatglas blott innehåller bor, natrium o. aluminium. För optiskt ändamål skiljer man mellan flintglas o. kronglas (det förra med, det senare utan blyhalt). Vid glastillv. tillsättes kiselsyran i form av kvartsand, s. k. glassand el. flinta, o. de olika metallerna i form av karbonater, såsom soda, pottaska, kalksten, krita, el. oxider, såsom blyglyte, mörja, zinkvit. Dessutom tillsätts reningsmedel, såsom brunsten, arseniksyriighet m. m. Sedan den finpulveriserade, väl blandade satsen nedsmälts o. förorenigarna bortskummas i form av s. k. glasslag samt färgen genom lämpliga tillsatser blivit den önskade, bearbetas glas- set vid en temp. om ca 800° på så sätt, att ett meterlångt järnrör, glasblåsare p an, neddoppas med ena ändan, varefter glasblåsningen utföres med mun el. blås-maskin, varunder önskad form erhålles event. med hjälp av träformar. — Konsten att tillverka glas uppfanns trol. i Egypten, där den var känd före 3000 f.Kr. I Europa ikades glastillv. från tidig medeltid, särsk. i Venedig. Inom modern glaskonst intar Orrefors' tillverkning en rangplats. — *Sjöv.* Slag på skeppsklockan för tidens angivande. Var 4:e timme



kl. 13, 4 o. 8 slås 8 slag (»glas»), följande halv timmar 1, 2, 3 osv.

Glasbjörk, *Betula pubescens*, ett ofta hel vitstamigt träd med uppåttstående, som unga hängiga grenar o. enkelsågade blad. Allm på fuktig ängsmark.

Glas elektro'd, en liten kolv av mycke tunt glas, fylld med en saltlösning, vari ei platinatråd doppas ned. Potentialskillnadci mellan glasväggen o. en yttre lösning utgör et mått på den senares halt av vätejoner (vätejon aktivitet). Användes i kombination med rör potentiometrar för att mäta pH. Jfr Vätgas elektro'd.

Gla'senapp, Karl Friedrich (1847—1915), tysk språkforskare o. musikhistoriker, har särsk. behandlat Wagner.

Glase'ra, förse med glasyr.

Glasfluss, en lättsmält glasmassa.

Glasgow [gl'ess'gå^u], skotskt utt. gless'koj Skottlands största stad, grevsk. Lanark, vid Clyde. 1,076,000 inv. (1946). Gotisk domkyrka, berömt univ., gr. 1450 (3,900 stud., 1946) Skottlands förnämsta handels- o. industristad ansenliga bomullsväverier o. stora skeppsvarv

Glasgow [gl'ess'gå^u], Ellen (1874—1945), amerik. författarinna, vände sig i flera romanel mot den falska stydströmantiken, ss. i *The voice of the people* (1900), i *In this our life* (1941) I detta vårt liv, 1943).

Glaskroppen, en geléartad, glasklar substans, som i ögongloben uppfyller rummet bakom kristallinsen.

Glas målning, bild sammansatt av färgade glasstycken el. målade på glas med genomskinliga smältfärger; har haft sin största betydelse som fönsterutsmykning i de medeltida kyrkobyggnaderna (katedralen i Chartres, Sainte-Chapelle i Paris; i Sverige ha medeltida glas-mål. bevarats i några gotl. o. uppl. kyrkor).

Glass, försvenskad form av glace (se d. o.).

Glass, Louis (1864—1936), dansk tonsättare. Har skrivit orkesterverk, kammarmusik, sånger o. pianostycken.

Glassvampar, grupp av kiselsvampdjur, utmärkta genom sitt ofta utomordentligt sirliga, liksom av glastrådar spunna kiselskelett. Förekomma företrädesvis på stort djup i havet.

Glasull, glas i form av ytterst fina, smidiga trådar, användes i filter för vätskor, som angripa filterpapper, o. till värmeisoler. Jfr Slagull o. Stcnull.

Glasi'nov, Aleksandr Konstantinovitj (1865—1936), rysk tonsättare. Symfonier, kammarmusik, sånger, baletter m. m.

Glasvakt, man av vakten, som det ligger att slå glas på skeppsklockan.

Glasyr (fr. *glasure*), blankt o. hårt överdrag av silkater på porlins- o. lergods (på bakverk överdrag av socker). Råmaterialet (sand, kaolin, kryolit, fältspat, blyglete o. dyl.) finmalas, slammas o. strykes på föremålet samt brännes. Vid elfadst lergods inkastas koksalt i ugnen, varefter det i gasform förenar sig med leran till s. k. s a l l g l a s y r.

Glasäl, älunge.

Glasögonormar, *Na'ja*, ett släkte giftsnokar. Utmärkande är deras förmåga att kunna utvidga halsen genom att föra främsta revbenen utåt sidorna. Hos den mest bekanta arten, *Na'ja tripudians*, den vanliga glasögonormen el. kobran (se bild), från Ostindien, framträder därvid på den skivformiga halsen en figur, som något påminner om ett par glasögon. Anses av hinduer helig. Flera arter utbredda över Afrika o. s. Asien.



Glasört, art av örtsläktet *Salicornia*.

Glatt lag. Sjö. Samtidigt avskjutande av hela ena sidans kanoner.

Glatt muskulatur, den i inälvorna, t. ex. mag- o. tarmkanalens vägg o. i blodkärls-väggarna, förekommande muskulaturen med spolformade muskelceller. Dess verksamhet regleras genom autonoma nervsystemet o. står icke direkt under viljans inflytande. Kroppens viljemässiga rörelser åstadkommas genom den tvärstrimmiga skelettmuskulaturen.

Glätz, po. K J o d z k o, stad i S. Polen, vojvodskapet Wrocław, vid Neissc. 20,000 inv. Medelpunkt i Glätz er Bergland o. det forna grevsk. G., som bildar en djup inskärning i n.ö. Böhmen, till vilket det hörde intill 1,000-t:s mitt. G. hörde före 1945 till Tyskland.

Glauber [gl'a^u], Johann Rudolf (1604—68), tsvk kemist o. läkare, arbetade med framställning av syror och salter (glaubersalt).

Glauberi't, färglöst el. vitt mineral, bestående av natrium-kalcium-sulfat, Na₂SO₄ • CaSO₄.

Glaubersalt, dets. som natriumsulfat.

Glauchau [gl'a^u'cha^u], stad i delstaten Sachsen, ö. Tyskland. 34,000 inv. (1939). Industri. Glaukofan, ett natriumrikt amfibolmineral av blå färg.

Glaukom [-kå'm] (av grek. *glavko's*, grön-skimrande), »grön starr»; anfallsvis uppträdande, sjuklig stegring av trycket inuti ögonklotet, förbunden med starka smärtor o. förändringar i Synnerven, ledande till stark synnedgång el. blindhet. Man skiljer på en akut o. en kronisk form. Sakkunnig behandling oundgänglig.

Glaukoni't, ett blågrönt, vanl. kalirikt (5—15 %), vattenhaltigt järnaluminiumsilikat, som bildar små runda korn i plattavlagningar. Av övervägande glaukonit bestående »grönsand» användes ibland som kaligödsmedel.

Glaukos (av grek. *glavko's*, glänsande), grek. havsgud, personifikation av den glänsande havsväxten.

Glaux, örtsläkte (fam. *Primulaceae*). Enda art *G. mariHima*, strandkrypa, liten, glatt, köttig, med små, oskäftade, ovala, motsatta blad samt små, kronlösa med ett blekrött, klocklikt foder försedda blommor i bladvecken. Vanlig havsstrandväxt.

Glava. 1. Kommun i v. Värmland, Värml. 1. Gillbergs landsf.distr., Södersysslets doms. 2,509 inv. (1947). — 2. Glasbruk i G. 1.

Gla'ven (fr. *glai've*, av lat. *gladius*, svärd), poetisk beteckning för svärd.

Glecho'ma, örtsläkte (fam. *Labiatae*), 6 arter på n. halvklotet. *G. hederacea*, jordreva, har långa marken krypande, rotslående revor, från vilka uppväxa stjärkar med rundade, skaffade blad o. blåa blommor. Ängsmark.

Gleditschia, växtsläkte (fam. *Leguminosae*), 12 arter träd (v. och ö. Asien, Nord- o. Sydamerika, tropiska Afrika). Grentornar. Ved värdefull med rosenröd kärna. *G. triacanthos* (Nordamerika) ofta odlad som parkträd; när hos oss kraftigare utveckling endast i S. Sverige.

Gleerup [gle'-], Christian Wilhelm Kuhl (1800—71), bokhandlare, av dansk släkt, grundade 1826 i Lund Gleerupska bokhandeln o. utövade äv. förlägsverksamhet, vilken num. drives av Bokförlags AB. C. W. K. Gleerup (grundat 1897).

Gleiwitz Tghaj'-], ty. namnet på Gliwice.

Glemminge, kommun i s. Skåne, Kristianst. 1. (past.adr. Glemmingebro); Löderups landsf.-distr., Ingelstads o. Järrestads doms. 955 inv. (1947).

Glendale [glende'l'], förstod till I.os Angeles i Kalifornien, För. Stat. 83,000 inv. (1944)-

Glen Falls [fals], stad i För. Stat., staten New York. 19,000 inv. (1944).

Glenmore nan Elbin [glenmä^o nⁿ seirbin], »Albions stora dal», Glenmore dalen, dalsänka tvärs över mell. Skottland, vilken skiljer Grampianbergen från Kaledoniska bergen. Genomskäres av Kaledoniakanalen.

Gletscher, tyska benämningen på glaciär. Glia, nervvävnadens stödjevävnad.

Gliadi'n, ett i vetemjöl förekommande äggviteämne. Jfr Gluten.

Glidande löneskala (eng. sliding scale), urspr. fastställande av lönen efter den färdiga produktens försäljningspris el. num. efter den allmänna prisnivån »indexlön».

Glidbomb, bomb, försedd med vingar o. styrorgan som ett flygplan. Kan vara radiostyrd o. bäres fram till målets närhet av ett »modcrflygplan» samt kan manövreras inom vissa gränser från detta, sedan den frigjorts.

Glidflygplan, motorlöst flygplan, som antingen förflyttas genom bogsering efter motorflygplan eller, sedan det lösgrjorts från detta eller på annat sätt, t. ex. genom vinschning, kommit upp i luften, genom glidflygning tar sig fram till lämplig landningsplats. G. kunna icke som segelflygplan genom att utnyttja luftströmmar hålla sig svävande längre stund. Användes under Andra världskr. för luftland-sättning av trupper.

Glidflykt, flygning med fränslagen motor.

Glidlager, axellager, där axeln löper i en hel eller delad, omslutande skål, som i allmänhet försätts med lagermtall på glidytan. Vid riktig smörjning vilar axeln på en oljefilm, varvid avnötning o. friktion bli minsta möjliga. Vanligast är oljetillförsel genom hål i axeln (trycksmörjning). Vid ringsmörjnings-lager tillföres olja genom att en ring med större diameter löper på axelns övre del i ett spår i lagerskålen o. doppar ned i en oljeficka under denna. Jfr Lagermetall.

Glidtal, bråktal, angivande förhållandet mellan flyghöjd och glidsträcka. G. 1/5 anger, att ett flygplan på 100 m höjd kan förflytta sig i vindstilla och utan användande av motor 500 m (horisontellt mått). G. för glidflygplan omkr. 1/10, för segelflygplan 1/27 a 1/29.

Glidtull, tull, som ej är fast fixerad till be-loppet, utan genom en glidande skala söker anpassa tullskyddet efter prisernas förändringar, så att det ökas vid fallande o. minskas vid stigande priser å den vara, som är föremål för tullskyddet.

Glidyta, dets. som slintyta.

Glima, isl. brottnig, där de tävlande hålla 1 varandras bälten, som ej få släppas.

Glimlampa, gasurladdningslampa med mycket litet avstånd mellan elektroderna, så att endast katodglimljuset kan utbildas. Innehåller en blandning av neon o. helium o. ger ett mycket svagt, rött ljus. Olika typer användas för isolationsprövning, som signallampor o. i vissa äldre televisionsmottagare.

Glimmermineral', sammansatta, hydroxylhaltiga silikat med aluminium m. ra.; låta lätt klyva sig i tunna, böjliga, elastiska o. vanl. genomskinliga blad med skimrande glans (därav namnet). De bilda en av de mest utbredda mineralgrupperna, av vilka den mörka biotiten (magnesiaglimmer) o. den ljusa muskoviten höra till de viktigaste bergartsbildande mineralen. Glimmer har stor teknisk användning, t. ex. till fönster i kaminer o. ugnar, till skyddsglasögon, elektr. isolering m. m.

Glimmerskiffer, utpräglat skiffrig bergart, väsentl. bestående av kvarts o. glimmer. Kan ibland användas till takskeer o. stallsten.

Glimminge, gods i s.ö. Skåne, Vallby kommun, med Glimmingehus, Nordens bäst bevarade medeltidsborg • (se bild), uppförd 1499—1506 av Adam van Duren åt guvernören på Gotland Jens Holgersen Tjlftstand. G. överlämnades 1924 till staten. 1935—37 var borgen föremål för omfattande restaurering o. arkeologisk undersökning, varvid vallgraven utgrävdes o. återställdes. STF:s vandrarhem sed. 1947—



Glimmäkra, kommun i n. Skåne, Kristianst. l.; Örkeneds landsf.distr., Ö. Göinge doms. 3,175 inv. (1947), därav i Glimmäkra municipalsamhälle 936.

Glider, konstgjord agnfisk.

Glin ka, Mihail Ivanovitj (1804 ^57) i rysk tonsättare, blev ryska nationaloperans skapare genom operorna *Livet för tsaren o. Ruslan och Ludmila*.

Glintlinje el. -rand, brant, i mer el. mindre rak linje utsträckt gräns mellan ett högre o. ett lägre område. Fläckt liggande berglager äro vid en glintlinje tvärt avskurna.

Glissando, it., musikerterm: glidande; utföres på piano genom snabbt strykande på de vita tangenterna av ett finger med nageln vänd nedåt.

Glifnir, »den glänsande», i nord. myt. Forsetcs borg.

Glittertind, fjälltopp i Jotunheimen, Norge, Skandinavien högst. 2,481 m.

Gliwieo, ty. Gleiowitz, stad i s.v. Polen, vojvodskapet Katowice, vid Oders biflod Klodnitz. 118,000 inv. (1939). Järnindustri.

Glob (lat. *glo'bus*, klot), en kring en axel vridbar kula, på vars yta avbildats jorden, jordglob, el. stjärnhimlen, stjärnglob el. himmelsglob. Jfr Armilla. — Med. Ogloblo.

Globe-Theatre [glä'b-bi'o°], teater i London, grundad 1599. Vid dess brand 1613 under en Shakspereföreställning blev ett stort antal Shakspereska manuskript förstörda.

Globetrotter [glä'brätt°] (eng., av *globe*, jordklot, o. *tröt*, trava), jorden runt-resande; i flera länder berest person.

Globi'n är ett äggviteämne, som tills. m. färgämnet protohem bildar blodfärgämnet hemoglobin. Globin har olika sammansättning hos högre djurarter med växlande halt av vissa aminosyror, ss. cystein o. metionin. Liknande skillnader förekomma äv. hos samma individ vid olika ålder.

Globularia, växtsläkte (fam. *Globulariaceae*), 17 arter i Alpema o. Medelhavsområdet. Blommor små, femtaliga, tvåläppiga, oskaftade i korglikt huvud. Ståndare 4. Frukt nöt. *G. vulgaris*, bergskrabba, grågrön, med hela, långskaftade rosettblad o. vanl. blåa blommor. Oland o. Gotland.

Globulinor, en klass äggviteämnen, som skilja sig från albuminerna därigenom, att de äro olösliga i vatten. Lösliga i lösningar av utspädda neutralsalter o. alkalikarbonater.

Globuliter, s. k. kristalliter i form av små kulor.

Glogo'w, ty. Glogau, stad i v. Polen, vojvodskapet Wroclaw, vid Oder. 33,000 inv. (1939). Intogs av svenskarna 1632 o. 1642, av ryssarna 1945.

Gloire [gl'a'ri], fr., ära, krigarära.

Glomerulus (lat. dim. av *glo'tnerus*, nystan),

mikroskopiskt nystan av hårrörskärl, omgivet av en kapsel. Förekomma i en mängd av c:a 1 mill. i vardera njuren. I g. bildas en förurin genom filtration från blodet genom hårrörskärlens väggar. Jfr Njure.

GlomrTen, Norges o. Skandinavien längsta älv (570 km), rinner från gränsen mot Härjedalen s. ut genom Österdalen, upptager fr. h. Vormen, avlopp för Mjösen, o. faller ut i Skagerak.

Gloramersträsk, kyrkobokföringsdistrikt i Arvidsjaurs kommun, Norrb. l. 2,103 inv. (1947).

Gloria, lat., ara, härlighet. — *Konsth.* Gloria el. nimbus, ljuskrets kring en persons huvud, i den kristna konsten betecknande helighet. Kristi gloria är utbildad med ett i ljuskretsen inskrivet kors, korsgloria. — Stundom framställdes under medeltiden Kristus och Maria helt omgivna av en spetsoval, s. k. mandorla. Gloria in excelsis De'o, lat., ara vare Gud i höjden; ingår i ordinarium missae. Jfr Måssa.

Glorifie'ra (fr. *glorifier*), förhärlika. — *Glorifikation*, förhärlikande. — *Glorio's* (lat. *glorio'sus*), ärorik.

Glosa el. gloss'a (av grek. *gloss'a*, tunga, språk), främmande el. föräldrat ord el. uttrycksätt o. därtill fogad förklaring. Samling av glosor kallas glossar el. glossarium. Glosa användes äv. i betydelsen gläpord.

Glossato'rer, de medeltida rättslärdar, som skrevu förklaringar (jfr Glosa) till Corpus juris civilis.

Glostorp, kommun i s.v. Skåne, Malmöh. l. (past.adr. Lockarp); Osie landsf.distr., Oxie o. Skytts doms. 045 inv. (1947).

Glotfis (grek. *glot'is*), den del av struphuvudet, där stämbanden sitta o. som deltagar i ljudbildningen.

Gloucester [glä'st°], hertig- o. earlvärdighet, buren av flera medl. av eng. kungahuset, bl. a. sedermera konung Rikard III, num. av konung Georg VI:s yngre broder prins Henry (f. 1900). 1943—47 generalguvernör i Australien.

Gloucester Lglä'st°, huvudstad (eget grevskap) i grevsk. Gloucestershire, s.v. England, vid Se vem. 64,000 inv. (1946). Ståttlig katedral i normandisk o. gotisk stil (1089—1400-t.). korsgång, se bild). Betyd. järnindustri, livlig handel.

Gloucestershire [glä'st°sj°], grevskap i s.v. England. 3,319 kvkm, 870,000 inv. (1946). Färavel. Huvudstad: Gloucester.



Glowaoki [-vat'ski], Aleksander (1847—1912), polsk författare, mest känd under sitt författarnamn Boleslaw Prus (se d. o.). Gloversville [glav'°svill], stad i För. Stat., staten New York. 23,000 inv. (1940). För. Stats största handskindustri.

Gloxi'nia, växtsläkte (fam. *Gesneriaceae*), 6 arter, utbredda från Brasilien till Mexico. Den för sina stora, praktfulla blommor odlade *tgloxian*» tillhör släktet *Sinningia*.

Glozel [gläsäll'], ort 20 km s.ö. om Vichy, Frankrike, beryktad för de 1924—25 här gjorda fynden, huvudsakl. av stenålderstyp, vilka dock 1928 avslöjades som falska.

Glubb [gl'°b], John Bagot f. 1897, eng. brigadgeneral, överbefälh. för Arablegionen i Transjordanien sed. 1939.

Glubokov'skij, Nikolaj Nikanorovitj (1863—1937), rysk teolog, nytestamentlig

exeget, prof. i St Petersburg 1894, i Belgrad 1921 o. Sofia 1923. Har verkat för samman slutning mellan de kristna kyrkorna.

Gluck [glokk], Christoph Willibald (1714—87), tysk tonsättare, skapare av en ny operastil med enkel, uttrycksfull musik (särsk. i ackompanjerande recitativ) o. dramatisk handling. I Sthlm ha uppförts G:s operor *Orfeus*, 1773, *Alceste*, *Ifigenia i Aulis*, *Ifigenia på Tauris* m. fl. samt balletten *Don Juan*, 1925. (Se bild).



Glumslöv, kommun i v. Skåne, Malmöh. l. (past.adr. Vallåkra); Rönnebergs landsf.distr., Rönnebergs, Önsjö o. Harjagers doms. 1,000 inv. (1947).

Gluntarne, samling duetter för baryton o. bas med ord o. musik av G. Wennerberg. Skildrar 1840-t:s studentliv i Uppsala. — *G l u n t* (gosse) är ett uppländskt ord, som i den Wennerbergska kamratkretsen användes om O. Beronius.

Glutam'nsyra, aminoglutarsyra, är en tvåbasisk aminosyra, som ingår i många äggviteämnen o. bildas i lever o. njurar genom oxidation av prolin. G. är kemiskt närbesläktad med asparaginsyra. Jfr Folinisyra.

Glutatio'n, en förening av tre aminosyror, näml. glykokoll, cystein o. glutaminsyra; verksamt vid cellandningen. Jfr Cystin.

Glu'ten (Uit., lim), i inskränkt mening det el. de äggviteämnen, som betinga vetemjölets förmåga att ge ett särskilt poröst bröd (god baktingsduglighet). G. ger näml. med vatten sammanhängande, i viss mån gaståda hinnor, vilka kvarhålla koldioxid i den jäsande degen. För att helt kunna utnyttja denna egenskap o. därmed böja mjölets baktingsduglighet försättes vetemjöl i kvarnarna med en ringa mängd kaliumbromat (ca 0,02 g per kg), vilket inaktiverar äggvitespiälkande enzym o. därigenom skyddar g. mot nedbrytning under jäsningen. — I vidsträckt mening betecknar g. alla i vatten olösliga äggviteämnen i kärnor av olika sädeslag.

Glutin, dets. som lim.
Gluttsnäppa, *Totanus* (*Glotfis*) *lito'reus*, en vadarfågel med svagt uppåtböjd näbb. Om vintern ovan brungrå o. vit, undertill! helt vit, om sommaren orenare i färgen. Häckar i nordl. Europa o. Sibirien. Söker sin näring i myrar. Boet lägges på marken.



Glyce'ria, grässläkte, 15 arter, på fuktig mark. G. *flu'tans*, *flottgräs*, i el. vid vattensamlingar, intill meterhög med flerblommiga smala ax i gles, smal, ensidig vippa. Frukterna användes tidigare som mannagryn.

Glyceri'der, glycerins föreningar med syror; de viktigaste äro fetterna.

Glycoeri'n (av grek. *glyky's*, söt) el. *glycerylalkohol*, C₃H₅(OH)₃, är en huvudbeståndsdel i allt fett. Det erhålles genom fetternas behandling med lut el. överhettad vattenångas o. kan äv. framställas genom alkoholjäsning av socker i närvaro av sulfid. Utgör en färglös, tjockflytande, i vatten lättlöslig olja av söttaktig smak. Med fettsyror bildar glycerin estrar, som kallas *fetter*. Glycerin användes till framställning av nitroglycerin. Dessutom ingår det i kosmetiska medel, likörer, boktryckar- o. stämpelfärger, kopiebläck m. m.

Glycerinsåpa, såpa, framställd ur fett o. innehållande det vid fettets försäpning frigjorda glycerinet.

Glyoi'n, dets. som glykokoll.

Glyci'ne, växtsläkte (fam. *Leguminosae*), 25 arter i Gamla världens tropiska delar. *G. so'ja* (Östasien), en ettårig, hårig, om våra bönor påminnande ört; viktig kulturväxt. Av fröna framställs soja. Den som prydnadsväxt odlade *Wiste'ria sinen'sis* kallas stundom "glycine".

Glyci'nium, äldre aamn på grundämnet beryllium. Användes fortfarande, särskilt i Frankrike.

Glucks'burg, badort i n.v. Tyskland, delstaten Schleswig-Holstein, vid Flensburgs jorden. Slott, uppfört 1582—87 o. 1622—177g, residens för hertigarna av Glücksburg; sedermera under danska kronan.

Gluck'stadt, I s a k (1839—1910), dansk finansman, 1872 dir. för den nyupprättade Landmansbanken, vilken under hans ledning utvidgades till det största bankföretaget i Skandinavien. G. efterträdades av sin son E m i l G. (1875—1923), under vilkens ledning banken nådde sin högsta utveckling. Han inlät sig äv. på omfattande finansoperationer, som 1922 ledde till en krasch, vilken kraftigt återverkade på Danmarks ekonomiska liv. E. G. dog i fängelse.

Glycyrrhiz'a, växtsläkte (fam. *Leguminosae*), 12 arter på n. halvklotet o. i Sydamerika. *G. glabra*, lakritsrot (s. Europa, Kaukasus, Mindre Asien, Centralasien), en hög, flerårig ört med parbladiga blad o. rika blåblommiga klasar i bladveken. Genom kokning av rötter o. rotstocker är hålles lakrits.

Glyfta'l el. glypta'l, konstharter, som erhållas vid upphettning av g'acerin med ftalysreanhydrid. I regel tillsättes vid framställningen äv. någon olja (linolja, träolja m. m.), tv ren g. är för spröd. Användes som bindemedel i lack o. målarfärg.

Glykogen (av grek. *glyky's*, söt, o. *ge'hein*, alstra), en i de flesta djuriska vävnader, särsk. i lever o. muskler, förekommande, stärkeartad substans, som bildas i kroppen ur med näringen tillförda kolhydrat (mölj. äv. äggviteämnen) o. där upplagras för att vid behov förbrännas, sedan det först överförs i glykos, som övergår i blodet.

Glykokoll' (av grek. *glyky's*, söt, o. *koll'a*, lim), aminoättiksyra el. glyci'n, $\text{NH}_2\text{CH}(\text{CO}_2\text{H})$, är en aminosyra, som förekommer i äggviteämnen, rikligt i lim.

Glykoler [-kål'] (av grek. *glykys*, söt), tvåvärd alkoholer. — Viktigast är etylen-glykol, vanlig glykol, $\text{HOCH}_2\text{—CR}_2\text{—OH}$, färglös vätska med söt smak, kokp. 197°. Framställs tekniskt ur cytlen (jfr Etylenoxid) o. användes som ersättning för glycerin, bl. a. i kylarvätska för bilar o. vid tillverkning av köldbästing dynamit. Många estrar o. etrar av glykol är viktiga lösningsmedel, t. ex. monoetyleter a v t g l y k o l (cellosolve) o. diglykoleter, d i o x a n (se d. o.).

Glykoly's (av grek. *glyky's*, söt, o. *aly'ein*, lösa), nedbrytning av socker el. andra kolhydrat (glykogen) i djurorganismen under bildning av mjölksyra. Är av stor betydelse för energiproduktionen i arbetande muskler.

Glykonsyra [-än'], en enbasisk syra, som bildas vid lindrig oxidation av glykos o. tekniskt framställs genom jäsning av sockerlösningar med vissa mögelsvampar el. ättiksyrebakterier (jfr Citronsyra). Saltet calciumglykonat användes i medic. Jfr Sockersyra.

Glykos [-kå's-] (av grek. *glyky's*, söt, d r u v s o c k e r el. d e t r o s, en av de enkla sockerarterna med sex kolkolater (hexoser), $\text{C}_6\text{H}_{12}\text{O}_6$. Förekommer rikligt i söta frukter o. bär, särsk. vindruvor, ofta tills. med fruktos. Glykos bildas vid spjälkning av många sammansatta sockerarter, t. ex. rörsocker o. maltsocker, o. högre

kolhydrat (polysackarider), ss. stärkelse o. cellosulosa. Tekniskt framställs glykos ur stärkelse genom kokning med utspädd svavelsyra (stärkelsesocker).

Glyko'sami'n el. k i t o s a m i n, en förening med samma byggnad som glykos, ehuru med en aminogrupp i stället för en av OH-grupperna. Utgör huvudbeståndsdelen i kitin o. framställs därur genom kokning av hummerskal med salt-syra. Ingår i förening med äggviteämnen i mucin (t. ex. i spott). Jfr Kondrosamin.

Glykosi'der (av grek. *glyky's*, söt), föreningar mellan en enkel sockerarter, i regel glykos, o. vissa organiska ämnen, ss. sockerarter, alkoholer el. oxysyror. Ex. på naturliga glykosider äro tannin o. a. garvämnen, amygdalin o. vissa växtfärgämnen (antocyanoer). De spjälkas lätt av särskilda enzym (glykosidas'er).

Glykosi'uri' (av grek. *glyky's*, söt, o. lat. *uri'na*, urin), socker i urinen; är dels ett symptom vid egentlig sockersjuka, kan dels vara av övergående, ofarlig natur vid intagande av rikl. med socker.

Glykuronsyra [-å'u-], en aldehydkarbonsyra, som är närbesläktad med glykos. Bildas i organismen o. utsöndras med urinen i form av föreningar med fenol el. en del andra giftiga ämnen, som kroppen på detta sätt kan oskadliggöra.

Glyn [glinn], I J l i n n o r (1865—1943), amerik. författarinna. Sentimentala o. ytliga romaner om den engelska aristokratien, bl. a. *His hour* (1910; Hans timme, 1911, äv. filmat.). Jfr Det.

Glypta'l, dets. som glyftal.

Glypti'k (av grek. *gly'ein*, urholka, snida), konsten att dekorera ädla el. halvädla stenar (gemmer, skålar osv.) med ornament o. bilder.

Glyptodon'tidae, en num. helt utdöd grupp av bätdjur, ofta av jättedimensioner, längd över 2 m. Ryggpansaret sköldaddslänkade, orörigt. Svansen innesluten i ett eget, av ringar sammansatt pansar. Sydamerika, Central- o. s. Nordamerika. Sentertiär — första kvartärtid.



Glyptote'k (av grek. *glypto's*, snida, o. *te'ke*, förvaringsrum), namn på några skulpturmuseer, bl. vilka särsk. märkas glyptoteket i Miinchen o. Ny Carlsbergs Glyptotek i Köpenhamn.

Glödgnng, upphettning av metall till minst 550° med efterföljande snabb el. långsam avkylning, beroende på om den önskas hård el. mjuk (jfr Anlöpnng o. Hårdnng). Även för borttagning (utglödgnng) av spänningar i föremål, vilka uppstått genom att avsvälningen i dess olika delar ej varit samtidig efter tidigare stark uppvärmning, t. ex. svetsning.

Glödkatod 1-tå'dj, elektrod, som bringas att glöda, så att den avger elektroner. Användes i elektronrör, vissa gasurladdningslampor o. röntgenrör. Den elektronavgivande ytan består av volfram el. oxider av alkaliska jordartsmetaller. Uppvärmningen sker med elektrisk ström (glödström). — Glödkatodrör, rör med glödkatod, vanl. dets. som elektronrör.

Glödlampa, lampa, i vilken en fin tråd av kol (o l t r å d s l a m p a) el. vanligen volfram (m e t a l l t r å d s l a m p a) upphettas till stark glödning av en elektrisk ström. För att tråden icke skall förbrännas är den innesluten i en glasballong, som ant. är lufttöm el. fylld med kvävgas, argon el. krypton (gasfyllda lampor). Gasfyllningen minskar den glödande metallens avdunstning, så att högre temperatur kan användas o. därmed bättre ljusutbyte uppnås. För att minska värmeförlusterna är glödråden i gasfyllda lampor lindad i en tät spiral el. dubbelspiral. Glödlampor tillverkas för olika spänningar (volt) o. olika effektförbrukning (watt)

varvid glödrådens temperatur i regel avpassas så, att en medellängd av c:a 1.000 lysstimmer erhålles; lampor tor. ex. fotografiskt bruk ha dock kortare livslängd. Som mått på ljuset från glödlampor angavs numera vanl. ljusflödet i dekalumen samt ljusutbytet.

Glödljus erhålles därigenom att en icke sotande låga (bunsen- el. primusbrännare vid resp. gasglödljus o. fotogenglöd ljus) upphettar en glödkropp, vanl. bestående av en med torium- o. mindre mängd ceriumsalter impregnerad glesmaskig vävnad, s. k. glödstrompa.

Glödrättning, på trä inbränd teckning, utförd med glödande platinaspets.

Glödspån el. h a m a r s l a g g, oxidskikt, som uppstår på ytan av järn, som glödgats under lufttillträde.

Glömminge, kommun på v. Öland, Kalm. 1.; Borgholms landsf. distr., Ölands doms. 658 inv. (1947).

G. m. b. H., förkortning för *Gesellschaft mit beschränkter Haftung*, bolag med begränsad ansvarighet (i Tyskland).

G moll, molltonart med g till grundton o. två ♭, för h och e; parallelltonart till b dur.

G. M. T., förkortning för eng. *Greenwich Mean Time* [gr'i:nidl min tajm], Greenwich-medeltid.

Gmund'en [-o-], stad i Österrike, vid Trauns utlopp ur Traun- el. G m u n d e n s j ö n. 11.000 inv. (1938). Bad- o. kurort.

Gmund fgmynt], *Schwäbisch-G.*, stad med älderdomligt utseende i delstaten Württemberg-Baden, s. Tyskland (Wurttemberg), vid Neckars biflod Rems. 20.000 inv. (1933). Bijouteri- o. bomullsindustri. Heinrich Parler var verksam vid Heliga Korskyrkan, som började uppföras 1351.

Gnagare, *Roden'tia* el. *GWres*, ordning av däggdjur, utmärkt genom sina 2 stora »gnagar»-framtänder, genom frånvaron av hörntänder o. genom en bred tandlucka mellan framtänder o. kindtänder. Ordningen härstammar antagl. från insektätarna. Till gnagarna hör bl. a. har-, ekorr- o. råttdjur.

Gnaphal'ium, örtsläkte (fara. *Compositae*), 120 arter. Korgar små med endast rörliga blommor, de yttre honblommor; frukt med hårpensel. G. *silva'ticum*, skogsnoppa, intill 3 dm hög med vitluden stam, smala blad o. korgar i ax; ängsmark.

Gnarp, kommun i n.ö. Hälsingland, Gävleb. 1.; Gnarps landsf. distr., N. Hälsingl. doms. 3.384 inv (1947).

Gneisenau [gnajs'-], August, sedermera greve Neithardt von G. (1760—1831), preuss. fältmarskalk, bidrog kraftigt vid arbetet på den preuss. härens reorganisation efter kriget med Frankrike 1806—07 o. inlade under Napoleonskrigen 1813—15 som Bliichers generalstabschef lysande förtjänster genom sin planläggning av fälttåget, segerrikt genomförd i bl. a. slagen vid Leipzig o. Waterloo. G:s brevsamling utgavs 1941 av Karl Griewank (*Ein Leben in Briefen*). — Äv. namn på tyskt slag skepp under Andra världskrig.

Gnejs, bergarter, som bilda huvudmassan av Skandinaviska halvöns urberg, växa mycket till utseendet men bestå liksom granit väsentl. av en tydligt kornig blandning av kvarts, fältspat o. glimmer. I motsats till graniten har gnejsen dock ständigt en tydlig parallellstruktur på grund av beståndsdelarnas anordning. Gnejs har stor användning som grundsten o. till gatubeläggning men är i allra, ej lika lämplig till byggnadssten som granit.

Gnejsgrani't, en granit, som närmar sig gnejs därigenom, att den är något strimmig.

Gnesen, tyska namnet på Gniezno.

Gnesta, niunicipalsamhälle i ö. Södermanland, Frustuna kommun. 1.448 inv. (1947). Järnvägsstation. Kommunal mellanskola.

Gneta'les, gymnospermernas (de nakenfröiga) högst organiserade grupp. Stammar enkla el. grenade, ofta slingrande. Blad hela, motsatta, blommor en- el. sällan skenbart tvåkönade med hylle. Hjärtblad 2. Hit hör bl. a. släktet *Gnetum* (15 arter tropiska lianer) samt släktet *Tumboa* (*Welwitschia*).

Gniezno [gnjäs'nå], ty. *G n e s e n*, stad i v. Polen, vojevodskapet Poznań. 33.000 inv. (1940). Gotisk domkyrka från 1300-t.; ärkebiskopssäte sed. 1000-t. De polska konungarnas kröningsstad till 1320. G. tillhörde Preussen 1793—1807 o. 1814—1919. Sockerraffinaderier, lädergarverier.

Gnisttelegrafi', föräldrad benämning på radiotelegrafi medelst dämpade vågor.

Gnoding, annat namn på knorrhane.

Gnom el. *g n o m o n* [gnå'-] (av grek. *gnomo'n*, visare), urgammalt instrument för mätning av solhöjden. Vanligen en lodrät stav, vars skuggas längd utgör ett mått på solens höjd över horisonten.

Gnömomotor [gnåm-], fransk fyrtakts förbränningsmotor med ringa vikt per hästkraft, världsberömd som flygmotor.

Gnomer [gnå'-] (av grek. *gnome*, insikt, tanke), jordandar. Jfr Elementarandar.

Gnomisk poesi [gnå'-] (av grek. *gnome*, insikt, tanke), i poetisk form avfattade korta tänkespråk.

Gnosjö, kommun i v. Småland, Jönk. 1.; Gislaveds landsf. distr., Östbo o. Västbo doms. 2.064 inv. (1947).

'Gnosticism' (av grek. *gnosis*, kunskap), en från kristendomen avvikande mystiskt färgad åskådning, som bottnade i de urgamla orientalisk-hellenistiska mysterierna o. särsk. under 2:a årh. e.Kr. utbredd sig över Medelhavsländerna. Enl. gnosticismen är Gud en operoslig livsskäl el. urgrund, som vinner personlighet genom ur hans väsen utströmmande *e o n e r*. Kristus är den förnämste av dessa. Han nedsteg i den synliga världen, skapad av dem i urgen, för att befria de av materiens el. mörkrets rike behärskade ljusandarna.

Gnoti *seavot'n*, grek., »känn dig själv». Inskrift på Apollontemplet i Delfi.

Gnu-antiloper, *Connochaetes*, hästliknande antiloper, med kraftiga, breda horn, starkt utböjda o. med spetsen riktad uppåt. Man o. svans påminna om hästens. Sydafrikas mycket omtalade vitsvansade gnu är nu sällsynt, men på Ostafrikas stäpper leva ännu stora hjordar av andra arter såsom den strimmiga o. den vitskaggiga gnuen.

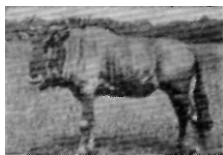
Gnuggsten el. *m y l o n i t*, bergart, som först blivit starkt krossad under rörelser i jordskorpan o. sedan åter hopläkt.

Goa [gå'a], portug. koloni på Främre Indiens v. kust. 3.805 kvkm, 627.000 inv. (1940). Ris, bomull, kokosolja, kryddor. Huvudstad: Pangim el. Nova Goa. — Det av d'Albuquerque 1510 erövrade Gamla Goa, till 1759 huvudort i Portugals ind. valde med 200.000 inv., är nu obetydligt (omkr. 2.000 inv.).

Go'apulver, dets. som krysarobin.

Gobat [gåba'], Charles Albert (1843—1914), Schweiz, politiker, verksam för den internationella freds rörelsens utveckling. G. erhö11 1902 tills. m. Ducommun Nobels fredspris.

Gobeläng' (av fr.), vävd tapet, tillverkad i Ea manufacture des Gobelins, en av Eudvig



XIV 1662 i Paris grundad fabrik, vilken inrymdes i ett hus, som bebotts av en familj Gobelin. Med gobeläng betecknas ofta utanför Frankrike varje vävd tapet, som utförts i haute-lisse- o. basse-lisse-teknik. (Jfr Haute-lisse.) Tekniken var känd redan av egypterna, åtminstone under 2:a årh. f.Kr.

Gobi, mongol. »öken»; stort stäpp- o. ökenområde i Mongoliet. Befolkat av mongoler o. kalmuckar, vilka bedriva boskapsskötsel. Huvudort: Urga (omkr. 100,000 inv.). Till utforskningen av G. har bl. a. Sven Hedin bidragit.

de Gobineau [d^o gäbinå], Arthur (1816—83), greve, fransk diplomat o. skriftställare. G. ansåg, att en ursprunglig o. grundväsentlig skillnad består mellan de olika människorasererna, av vilka den vita (ariska) står högst o. inom denna germanerna, framför allt de nord. folken, som renast bevarat det ariska blodet. Åsikten kallas g o b i n i s m.

Godahoppsudden, eng. Cape of Good Hope, i s. Afrika, v. om Kap Agulhas, upptäcktes 1486 av B. Diaz, som kallade den Cabo tormentoso, »Stormiga udden».

Godard [gåda'r], Benjamin (1849—95), fransk tonsättare, känd genom sina melodiosa pianostycken, sänger o. operor (*Jocelyn*).

Godavari [gå'da'vəri], flod i Främre Indien, fr. V Ghatsbergen t. Bengaliska viken. 1,450 km.

Gode (isl. *godi*, av *gó*, gud), gudstjänare, kallades den isl. hövdingen, särsk. i sin prästerliga funktion, varmed äv. annan myndighet var förenad. Utövningen av prästämålet försvann med kristendomens införande.

Godegård, kommun i n.v. Östergötland, Östergöt. l.; Hällestads landsf.distr., Aska, Dals o. Bobergs doms. 1903 inv. (1947).

Godebard Lgå'dehart] (omkr. 961—1038), biskop i Hildesheim, helgon. Lät uppföra flera betydande kyrkor. Efter honom har S:t Gothardspasset uppkallats.

Goden, försv. form av ty. *Gitter* o. eng. *goods*, betecknar i nationalekonomin de materiella tingens som medel till behovstillfredsställelse. Ofta användes ordet *varor* i st. f. goden.

Godesberg [gå'desbärk], villastad o. badort i v. Tyskland, s.d. om Bonn. 30,000 inv. (1939). I G. möttes 22—23 sept. 1938 Neville Chamberlain o. Adolf Hitler, varvid träffades en preliminär överenskommelse i den sadettyska frågan.

Godet [gå'dä], Frédéric (1812—1900), reformert Schweiz, teolog, prof. i Neuchâtel. G:s förklaringar till NT ha flitigt använts i vår teol. undervisning.

Gode'tia, örtsläkte (fam. *Oenotheraceae*), 20 arter i Central- o. Sydamerika. Flera ettåriga arter med stora röda el. vita blommor, bl. a. *G. %randillo'ra*, omtyckta trädgårdsväxter.

Godfred, d. 810, *konung i Danmark* från 798, försvarade sitt land mot tyska utvidningssträvanden.

Godhavn, dansk koloni på S. Diskoön, vid Grönlands v. kust. 300 inv. Biologisk station.

Godiva [gå'daj'v^o], lady G., gemål till I'eo'frio de Mercia (d. 1057). Enl. krönikan föll G. sin make att befria staden Coventry från dryga avgifter, vilket han lovade göra, om hon ville rida naken genom staden. G. gjorde detta endast hölj d sitt stora hår. Händelsen firades årl. i Coventry 1678—1826 o. då o. då i senare år. Ämnet är poetiskt behandlat bl. a. av Tennyson.

God man, i rättspråk förtoendeman av olika slag, t. ex. för att bevaka bortovarandes rätt o. värda hans egendom el. för att som edsvuret biträde närvara vid vissa förättningar m. fl.

Godoy [gådd'aj], don Manuel G. y Alvarez de Faria, hertig av Alcu'dia (1767—1851), spansk statsman, ledande minister från 1792, drottning Maria J'lovisas älskare. G., som indragit Spanien i krig mot

Frankrike, uppträdde efter några motgångar som fredsvän o. erhöi efter fredsslutet (Basel 1795) titeln »fredsfurst». G. lämnade 1808 Spanien tills. m. den avsatte Karl VI.

Godronne'ring (av fr. *godronner*, pipa, krusa, äv. de därigenom åstadkomna runda vecken på kräs o. pipkragar); beteckning inom metallkonsten på en serie parallella, genom drivning åstadkomna buklar cl. vulster av lika el. omväxlande storlek.



God save the king [gådd se'v ö'-J, eng. folksång från 1740-t., författare o. kompositör okända. I sv. övers. av A. N. Edclcrantz (»Bevare Gud vår kung») sjöngs hymnen som folksång, tills den på 1860-t. blev undanträngd av Strändbergs »Ur svenska hjärtans djup». Melodien har använts till folksånger äv. i Tyskland, Ryssland o. Schweiz.

Godihaab [-hab], äldsta danska kolonien, på Grönlands s.v. kust. 1,383 infödda o. 40 danskar.

God tro, föreställningen hos en person, som mottager en sak från en annan, att denne är rätt innehavare. God tro har betydelse vid förvärv av äganderätt.

Godvikt, viktgottgörelse, avsedd att ersätta viktförlost på grund av ompackning, sortering, utminuteri, intorkning o. dyl.

Godwin [gådd'in], d. 1053, eng. jarl, stod högt i gunst hos Knut den store o. var under Edvard Bekännaren det nationella partiets ledare, stundom under skarpa brytningar med konungen o. hans normandiska gunstlingar.

1. **Godwin** [gådd'inj], William (1756—1836), eng. författare, förebådar detektivromanen i *The adventures of Caleb Williams* (3 bd, 1794), ett angrepp på den eng. rättskipningen.

2. **Godwin**, Mary, f. Wollstonecraft (1759—97), eng. författarinna, g. m. W. G., en av de tidigaste förespråkarna för kvinnans frigörelse.

Godwin Austen [gådd'in ä'stin], bergstopp i Karakorumkedjan, n. Indien. 8,620 m. Världens näst högsta berg.

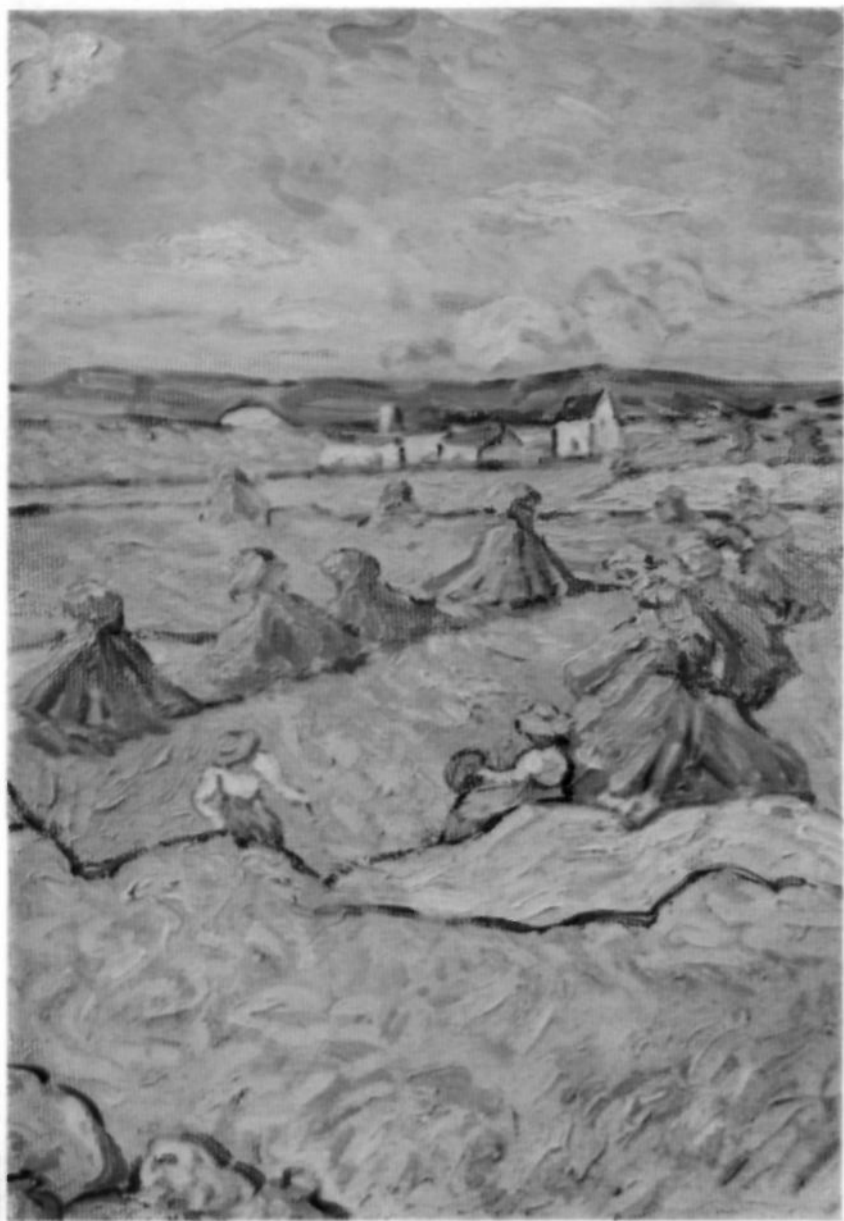
Goebbels [gåbb'-], Joseph (1897—1945), tysk nationalsocialistisk politiker o. publicist. Ehuru uppfostrad i strängt katolsk miljö slöt sig G. tidigt till nazismen, vars frammarsch i Berlin 1926 främst var hans verk, o. blev efter Hitlers maktillträde mars 1933 rikminister för folkupplysning o. propaganda. På denna post utövade G. ett oerhört stort o. förödande inflytande på tysk opinionsbildning. Huvudorgan för G:s propaganda var »Das Reich». G. var äv. president för den 1933 grundade Reichskulturrådet. Begick självmord under slaget om Berlin. — I sociala och ekonomiska frågor tillhörde G. nazistpartiets radikala flygel. Utgav bl. a. *Vom Kaiserhof zur Reichskanzlei* (1934), vari han i dagboksform skildrade det nazistiska genom-



brottet i Berlin.

van der Goes [cho's], Hugo (omkr. 1430—82), nederl. målare; verksam i Gent, där han fullföljde bröderna van Eycks realistiska stilriktning. Ett av hans





VAN GOGH, Ett sädesfält, detalj. Nationalmuseum.

få kända verk är det ej minst ur psykologisk synpunkt märkliga *Portinarialtaret* i Uffizierna, Florens (detalj, se bild: Herdarnas tillbedjan).

Goetel [göt'-], Ferdynand, f. 1890, polsk författare, sed. 1935 led. av Polska akad. G. började med exotiska berättelser (*Kar-Chat*, 1923) men övergick till psykologiska romaner, bl. a. *Zdnia na dzien* (1926; Från dag till dag, 1933). Äv. reseskildringar (Indien, Egypten o. Island).

Goethals [göt'-ls], George Washington (1858—1928), amerik. ingenjöröfficer, ledde Panamakanalens fullbordande (1907—14).

von Goethe [gö'te], Johann Wolf-

gang, f. 28 s 1749 i Frankfurt a. M., d. 223 1832 i Weimar, tysk diktare. G., som fått en omsorgsfull uppfostran, kom efter studier i Leipzig till Strassburg 1770 o. samlanträffade där med Herder, som kom att utöva ett avgörande inflytande på hans ungdomsdiktning. I »Sturm und Drang» anda skrev han dramat *Gotz von Berlichingen* (1773) o. den sentimentala kärleksromanen *Die Leiden des jungen Werthers* (1774; Werthers lidanden, 1783), vars »världsmärta» framkallade en formlig självmordsepidemi i hela Europa. Från samma tid härstamma några dramer samt en första avfattning av *Faust* (»Ur-Faust»). 1775 bosatte sig G. på hertig Karl Augusts inbjudan i Weimar, där han bl. a. knöt förbindelse med Charlotte von Stein, o. samtidigt ingick hans diktning i ett nytt skede genom inflytande från Spinoza. Åren 1776—86 tillkommo några av hans skönaste lyriska dikter (*Vber allen Gipfeln* m. fl.). Efter s'n italienska resa 1786—88 (*Italienische Reise*, 1816; Goethes italienska resa, 1921) framstod G. som ledaren för den tyska nyklassicismen med dramerna *Egmont* (1788; sv. övers. 1826), *Iphigenie* (1787; sv. övers. 1878) o. *Torquato Tasso* (1790; sv. övers. 1819), hexameterdramen *Hermann und Dorothea* (1797; sv. övers. 1900) o. andra verk. Schiller förmådde G. att återuppta »a arbetet på *Faust* (I, 1800; sv. övers. av V. Rydberg 1876; II, 1831; sv. övers. 1872). 1794—96 utkom den betydelsefulla bildningsromanen *Wilhelm Meisters Lehrjahre*, som 1810 följdes av äktenskapsromanen *Die Wahlverwandtschaften* (Valfrändskaperna, 1903) o. 1811—14 av det självbiografiska arb. *Aus meinem Leben, Dichtung und Wahrheit* (fullb. 1831; Dikt och sanning, sv. övers. 1923—26). — G. är en av de största personligheter, som framträtt i den mänskliga odlingens historia: ett allomfattande vetande, germanskt allvar o. filosofiskt djup förena sig hos honom harmoniskt med rik inbillningsgåva, konstnärlig skaparkraft o. sund borgerlig livsglädje. På sitt lands kulturella utveckling utövade han länge ett djupgående inflytande. 1885 bildades i Weimar ett Goethe-Gesellschaft och s. å. grundades ett Goethe-Archiv (fr. o. m. 1889 Goethe- och Schiller-Archiv). G:s födelsehus i Frankfurt a. M. förstördes vid en allierad bombard 2/10 1944 men skall återuppbyggas.



Goffrar, *Geomyiidae*, en familj mullvadslänkande gnagare med stora kindpårar, som tjäna till förvaring av överflödiga födoämnen. Nordamerika. Den största, *Geomys bursarius*, blir omkr. 24 cm utom svansen (omkr. 6 cm). Gör stor skada på rotfrukter o. andra rötter.

Goffre'ra, krusa, vecka, med varmt järn inpressa på.

Gog (trol. av babyl. ursprung, »barbar»), enl. Hes. 38: 18 en mytisk konung, som skall överfalla Israel men själv drabbas av Herrens

vrede. Hans land kallas Magog. I Uppb. 20: 8 omtalas »Gog o. Magog» som folk »vid jordens fyra hörn», vilka samlas till den sista striden.

Goga [gå'-], O c t a v i a n (1881—1938), ru. mänsk författare o. politiker, genom sin författar- o. publicistiska verksamhet en av de främsta upphovsmännen till det Storrumanien, som skapades efter Första världskr. 1935 chef för det nationallist. o. antisemit. kristligt-nationella partiet. Goggles [gågg'-ls], eng., egentl. skyddsglasögon; nu hornbågade (amerikanska) glasögon.

van Gogh [fann chagg]. Vincent (1853—90), höll. målare o. tecknare, en av expressionismens banbrytare. Bosatt i Arles från 1888 utbildade han en strängt personlig, dramatiskt uttrycksfull stil med lidelsefullt kraftig färgpåläggning (landskap, porträtt, blomsterväcken). Ett sådesfält (Nat.sus), se färgplansch, *Pere Tanguy* (se bild till Målarkonst). G:s levnad har bl. a. behandlats i en roman av Irving Stone (i sv. övers. Han som älskade livet). Monografi av Carl Nordenfalk (1943).

Gogol [gågg'al], Nikolaj Vasiljevitch (1809—52), rysk författare, ukrainare, den ryska realismens grundläggare. Bl. arb. märkas hembygdsnovellerna *Äftnar på en gård vid Dikanka* (1831—32), berättelsesamlingen *Mirgorod* (1834; sv. övers. 1850), som bl. a. inrymmer den färgstarka historiska kosack-romanen *Taras Bulba* (sv. övers. 1924), den satiriska sociala romanen *Mjortvija dusji* (1842; Döda själar, 1910—14), riktad mot livsegenskaper, samt komedien *Revisorn* (1836; Revisorn, 1878), en hänsynslös o. skalkaktig satir av den dåtida ryska tjänstemannaklassen. G:s berömda novell *Sjinel* (Kappan) har varit förebildlig för den ryska novellkonsten.



Gog'ra, biflod fr. v. till Ganges, rinner upp på Himalaya (6,000 m ö. h.), följer Nepals v. gräns, mottager fr. v. Kauriala o. utfaller v. om Chapra. 990 km.

Goiania, huvudstad i staten Goyaz, inre Brasilien. 40,000 inv.

Gof'im, hebr., folk, folkstammar. Användes i GT dels i betydelsen folk utanför Israel, dels om fiender o. dels om hedningar.

Gokhale [gåka'le>], Gopal Krisjna (1866—1915), ind. politiker, representant för den mera moderata ind. nationella rörelse, vilken icke vägrade samverkan med den britt. regeringen samt stod i motsättning till de nationalistiska ytterlighetstendenser, vilka efter hans död fingo överhanden. Jfr Gandhi.

Gokstadskeppet, vikingaskepp, funnet 1880 i »Kongshaugcn» på gården Gokstad vid Sandefjord, Norge. 24 m långt, 5 m brett. Förvaras sed. 1929 på Bygdøy.

Goktja, armen. Se v a n g a, sjö i s. Kaukasus, Armenien. 1,930 m ö. h., 1,413 kvkm. Avflyter till Kaspiska havet.

Golden gate [gå'ldn ge't], »Gyllene porten», inloppet till San Franciscobukten, på Nordamerikas västkust. Sed. 1937 löper en 2,730 m lång bro över G. med världens längsta brospänn.

Golding [gå'ld'-], Louis, f. 1895, eng. författare av judisk börd, född i Ryssland. G. behandlar i sina romaner ofta motsättningen mellan judiskt o. kristet: *Magnolia street* (1932; Magnoliagatan, 1933). *Five Silver sisters* (1934; Döttrarna Silver, 1939) o. *Mr. Emmanuel* (1939; övers. 1940). Reseminnen (*The world I knew*, 1940).

Gold'mark, Karl (1830—1915), ungersk tonsättare; vann stor framgång med sina 6 operor (bl. a. *Drottningen av Saba* o. *Syrans vid härden*).

Goldoni [-då'ni], Carlo (1707—93), ital.

lustspelsförfattare, sökte ersätta den ital. folk-komedien, *commedia dell'arte*, med en mera konstfull karaktärskomedi i Molières stil. Bl. skådespel *La bottega del café* (Vårdshusvårdinnan, uppf. i Sthlm 1926).

Goltzschmidt, Meir Aaron (1819—87), dansk författare av judisk börd. Gav i den av honom 1840 grundade tidningen *Corsaren* uttryck för en starkt radikal åskådning, som han emellertid övergav i sin veckoskrift *Nord og Syd* (1847—59). G:s förnämsta litterära verk är romanen *En Jøde* (1845; En jude, 1905).

Goldschmidt, Victor (r53—1933), tysk mineralog, prof. i Heidelberg 1903. Utförde viktiga undersökningar i kristallografi o. utgav bl. a. en stor atlas över mineralens kristallformer.

Goldschmidt, Hans (1861—1923) 1 tysk kemist, upptäckt aluminotermien.

Goldschmidt, Adolph (1863—1944), tysk konsthistoriker. G. utgav banbrytande arb. särsk. om medeltida elfeubensskulpturer o. handskriftsminiaturer.

Goldschmidt, Victor Moritz (1888—1947), norsk mineralog, född i Schweiz, prof. i Oslo 1914—29 o. från 1935, i Göttingen 1929—35. Utförde grundläggande arbeten över mineralens kristallstruktur o. grundämnenas fördelning i jordskorpan (gcockem).

Goldsmith [gå'ldsmib], Oliver (1728—74), eng. författare. Utgav 1766 familjeromanen *The vicar of Wakefield* (lantprästens i Wakefield lefverne, 1782), som påverkade hela den följande tidens romanlitteratur o. gav upphov till en ny litteraturart, prästgårds-idyllen. G. räknas äv. som en av Englands främsta essäfförfattare, o. hans lustspel höra till tidens bästa (*She stoops to conquer*, 1773; Vårdshuset Råboken, uppf. i Sthlm 1923).



Goldsteln [-lita:n], Eugen (1850—1930), tysk fysiker, utförde i Berlin värdefulla undersökningar rörande elektrisk ledning genom för-tunnade gaser, upptäckte kanalstrålarna 1886.

Goldwyn [gå'ld'win], Samuel, f. 1884, amerik. filmudustriman av polsk-jud. börd. Ledare av filmkoncernen Metro-Goldwyn-Mayer (se d. o.).

Goldziher, Ignaz (1850—1921), ung. orientalisk, prof. i Budapest, främst, kännare av islam (*Islam, fordom och nu*, sv. övers. 1915).

Golem [gå'-], hebr., i judiska sägner en konstgjord människa (*homonculus*), som får liv genom en kabbalistisk trollformel. Ett i litteraturen ofta behandlat motiv.

Golefta, befäst hamnstad till Tunis, n. Afrika. Havsbad. 9.000 inv. (1936). N. om G. ligger ruinerna av Kartago.

Golf, eng. bollspel, som spelas i öppen terräng, i vilken grävs ett antal hål (vanl. 18) på täml. långt avstånd från varandra. En liten, massiv gummiboll, vars kärna utgöres av nystad gummitråd, drives med en klubb från hål till hål, varvid det gäller att använda så få slag som möjligt. För olika slag användas olika klubbor.

Golf (fr. *golfe*, it. *golfo*), havsvik.

Golfströmmen, en maktig varm havsström, som utgör en fortsättning på ekvatorialströmmarna o. går från Mexikanska bukten el. golfen (däruv namnet) fram mellan Floridahalvön o. Cuba samt Bahamaöarna o. fortsätter genom Atlanten i n.ö. riktning, mot Europa. I sin syd. del benämnes Golfströmmen vanl. Floridaströmmen, ett namn som i äldre tider begagnades om hela strömmen, till dess Franklin 1772 föreslog Golfströmmen. Denna

stryker bl. a. förbi Skandinaviska halvön, vars temperaturförhållanden den i hög grad påverkar. Till Golfströmmen räknas äv. den v. om Antillerna framstrykande, mot Floridahalvön gående Antillerströmmen. Drivande krafter äro vatt-nets olika tyngd på grund av temperatur-skillnaderna på olika breddgrader samt jord-rotationen, vilken tvingar strömmen att i väster gå norrut o. i öster söderut. Man har äv. i passadvinden o. sydvästvindarna, som övrigt utgöra följande o. därigenom åter-verkande fenomen, velat se drivande orsaker.

Golgata (av aram. *gulgulta'*, huvudskål), »huvudskalleplatsen», den plats utanför Jerusa-lem, där Jesus korsfästes (Mark. 15: 22; Hebr. 13: 12). Num. utpekades platsen för G. i den heliga gravens kyrka.

Golgi (gå'll'dsji), Camillo (1843—1926), ital. läkare, prof. i Pavia; erhö11 1906 tills. m. Ramon y Cajal nobelpriset i fysiologi o. medicin för sina värdefulla undersökningar över nerv-systemet, utförde medelst en av G. uppfunnen nervfärgningsmetod, Golgis kromsilver-metod.

Goliathbagge, *Golia'thus gigan'teus*, decimeter-lång jätteskalbagge från Övre Guinea. Lever på palmernas blommor.

Golitsyn [ga-], rysk furstesläkt, vars medlem-mar spelat en framträdande roll i Rysslands historia som statsmän, krigare, konstgynnare o. författare. — Nikolaj Dmitrijevitch G. (1850—1925), Rysslands siste premierministcr, mördades av bolsjevikcr 1925.

Gol'jat, filisteisk kämpe av jättelik storlek. Enl. 1 Sam. 17 skulle David som ung herde med sin slunga ha nedlagt G. Enl. 2 Sam. 21: 19 var det en av Davids hjältar, som fällde G.

Gollancz [gå'll'änts], Victor, f. 1893, eng. bokförläggare o. författare av judisk börd, chef för det av honom 1927 grundade londonförlaget V. Gollancz Ltd [-limm'itid], som specialiserat sig på vänsterbetonad litteratur. Utg. *Our threatened values* (1947; Västerlandets värden i fara, s. ä.).

Gollnow [gå'irnå], po. Goleniów, stad i n.v. Polen, vojevodskapet Szczecin (Pommern), vid lha. 13.000 inv. (1933). Svensk 1648—1720.

Golovin [galavinn'], Ivan Gavrilovitch (1816—92), rysk författare, utg. på olika språk sensationella skildringar av det ryska samhällets avigsidor.

Golovin [galavinn'], Aleksandr Jakovlevitch (1863—1930), rysk målare. Porträtt (ett i Nat.mus.) o. teaterdekorationer.

Golovnin [galavinnn'], Aleksandr Vasiljevitch (1821—86), rysk statsman. Som upplysningsminister under Alexander II införde G. liberalare universitetsregler.

Goltz, Friedrich (1834—1902), tysk fysiolog, prof. i Halle 1870, i Strassburg 1872—1900. Utförde betydelsefulla undersökningar rör. stora hjärnans o. ryggmärgens verksamhet.

1. von der Goltz, Colmar (1843—1916), frih., tysk militär, tjänstgjorde 1863—95 o. 1909—10 i Turkiet som arméorganisations-, generalfältmarskalk 1911, generalguvernör i Belgien hösten 1914, återinträdde s. ä. i turk. tjänst som arméchef; utmärkte sig vid Gallipolihalvöns försvar o. planlade anfallet mot Kut-el-Amara 1916. Bl. arb.: *Das Volk in Waffen* (1883).

2. von der Goltz, Rii diger (1865—1930), greve, tysk generallöjtnant, chef för Östersjö-divisionen mars 1918, som jämte Mannerheims trupper kuvade bolsjevikrevolutionen i Finland. Intog 1919 Riga.

Goltz'ius, Hendrick (1558—1617), höll. kopparstickare o. målare. Som gravör visade han en utomordentlig teknik.

Goluchowski, Agenor (1849—1921), polsk greve, österrik.-ung. statsman, utrikes-

minister 1895—1906 o. verksam för bevarande av trippelalliansen.

Gom, (tit. i munhålan, som tillika utgör golvet i nashålan. Främre delen, hårda gommen, bildas av de med slemhinna överklädda gomutsikten på överkäksbenen samt gombenen; bakre delen, mjuka gommen el. gomsiglet, utgöres av ett tjockt, muskler inneslutande slemhinneveck, som hänger ned i svalget.

Gomarist'er, Frans Gomarus' anhängare i striden mot arminianerna, vilkas lära de med bistånd av Moritz av Oranien lyckades få förklarad fördömd.

Goma'rus, Frans (1563—1641), nederl. teolog, prof. i Leyden 1594, i Groningen 1618, bekämpade arminianerna.

Gomel. 1. Förvaltningsområde i Vitryska SSR. — 2. Stad i G. 1. 144,000 inv. (1939). Tillverkning av lantbruksmaskiner. G. förstördes fullständigt under Andra världskr.

Gome'ra, brant, vulkanisk, fruktbar ö bland Kanarieöarna. 374 kvkm, 16,000 inv. Huvudstad: San Sebastian.

Gömes [gånim'äb], Carlos (1836—96), brasiliansk kompositör. Av G:s många operor märkes nationaleposet *Guarany* (Il Goaräni), som hade uppremiär på La Scala i Milano 1870 o. uppf. i Stlm 1945.

Gomorr'a, enl. 1 Mos. 19 en stad i Palestina, i den natursköna Siddimdalén, jämte Sodom förstörd genom en naturkatastrof på grund av invånarnas gudlöshet.

Gompers [gåmm'p's], Samuel (1850—1924), amerik. arbetarledare, bildade 1881 den opolitiska American Federation of Labor, en av världens största arbetarsammanslutningar.

Gom'perz, Theodor (1832—1912), österrik, språkforskare o. filosof, författare, prof. i Wien i klass, filologi 1869—1909. G:s arb. *Griechische Denker* (1896—1906) skildrar mästertligt den grek. filosofien t. o. m. Aristoteles.

Gomphra'na, växtsläkte (fam. *Amarantaceae*), ett 100-tal arter i tropikerna, de flesta i Central- o. Sydamerika. Blommor i huvudlika samlingar, som torra oförändrade (eter-neller). Flera arter, bl. a. *G. glab'ra* (Ostindien), odlas som prydnadsväxter.

Gomtonsill'er, dets. som öronmandlar. de Goncourt [dø'gå'ko'r], Edmond (1822—96) o. Jules (1830—70), bröder, franska författare. De skrev sina arb. gemensamt o. räknas, jämte Flaubert, som den naturalistiska riktningens grundläggare i Frankrike, främst genom de båda romanerna *Renee Maupérin* (1864; sv. övers. 1901) o. *Germinie Lacerteux*

(1865; sv. övers. 1923). Utgåvo av kulturhist. arb., huvudsakl. behandlande 1700-t. Av stort värde för kändedom om tidens litterära historia är memoarverket *Journal des Goncourts* (1887—96), varav 1927 utkom en sv. övers. i urval. Bilden visar E. de G. till vänster o. J. de G. till höger.

Goncourt-akademien [gå'ko'r-], fr. Société littéraire des Goncourts, grundades genom Edmond de Goncourts testamente 1896 o. består av 10 medl., vilka årl. utdelar en penningssumma som prisbelöning för ett franskt prosaverk (Goncourtpriset).

Gond, dravdäfolk i n.ö. Dekhan, Främre Indien. Omkr. 2 mill.

Gon'dar, stad i n. Etiopien (Amhara). 22,000 inv. (1940). Huvudstad 1500—1700-t.

Gondol [-däl] (it. *gon'dola*). 1. Vene-tiansk roddbåt (se bild). — 2. Under ballong o. luftskepp hängande, ofta båtformad konstruktion för maskiner, passagerare ni. m.



Gondoljä'r, gondolroddare. Gonfalonjä'r (av it.), fanbärare, medeltida ital. ämbetsman, utrustad med stor myndighet.

Gong'gong el. gong, kinesiskt slaginstrument i form av en rund metallplatta med uppvikt kant; anslås med en läderbeklädd klubba. Användes i orkestrar o. brukas äv. i europ. hem för att kalla familjens medl. till måltiderna osv.

de Gon'gora y Argote [i argä'tel], Luis (1561—1627), spansk skald, skapare av en stilriktning, efter honom kallad *gongorisni'*, utmärkt av onatur o. förkonstling.

Goni'dier (av grek. *go'nos*, alstring), beteckning för de alger, som ingå i lavbålar.

Goniome'ter (av grek. *go'ny*, vinkel, o. *me'tron*, mått), instrument för mätning av vinklarna mellan ytor på ett speglad föremål, kristaller o. dyln. Består av två kring en lodrät axel utefter en graderad skala vridbara tuber, den ena tjänstgörande som kollimator, dvs. samlande en ljuskällas strålar i en bestämd riktning, den andra som kikare.

Gonokock'er (av grek. *so'nos*, alstring, o. *kok'os*, kärna), bakterier, diplokokker, som förorsaka dröppel (gonorré).

Gonorré el. gonorriloe (av grek. *go'nos*, alstring, o. *rein*, flyta), dets. som dröppel.

Gontjarov [-räff], Ivan Aleksandro-vitj (1812—91), rysk författare. Bl. G:s romaner, som förtjänadvis skildra adelsnamliv, märkes främst *Oblomov* (1859; sv. övers. 1887), vars hjälte genom sin sorglösa lättja framstår som en äkta rysk nationaltyp; därav *oblomoveri'*, försöfning, indolens.

Gonza'ga, ital. furstesläkt, som i olika linjer härskade i Mantua 1328—1708. Giovanni Francesco II G. (1484—1519) var en stor beskyddare av konst o. litteratur; hans gemål, Isabella d'Este, var en av renässansens mest begåvade o. lysande furstinnor.

Gooch [go'tsj], George Peabody, f. 1873, eng. historiker, bekant för sina förtjänstfulla arb. om den nyaste tidens o. de politiska idéströmningarnas historia, bl. a. *History and historians in the 20th century* (1913) o. *History of modern Europe 1878—1919* (1923).

Good löser [gödd lo's], eng., kallas en person, som trots motgång (i spel el. i livet i allmänhet) visar gott humör. Motsats: bad löser [baid -].

Good sport [gödd spåt], eng., bussig kamrat. Goodtemplarorden, internationell ordensorganisation, som bl. a. verkar för avskaffandet av rusdryckerna som njutningsmedel. Orden uppstod 1851 i staden Utica i New York under namnet *Independent Order of Good Templars*, senare ändrat till *International Order of Good Templars* (I.O.G.T.). I Sverige infördes G. 1879. Jfr Nationaltemplarorden.

Goodwill [gödd'will], eng., egentl. gott, svek-fritt uppsåt; den fördel ett affärsföretag har genom ålder o. välkändhet, inarbetad kund-krets, hävdvunna affärsförbindelser m. ra. Goodwill kan behandlas som särskilt förmögen-betsföremål (t. ex. vid överlåtelse av firma-namn). Ordet användes äv. i överförd betydelse, t. ex. om en stats anseende.

Goodye'ra, örtsläkte (fam. *Orchidaceae*), 50 arter på n. halvklotet. Enda art hos oss *G. repens*, knäört, med små, vita blommor i ensidig klase. Mossrika barrskogar.



Goole [go'li], stad i n. England, grevsk. York-shire (West Riding), vid Ouse. 18,000 inv. (1942). Utmärkt hamn. Livlig handel.

Goos [gos], August Herman Ferdinand Karl (1835—1877), framstående dansk rättslärd o. politiker (flera gånger minister). Huvudverk: *Den danske Strafferets specielle Del* (3 bd, 1895—96).

Goossens [go'-J, Eugene, f. 1893. eng. musiker av modernistisk läggning. Verksam som dirigent i För. Stat. sed. 1923. Har tonsatt orkesterverk, kammarmusik m. m.

Gorakhpur [gå'rakpo'o], stad i n. Indien, Förenade prov. Agra o. Oudh. 59,000 inv. (1931). Spannmåls- o. truvarehandel.

Gora'ler (av po. *gōra*, berg), polskt herdefolk i Tatra med Zakopane som huvudort. Ha i hög grad bevarat sina gamla dräkter o. sedvänjor. Bedriva främst fåravel. Säckpipblåsande goral, se bild.



Gordia'nus, tre rom. kejsare. Marcus Antonius G. Africanus o. hans son Marcus Aurelius G. upphöjdes, båda mot sin vilja,

till samkejsare 238 e.Kr., men Marcus Aurelius G. föll några veckor senare, varpå fadern begick självmord. Nu blev dennes dotterson Marcus Antonius G. Pius Felix kejsare o. regerade, ledd av sin utmärkte pretorianprefekt Timeotheus, till 244 e.Kr., då han mördades.

Gord'ion, forntida stad i Frygien, Mindre Asien. I G. avhögg Alexander den store den »gordiska knuten».

Gor'diska knuten, enl. sagan en invecklad repknut på en helig vagn i Gordion; vid knutens lösa skulle herraväldet över Asien vara förbundet. Alexander den store högg itu knuten. Därav uttrycket »lösa den gordiska knuten», övervinna en svårighet genom en enkel kraftåtgärd.

Gordon [gå'dn], Patrick (1635—99), skotsk krigare; tjänstgjorde än på svensk, än på polsk sida i kriget 1655—60. Hans 1849—52 utgivna dagbok är kulturhistoriskt värdefull.

Gordon [gå'dn], Charles George (1833—85), kallad Gordon Fascha, eng. general, medverkade vid det kinesiska tai-ping-upprorrets kuvande (1863—64), 1874—79 verksam i Sudan i egyptisk tjänst (1877—79 generalguvernör), 1884 ledare för utrymningen av de av makdin hotade länderna blev han innesluten i Khartum o. föll vid dess intagande av mahdisterna.



Gordon Bennet Cup [gå'dn benn'it kapp], eng., ett av amerik. tidningskungen J. Gordon Bennet 1906 uppsatt vandringpris vid årliga distanstävlingar med luftballong. 1909 uppsatte han ett liknande pris för flygplan.

Gordonsetter el. skotsk setter, hönsliund med mjukt vågigt hår, till färgen svart med mahognybruna tecken. Oftast tyngre o. grövre än den hos oss allmänna engelska settern, vilken den i övrigt mycket liknar.

Gore [gå'o], Charles (1853—1932), eng. teolog, hovpredikant, biskop 1902, i Oxford 1911—19. En av Englands högkyrkliga ledare med social betoning. Huvudverk: *Belief in Christ* (2 bd, 1922—23).

Goremy'kin, Ivan Logginovitj (1840

—1917), rysk politiker, 1895—99 o. 1906 inrikesminister, 1914—16 statsminister. Mördad.

Gorgas [gå'g's], William (1854—1920), amerik. militärläkare, bekämpade framgångsrikt trop. infektionssjukdomar, särsk. gula febern, på Cuba, vid Panamakanalen m. fl. ställen.

Gorg'gas (omkr. 483—375 f.-Kr.), grek. filosof o. vältalare, från Leontini (Sicilien), en av huvudrepresentanterna för sofismen. Mot G:s filosofi skrev Platon dialogen *Gorgias*.

Gorgo'ner, i grek. myt. tre vidunder: Steno, Evryale O. Medusa, döttrar av Forkys. De hade ormar i st. f. hår, vingar o. huggtänder. Den som råkade se på dem förvandlades till sten. Blott Medusa var dödlig o. dräptes av Perseus.

Gorgonzola [-tså'la], by i n. Italien, prov. Milano, vid Martesanakanalen, 5,100 inv. (1931). Berömd för sin ostberedning.

Gorill'a, Gori'Wa gi'na, den största av de människolika aporna (se bild). Höjd upp till över 2 m. Axelbredd nära 1 m. Färgen mörkbrun. Utbredd över det tropiska Afrika. Den svarta, långhåriga berggorillan, Gori'Wa berin'gi, från vulkanerna i ö. Kongo, anses som särskild art.



Goriz'ia. 1. Provins i n.ö. Italien (Venezia Giulia). 2,725 kvkm, 200,000 inv. (1936). — 2. Ty. G'örz, stad i G. 1. vid Isonzo. 52,000 inv. (1947). Frukt- o. vinodling. Vinterkurort. Före 1919 tillhörde G. Österrike-Ungern.

Gor'kij, Maksim, författarnamn för Aleksej Maksimovitj Pesjkov

(1869—1936), rysk författare. G. debuterade 1892 under namnet G. »Den bittre», o. vann hastigt ryktbarhet genom sina realistiska proletärschildringar, bl. vilka märkas romanerna *Forna Gordejev* o. *Tre människor* (översatta till sv. 1902) o. skådespelet *Natthärbärgat* (sv. övers. 1903). G:s självbiografiska arb. *Min barndom* (sv. övers. 1915).



Ute i världen (sv. övers. 1918) o. *Mina universitet* (1923) höra till hans bästa alster. — Under tsarregimen var G. tidvis fängslad, förvisad el. eljest trakasserad som politiskt missaglig. Frigiven vistades han långa tider i För. Stat. o. i Italien. G. anslöt sig tidigt till Lenins revolutionära agitation o. efter bolsjevikrevolutionen intog han länge ställningen som det nya Rysslands privilegierade diktare. G:s namn har knutits till flera kulturella institutioner i Sovjet.

Gor'kij. 1. Förvaltningsområde i RSFSR, kring övre Volga. 75,400 kvkm. — 2. Huvudstad i G. 1. Kallades förr Nisjnij-Noygorod. 644,000 inv. (1939). Stora automobillfabriker. Universitet.

Gorlice [gärlit'se], stad i s.ö. Polen, vojvodskapet Rzeszów. 6,000 inv. Under Första världskr. gjorde Mackensen ett genombrott vid G. (»slaget vid Dunajec») maj 1915. Ockuperat av tyskarna 1939—45.

Gorlovka [gärläffka], stad i ö. Ukraina, Ryssland. 109,000 inv. (1939). Kol- o. maskinindustri.

Gorm den gamle, dansk konung före goo-t's mitt, ansågs tidigare som den förste härskaren över det enade Danmark; g. m. Tyra o. fader till Harald Blåtand. Jfr Jellinge.

Gor'no Badaksjan', autonomt område i republ. Tadsjikistan, Centralasien, omfattar Farnirs högländ. 61,100 kvkm, 37,700 inv. (1933). Huvudstad: Horog (1,200 inv.).

Gorod [gå'rat], ry., stad (urspr. borg; besläktat med sv. *gård*), ingår i ortnamn, t. ex. *Novgorod*, »Nya staden».

Gort, John, viscount G. (1886—1946), eng.

general, fältmarskalk (1943). Lord G., som deltog i Första världskr., var sedermera chef för militärhögskolan i Indien samt generalstabschef 1937—38, blev 1939 överbefälh. för de britt. landstridskrafterna. I maj 1940 inestängdes G. med sina trupper i Flandern men lyckades dock rädda huvuddelen av dem genom inskärpning i Dunkerke. Juli 1940 generalinspektör för de under utbildning varande eng. styrkorna samt nov. 1940 för hemvärnet. Guvernör o. överbefälh. på Gibraltar april 1941—maj 1942, därefter på Malta. 1944—45 överkommissarie o. överbefälh. i Palestina o. överkommissarie i Transjordanien.



1. Gortjakov [—käffj, Mihail Dmitrijevitj] (1790—1861), rysk furste, general. G. förde i Krimkriget från mars 1855 överbefälet på Krim o. vann trots flera nederlag berömmelse. 1856 utnämnd till ståthållare i Polen förde han där en mera moderat politik.

2. Gortjakov, Aleksandr Mihajlovitj (1798—1883), kusin till M. D. G., rysk furste, utrikesminister 1856—82. Hans politik utmärktes av misstroende mot Österrike men också av önskan att upprätthålla freden mellan stormakterna (»trekejsarförbundet») för att därigenom trygga ett kraftigt uppträdande i Orienten o. på Balkan (Rysk-turkiska kriget 1877—78). G:s ålderdomsskroplighet medverkade till nederlaget på Berlinkongressen 1878.

Go'sen, fruktbar dalgång i s.d. delen av Nildeltat, enl. 1 Mos. 47: 27 m. fl. Israels boningsort i Egypten. G. har blivit ett sinnbildligt uttryck för ett rikt välsägnat land.

Gos'lar, stad i delstaten Niedersachsen, mell. Tyskland (prov. Hannover, Preussen). 27,000 inv. (1939). Bl. talrika medeltidsbyggnader märkas *Kaiserhaus* från 1000—1200-t., Tysklands äldsta bevarade profana byggnad, hårt restaurerad på 1870-t. (se bild), samt klädeshandlarnas gilleshus, *Kaiserworth*, från 1494. 1632 togo svenskarna som krigsbytte ett märkligt relikvarium från G:s dåv. domkyrka. Det förvaras nu i Stat. hist. mus.



Gosport [gåss'påt], befäst hamnstad i s. England, grevsk. Southampton. 34,000 inv. (1942). Stora anläggningar för flottan.

Gossaert [gåss'art], Jan, efter sin födelseort kallad *Mabuse* (omkr. 1478—1533 el. -36), nederl. målare, en av huvudrepresentanterna för den riktning, som sökte nära anslutning till ital. måleri, särsk. Michelangelos.

Gosse [gåss], Edmund William (1849—1928), eng. författare o. litteraturhistoriker, behandlade bl. a. skandinavisk litteratur (*Studies in the literature of Northern Europe*, 1879; *Henrik Ibsen*, 1908). Självbiografien *Father and son* (1907; Far och son, 1924) räknas till den eng. litteraturs mest verk.

Gossec [gåss'akk'], François Joseph (1733—1829), belg.-fransk tonsättare. Skrev symfonier, revolutionshymner, komiska operor (*Skårgårdsflickan*, uppf. i Stihlm 1789) m. m. Gossen i det gröna, art av örtsläktet *Adonis* (*A. autumnalis*).

Gossypium, bomullsväxter (fain-

Malvaceae), 10 tropiska örter, buskar el. mindre träd med stora, handflikade blad o. stora, ensamma, gula el. röda blommor, kapselfrukt o. årtstora frön, tätt beklädda av långa hår (bomull). G. *barbadense* (se bild), odlad i s. Nordamerika o. Egypten, samt G. *peruvianum*, odlad i Amerika, ge den värdefullaste varan. Ur fröna pressas olja (användes som matolja, till tvålfremställning osv.), av återstoden göras foderkakor.



Goszczynski [gåsjtsj'nj'ski], Seweryn (1801—76), polsk skald med romantisk inriktning, framför allt känd som förf. av *Zamek Kaniowski* (1928; Slottet i Kaniów), en berättelse på vers över kosackupproret i Ukraina 1768.

Goter, östgermanskt folk, som under århundradena omkr. Kr. f. anses ha utvandrat från Skandinavien till nedre Weichselområdet, varifrån de småningom drogo ned till Svarta havskusten. På 200-t. e.Kr. stodo de redan i livlig förbindelse med romarna o. påverkades starkt av den antika kulturen o. kristendomen. Erövringen av Dakien 270—75 ledde till deras splittrande i väst- o. östgoter.

Gotha [gå'ta], stad i delstaten Timringen, mell. Tyskland, vid Leina. Fordom huvudstad i thuringiska staten Sachsen-G. 55,000 inv. (1939). Berömt slott. Flygplansfabriker. Utsatt för allierade bombträder 1944.

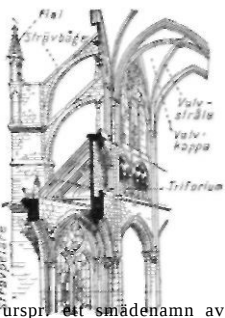
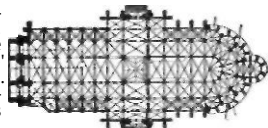
Gothan el. Ghotan [gå'tan], Bartholomaeus, d. omkr. 1495, tysk boktryckare. In kallad till Sverige 1486 utövade G. ett stort inflytande på vår medeltidstypografi.

Gothem, kommun på o. Gotland, Gotl. 1.; Koma landsf. distr., Gotlands doms. 638 inv. (1947). Kyrka från 1200-t. Ruiner av ett försvarstorn.

Go'thus, latiniserad form av gotisk, »från Götaland», tillnamn, buret av flera prästmän.

Gotik' el. gotisk stil, beteckning för den under medeltidens senare skede förhärskande konststilen, vid sidan av rokokon den mest självständiga stil, som utbildats i Europa.

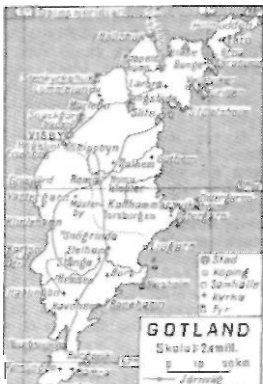
Den framträdde först i n. Frankrike omkr. n40. o. nådde Sverige vid 1200-t:s slut. Huvudsakl. berörande byggnadskonsten kännetecknas stilen, inom vilken man särskiljer tre huvudskeden: ung-gotiken, hög-gotiken o. sen-gotiken, av spetsbågar (därav spetsbåges til), ribbvalv o. strävsystem samt stor dekorativ formrikedom med naturalistiska motiv (växtformer o. dyl.). Plan av en gotisk kyrka (Amiens) o. strävsystem, se bild. — Namnet gotik var urspr. ett smädenamn av



renässansens italienare, som i stilen sågo ett verk av de föraktade goterna.

Gotiska språket, det av goterna talade östgermanska språket. Dess huvudgrenar voro västgotiskan (cl. gotiskan i inskr. mening) o. östgotiskan. Den senare utdog omkr. år 600; av den förra, som kvarlevde till omkr. år 1000, är ett viktigt minnesmärke bevarat i Wulfilas på 300-t. utförda bibelöversättning, varav den förnämsta handskriften »Codex argenteus» (fr. omkr. 500) finns i Uppsala.

Gotland (före 1923 stavat G o t l a n d), ö i Östersjön, 90 km ö. om Smålands kust. Längd i s.s.v.—n.n.ö. 135 km, största bredd i v.—ö. 53 km, ytvidd 3,118 kvkm. Jämte de kringliggande öarna Fårö, Karlsöarna o. Gotska Sandön bildar G. ett landskap i Götaland samt eget län, Gotlands län, 3,173 kvkm, varav 3,140 land; 58,986 inv. (1947). 19 Per kvkm land. Länet har 1 domsaga, som lyder under Svea hovrätt. På G. finnas 1 stad (Visby), 1 köping (Slite), 1 municipalsamhälle (Hemse) o. 90 landskommuner. Landsbygden delas i 2 fögderier. Kyrkligt bildar G. eget stift, Visby stift. — Ön är huvudsakl. en jämn kalk- o. sandstenslätt med enstaka höjder. Åker utgör 836 kvkm (26,8 % av landarealen), skogsmark 1,305 kvkm (41,9 %). Klimatet är mildt; årl. medelt. -t -7° C, årsnederbörd 530 mm. Huvudnäringar: jordbruk med binäringar. Av industrigrenar äro sten-, cement- o. livsmedelsindustrierna viktigast. — G. är utomordentligt rikt på fornminnen, vittnande om dess forntida handelsförbindelser. Ön underkastade sig Sverige omkr. 1290, kom 1408 under Danmark o. återtog 1645 i 13römsebrofreden. Landskapsvapen, se bild.



Gotlandium, översilar, den yngsta avdelningen av kambrosilurformationen. G. bildar huvuddelen av Gotlands berggrund (kalksten).

Gotlands artillerikår (A 7), Visby, utbröts 1886 ur Gotlands nationalbeväring.

Gotlands domsaga, Gotl. 1., utgör ett tingslag o. omfattar Gotlands norra o. södra härad. 45,127 inv. (1947). Tingsställen i Allekvia o. Skogs. Domarens adr.: Visby.

Gotlands fornsal, museum i Visby, gr. 1875.

Gotlands infanteriregemente (I 18), Visby, bildades 1886 ur Gotlands nationalbeväring. Gotlands kustartillerikår (KA 3), Fårösund, uppsatt i enlighet med 1906 års försvarsordning, ingår i Gotlands kustartilleriförsvar.

Gotlandslagen el. **G u t a l a g e n**, en samling rättsregler, som utvecklats på Gotland; den äldsta kända uppteckningen är från slutet av 1200-t. Utg. av C. J. Schlyter 1852 samt av H. Pipping 1905—07 (*Gutalag och gutasaga*). Jfr Landskapslagar.

Gotlandsmarmor, på Gotland förekommande röd kristallinisk kalksten, rik på rester av förstenade djur (koraller o. härstjärnor). Anv. polerad till bordskivor, brevpresar o. dyl.

Gotlands nationalbeväring uppsattes 1811, utgjordes av allt vapenfört manskap på ön från 18—50 år (omkr. 8,000 man), indelades i 4 infanteribataljoner o. 1 artillerikår. Upphörde 1886, då den omorganiserades till Gotlands infanteriregemente o. artillerikår.

Gotlands norra härad, Gotl. 1., omfattar 47 kommuner: Akebäck, Ala, Angå, Ardrar, Barlingbo, Björke, Boge, Bro, Bunge, Buttle, Bål, Dalhem, Ekeby, Endre, Fleringe, Fole, Follingbo, Fårö, Ganimelgarn, Ganthem, Gotthem, Guldrupe, Hall, Halla, Hangvar, Hejdeby, Hejnum, Hellvi, Hørsne med Bara, Kråklingsbo, Källunge, Lokrume, Lummelunda, Lärbo, Martebo, Norrlanda, Roma, Rute, Sjonhem, Slite köping, Stenkyrka, Tingstäde, Vallstena, Viklau, Vänge, Vaskinde, Östergarn. 23,721 inv. (1947). Gotlands domsaga.

Gotlandsras, en i Sverige ursprunglig mindre nötboskapsras, som ännu, oftast uppblandad, finnes kvar såväl på fastlandet, under namn av smålandsras, som på Gotland. Färgen oftast gul el. gul- o. vitfläckig.

Gotlandsruss, svensk g ponny, förr allmän på Gotland som utgångshäst, num. allt sällsynnare. Är energisk, mycket hårdig samt uthållig. Har korta, kraftiga ben. En gotländsk russavelsförening söker nu bevara rasen.



Gotlandsandsten el. burgsvikssandsten, på s. Gotland förekommande grå, finkornig sandsten. Anv. till byggnads- o. slipstenar.

Gotlands södra härad, Gotl. 1., omfattar 44 kommuner: Älskholm, Alva, Atlingbo, Burs, Eke, Eksta, Eskelhem, Etelhem, Fårdhem, Fide, Fröjel, Gärda, Gerum, Grötlingbo, Hablingbo, Hamra, Havidhem, Hejde, Hemse, Hogrån, Klinte, Lau, Levide, Linde, Løjsta, Lye, Mästerby, När, Näs, Rone, Sanda, Silte, Sproge, Stenkumla, Stångå, Sundre, Tofta, Träkumla, Vall, Vamlingsbo, Västergarn, Väster hki de, Väte, Oja. 21,406 inv. (1947). Gotlands domsaga.

Gotska Sandön, ö i Östersjön, 40 km n. om Fårön, Gotl. 1. 36 kvkm, 21 inv. (1946). Är till större delen täckt av tallskog, övriga delar bestå av flygsandsfält. G. är kronopark med undantag av ett område (35 har), som är nationalpark.

Gott erhal'te Franz den Kaiser, ty.. »Gud bevara kejsar Frans», begynnelseorden till det kejserl. Österrikes nationalhymn. Text av L. L. Hascha, musik av J. Haydn (1797).

Gottfrid av Bouillon [boj'ø'e], d. 1100, en av ledarna för det första korståget o. enl. traditionen en av dess ärorikaste kämpar. G. blev 1099 det erövrade Jerusalems förste konung, kallad »den heliga gravens beskyddare». G. var broder till Balduin I, konung av Jerusalem.

Gottfried av Strassburg, d. omkr. 1220, tysk skald, en av riddardiktningens främsta representanter i Tyskland. Förhålligar i *Tristan und Isoide* kärlekens makt.

Gottthelf, J e r e m i a s, egentl. Albert Bitzius (1797—1854), schweiz. författare, skrev folklivsberättelser. Bl. G:s arb. märkes den starkt realistiska romanen *Wie Uli, der Knecht, glücklich ward* (1841; Uli, 1944).

Gottorp, berömt slott vid staden Schleswig, n. Tyskland; uppfördes vid noo-t:s slut, senast ombyggt 1698—1703. 1851 inrättades slottet till kasern. På G. föddes Hedvig Eleonora (1636) o. Adolf Fredrik (1710).

Gottörå, kommun i mell. Uppland, Sthlms l. (past.adr. Skepptuna); Knivsta landsf.distr., Sthlms l:s v. doms. 490 inv. (1947).

von Gottschall, R u d o l f (1823—1909).

tyisk författare o. litteraturhistoriker, bekant för sina revolutionära dikter o. skådespel.

Gottsched [-sjett], Johann Christoph (1700—66), tysk författare o. kritiker, ivrade för den tyska litteraturens uppodling o. lyckades fördriva de plumpa folkliga lustspelen från scenen, där i stället franska dramer kommo till uppförande.

Gottskär, badort i n.v. Halland, vid Kungsbackafjorden.

Gottwald [gått'valt], K l e m e n t, f. 1896, ledare för tjeckiska kommunistpartiet, konseljpresident 1946—48, Tjeckoslovakiens president sed. juni 1948.

Gouache [goai'], fr., målning med vattenfärger, som i motsats till akvarellfärgerna äro täckande. I gouache åstadkommas ljusa partier o. glansdagrar med påläggning av färg. G. användes särsk. under 1700-t.

Gouda [cha°da] el. Ter **G o u w**, stad i Holland, prov. Syd-Holland, vid IJssel. 33,000 inv. (1940). Tväl- o. osttillv.

Goudron [godrå'sn], fr., tjära. Äv. namn på tillsats till asfalt, utvunnen som rest vid smörj-oljetillverkning.

Gough [gåff], sir Hugh, viscount G. (1779—1869), britt, fältherre, överbefälh. i kriget mot Kina 1841 o. över trupperna i Indien 1843, där han bl. a. införlivade Punjab med Britt, riket (1849).

Gouin [go'äng], Felix, f. 1884, fransk politiker o. advokat, en av ledarna för socialistpartiet. Slöt sig till De Gaulle efter Frankrikes nederlag 1940 o. blev 1943 talman i den provisoriska nationalförsamlingen i Alger. Efterträdde De Gaulle som konseljpresident jan. 1946 men avgick i juni s. a. o. har senare varit minister utan portfölj i regeringarna Bidault, Blum o. Raraadier.

Goujon [gosJå°n'], Jean, verksam från omkr. 1530, död mellan 1564 o. T568, den franska renässansens störste bildhuggare. Märkligast äro hans av vek, förnådd elegans präglade reliefer på den av Lescot 1547—49 "pp" förda, nu förändrade Fontaine des Innocents i Paris (detalj, se bild) samt friskulpturen *Diana* (l'oeuvre).



Gounod [gonå'], Charles (1818—93), fransk tonsättare, vars operor *Faust* (1859) o. *Romeo och Julia* (1867) ha blivit världsberömda. G. skrev äv. värdefull kyrkomusik, mest känd är hans sång *Ave Maria*.

Gouraud [fgorå'], Henri (1867—1946), fransk general, kommenderade under Första världskr. efter d'Amade de franska trupperna vid Dardanellerna, där han 1916 förlorade en arm, sedan befälh. i Marocko 1916—17. Den 15 juli 1918 hejdade G. det sista stora tyska anfallet på västfronten; 1919—23 överkommissaric i Syrien; 1923—37 militärbefälhavare i Paris.

Gourmand [gorma°n'], fr., frossare.

Gourmet [gorma'], fr., finsmakare.

de Gourmont [dø gorma°n'], Rémy (1858—1915), fransk författare, ledare av tidskriften *Mercur de France*, varit han framträtt som förkämpe för symbolismen.

Gout [go], fr., smak. — G. américain [amerikå°n'], fr., »amerikansk smak», halvtorr (om champagne). — G o u t e' r' a d (fr. *gouté*), omtyckt.

Gower [ga°o°], John (omkr. 1330—1408), eng. författare, vars främsta verk är den omfångsrika dikten *Confessio amantis*.

de Goya y Luioentes [gåja i lobiånn'tes], Francisco José (1746—1828), spansk målare o. grafiker. Han utbildade en starkt per-

sonlig stil med våldsamt temperament o. lidelsefull, ofta skräckinjagande fantasi. Hans porträtt äro hänsynslöst realistiska (*Karl IV m. familj*). Motiv fr. Spanska frihetskriget (*Den 3 maj 1808*,



se bild). Berömda etsningsserier behandla bl. a. krigets fasor o. tjurfäktingens historia. G. har haft stor betydelse för senare konstnärer, särsk. franska. Ofta verkade han avväpnande modern ss. i målningarna *Den klädda Maja*, *Den nakna Maja*, vilka ge omedelbart uttryck för sydlands sk sinnlighet. Monografi på sv. av T. Nyman (1945).

Goyaz [gåjap'], stat i det inre av Brasilien, kring övre Tocantins. 747,102 kvkm, 926,000 inv. (1946). Diamantdistrikt. I G. kommer Brasilens nya huvudstad att byggas. Huvudstad: Goiânia (40,000 inv.).

van Goyen [fann chåjen], Jan (1596—1656), höll, målare, en av sin tids finaste landskapsmålare; hamn- o. kanalbilder i brun-gula el. grågröna färger.

Gozzi [gåtsfi], Carlo (1720—1806), greve, ital. dramatiker; sökte återuppliva den gamla folkkomedien, *commedia dell'arte*, o. hämtade därifrån stoffet till många av sina egna pjäser, bl. vilka märkas // *corvo* (1761), *Turandotte* (s. å.; uppf. i Stlm 19a1) o. *Vangelino* belverde.

Gozzo [gåtså], eng. *G o z o* [gåtså°], britt, ö i Medelhavet, n.v. om Malta. 67 kvkm (32,000 inv. Huvudort: Rabato).

Gozzoli [gåtsåli], B e n o z z o (1420—98), ital. målare med berättande, detaljrika bilder, bl. vilka särsk. märkes freskserien i Palazzo



Medici-Riccardi (Florens): *De tre vise männen tåg*, vari han framställt Medicerna o. deras samtida (detalj, se bild).

GPU el. **OGPU**, förkortningar för ry. (*Objedinjonn'oe Gosudarsvennoje PoliWjeskoje UpravWnie*, »Den centrala politiska statsförvaltningen», dvs. den politiska statspolisen i Sovjet, vilken 1922 trädde i Tjekans ställe, 1941 eget folkkommissariat. Jfr NKVD o. MVD.

gr, äldre förkortning av *gram*.

de Graaf [chra'f], Reinier (1641—73), berömd höll. anatom, fann bl. a. de folliklar, äggblåsor i äggstockarna, vilka innesluta dag-

djursägget, efter honom kallade de graafska följklarna.

Graag [gräl] betecknade i medeltida tradition den kalk Jesus använde vid nattvarens instiftande o. vari senare Josef av Arimatea uppsamlade frälarens blod. Den ansågs besitta en undergörande kraft, o. i medeltida diktning (de bretonska romanerna) skildras djärva ridares ansträngningar att finna den heliga relikten, som förvarades på borgen Mont Salvat. En modern behandl. av ämnet är Wagners »Parsifal» (1882).

Graagglas, ett slags konstglas i överfångsteknik.

Graasten [grå-], köping på s. Jylland, Aabenraa Amt, Danmark, vid Flensborgfjorden. 2,280 inv. Havsbud. Fruktodling (»gravensteiner», av tyska namnet på orten, Gravenstein). Graastens slott (efter brand 1757 återuppgjgt på 1800-t.) är sommarresidens för danska konungaparet.

Grabe, A 1 f. 249 1880, bergsingenjör, myntdirektör 1927—45, ordf. i Uppfinnarnämnden sed. 1940. G. har verksamt bidragit till radars utformning i Sverige.

Grabb'e, Christian (1801—36), tysk författare, mest bekant för sina hist. skådespel *Kaiser Friedrich Barbarossa* (1829; sv. övers. 1833) o. *Kaiser Heinrich VI* (1830).

Grabmann [grap-], Martin, f. 1875, tysk filosof, prof. i Wien 1913, i München 1918; framstående kännare av medeltidsskolastiken. Grabow, Carl (1847—1922), dekorationsmålare, särsk. vid Dram. teatern i Stöhl.

Grabski [grapp-], Wiadyslaw (1873—1938), polsk politiker. Som finansminister från mars 1923 samt konseljpresident o. finansminister dec. 1923—nov. 1925 genomförde G. en förbättring av Polens finanser. 1926 prof. i nationalekon. vid landbrukshögsk. i Warszawa.

Graochus [grakkus], Tiberius Sempronius (163—133 f.Kr.) o. brodern Gajus Sempronius (154—121 f.Kr.), dottersöner till Scipio d. ä., rom. statsmän, vilka som folktribuncr (den förre 133, den senare 123 o. 122 f.Kr.) bl. a. sökte av den egendomslösa lantbefolkningen skapa ett rom. bondestånd. Gajus, som eftersträvar en vittgående allmän demokratisering av samhället, hade äv. planer på att utsträcka medborgarrätten till alla fria män i Italien. Han räknas som en av Roms största statsmän.

Grace [gräs] (av fr.), ynnest, nåd; behag. Gra'erna el. gra'tierna (lat. *Gra'tiae*), i rom. myt. behagets gudinnor, motsv. den grek. mytologiens kariter.

Gracián y Mora'les [gra'ñann-i-], B a 11 a-sar (1601—58), spansk författare. G:s arb. äro formellt förkonstlade, men innehåller vittn. om djup människokänedom. Bl. dem märkas *Agudeza y Arte de Ingenio* (1642), ett slags poetik, samt *Oraculo manual* (1647).

Graci'l (av lat. *gracilis*), spenslig, smal. Graci'o's (av fr.), behagfull, mjuk, intagande. Grad. Mat. Ett urspr. babyloniskt vinkel-mått, utgörande V360 av ett varv o. således 79c av en rät vinkel. På den tid graden infördes ansåg man året bestå av 360 dagar, så att graden motsvarade en av solens dagsresor bland djurkretsens stjärnor. I st. f. denna i minuter o. sekunder indelade grad, som äv. kallas sexagesima'l grad, användes i modern vinkelmätning sin instrument n y grad el. centesima'l grad, motsv. 100 av en rät vinkel; denna indelas i 100 nyminuter om 100 n/sekunder. — Fys. Delstreck på en skala, ex. grad Celsius, grad Baumé. — Geod. Det utefter jorden mätta avståndet mellan två orter, vilkas lodlinjer med varandra bilda en vinkel pm en grad, kallas en meridian grad. — I

Tekn. Skarp, icke önskvärd kant på gjutna el. med verktyg bearbetade metallföremål; borttages genom mejsling med gradmejsel. — Med. Bit från t. ex. släggas el. hammars, som lösslites o. slungas in i kroppens vävnader (huden, ögat etc.). — Hantv. (av ty. *gerade*, rak). Dets. som rak, ex. en grad list. — Underv. Lärdomsvärdighet, vanl. om doktorsgrad.

Gradatio'n (av lat.), stegring; indelning i grader; fastställande av en bestämd olikformig skala för bedömning av ett fenomenens intensitet ur dess verkan, när denna icke kan sättas proportionell mot intensiteten, t. ex. inom fotografien förhållandet mellan ljusintensitet o. därav orsakad svärtningsgrad i emulsionen.

Gradbeteckning, tecken på uniform, angivande en persons grad. Militära gradbeteckningar, se bild å nästa sida.

Grade'ra, indela i grader el. andra enheter. Grad'erverk, anordning för befrämjande av en vätskas avkylning (kylvatten o. dyl.) el. avdunstning (vid indunstning av saltlösningar), varvid vätskans fria yta förstöras genom att den får rinna ned över galler, risknippen o. dyl.

Gradient', en variabel storhets förändring per längdenhet, t. ex. temperaturskillnaden mellan två punkter på 1 cm el. 1 m inbördes avstånd.

Gradis'ca, stad i n.ö. Italien, prov. Gorizia, vid Isonzo. 5,200 inv. (1931). Tillhörde Österrike-Ungern före 1919 o. blev under Första världskr. nästan fullständigt förstört.

Gradmätning, mätning av en el. flera meridiangrader o. därpå grundad uppskattning av jordens form o. storlek genom förening av astronomiska o. geodetiska metoder. Den första gradmätningen utfördes av Eratostenes i Alexandria omkr. 200 f.Kr.

Gradsax, plåtsax med förhållandevis långa blad, varigenom det blir lättare att klippa rak (ty. *gerade*).

Gradsåvja, instrument för uppmätning av vinklar på ritningar o. dyl., bestående av en graderad halvcirkelformig skiva.

Gradsåg, handsåg, vars klinga hålles styv o. rak (ty. *gerade*) genom beslag på ryggkanten.

Gradu'la'vhandling (av lat. *gradus*, trappsteg), doktorsavhandling.

Gradu'la'salm (av lat. *gradus*, trappsteg), »gradualen», kallas i högmässan den psalm, som sjunges mellan läsningen av episteln o. evangeliet. I rom. kyrkan en växelsång efter episteln, urspr. upptagen av kantorn på trappan till en pulpet.

Gradu'lsystem, ett system för bestämmande av arvsvordningen, som innebär, att släktskapens närhet räknas efter led (födelse-akter), dvs. att man står arvet närmare el. fjärrare, allteftersom man vid släktledning från den döde finnes släkt från honom genom färre el. flera födelseakter.

Gradue'ra, tilldela akademisk lärdomsgrad, särsk. doktorsgrad.

Graf, Urs (omkr. 1485—1527), schweiz. konstnär, upphovsman till den äldsta daterade etsningen. G. vann främst berömmelse för sina träsnittsbilder ur landsknektslivet.

Graff, Anton (1736—1813), schweiz. målare, särsk. verksam i Dresden. Huvudsakl. porträtt av frisk o. omedelbar karaktär.

Graffi'to (av it. *graffiare*, skrapa, krasa), en på metallföremål inristad teckning. Denna hos grekerna vanliga teknik övertogs av etruskerna. Jfr Sgraffito.

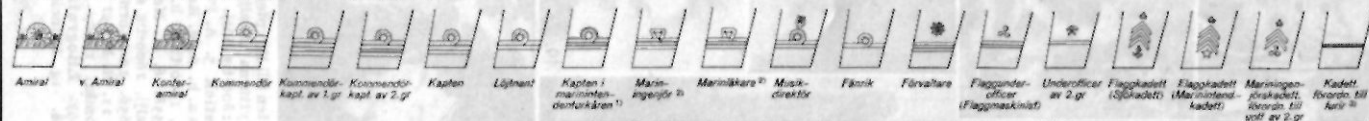
Graffman, Carl Samuel (1802—62), målare, elev till Fahlcrantz, utförde romantiska landskapsmotiv, inspirerade av ett besök i Skottland 1830.

ARMÉNS GRADBETECKNINGAR M/39

Axecklaff



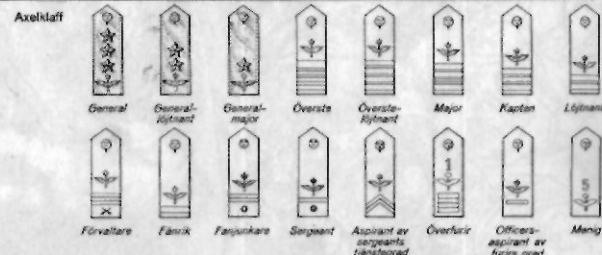
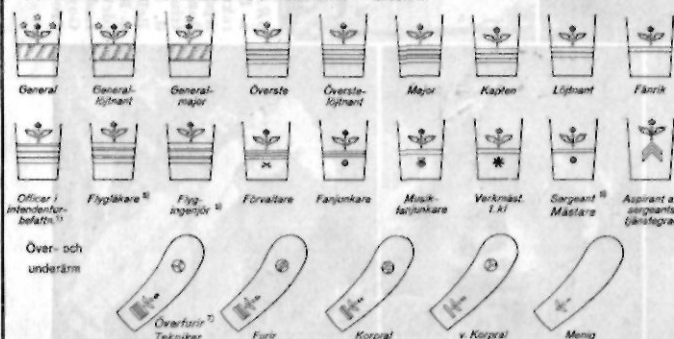
MARINENS GRADBETECKNINGAR FLOTTAN Underarm



KUSTARTILLERIET M/42 Krag⁵⁾



FLYGVAPNETS GRADBETECKNINGAR Underarm



1) Vid passord överför påbörsta

2) För marinesjögårds och -likare till resp. till klädesmärke mellan påbörsta

3) Till respektiv på rönnska örlogsskolor klädesmärke

4) För off och voff bruksgalen runt mätta och krag. För manskap grött kantband runt mätta

5) För flygljtnant och -sögårds till resp. till klädesmärke mellan påbörsta

6) För mästare till passord över påbörsta

7) För furir till klädesmärke mellan påbörsta



GRAFIK: **Träsnitt** 1. Flykten till Egypten, Italien, 1467. 2. Diirer: De apokal yp tiska rytarna (detalj), 1498. 3. Sharaku: Skådespelarporträtt, 1800-t:s börj. 4. 11. Sallberg: Apollonfjäril, 1939. **Kopparstick** 5- A. Follajuolo: Stridande män (detalj), 1400-t:s a. h. 6. M. Raimondi: Paris' triumf efter Rafael (detalj), 1500-t:s f. h. 7. H. Bruegel d. ä.: Sommar (detalj), 1558. 8. R. Kanteuil: P. de Bellièvre efter Lebrun (detalj), 1600-t:s slut. **Etsning** 9. Rembrandt: J. Lutma, 1656. 10. Zorn: A. Strindberg (detalj), 1910. **Mezzotint** 11. H. Mcycr efter Romney: Lady Hamilton (detalj), omkr. 1800. **Akvatint** 12. Goya: ur Los Caprichos, 1797. **Litografi** 13. Daumier: Croquis d'F,té (detalj), 1858. 14. Mundi: Jalusi 1896,

Grafi'k el. gra'fisk konst (av grek. *gra'fein*, rista), gemensam beteckning på de konstnärliga reproduktionsförfaranden, genom vilka teckningen på en graverad el. på annat sätt behandlad plåt el. platta mångfaldigas genom avtryck, vanl. på papper. G. omfattar huvudsakligen tre slags tekniker, nämligen *högtryck* (träsnitt), *djuptryck* (bl. a. kopparstick, stålstick, tornårsradring, mezzotint o. ctsning-akvatintsl. samt *plantryck* (litografi-sten-tryck). Man skiljer mellan originalgrafik o. reproduktionsgrafik, allteftersom arbetet utförts efter grafikerns el. efter andras förlagor. (Se plansch.) — **Grafiker**, utövare av grafik.

Grafi't (av grek. *gra'fein*, skriva), liksom diamant en kristalliserad form av grundämnet kol, men mycket lös o. avfärgande. Svartgrå, osmältbar, leder elektriciteten väl o. användes till smälteglar, blyertsstift, smörjmaterial, putsmedel, färgmaterial, koltavlar m. m.

Grafologi' (av grek. *grafe'*, skrift, o. *logos*, lära), det studium, som söker fastställa, om viss skrivstil härrör från viss bestämd person el. ej; äv. de försök, som gjorts att bedöma en persons karaktär efter hans handstil.

Grafostatik (av grek. *gra'fein*, skriva, rita, o. *statik*), vetenskap, omfattande ett flertal bl. a. för fackverkskonstruktioner o. dyl. oumbärliga förfaranden att medelst grafiska konstruktioner lösa jämviktsproblem. Vetenskapens metodiska utformning gavs av Culmann 1866.

1. **G r a f ström**, A n d e r s A b r a h a m (179c —1870), författare, kyrkoherde i Umeå 1835, led. av Sv. akad. 1839. Tillhörde nyromantikens efterbildare. Viktigaste arb. *Skaldeförsök* (2 dir, 1826—32), *Sånger från Norrland* (T841—48).

2. **Grafström**, Frithiof (1827—83), son till A. A. G., den siste ordensbiskopen; författare till religiösa *Dikter* (utg. 1884). Vann 1861 Sv. akad:s stora pris för dikten *Fjell-lappen*.

Grafström, Thyrä, f. Boklund (1864 —1925), textilkonstnärinna; öppnade 1897 i Stilm egen textiltateljé. Denna upphörde 1927.

Grafström, G i l l i s (1893—1938), arkitekt o. konstnär på skridskor, världsmästare 1922, 1924.0, 1929, olympiastare 1920, 1924.0, 1928.

Grågås el. Grågås, isl. lagsamling från 1200-t., bestående av *Konungsbök* o. *Staðar-hölsbók*. Den viktigaste handskriften till den förra förvaras i Kungl. bibl. i Köpenhamn, till den senare i Univ.bibl. i Köpenhamn.

Graham [gre'°m], George (1673—1751), eng. urmakare o. mekaniker, berömd genom utförandet av ett flertal på sin tid märkliga precisionsinstrument. Upptäckte 1722 jordmagnetismens dagliga växling.

Graham [gre'°m], sir James (i792—1861), eng. politiker, verksam för införandet av parlamentsreformen 1832 o. tullreformen 1846, är mest känd genom sin åtgärd 1844 som inrikesminister att hemligen öppna Mazzinis post o. meddela neapolitanska regeringen dess innehåll, vilket gav upphov till slagordet »grahamisera» om öppnande av främmande brev.

Graham [gre'°m], Thomas (1805—69), eng. kemist, kolloidkemins grundläggare, upptäckare av dialysen.

Graham Land [gre'°m laend], britt, polarland i Väst-Antarktis, s. om Sydamerika, tillhört britt, kronkolonien Falklandsöarna. Upp-täckt 1832 av Biscoe o. uppkallat efter sir James Graham.

Grahamsbröd, bröd av sammalet vetemjöl, uppkallat efter Sylvester G r a h a m (1794 —1851), amerik. vegetarian. Egentligt grahamsbröd bakas utan jäst o. kryddor, dock komma dessa ingredienser ibland till användning. Brödet verkar något avfärgande, innehåller mer vitaminer o. mindre kolhydrat än bröd av siktat mjöl.

Grahn, Hjalmar, f. 27/ 1882 i Finland,

bosatt i Stockholm sed. 1917, målare. Han har i lågmålt toner återgivit stockholmska motiv samt arbetstyper.

Grahn Young [gran jang], Lucile (1819 —1907), dansk dansös med europ. ryktbarhet.

Gräler, i grek. myt. tre häxor, döttrar av Forkys; ägde tills, blott ett öga o. en tand.

Grain [lgr'en], eng. vikt = 6.48 cg; som juvelvikt = 5.1 cg. Jfr Gran.

Graf'iska Alpenra, bergsgrupp i Västalperna, på gränsen mellan Italien o. Frankrike, med topparna Gran Paradiso, 4,061 m. o. Lilla St Bernhard, 2,183 m.

Gram (av grek. *gramm'a*, skrivtecken), officiell förkortning g. 1. Grundenhet för massa (vikt) i cgs-systemet (jfr mks-systemet). Definition: se kilogram. — 2. Enhet för kraft i tekniska måttssystemet, där i analogi med kilogramkraft o. kilopond dock i st. föreslagits dessas tusendelar gramkraft (förk. *gf*) o. pond. Jfr Kilogram, Kilogramkraft o. Kilopond.

Gram, i nord. myt. Sigurd Fafnesbanes svärdr. **Gram**, Hans (1685—1748), dansk historiker, kunglig historikograf o. bibliotekarie 1730, stiftade 1742 Det köbenhavnske Selskab (senare Det danske Videnskabernes Selskab). G:s arb. i dansk medeltidshistoria grundlade den hist. kritiken i Danmark.

Gram, Christian (1853—1938), dansk läkare, prof. i farmakologi 1891, i invärtes medicin 1900—24, känd genom Grams metod för färgning av bakterier, varigenom vissa arter av dessa kunna bestämmas.

Gram, Peder, f. 1881. dansk tonsättare o. dirigent, musikchef vid Statsradiofonien. Har skrivit kammarmusik, orkesterverk m. m.

Gram'atom, gram'ekvivalent, lika många gram av ett grundämne el. en kemisk förening, som dess atom- resp. ekvivalentvikt anger.

Grami'neae, gräs, växtfamilj, utbredd över alla trakter av jorden, omfattande ca 4,000 enhjörtbladiga arter, de flesta örter, med ledade, vanl. ogrenade stammar. Blad smala med stamomfattande slidor. Blommor tvåkönade, nakna, med 3 ståndare, enrummigt fruktämne o. vanl. 2 märken, omslutna av stödblad o. ett motstående förblad (yttre o. inre blomfjäll), vanl. dessutom med ett andra, över stödbladet stående, djupt tvåkluvet förblad (äv. tolkat som 2 hylleblad). Blomställning ax, som nedtill har två fjällika blad, vilka icke ha blommor i sina veck (skärm- el. tomfjäll). Frukten en hinnfrukt med stor frövit, mot vilken embryot ligger an med ett sköldformade hjärtbladet. Ett flertal av de viktigare nyttighets- o. kulturväxterna utgöres av gräs. Ex. våra vanliga sädeslag, majs, ris, sockerrör, bambu osv.

Grammatik' (lat. *gramma'tica*, av grek. *grammatikē*, egentl. läran om skrivtecken el. om litteratur), språklära. — **Grammatika'lisk**, hörande till språkläran; språkriktig.

Grammatiker (grek. *grammatikōs*, lat. *grammaticus*), under antiken benämning på forskare o. lärare i språk o. litteratur, under alexandrina perioden (från 300 f.Kr.) med uppgift att såväl ur språklig som ur kritisk o. litteraturhist. synpunkt tolka litterära texter.

Gramme [gramm], Z é n o b e T h é o p h i l e (1826—1901), belg. elektriker, uppfann 1870 ringankaret, Grammes ring, o. förverkligade medelst detta den första praktiskt genomförda likströmsgeneratoren.

Grammofon [-fån] (av grek. *gramm'a*, bokstav, o. *fone*, röst), apparat för återgivande av tal, sång o. musik, som inspelats på grammofonskivor. Stiftets vibrationer överförs på mekan. el. elektr. väg till ljudvägor. Jfr E. Berliner, Fonograf, Nålmikrofon o. Radiogrammofon.

Grammofonskiva, skiva med ljudregistre-

ring, som kan mångfaldigas genom pressning. (Jfr Bandupptagning o. Ljudfilm.) Inspelas numera på elektrisk väg, varvid ljudet i en mikrofon omvandlas till elektr. svängningar, som efter förstärkning påverka ankaret i en graverdos. Dettas vibrationer överförs till ett stältstift el. en safirspets, som inristar en spiralformad fåra i en med jämn hastighet roterande vägrät vaxskiva. Spetsens svängningar i sidled medföra, att spåret blir en våglinje, vars vändningar utgöra en noggrann bild av ljudsvängningarna. På vaxskivan utfälles därefter genom elektrolys ett tjockt kopparskikt, som lösgöres från denna o. pressas (i hydraulisk press) mot en i värme formbar massa, bestående av schellack med vissa tillsatser. Härvid erhållas de färdiga grammofonskivorna, vilkas spiralspår utgöra exakta kopior av spåret i vaxskivan. Vid inspelningar av tillfällig art, t. ex. radioreportage, användas skivor av gelatin el. cellulosalack på metallunderlag i stället för vaxskiva; dessa avspelas i regel utan pressning av kopior. Före 1925 gjordes inspelningen på akustisk väg, varvid ljudvågorna direkt satte en membran, som stod i förbindelse med grävaren, i svan aningar.

Grammolekyl¹, m o 1, lika många gram av en kemisk förening, som dess molekylvikt anger.

Grammont [gram^aˈeɪ, Maurice, f. 1866, fransk språkforskare, prof. i jämför. språkforsk. i Montpellier. Främst, dialektolog o. fonetiker.

Gramont [gram^aˈsɔ̃], Antoine Agénor Alfred (1819—80), fransk hertig o. diplomat, blev 1870 utrikesminister o. bär som sådan närmaste ansvaret för Frankrikes förlorade efter den hohenzollernska tronkandidatens fall, att Preussens konung för all framtid skulle förbinda sig att ej låta en prins av sitt hus bestiga Spaniens tron. Vilhelm I sa vägran medförde Frankrikes krigsförklaring.

Grampianbergen [ɡræmˈpiːn-], eng. Grampian Mountains, bergskedja i mcll. Skottland. Vackra sjöar, vattenfall, härliga utsikter. G:s o. Storbritanniens högsta topp: Ben Nevis (1,343 m).

Gran, tyska namnet på Esztergom.

Gran, namn på arter av barrträdsläktet *Picea*. Den enda hos oss inhemska är *P. exceVsa*, ett regelbundet kransgrenat träd, i övre Sverige smalkronigt, i s. och mcll. Sverige mera bredkronigt. Honblommor blodröda i grenspetsarna, hanblommor gula, de flesta i barrvecken på fjolårsskotten. Blommor på våren ca en vecka tidigare än talen. Kvist med kottar, se bild. Ved vit utan mörk kärna, föga motståndskraftig mot röta, råvara för framställning av sulfitecellulosa o. har f. o. mångsidig användning. I våra s.v. och s. kustområden (största delen av Skåne) är den ej vildväxande.

Gran, äldre medicinalvikt = 6,2 cg; som julevikt = 5,1 cg. Jfr Grain.

Gran, Gerhard (1856—1925), norsk litteraturhistoriker, prof. i Kristiania 1899—1919. Bl. arb. *Jean Jacques Rousseau* (1910—n), *Henrik Ibsen* (1918), *Norsk aandsliv i hundrede aar* (3 bd, 1915—19). Grundade tidskrifterna *Samtiden* (1890) o. *Edda* (1914). Spirituell föreläsare.

Gran, H a a k e n, f. 1870, norsk botanist, prof. i Oslo 1905—40, banbrytande utforskare av planktonorganismerna.

Grana'da. 1. Provins i s. Spanien, vid Medelhavet, 12,529 kvkm, 795,000 inv. (1946). Bördigt högländ. 1238—1492 var G. ett självständigt, moriskt konungarike med blomstrande näringsliv. — 2. Huvudstad i G. 1, vid Gcnil o. foten av Sierra Nevada. 181,000

inv. (1946)- Berömt slott i morisk stil (Alhambra). Ståtlig katedral med Ferdinands o. Isabellas gravar. Univ., gr. 1526. Utanför G. ligger det forna arab. palatset Generalife (se bild) med berömda trädgårdar. — 3. Stad i Nicaragua. 35.000 inv. (1943)- Univ.



Grana't (av lat. *grana'tus*, kornig). Artill. Artilleriprojekt, innehållande sprängladdning. Man skiljer mellan brisans- o. gasgranater. De förra innehålla sprängämne för splittrerverkan, de senare ett giftämne o. så mycket sprängämne, som erfordras för deras söndersprängande o. giftämnets kringsspridande. Jfr Handgranat o. Gevärsgrenat. — Miner. Mineralgrupp omfattande dubbelsilikater med en 2-värd o. en 3-värd metall. Den vanligaste, kalk-järngranaten, är röd till brunröd o. förekommer allmänt i kristalliniskt skiffiga bergarter (gnejs, glimmerskiffer o. dyl.); användes på grund av sin hårdhet till slippulver o. vackert färgade exemplar som halvädelen. Jfr Kaprubin.

Granatkartesch (eng. s h r a p e l), artilleriprojekt, innehållande kulor av bly o. en mindre sprängladdning för dess söndersprängande; laddningen antänds genom en särskild anordning, som kan installas (tempe'ra) för lämpligt avstånd. Granatkartesch användes huvudsakl. mot levande mål.

Granatkastare kommo i allmänt bruk i ställningskriget under Första världskr. för åstadkommande av stor verkan (tung projekt) o. stor rörlighet (liten pjäsvikt). Inom svenska armén finnas tre olika typer, 47 mm grk m/40, 8 cm grk m/29 o. 12 cm grk m/41. Största skottvidder äro respektive 480, 2,700 o. 6,000 m. De båda förstnämnda användas vid infanteriet och kavalleriet, den tyngsta granatkastaren vid infanteriet o. artilleriet.

Granatö'der, dets. som rombdodekaeder.

Granatäpplemönster, granatäppelträdet frukt i stiliserat återgivande, vanligt motiv under 1400- o. 1500-t. på rikare ital. vävnader.

Granatäppelträd, *Punica grana'tum* (fam. *Punicaceae*, ansluten till fam. *Myrtaceae*), ett 5—8 m högt, från Medelhavsområdet till Himalaya utbrett träd, num. odlat o. förvildat överallt i tropiska o. subtropiska trakter. Blad lansettlika, blommor stora, scharlakansröda, frukt (granatäpple) ett klotrunt, apelsinstort, mångrummigt bär, med ett gult till rödaktigt, läderartat skal, utfyllt av en massa frön med starkt svällt, saftigt yttervägg, som ätes. Vissa i rotbarken förekommande ämnen utgöra ett verksamt medel mot binnikemask.

Granbarr lus, *Cher'mes abi'etis*, en på gran o. lärkträd täml. allmän barrlus. Larverna leva i unga skott, vilkas barr växa ut till ett skyddande ananasliknande galläpple. Granbarr-lusen är biologiskt intressant därigenom att den för sin tillvaro är bunden vid såväl granen som lärkträdet.

Grangreb, Olof (1858—1935). konsthistoriker, 1912—16 intendent vid Nat.mus., utgav bl. a. *Drottning Kristinas taffelgalleri* (1896), *Rudolf II:s konstkammare o. dess sv. öden* (1902) samt *Sv. konstsamlingarnas historia* (1929—31).

Gran Cana'ria, bergig, vulkanisk ö bland Kanarieöarna. 1,667 kvkm, 127,471 inv. Ut-förel av koschenill. Huvudstad: Las Palmas.



Gran Chaco, dets. som Chaco (1).
Grand (av lat. *grandis*), fr. [gra'k] o. eng. [graend], stor; förnäm, ärevördig.

Grand, Jens, d. 1327, dansk prelat, ärkebiskop i Lund 1289. G., som låg i strid med kongemakten, blev 1294 tillfångatagen men flydde o. utverkade påvligt bann över Danmark (1299; upphävt 1303). Därefter ärkebiskop i Bremen till 1316, då han avsattes.

Grand av Spanien (sp. *grande*, fem. *granda*), innehavare av Spaniens högsta adliga värdighet (*grandeza*).

Grand Bahama, ö bl. Bahamaöarna. 2,330 inv. (1943).

Grand Canon [grand kcnən'j'n], floddal i v. Nordamerika med delvis lodräta klippväggar, 350 km lång, intill 25 km bred o. 800—1,500 m djup, bildad av Colorado del Occidente.

Grand Coulee, dammanläggning i Columbiaflodens kanjon i staten Washington, n. v. För. Stat. Det uppdamda vattnet användes för konstgjord bevattning o. elektrisk energi-
alstring (inaximikapacitet nära 2 miljarder kW). Dammen, som är 1,200 m lång o. 167 m hög, är konstruerad av ingenjör F. A. Banks. Bygdes 1933—41. Jfr Boulderdammen.

Grand Couronné [gra'8 korâne'], sammanfattande namn på höjderna på h. stranden av Moselle o. Meurthe, ö. om Nancy, n.ö. Frankrike. Där hindrades tyskarna från vidare framträngning 24 aug.—12 sept. 1914.

Grand Danois [gra'« dan'a'], dets. som dansk hund.

Grandezza (it., av sp. *grandeza*, en grands värdighet), värdighet. — Con grandezza, med värdighet.

Grand Forks [grand fäks], stad i Nord-Dakota, För. Stat. 20,000 inv. (1940). Univ.

Grandi, D i n o, f. 1895, greve di Mordano, ital. diplomat o. politiker, deltog som understatssekr. i utrikesministeriet i Locarnokonferensen 1925. Utrikesminister 1929, ambassadör i London 1932—39, justitieminister juli 1939—febr. 1943. Som medl. av Stora fascistiska rådet genomdrev G. vid dess sista sammanträde 25 juli 1943 Mussolinis avgång. Sed. Mussolini befriats o. neofascisterna fått tyskarnas stöd, flydde han ur landet. Num. bosatt i Portugal.

Grandioso [-iä'sä], it., musikter: storslaget. — Grandios, storslagen, ståtlig.

Grand Island [grand aj'l'nd], stad i Nebraska, För. Stat. 19,000 inv. (1940).

Grand national [grand na\$5^on'], förkortn. av *Liverpool Grand national steeple-chase*, världens svåraste hinderlöpning (7,200 m med 32 hinder, av vilka »Beecher's brook» är det mest bekanta, uppkallat efter en kapten Beecher, som 1839 störtade på detta). Loppet äger rum utanför Liverpool i England sed. 1836 i mars varje år.

Grand old man [grand åld msn], eng., »den store gamle», hedersnamn för den eng. statsmannen W. E. Gladstone. Uttrycket användes num. om någon äldre ledande person inom ett visst land el. kulturområde.

Grand prix [gra'8 pri'], fr., »det stora priset»; högsta utmärkelse vid utställningar; äv. i dagl. tal benämning på vissa stora tävlingar (Frankrikes största hästkapploppning, en internationell biltävling m. m.).

Grand Rapids [grand ræp'ids], stad i Michigan, n. För. Stat., vid Grand River. 164,000 inv. (1944). Stora vattenfall. Livlig tillv. av o. handel med trävaror.

Grand River [grand rivv^o]. 1. Flod i staten Michigan, n. För. Stat., faller ut i Michigansjön. Höga fall vid Grand Rapids. 430 km. — 2. Rio Colorado's ö. källflod, upptrinner i staten Colorado, v. mell. För. Stat., flyter genom Utah o. förenar sig med Green River. 560 km.

Grandseigneur [gra'«sänj'ør], fr., förnäm herre, person med förnämt uppträdande.

Grand Trunk-kanalen [grand trangk-] i England förbinder Bridgewaterkanalen med Trent o. därmed Irlandska sjön med Nordsjön. 150 km. Byggt 1766—77.

Grandville [gra'8vill'], pseudonym för Jean Ignace Isidore Gérard (1803—47), fransk tecknare; utgav flera serier med djurmänniskokarikatyver o. illustrerade »Robinson Crusoe», »Gullivers resor» m. m.

Grane, i nord. myt. Sigurd Fafnesbanes häst. Grangårde, kommun i S. Dalarna, Kopparb. l., Grangårde landsf.distr., Västerbergs lags doms. 10,404 inv. (1947), därav i Grangårde församl. 5,424 samt i Grängsbergsförsaml. 4,980.

Granhofm, Axel, f. 1872, ämbetsman, arbetschef vid järnvägsbyggnad 1907—10 o. vid byggnaderna »Porjusverket 1910—13, generaldir. o. chef för Statens järnvägar 1914—37, chef för Statens trafikkommission 1940—43.

Granhofm, Hjalmar, f. 1900, ingenjör, professor vid Chalmers tckn. högskola sed. 1938. Har bl. a. utf. konstruktioner till Katarinahissen, Statens hist. museum, Södersjukhuset (Sthlm), o. Svinesundsbron.

Grani'kos, liten flod i n.v. Mindre Asien. Alexander den store besegrade där 334 f.Kr. Dareios.

Graninge, kommun i mell. Ångermanland, Västerorr. l. (past.adr. Graningebro); Sollefteå landsf.distr., Ångermanl. mell. doms. 1,609 i^{iv}. (1947) därav 259 i Graningebro.

Graningeverkens AB., Bollstabruk. Grundat 1873. Aktiekap. 10,530,000 kr. (1948). Sägverk vid Bollsta, träsliperi vid Forsse, trädrageri o. spiksmedja vid Graninge. Verkst. dir. G. Versteegh (sed. 1932).

Grani't (av lat. *granum*, korn), en tydligt kornig djupbergart, näst gnejs den vanligaste bergarten i den Skandinaviska halvöns urberg, omfattar många till utseendet olika urber. Hos granit är o. huvudbeståndslarna, kvarts, fältspat o. glimmer, regelöst ordnade, så att bergarten får ett massformigt o. i olika rikningar likartat utseende (jfr Gnejs). G. har vidsträckt användning till byggnadssten, gaten, gravvårdar m. m. Jfr Diabas.

Granit, Ragnar, f. 3^a/10 1900, fysiolog, prof. i fysiologi i Helsingfors 1937—40, därefter förestånd. för neurofysiologiska forskningsinstitutet i Sthlm, prof. i neurofysiologi vid Karol. inst. 1947. Sv. medborgare 1941. Har utfört grundläggande undersökningar över färgscendet.

Granlund, Magnus, träskulptör, i början av 1700-t., elev till Burchardt Precht, utförde i dennes stil altarpuppstatser o. predikstolar i uppländska kyrkor.

Grannelagsrätt, rättsregler mellan grannar beträffande stängelskyldighet, rågång, vattenavledning o. dyl.

Gran Paradiso, bergstopp på Grajiska Alperna, 4,061 m.

Gran Sasso d'Italia, högsta delen av Apenninerna, mell. Italien (Abruzzerna). Högsta topp: Monte Corno, 2,921 m.

Granskingsexemplar el. justitieexemplar kallas det exemplar av tryckt skrift, som enl. tryckfrihetsförordningen § 4 mom. 2 skall avlämnas till justitieministern el. hans ombud i samma stund som skriften utgives.

Granskingsmän i konkurs skola enl. konkurslagen av is/5 1921 utses vid i a. borgenärs-sammanträdet, därest någon borgenär gör framställning därom. Avsikten är att äv. minoriteten skall kunna utöva kontroll över konkursförvaltningen.

Gransångare, *Phylloscopus collybita abietina*, sångfågel, tillhörande tättingarna. Ovan gråbrunaktigt olivgrön, med ett gulaktigt streck

över ögat. Under vit till gulvit. Häckar i Sve-
rige från n. Svealand norrut. Granskogar.

Grant, Ulysses Simpson (1822—85),
amerik. general. 1864. nordstaternas överbefälh.
i inbördeskriget. President 1869—77 förbät-
trade G. statsfinanserna o. genomförde slaveriets
avskaffande men klandrades för slapphet mot
mutsystemet.

Grant, James Augustus (1827—92) >
eng. upptäcktsresande, utforskade jämte Speke
1861—63 Nilens källområde.

Grant, Cary, f. 1904, eng. filmskådespelare,
verksam i Hollywood, har företrädesvis lram-
trätt i komedier.

Grant Land [lsend], polarland, nordl. delen
av Ellesmereland, n.ö. Canada.

Gra'nula, lat., små korn, t. ex. de korniga
beståndsdelarna i cellprotoplasman. — *Farm.*
Mycket små piller, vägande 3—5 cg.

Granulat o. **nsvävnad** el. **granulat** o.
ner, den mjuka, på ytan röda, finkorniga, på
blodkärl o. celler rika vävnad, som nybildas i
lakande sår o. senare övergår i ärrvävnad.

Granulatör, roterande torktrumma, an-
vändes t. ex. i sockerindustri.

Granule'ra, finfördela ett material genom att
låta det i smått form uttrinna i vatten. **Gra'nul**
er ad, kornig. Jfr Granula.

Granulit, äldre svensk benämning på leptit.
Granulocyt'er, vita blodkroppar med kornig
(granulerad) protoplasma.

Granvella L-vällja, A. no-
toine (1517—86), spansk
kardinal o. statsman. För-
nämste rådgivare åt Neder-
ländernas stathållarinna,
Margareta av Parma (1559
—64), bekämpade G. så
hänsynslöst protestant-
smen, att Filip II måste åter-
kalla honom. I Spaniens
utrikespolitik förblev han
en ledande kraft.



Granville [gr'fenn'vill], John Carteret,
earl G. (1690—1763), eng. statsman. Gs av
hannoveranska intressen ledda utrikespolitik
skaffade honom Georg Isa o. Georg II:s gunst
men gjorde honom illa omtyckt hos nationen.

Granville [grsenn'vill], George Leve-
son-Gower, earl G. (1815—91), britt. poli-
tiker, förde som utrikesminister i Gladstones
kabinett en starkt fredslik utrikespolitik o. blev
1875 efter Gladstone defiliberala partiets ledare.

Granville-Barker [grsenn'vill-ba'k'l], Har-
ley (1877—1946), eng. dramatiker (*The secret
life*, 1923, m. fl.); haräv. utg. cssäcröv. Shaksperc.

Granön, municipalsamhälle i Västerbotten,
Degerfors kommun, Västerb. s. domsaga,
Västerb. 1. 477 inv. (1947).

Gräpe, Norrlandssläkt, härst. från A rend t
G. (1612—87), som från Liibeck inflyttade till
Sverige o. 1646 erhöi privilegium på bergs-
rörelsen i Torne lappmark. A nde rs G., f.
1/3 1880, språkman o. lärdomshistoriker, 1928—46
överbib. för Uppsala universitetsbibliotek.

Gräpe fruit [gre'p fro't], frukten av *Citrus
decumana*, odlad bl. a. i Florida. Den liknar
citronen men är betydligt större, när över 20
cm i diam. o. har syltigt besk smak.

Grapp'a, bergsmassiv mellan Piave o. Brenta
i n.ö. Italien, med toppen Monte G., 1779
m. Vid G. utkämpades 1917—18 hårda strider.

Graptolit'er (av grek. *gr'afin*, skriva, o.
Wtos, sten), förstenade rester antagl. efter en
num. utdöd, under silurperioden blomstrande
grupp bland polypdjuren.

Gräs [gra], Felix (1844—1901), proven-
salsk författare, en av den provenalska dik-
tingens förnyare genom hjältedikter o. ro-
manser. Tillhörde Felibreförbundet.

Grasse [grass'], stad i s.ö. Frankrike, dep.
Alpes-Maritimes, s.v. om Nizza. 21,000 inv.
(1931). Blomsterodling. Parfymtillverkning.

Grasse'ra (av lat. *grassa'ri*, ströva omkring),
gripa omkring sig; rasa (om farsoter).

Gräte, Eric, f. 14/5 1896, bildhuggare, prof.
vid Konsthögskolan 1941. Porträttbystar, font-
änkskulpturer för Katarina realskola (1934),
Bromma läroverk [*Folkvisan*, 1938] samt fyra
friskulpturer (*Ärstiderna*, 1944) för Kanslihuset i
Stholm. Repr. i Nat.mus.

Gra'tia, lat., behag, ynnest; tack. — **Gra'ti**
as (ack. plur. av *gratia*), tack. **Gratias**
aga'mus De'o, låtom oss tacka Gud, tack-
sägelsebön i klostren.

Gratialis (av lat. *gratia*, nåd), nådegåva,
penningunderstöd. — **Gratialis't**, avsked-
ad soldat med pension från Vadstena krigs-
manshushuska.

Gratia'nus (359—383), romersk kejsare (375
e.Kr.) efter fadern, Valentinianus I, var ivrig
anhängare av kristendomen i dess atanasianska
form. Mördades av Maximus.

Gra'tier (lat. *Gra'Hiae*), dets. som gracer.
Gratifikation (av lat. *grui/ica'ri*, göra till
viljes), frivilligt lämnad ersättning, penning-
belopp vid sidan av lön o. arvode.

Gratin [-ta'*=], fr., rätt, som efter kokning
brynts (*gratin'e'rats*) i ugn.

Gra'tis (av lat. *grat'is*, ablativ plur. av
gratia, behag), av gunst, utan betalning.

Grattan [gra'tt'n], Henry (1746—1820),
irl. politiker o. framstående talare, verkade
ivrigt för Irlands självständighet, genomdrev
1782 lagstiftningsmakt för Irlands parlament
o. 1793 valrätt för katolikerna.

Graubunden, fr. Les Grisons, kanton
i s.ö. Schweiz. 7,114 kvkm, 128,000 inv. (1942).
Uppfyllt av alper o. dalar. Berömda kurorter
o. mineralkällor. Huvudstad: Chur (fr. Coire).

Graudenz, tyska namnet på Grudziadz.

Graun, Karl Heinrich (1701—59),
tysk tonsättare, skrev ett berömt oratorium,
Jesu död (1755).

Grav (fr. *grave*, av lat. *gra'vis*, tung), all-
varlig. — **Grav accent**, tyngande ton-
vikt på ord el. stavelse (t. ex. i *fälla*). Motsats:
akut accent (t. ex. i *fäller*).

Grava, kommun i s. Värmland, Värml. 1.
(past.adr. Skäre); Karlstads länss.distr., Mel-
lanslysslets doms. 2,709 inv. (1947).

Gravamen (av lat. *gra'vis*, tung), besvä-
rande omständighet.

Gravand, *Tador'na tador'na*, en gäsfågel,

grant färgad i svart,
grönt, vitt, rostgult o.
flera skiftningar av
brunt. Fötterna ljusst
köttroda. Näbben röd.
Övre stjärtäckare vita.
Häcker vanl. i gångar,
som grävas i marken
(därför namnet). Hu-
vudsakl. n. Europa o.
Asien. Sällsynt vid vår
västkust, Skånes kuster, Öland o. Gotland.



Gravarne och **Bäckevis**, municipalsamhälle
o. fiskläge i v. mell. Bohuslän, Kungshamn
kommun. 1952 inv. (1947). Gravarne har fått
sitt namn efter en där anlagd kyrkogård för
ilandflutna lik av skeppsbrutna.

Gravatio'nsbevis (av lat. *grava're*, besvära),
ett av domaren utfärdad officiellt intyg rörande
de teckningar, som besvära en fastighet, far-
tyg, tomträtt el. vattenfallsrätt m. m.

Gravbrev, skriftlig handling, varigenom
styrelse för begravningsplats på vissa villkor
upplåter gravplats.

Grav'e, it., musikterm: tungt, allvarligt.

Gravelines [gravlinn'], hamnstad o. badort

i n. Frankrike, dep. Nord. 5,460 inv. (1940). Vid G. spansk seger över fransmännen 1558.

Gravelotte [gravi'lɔt], by i n.v. Frankrike, dep. Moselle, v. om Metz. Där utkämpades 1870 1871 det blodigaste slaget under Fransk-tyska kriget (tysk seger).

Gravdalsverken, gemensamt namn på ett antal bruksegendor i Sävsnäs kommun, Kopparb. 1. Ägare: Wargöns AB.

'sGravenhage [-chrafen'ha'che], det höll. namnet på staden Haag.

Gravensteiner, äppelsort, uppkallad efter Gravenstein, ty. namnet på Graasten, Danmark.

Grave'ra. 1. (Av lat. *grava're*, besvåra), göra skyldig, belasta (en fastighet i fråga om in-teckning). — 2. (Av fr. *gräver*, rista), inrista.

Grave'ring, konsten att med skärande verktyg åstadkomma ornament, bokstäver el. bilder i olika material, särsk. inom guldsmedskonsten o. grafiken. Jfr Gravyr.

Graves [gravv], vindistrikt i s.v. Frankrike, dep. Gironde, lämnar bordeauxviner.

Graves [gre'vs], Robert, f. 1895, eng. författare. Har utgivit diktsaml., den självbiografiska krigsskildringen *Goodbye to all that* (1929; Förval till alltihop, 1930) samt ypperliga skildringar ur antikens historia o. mytologi, bl. a. / *Cladius* (1934; Jag Claudius, 1938) o. *Count Belisarius* (1938; Belisarius, 1939) i form av fingerade dagböcker, samt *The golden fleece* (1944; Det gyllene skinn, 1945) o. *King Jesus* (1946). *The long week-end: A social history* (tills. m. A. Hodgk, 1940; Vår långa weekend, s. å.) är en skildring från mellankrigstiden.

Gravesend [gre'vs-], hamnstad i s.ö. England, grevsk. Kent, vid nedre Thames. 35,000 inv. (1942). Skeppbyggen.

Graves' sjukdom [gre'vs], i angelsachsiska o. romanska länder bruklig benämning på Basedowiska sjuken (jfr d. o.).

Gravfynd, arkeologisk beteckning på likrester o. föremål, påträffade i förhinst. gravar.

Grav'id (av lat., till *gravis*, tung), havande. — **Gravidite't**, havandeskap.

Gravidite'tsreaktio'n, metod att påvisa havandeskap genom att kvinnans urin insprutas på virginella djur (möss, kaniner), vilkas äggstockar undergå för tidig mognad, om havandeskap föreligger.

Gravime'ter (av lat. *gravis*, tung), instrument för mätning av tyngdkraftens intensitet. Användes bl. a. för uppletande av malmfyndigheter, saltlager o. petroleum. Ett flertal konstruktioner finnas, bl. a. av Graf, Haalck, Ising, Lindblad o. Malmqvist, Nörregaard.

Grav'is, lat., tung; svår, allvarlig (om sjukdom).

Gravitation (av lat. *gravis*, tung), orsaken till kroppars tyngd. Enl. Newtons 1687 uppställda gravitationslag påverkas två godtyckliga materiella föremål av en efter deras sammanbindningslinje riktad kraft, den allmänna gravitationen, vilken är proportionell mot kropparnas massor o. omvänt proportionell mot kvadraten på deras avstånd. Den ingående proportionalitetsfaktorn kallas gravitationskonstant. Newtons lag tillämpad på planetbanornas beräkning har visat sig äga alla bästa överensstämmelse med observationerna (jfr Neptunus), dock med undantag för Merkurius. Einstein har därför (1915) på basis av föreställningen om världsrummet som ett icke euklidiskt rum (ett rum ägande krökning) skapat en matematisk teori, Einsteins gravitationsteori, vilken i vissa avseenden synes ge bättre överensstämmelse med observationerna. Jfr Attraktion, Avståndsverkan o. Tvngd.

Gravite'tisk (av lat. *gravis*, tung), högtidlig, »viktig».

Gravkor el. gravkape 11. 1. En med kyrka sammanbyggd el. självständig mindre byggnad, uppförd som familjegrav; fanns i Sverige redan under medeltiden men blev särsk. vanlig under 1600-t. — 2. Kapell för bisättning el. jordfästning.

Grav'lax el. gravad lax, lax, som beretts på följande sätt: sedan laxen uppskuren o. befriats från rygg- o. sidoben ingides den med salt o. socker samt lägges med dill i lindrig press med köttsidorna mot varandra under c:a ett dygn. Namnet härrör trol. från tidigare bruk att i jorden nedgräva kärlet med den beredda laxen.

Grav'lund, Thorkild (1879—1939), dansk författare, har dels i romaner o. noveller (*Ni-laus*, 1918, m. fl.), dels i folkpsykologiska arb. (*Sjteltsndere og Jyder* m. fl.) framgångsrikt skildrat särsk. själländskt allmogeliv.

Gravplundring, i äldre tider straffbelagt som kvalificerat tjuvnadsbrott, anses num. som fridsbrott (störande av griffrid).

Grav'rös, en av sten bildad hög, som omsluter en el. flera gravar. Roset är antingen naket, då det kallas kummel, el. täckt av jord. Flertalet gravrös i Norden äro från brons- el. järnåldern.

Grav'spegel, ett slags spegel, som användes för att från en skyddad plats, t. ex. ett skytte-värn, se framförliggande terräng.

Gravstie'kel, ett stålverktyg med skarp spets, som användes vid gravering (kopparstick osv.).  (Se bild.)

Gravtäck, rikt dekorerat tygstoff, som under medeltiden på högtidsdagar lades över helgons o. förnämna personers gravar.

Grav'y'r (av fr.), beteckning för resultatet av gravering på metall osv. samt för grafiska blad, egentl. endast för alstren av djuptryck.

Grav'o'r, utövare av gravering.

Gray [gre'], Stephan (omkr. 1670—1736), eng. fysiker, upptäckte 1729 den elektriska laddningens fria rörlighet utefter metalltrådar o. särskilde härigenom ledare o. isolatorer.

Gray [gre'], Thomas (1716—71), eng. skald, en av romantikens förelöpare i England. G:s mest berömda dikt *Elegy written in a country churchyard* (1751) översattes o. efterbildades på de flesta europ. språk.

Graz, huvudstad i Sticirmark, s.ö. Österrike, vackert belägen vid foden av Schlossberg o. genomfluten av Mur. 208,000 inv. (1946). Univ. från 1586 (2270 stud.) Stor industri.

Graziani, Rodolfo, f. 1882, ital. marskalk (1936), 1930—34 guvernör i Cyrenaica, som han med brutala metoder pacificerade, deltog i kriget mot Abyssinien 1935—36, vicekonung där 1936—37, generalstabschef 1939—41 o. generalguvernör i Libyen 1940—41. G., som erövrade Britt. Somali 1940 o. gjorde cu framstöt mot Egypten, måste 1941 uppgå hela Cyrenaica. G. ledde striderna i n. Italien 1945 o. kom efter kapitulationen i Britt. krigsfångenskap. Skall ställas inför etiopisk domstol som krigsförbrytare.

Great Britain [gre't brittn], eng., Storbritannien.

Great Eastern [gre't i'st'n], jätteångare för sin tid, byggd 1854—58 i London, användes för kabelutläggning.

Greater Britain [gre'to' brittn], eng., »större Britannien», benämning på hela det eng. världsväldet.

Greater Newcastle [gre'to' njokasl], stad i Nya Syd-Wales, Australiska statsförbundet. 120,000 inv. (1941).

Great Falls [gre't fäls], stad i Montana, n. För. Stat., vid Missouri. 30,000 inv. (1940). Storartade vattenfall. Masugnar.

Great Yarmouth, detsamma som Yarmouth. Grebbestad, köping (1929) i mell. Bohuslän, Tanums kommun o. landsf.distr., Norrvikens doms. 732 inv. (1947). Badort. Fiske. Stenindustri. Folkhögskola.

Grebo, kommun i mell. Östergötland, Östergöt. l. 1. Åtvidabergs landsf.distr., Linköpings doms. 861 inv. (1947).

Greby, by i n. Bohuslän, Tanums kommun. Stort gravfält från järnåldern med många bautastenar.

el Greco's, Domenico Theotoco-
p u l i, kallad el Greco (greken) (f. på Kreta 1541, d. 1614), grek.-spansk målare. Som lärj. till Tizian vistades G. i Venedig o. bosatte sig omkr. 1576 i Toledo. Där utvecklade han en ytterst originell, manieristisk, bl. a. av Tintoretto inspirerad stil, präglad av mystiskt religiöst innehåll. Bl. hans verk, som särsk. under det senaste halvsekl. blivit föremål för hög uppskattning, märkas *Greve Orgaz' begravning* (Toledo, där ett flertal av hans arb. finns), den här avbildade *Korsfästelse* (Prado), *Petrus O. Paulus* (Nat.mus.), porträttet av kardinallinkvisitom *Fernando Nino de Guevara* samt en landskapsbild med *Toledo i åskväder*. Monografi av K. Tfiister (1941).



Gredbäck, äldre namn på Grevbäck.

Gredelin el. gridelin (av fr. *gris de lin*, lintrå), violett.

Gre'dos, Sierra de, otillgänglig, naturskön bergskedja i mell. Spanien. Högsta toppen 2,661 m.

Green [grin], eng., egentl. grön, den släta gräsplanen närmast »hålen» på en golfbana.

Green [grin], George (1793—1841), eng. matematiker, offentliggjorde 1828 ett för den matematiska behandlingen av de elektriska o. magnetiska fenomenen grundläggande arbete, i vilket bl. a. potentialbegreppet infördes.

Green [grin], Thomas Hill (1836—82), eng. filosof, huvudrepr. för den från Tyskland införda kritiska idealismen i England.

Green [grin], William, f. 1873, amerik. arbetarledare, ordf. i American Federation of Labor.

Green [grin], Paul, f. 1894, amerik. författare, prof. i litteratur vid University of North Carolina. Har skrivit ett flertal starkt provinsiellt betonade negerdramer, bl. a. *The field God* (1927; Markens Gud, uppf. i Sverige 1942) o. *In Abraham's bosom* (1927) samt tills. med R. Wright dramatiserat dennes roman *The native son* (1941).

Green [grin], Julien, f. 1900, fransk författare av engelsk börd. Psykologiska, formåkra romaner: *Mont-Cinère* (1926), *Adrienne Mesurat* (1927; Adrienne, 1929) m. fl. Dagboksanteckn. *Journal 1928—39, 1940—43, 1946*.

Greene [grin], Robert (omkr. 1560—92), eng. författare, främst dramatiker, räknas till Shaksperes omedelbara föregångare. G:s novell *Pandosto* (1588) gav Shakspeare motivet till »En vintersaga».

Greene [grin], Nathanael (1742—86), amerik. general; vann många framgångar under Nordamerik. frihetskriget.

Greene [grin], Graham, f. 1904, eng. författare, litterär redaktör i *The Spectator* 1940. Bl. romaner *A gun for sale* (1936; Mordvapen till salu, 1937) o. *The power and the glory* (1940; Makten och härligheten, 1945).

Greenock [grinäk], hamnstad i v. Skott-

land, grevsk. Renfren, vid Clyde. 76,000 inv. (1946). Skeppsbyggen. Livlig handel.

Green River [grin rivv], flod i Nordamerika, rinner upp i Klippiga bergen i Wyoming o. förenar sig med Grand River till Rio Colorado. 1,200 km.

Greenwich [grinids], östlig förstad till London, på Thames' h. strand. 101,000 inv. (1931). De imponerande, enhetligt samkomponerade byggnader, som utgöra The Royal Naval College, uppfördes urspr. som invalidsjukhus av Inigo Jones o. Christopher Wren (färdiga 1705).



Matsalen (the Painted Hall, restaurerad 1939) hör till Wrens märkligaste profana interiörer (se bild). The Queen's House inrymmer sed. 1934 The National Maritime Museum. G. har ett berömt observatorium (1675), över vilket vanl. nollmeridianen drägs. Flera byggnader, däribland observatoriet, skadades av tyskt flygbombardemang dec. 1940.

Greenwood [grin°odd], Arthur, f. 1880, eng. politiker o. nationalekonom, en av arbetarpartiets ledande män. Medl. av underhuset sed. 1922, hälsovårdsminister i MacDonalds ministär 1929—31. Maj 1940—febr. 1942 minister utan portfölj samt medl. av krigskabinettet i Churchills reg. Arbetarpartiets parlamentsledare 1942, 1943 äv. dess skattmästare. Lord Pri vy Seal i Atlees regering 1945—47, minister utan portfölj april—sept.



1947—

Grefberg, Gustaf, f. 27/10 1879, ämbetsman. Hovrättsråd 1917, justitieråd 1930—47. G. var 1919—22 chef för Justitiedep:s lagavd., 1922—26 för Lantmäteristyrelsen o. 1927—30 för Kammarkollegium. Led. av Lagrådet 1932—34. Har medverkat i jordlagstiftningsarbetet.

Gregoria'nska kalendern, en förbättring av julianska kalendern, som 1582 infördes i rom.-katolska länder efter Tridentinska mötets beslut; uppkallad efter påven Gregorius XIII. Genom att skottdagarna borttogas ur alla hundralet är utom sådana, som är odelbara med 4, erhålls en tideräkning, som stod i närmast möjliga överensstämmelse med soltiden. I Sverige infördes gregorianska kalendern (»nya stilen») först 1753—

Gregorianska kyrkan kallas den armeniska kyrkan efter grundläggaren Gregorius Illuminator.

Gregoriansk sång, den under påven Gregorius I stadfästa rom. kyrkosången, en växling mellan solo- o. körsång, enstämmig samt tecknad med koralnoter.

Grego'rios av Na'sians (329—389 el. 39°), grek. kyrkofader, berömd genom fem teologiska tal i Konstantinopel 379, vari han försvarede treenighetsläran. Bekämpade arianismen.

Gregorios av Nyssa's, d. omkr. 395, grek. kyrkofader, broder till Basileios den store; biskop i Nyssa (Kappadokien) omkr. 371. Motståndare till arianismen.

Gregorius, *namn på 16 påvar*. **Gregorius I** den store (omkr. 540—604), en av rom. kyrkans förmåsta påvar (590). Personlig fromhet o. ödmjukhet (han kallade sig »Guds tjänares tjänare») förenades hos honom med starka anspråk på Roms överhöghet, som han särsk. hävdade gentemot Konstantinopels patriark. G. införde själammassorna o. anses som upphovsman till en ny kyrklig sångart, den »gregorianska sången». — **Gregorius VII** (omkr. 1020—85), en av medeltidens största påvar. Som munk under namnet Hildebrand medföljde han Leo IX till Rom o. genomdrev 1059 ett påbud om påvevalet, enl. vilket detta skulle förrättas av kardinalkollegiet. Som påve (från 1073) genomförde han 1074 prästernas celibat. Med kejsar Henrik IV invecklades G. i en långvarig strid (investiturstriden), där han kraftigt hävdade den andliga maktens överhöghet. — **Gregorius IX** (omkr. 1145—1241), påve 1227. G. införde inkvisitionen o. bekämpade kejsar Fredrik II. — **Gregorius XIII** (1502—85), påve (1572), känd som ivrig fiende till reformationen, anlade 23 jesuitkollegier, främjade hednissionen. G. har (1582) infört den s. k. gregorianska kalendern på grundval av Tridentinska mötets beslut. (Se bild.)

Gregorius av Tours [tor] (omkr. 538—594), biskop i Tours 573. G. har i *Historia francorum* skildrat det frankiska rikets historia 417—591.

Gregorius Illuminator (»upplysaren») (omkr. 245—omkr. 320), Armeniens apostel.

Gregorius, Ferdinand (1821—91), tysk kulturhistoriker o. reseskildrare, har författat banbrytande arb. om Roms o. Athens medeltidshistoria.

Greifswald [grajfs'valt], stad i delstaten Mecklenburg, n. Tyskland (prov. Pommern, Preussen), vid fl. Ryk. 37,000 inv. (1939). Univ. (1456) med nordiskt institut. Nikolai-kyrkan (av tegel) uppfördes på 1300-t. Maskinindustri, rederier m. m. G. tillhörde Sverige 1648—1814.

Greisen [grej'-], en av kvarts o. ljus glimmer bestående kemisk omvandlingsform av granit. Nästan alla tennmalm härstammar från greisenbildningar.

Greiser [graj'ser], **Arthur** (1897—1946), tysk nationalsocialistisk politiker. Deltog som officer i Första världskriget. Blev 1930 ställföreträdande Gauleiter i Danzig o. var senatspresident där 1934—sept. 1939. Därefter ledare för det nyrättade Warthedistriktet. Avrättad som krigsförbrytare 1946.

Greiz [grajts], stad i delstaten Thüringen, mell. Tyskland, vid fl. Ulster. 40,000 inv. (1939). Ylleindustri. Till 1919 huvudstad i furstendömet Reuss-Greiz.

Grekere, urspr. en av de folkstammar, som i forntiden koloniserade Grekland; num. gemensam benämning på Greklands indoeuropeiska befolkning (hellener) samt därifrån utvandrade invånare i Mindre Asien, Egypten m. fl. länder.

Grekiska språket, ett indoeuropeiskt språk, som sedan forntiden talats på s. delen av Balkanhalvön. Historiskt indelas språket i gammalgrekiska (till 529 e.Kr.), medelgrekiska el. bysantinsk grekiska (till 1453) o. nvgrekiska.

Grekiskan, som i forntiden var splittrad i en mängd dialekter, är Europas äldsta litteraturspråk. Genom Alexander den stores erövringar blev det världsspråk o. bibehöll äv. under romartiden en betydelsefull ställning för att under medeltiden bli helt bortglömt i Västerlandet. Det skrevs med ett från det latinska avvikande alfabet.

Grekiska	alfabetet.	
A a (alfa)	= a	N v (ny) = n
B /s (beta)	= b	O (ksi) = ks
JT v (gamma)	= g	O o (omikron) = ä
d S (delta)	= d	
E S (epsilon)	= e	JT n (pi) = p
	(kort)	P Q (ro) = r
Z i, (tseta)	= ts	2 a gisxma.) = s
II r (eta)	= t	T t (tau)
	(långt)	Y v (ypsilon)
O # (teta)	= t (th)	↻ w (fi) = f(ph)
/ i (iota)	= i	X x (ko) = k(kh)
K x (kappa)	= k	T ip (psi) = ps
AX (lambda)	= l	il to (omega) = a
M. fl (my)	= m	
		(långt)

Grekisk-ortodoxa kyrkan, vanl. kallad grekisk-katolska, skilde sig slutligt från den romerska 1054, delad på 4 patriarkat (Alexandria, Antiokia, Konstantinopel o. Jerusalem) o. Rysslands ortodoxa kyrka. I läroavseende skiljer sig grek.-ortodoxa kyrkan föga från den romerska. Särskild vikt lägges vid kulten, som är rik o. praktfull med sång, ljus o. rökelse. Predikan är undanskjuten. Kyrkospråk är grekiska, kyrkslaviska o. rumänska. Celibatet är endast nödvändigt för munkarna o. det högre prästerskapet. De lägre prästerna få gifta sig, men endast en gång. Den ryska kyrkan sluter inom sig en mängd sekter. Under 1920-t. blev den hårt förföljd av bolsjevikerna, men inför det hotande kriget inträdde i slutet av 1930-t. en avspänning mellan kyrkan o. staten, vilken slutligen resulterade i Heliga Synodens återupprättande 8 sept. 1943.

Grekland, Hellas, konungarike i s.ö. Europa, omfattande s. delen av Balkanhalvön, de flesta öarna i Egeiska havet, Kreta m. fl. öar i s. o. Joniska öarna i v. 129,976 kvkm, 7,3 mill. inv. (1940). Landets huvuddelar är Trakien, Makedonien, Tessalien, Epirus o. Peloponnesos. G:s kust är klippig o. starkt sönderskuren. I v. intränga Patras- o. Korintvikarna, i ö. Eginaviken, skiljande Peloponnesos från det övriga G., med vilket det sammanhänger endast genom det smala Korintiska näset. Det inre av G. är höglänt. Mellan Epirus o. Tessalien sträcker sig bergskedjan Pindos, som åt s.ö. fortsattes av Otryssbergen o. i s. av Oite, Parnassos, Helikon m. fl. Vid ö. kusten märkes Olympus, Greklands högsta berg (2,985 r.). G. är rikt på floder. I n. flyta Maritza, Mesta, Struma o. Vardar delvis inom grek. område. Helt o. hållet inom G. flyta åt ö. Vistritza m. fl. samt på Peloponnesos Eurotas m. fl. Klimatet är i s. G. subtropiskt, medeltemperaturen i Aten 23,6° C. Somrarna äro torra o. heta. Fruktodling o. åkerbruk äro huvudnäringar. Viktigaste utförelsvärar äro tobak, korinter o. mineraler (järn, zink, bly, smärgel o. magnesit). Oliver, fikön o. tobak odlas samt vete, korn, råg o. majs. Fabriksalster o. spannmål importeras. Viktigaste städer äro, förutom huvudstaden Aten, Saloniki, Pireus o. Patras. Befolkningen utgöres av greker samt en del mindre folkgrupper, särsk. albaner o. bulgarer. *Religionen* är grek.-ortodox. Den före tyska okkupationen gällande *författningen* var till namnet inskränkt monarki, men sedan vissa artiklar i densamma suspenderats, rådde auktoritär styrelsesätt. Den 1946 valda församlingen skall verkställa en revision av författningen. — *Armé*: Allmän värn-



plikt med tjänstgöringstid i 2 år. Fredsstyrka 5,200 off. o. 65,000 man. Handelsflottan (1938): 1,889,000 bruttoton. — *Historia.* Und. bronsåldern (omkr. 3400—iroo f.Kr.) utvecklade folk av okänd härstamning särsk. på Kreta en hög, egenartad kultur (den egeiska). De indoeuropeiska grekerna — joner, akajer o. dorer — invandrade successivt omkr. 2000—1100 f.Kr. på fastlandet o. spreds därifrån till åarna. Den gamla kulturen gick under i folkvandringar (omkr. 1200—1000 f.Kr.). Nu uppstod en rad självständiga stater, vanl. endast bestående av en kring en klippborg (Akropolis) anlagd stad med kringliggande landsbygd. Urspr. konungadömen, ombildades de efter hand till republiker, först med utpräglat adelsvälde, sedermera, under Perserkrigen, av demokratisk karaktär. De viktigaste voro Aten, Sparta, Tebe o. Korint samt i Mindre Asien Miletos, Smyrna o. Efesos. Av dessa »stadsstater» kom Aten att spela en framträdande roll, sedan det förenat hela landskapet Ättika under sitt välde, medan Sparta gjorde sig till ledare för det peloponnesiska statsförbundet. Grek. sjöfarare o. köpmän anlade kolonier i länderna kring Svarta havet o. Medelhavet, främst i Italien o. på Sicilien (Syrakusa), vilka upprätthöll livliga kulturella o. kommersiella förbindelser med moderlandet. G:s storhetstid inföll omkr. 600—338 f.Kr. Genom de vidsträckta handelsförbindelserna hopades i de grek. städerna stora rikedomar o. som följd därav blomstrade en hög andlig o. materiell kultur, som främst satt frukt i bildhuggar- o. byggnadskonsten. Vid mitten av 500-t. hotades G:s fria tillvaro av perserriket, o. kolonierna i Mindre Asien förlorade. Under det krig, som omkr. 500 uppblussade mellan Persien o. de grek. städerna, besegrades det förra vid Maraton 490, vid Salamis 480 o. Plataiai 479. Kriget, som i början förts under ledning av Sparta o. Aten, leddes under sin senare del av Aten i spetsen för det s. k. atenska sjöförbundet. Atens därigenom förvärvade härskarställning i G. framkallade Spartas misstro, som efter Perserkrigens slut (449 f.Kr.) snart ledde till ödeläggande inbördesstrider (Peloponnesiska krigen 431—421, 413—404). Därav försvagades de grek. stadsstaterna; efter ytterligare inbördeskrig blevo de ett lätt byte för det framväxande Makedonien (338 f.Kr.). Efter Alexander den stores död gjorde G. upprepade försök att frigöra sig, men dessa strandade på inre oenighet o. politisk vanmakt. 146 f.Kr. införlivades hela G. med det romerska riket o. blev vid dettas delning (395 e.Kr.) det öst-romerska rikets huvudland med det nyanlagda Konstantinopel som huvudstad. Grekiskan, som nu blev statsspråk, undergick genom uppblandning med inträngande germaners o. slavers språk stora förändringar (nysgrekiska). 1204 upprättade korsriddare det latinska kejsardömet i Konstantinopel. Därvid sönderföll G. i en rad småstater, styrda av västeuropeiska korsriddare el. ital. städer (Venedig). 1435—53 ägde turkarnas erövring av G. rum. Turkiets välde i G. bröts först 1821, då uppror utbröt på skilda håll i G. (Grekiska frihetskriget). Ge-



nom stormakternas mellankomst tvangs Turkiet 1830 att erkänna det oberoende G. som 1832 blev konungarrike. Dess område, som från början endast omfattade Kykladerna, Peloponnesos (Morea) o. fastlandet s. om Lamia o. floden Sperkios, utsträcktes 1832 till Artabukten o. 1881 ytterligare mot n. 1863 förvärvades Joniska åarna. Ett krig mot Turkiet 1897 slutade med mindre landförlust, men Första Balkankriget (1912—13) bragte G. Kreta, Egeiska åarna, Epirus o. s. Makedonien. Under Första världskriget intog G. en obestämmd hållning, men freden i Sévres 1920 medförde turk. landavträdelser till G., vilka dock efter olyckliga fälttåg mot turkarna genom Lausannefreden 1923 i huvudsak återgick. Konungamakten, som under Första världskr. o. därpå följande svåra inrepolitiska kriser ytterligt försvagats (Venizelos' opposition), avskaffades 1923, varefter G. efter folkomröstning 1924 proklamerades som republik. Tidvis har makten utövats med militär diktatur (Pangalos, jan.—aug. 1926). 1928 återvände Venizelos o. blev konseljpresident, vilken post han med ett kortare avbrott behöll till mars 1933. Han inledde en försöningspolitik mot Italien o. Turkiet. Den efterföljande regeringen Tsaldaris med krigsministern general Kondylis som ledande kraft arbetade för en monarkistisk restauration. Febr. 1934 ingick Grekland i den då bildade Balkanententen. Mars 1935 gjorde Venizelos, stödd på flottan o. en del av armén, ett försök att återfå makten men misslyckades o. dog i landsflykt året därpå. Efter en militärkupp av Kondylis beslöt nationalförsamlingen monarkiens återinförande, vilket bekräftades av en folkomröstning nov. 1935, varpå Georg II återvände som konung. De oroliga inre förhållandena, särskilt kommunisternas verksamhet, föranledde konseljpresidenten general Metaxas

att aug. 1936 införa diktatur. Vid Andra världskris utbrött 1939 deklarerade G. sin önskan att vara neutralt o. erhöll såväl Englands som Italiens garantier härför. 28 okt. 1940 förklarade emellertid Italien G. krig som svar på G:s avslag på Italiens krav på startegiska baser i G. Italienska trupper inföllö genom Albanien i G. men slogs inom kort tillbaka, varefter kriget fördes över på albansk mark. Grekerna erövrade Koritza i nov. 1940, Argyrokastron o. Santa Quaranta i dec. s. å., Tepeleni o. Klisura i jan. 1941. Metaxas avled ²⁵/1941 o. efterträdades av Koritzis. Genom Bulgariens anslutning till Tremaktpakten ¹/3 1941 blev G. hotat av. av till Bulgarien förlagda tyska trupper. Under tiden växte det britt. stödet i omfattning. I april befann sig en britt. imperiearmé på 60,000 man i G., då Tyskland efter att ha tillställt den grek. regeringen en not gick till anfall genom Bulgarien o. Jugoslavien. Samtidigt ingångsätte italienarna en kraftig offensiv i Albanien, som snabbt återtog. Saloniki föll den 9. Koritza den 14. Aten den 27 april. Arméerna i Epirus o. Makedonien kapitulerade utan villkor 23 april, varpå konungen o. regeringen begav sig till Kreta o. därifrån till Eondon för att fortsätta striden. Överbefälh. för Epirusarmén Tsolakoglu bildade ¹/4 (avgick nov. 1942) ett militärkabinett i Aten. Sedan fälttåget avslutats drogös de tyska trupperna tillbaka o. G. ockuperades av italienarna (juni s. å.) o. bulgarerna, som togo en del av Makedonien. Efter Italiens kapitulation sept. 1943 ockuperades G. ånyo av tyskarna, som där efter hade att kämpa mot partisanstyrkor över hela landet. Okt. 1944 landstego de allierade längs den v. kusten o. G. befriades snabbt. Engelsmännen krävde därefter demobilisering av motståndsrörelsen (jfr EAM), vilket ledde till inbördeskrig, som pågick till febr. 1945. Konung Georg avgick ¹/12 1944 o. ärkebiskop Damaskinos blev riksföreståndare. Folkomröstningen i sept. 1946 blev emellertid en seger för monarkien, o. konung Georg återvände. De liberala partiernas motstånd mot högerministären Tsaldaris' politik gav i jan. 1947 upphov till en svår kris, som löstes genom att äv. övriga partier (utom Sofoulis' liberaler) inträdde i en koalitionsreg. under populisten Maximos. Georg II avled plötsligt i april s. å. o. efterträdades av sin broder Paul. Greklands fredliga återuppbyggnad har förlämnats av striderna mellan den regeringstroga armén o. den kommunistiska guerillan i norra G., som får väpnat stöd från Albanien, Bulgarien o. Jugoslavien. Ett förslag om tillsättandet av en permanent FN-kommission med vidsträckt befogenheter att medla i gränskonflikterna mellan G. o. dess nordliga grannar omtintgjordes genom Sovjetunionens veto i säkerhetsrådet aug. 1947, men okt. s. å. tillsatte generalförsamlingen en Balkan-kommission, som dock endast kunnat göra undersökningar i G. på grund av att Jugoslavien o. Bulgarien nekat den tillträde. Sept. s. å. bilades konflikten mellan populisterna o. liberaler, i det Sofoulis bildade reg. med Tsaldaris som utrikesminister. G. som erhåller betydande amerik. finansiellt stöd, har sökt anknytning till Bryssel-paktens signatärstaterna men har äv. närmast sig Turkiet. Eivsmedelssituationen i G. var under Andra världskr. prekär. I lindrandet av hungersnöden tog Sv. Röda korset verksam del genom en av justitrierad Emil Sandström ledd expedition. Jfr Kreta o. kartan till Europa.

Greklands sju vise, i det forna Grekland sju för praktisk levnadssvishet berömda män; de uppges vanl. vara Bias, Kilon, Kleobulos, Periadonos, Pittakos, Solon o. Tales.

1. Gren, Magnus, d. 1473, storman, riksråd. Av konung Karl Knutsson fick G. 1448

jämte Birger Trolle befälet över en expedition för Gotlands erövring, vilken på grund av G:s förräderi misslyckades. G. gick 1450 i dansk tjänst.

2. Gren, Ivar, d. kort före 1500, son till M. G., riksråd, var 1464—70 ömsevis Karl Knutssons o. Kristian I:s anhängare, deltog på dansk sida i slaget på Brunkeberg men stannade vid freden 1472 i Sverige.

Grenaa [-å], stad i ö. Jylland, Randers Amt, Danmark. 7,300 inv. (1945).

Grenada [grɛnˈdɑː], britt. ö bland Små Antillerna, Västindien. 345 kvkm, 88,000 inv. (1945). Kakao, kryddor. Huvudstad: Saint George.

Grenadinerna, kedja av små öar o. klippor bland Små Antillerna, Västindien, mellan Grenada o. St. Vincent. Tillhöra England. Kaffe, socker, tobak.

Grenadjär (fr. *grenadier*, av *grenade*, granat), urspr. handgranatkastare, uppsattes under 1600-t. i de flesta arméer o. blevo, då handgranaterna bortlades, mönstersoldater, sammanförda i särskilda förband. Num. skilja de sig icke, utom beträffande vissa uniformstecken, från övrigt infanteri.

Grenna, äldre form för Gränna.

Grennafora, kurort med järnkvällor i mell. Småland, Lekaryds kommun. 12 km från Älvesta.

Grenoble [grɛˈnobl̥], huvudstad i dep. Isère, s.ö. Frankrike (Dauphiné), vid fl. Isère. 102,000 inv. (1946). Katedrål. Univ., gr. 1339 (4,800 stud.). Handsk-, möbel- o. cementindustri. Turistort.

Grenskura kallas i heraldiken en uppdelning av en vapensköld i flera fält genom brutna linjer.

1. G ren vi le [grenvill], George (17x2—70), eng. statsman, förste minister 1763—65, varunder de amerik. kolonierna pålades den stämpelpata, som blev en av orsakerna till Nordamerik. frihetskriget.

2. Grenville, William Wyndham, baron G. (1759—1834), son till G. G., eng. statsman, ledde 1791—1801 utrikesärendena o. ägde Pitts oinskränkta förtroende i kampen med det revolutionära Frankrike. G. var 1806—07 ledare för den samlingsministär, som bl. a. förbjöd slavhandeln.



Grepbråde, dets. som gripbråde.

Greshams lag [gɹɛʃəˈms], nationalekonomisk grundsats, som urspr. tillskrives sir Thomas Gresham (1519—79), grundläggaren av Londons börs, o. som utsäger, att av två på samma tid o. ort gängse betalningsmedel det sämre (så långt det räcker) utträder det bättre.

Gretjani'nov, Aleksandr Tihonovitj, f. 1864, rysk tonsättare (fransk medb.), har skrivit operor, sånger, kammarmusik o. orkesterverk; sed. 1939 bosatt i För. Stat.

Gretna Green [grɛtˈnə ɡriːn], by i S. Skottland, grevsk. Dumfriesshire, på gränsen till England. Till 1856 var G. en anlita tillflyktsort för eng. par, som ville gifta sig men ej kunde få giftermans samtycke, vilket i England var nödvändigt. Från 1857 fordrades, att endera parten skulle ha vistats i Skottland 21 dagar. Vigslarna ägde rum i en smedia. I juni 1940 stängdes denna för att framlades bli museum.

Grétry [ɡrɛtri], André (1742—1813), belg.-fransk tonsättare, en av den franska komiska operans främsta företrädare. Ett 50-tal operor, bl. a. Lucile, Richard Lejonhjärta.

Greuelpropaganda [grɛjˈɛl-] (av ty. *Greuel*, gräslighet), i Tyskland brukad term om nyheter, som spridas i syfte att för världen brännmärka tyska åtgärder. Uttrycket vann hävd unde

Första världskr. men upptogs särsk. av national-socialismen.

Greuze [gros], Jean Baptiste (1725—1805), fransk målare. Moraliserande o. känsllosa bilder ur borgerligt familjeliv.

Grew [gro], Nehemiah (1641—1712), eng. läkare o. botaniker, en av växtanatomiens grundare genom arb. *The anatomy of plants* (1682)

Grew [gro], Joseph, f. 1880, amerik. diplomat, ambassadör i Tokio 1932—41, under statssekreterare 1944—45. G. har i *Report from Tokyo* (1942; Rapport från Tokio, 1943) o. *Ten years in Japan* (1944; Tio år i Japan, s. å.) gett initierade skildringar av den japanska politiken under 1930-talet.

Grevbäck, kommun i n.ö. Västergötland, Skarab. l.: Hjo landsf.distr., Skövde doms. 576 inv. (1947).

Greve, adelstitel (av gammalgermanskt ursprung), betecknade bos frankerna särsk. den kunglige styresmannen för ett större område (gau). I feodalstaterna blevo grevskapen ärtliga o. mer el. mindre suveräna (lantgrevar). I Sverige infördes grevetiteln 1561; grevskapen indrogs 1680. Grevlig krona, se bild.



Grevfejden, dansk inbördeskrig 1534—36, vari lubeck för att befästa sitt handelsvälde ingrep under anförarskap av greve Kristofer av Oldenburg, som givit fejden dess namn, o. i förbund med de lägre stånden i Danmark. Syftet var att göra den fördrivne Kristian II till konung efter Fredrik I. Kring dennes son Kristian (III) samlade sig då adeln o. nedslag med svensk hjälp uppror.

Grevenius, Herbert, f. 1901, författare, teaterkritiker i Stockholmstidn. sed. 1931. Bl. skådespel: *SOM folk är mest* (uppf. i Sthlm 1941) o. *Krigsmans erinran* (uppf. i Sthlm 1947, filmat, s. å.).

Grevens tid, »komma i grevens tid», komma i sista minuten, just lagom. Uttryckets uppkomst osäker; möjl. förvrängning av ett plattyskt talesätt.

Grevesmöhlen, Karl August (1754—1823), överdirektör för generallantullkontoret 1790—1811, polit. o. ekonom, skriftställare, var huvudfiguren i tvänne rasande nidskriftsfejder, den ena framkallad av ett åtal mot G. för tjänstefel, den andra (1815) av en jufentlig riksdagsmotion, som G. bekämpade, tandsförvisad 1816 dog G. i Norge.

Grevle, kommun i n.v. Skåne, Kristianst. l. (past.adr. Förslövsholm); Båstads landsf.distr., S. Åsbo o. Bjäre doms. 1.608 inv. (1947). Grevillius, Nils, f. 1893, orkesterdirigent, hovkapellmästare (1930); från 1924 ordinarie kapellmästare vid Kungl. teatern.

Grevinna, en greves hustru. Titeln bäres äv. av grevedotter, gift med lägre adelsman.

Grevy [grevi], Jules (1807—91), fransk politiker. En av republikanska vänsterns ledare blev G. 1871 nationalförsamlingens, 1876 deputeradekammarens o. 1879 republikens president. Som sådan befäste han republikens. 1887 måste G. avgå på grund av sin mågs, deputeraden D. Wilsons, försäljning av ordn o. ämbeten.

1. Grev [gre¹], lady Jane (1537—54), »niodagarsdrottningen», dotterdotterdotter till Henrik VII, g. m. lord Dudley. Vid Edvard VI:s död juli 1553 utropades G. mot sin vilja till drottning, men hela nationen hyllade Henrik VIII:s dotter Maria.



G. måste efter nio dagar nedlägga kronan o. avrättades året därpå efter ett upprorsförsök till hennes förmån.

2. Grey, Charles, earl G. (1764—1845), eng. statsman, genomförde efter häftig strid 1832 som förste minister den stora valreformen.

3. Grey, Edward, viscount G. of Fallodon (1862—1933), eng. statsman. Som utrikesminister 1905—16 är G:s namn förbundet med den franskbritt, ententens utvidgning till att äv. omfatta Ryssland (från 1907), understödet åt Frankrike i Marockokrisen 1911, medlingen efter Balkankrigen 1913 samt framför allf krigsotbrottet 1914.



Han var senare ivrig anhängare av N.F. Utg. polit. memoarer (*Twenty-five years 1802—1016*).

Greze-sur-Loing [gre syr loa^{re}], ort s.ö. om Paris, vid Seines biflod Loing, bekant som samlingspunkt för en rad svenska konstnärer under 1880-t., som i ljus färgskala o. skissartad teknik skildrade G:s idyller.

Griboje^{re} dov, Aleksandr Sergejevitj (1798—1829), rysk författare, berömd genom sin satiriska samhällsskymedi på vers *Gore ot urna* (1822—23; Begåvningsens förbanelse). G. var rysk minister i Persien o. dödades under ett uppror i Teheran.

GrJb'skov, Danmarks största skog (mest bok o. barrträd), på n. Själland, n. om Hilleröd. 55 kvkm. Statsegendom.

Griegen-Verlag [gri'b'n färla'g], ett 1863 i Berlin grundat bokförlag, bekant för sina resehandböcker o. parörellexika.

1. Grieg [gri'g], Edvard (1843—1907), norsk tonsättare. G:s av norsk folket genomskadade pianokompositioner (*Lyrika stycken*), sånger, körverk (*Landjending*), orkestersviter (*Peer Gynt*) o. kamarmusik ha genom sin egenart i klang o. rytmik utövat ett betyd. inflytande på modern nord. musik. (Se bild.)



2. Grieg, Harald, f. 1894, norsk författare o. förlagsman, chef för Gyldendal Norsk Forlag, Oslo. Har bl. a. utg. biografiska arbeten.

3- Grieg, Nordahl (1902—43), bror till H. G., norsk författare o. journalist. G., som 1922 debuterade som lyriker, var radikalt kritisk mot det bestående men samtidigt fylld av dröm o. längtan. Efter en Rysslandsresa fick hans samhällskritik kommunistisk färg, främst i dramerna *Vår are og vår makt* (1935) o. *Nederlaget* (1937; uppf. i Sthlm 1939). Äv. romaner. G., som 1940 tog sin tillflykt till England, där han verkade som krigskorrespondent, nedsköts vid ett bombangrepp mot Berlin. Postumt utgavs *Dikt i utvalg* (1944).

Griffel, stift att skriva med på taylor av lerskiffer, griffeltavlor. Griffelr erhållas av en art lerskiffer, som kallas griffelskiffer o. lätt klyver sig efter två plan.

Griffenfeld [-fält], Peder (1635—99), greve, dansk statsman, född i Trondhjem, hette urspr. Schumacher, blev 1665 Fredrik III:s sekreterare o. gunstling o. utarbetade Kongeloven. 1673 övertog G. som riks-



kansler ledningen av styrelsen. Hans strävan var att skapa en ämbetsmannakår av jämställda adelsmän o. borgare till enväldets stöd, men hans egenrådighet ledde till hans störtande 1676, varefter han satt fängslad till 1698. G. verkade för ett närmande mellan Danmark o. Sverige o. Sökte hindra krigsotbrottet 1675. Framstående organisatör o. skicklig diplomat, en av Nordens märkligaste politiker.

Griffith [-ib], Arthur (1872—1922), irl. politiker, var en av den irl. Sinn-Feinrörelsens ledare (från 1905) o. spelade 1918—21 en framträdande roll i kampen mot den britt. regeringen. Han godtog emellertid uppgörelsen av dec. 1921. Blev jan. 1922 den Irländska fristatsens president.

Griffons [-fä**], små, intelligenta hundar med riktigt, ganska långt hår. Öron uppstående, spetsigt klippta. Särsk. omhuldade i Belgien. Damhundar. Såväl strävåriga som släthåriga former finnas.

Griftefrid, en gravs helgd.

Grigg, sir James, f. 1890, eng. politiker, understatsekr. i krigsministeriet 1939—42, krigsminister 1942—45.

Grignard [grin'ja:r], Victor (1871—1935), fransk kemist, prof. i Lyon 1909. G. erhöi 1912 halva nobelpriset för sina undersökningar rörande syntes av organiska föreningar.

Grigor'vitj, Dmitrij Vasiljevitj (1822—99), rysk författare, skrev romaner o. noveller ur folklivet.

Grilje'ra (fr. *griller*, av *gril*, halster), rosta, halstra; steka kokt kött el. fisk, som doppats i ägg o. rivet bröd.

Grill (eng., halster), grillrum (eng. *grill-room*), restaurang, där kötträtter halstras i gästens åsyn.

Grill, sv. släkt, en 1675 inflyttad gren av den ital. ätten del Grillo (känd sed. 806).

Grillby, municipalsamhälle i Villberga kommun, sv. Uppland. Station vid Stilm—Västerås—Bergslagens järnväg. 384 inv. (1947).

Grilljanne, skämtsam benämning på iSoot:s snobbtj, en samlingsplats för den var Stockholm's grillrestauranger, varav benämningen.

Grillparzer, Franz (1791—1872), österrik, författare. Började som romantiker med ödestragedien *Die Ahnfrau* (1817; Stamfrun, 1835), som följdes av en rad dramer efter klassiska mönster. Bl. dessa märkas *Sappho* (1817; sv. övers. 1833), sagotrilogien *Das goldene Vlies* (1821), *Des Meeres und der Liebe Wellen* (1831) samt det schwungfulla lustspelet *Weh dem der lügt* (1838). Äv. lyriker.



Grimardi, Francesco Maria (1618—63), ital. fysiker, upptäckte ljusets böjning o. att två ljusstrålar genom samverkan kunna ge mörker, två fenomen, som han ansåg utvisa att ljuset är en vågrörelse. Jfr Interferens.

Grimaldigrottorna, grottor vid Mentone, på gränsen mellan Frankrike o. Italien, berömda för talrika fynd från paleolitisk tid. Utgrävdes av fransmän under senare hälften av 1800-t. Det viktiga antropologiska fyndmaterialet omfattar skellet av Cromagnontyp samt ett par representanter för den efter G. uppkallade Grimaldirasen, av utpräglat negroid karaktär (från aurignacperioden).

Grima's (av fr.), avsiktlig förvriddning av anletsdragen; grin. — Verb: grimaser'a. — Grimaser'ing kan hos förut friska barn vara ett symptom på danssjuka.

Grimberg, Carl (1875—1941), historiker,

docent i Göteborg 1906—08, chef för AB. P. A. Norstedt & Söners förlagsavd. 1908—18. Särsk. genom sina stora arbeten *Svenska folkets underbara öden* (9 bd, 1913—24) samt *Världshistoria* (11 bd, 1926—46; fortsatt av Ragnar Svanström) har G. gjort banbryt. insatser för den historiska bildningens höjande i vårt land o. blivit en av våra mest lästa författare. Framgångsrik pedagog framträdde G. äv. som nydanande läroboksförfattare. (Se bild.)



Grimeion, kommun i mell. Halland, Hall. 1.; Himle landsf. distr., Hallands mell. doms. 807 inv. (1947). Inom G. en stor radiostation.

Grimgaarn, det. som grimmåt.

Grimhild, konung Gjukes maka, en av huvudpersonerna i Volsungasagan.

Grimm, Jakob (1785—1863) o. brodern Wilhelm (1786—1859), tyska språkforskare o. folklorister, 1830—37 professorer i Göttingen, från 1841 i Berlin. De ha haft banbrytande betydelse för den historiska germanska språkforskningen, främst genom *Deutsche Grammatik* (4 dir, 1819—37), men äro i vidare kretsar mest kända för sina samlingar av folksågor, *Kinder- und Hausmärchen* (1812—14; Bröderna Grimms sagor), o. folksågor, *Deutsche Sagen* (1816—18). Snillrikast av bröderna var J. G. (Se bild, främst Jakob, bakom Wilhelm.)



von Grimm, Friedrich Melchior (1733—1807), fransk författare av tyskt ursprung, känd genom sina regelbundna meddelanden till flera europ. hov om de kulturella o. polit. tilldragelserna i Paris 1753—74.

Grimma, ett bindsl för hästar m. fl. djur, bestående av ett mer el. mindre sammansatt remtyg; till grimmman hör ett grimskaft el. tjuder. Grimma kan förse med bett o. tyglar för ridbruk.

Grimmared, kommun i v. Västergötland, Älvsb. 1. (past.adr. Kungsäter); Horreds landsf. distr., Marks doms. 346 inv. (1947).

von Grimmelshausen, Hans Jakob Christoffel (omkr. 1625—76), tysk författare, mest känd genom äventyrsromanen *Der abenteuerliche Simplicissimus* (1668; sv. övers. 1946), en kulturhistoriskt betydelsefull sedeskildring från Trettioåriga krigets tid.

Grimnät el. grimgaarn, nätvägg av grövre maskor, som stundom finnes anbragt på ömse sidor om lax-, torsk- o. flundrenät.

Grimbsby [grims'bij], Great G., hamnstad i ö. England, grevsk. Lincolnshire, vid Humber. 89,000 inv. (1946). Skeppsbyggen. Betyd. fiske.

Grimstad, stad vid Norges s. kust, Aust-Agder fylke. 2,400 inv. (1930). Trävaruexport. Grimstens härad, Örebro l., omfattar 3 kommuner: Hackvad, Viby o. Laxå köping. 6,789 inv. (1947). Västerärkes domsaga.

Grindell-Matthews [-mset'fjos], Harry, d. 1941 eng. uppfinnare, epokgörande på telefoniens o. ljudfilmens områden. Den förste som lyckades etablera telefonförbindelse med flygplan i luften.

Grindval, *Globioc'e' phalus me'las*, en stundom i ofantliga skaror i Atlanten förekommande, 5—6 m lång tandval. Tillhör delfinerna. Kroppen helsvart, bukens mittlinje o. strupen vit.

Gringoire [grä'*g'o'ar], Pierre (omkr.

1470—omkr. 1538), fransk författare; skrev den första franska polit. komedien (riktad mot påven Julius II).

Grini, av tyskarna upprättat koncentrationsläger i närheten av Oslo i Norge. Omkr. 20.000 patrioter höllös där som fångar under ockupationen. Efter Norges befrielse maj 1945 omdöpt till Slebu. Användes för internering av quislingar.

Grinn'ell Land [lsend], mell. delen av Ellesmereland, n. Canada.

Grinneröd, kommun i mell. Bohuslän, Göteb. (past.adr. Ejungskilc); Ljungskile landf.-distr., Inlands doms. 557 inv. (1947).

Grinstad, kommun i ö. Dalsland, Älvsb. 1. (past.adr. Dals Grinstad); Sundals landf.-distr., Nordals, Sundals o. Valbo doms. 1,103 inv. (1947).

Grip (grek. o. lat. *gryps*), fabeldjur, i konsten o. heraldiken vanl. framställt med lejonkropp, örnhuvud o. örnvingar (se bild); sinnebild för vaksamheten.



Grip, benämning på en medeltida stormansätt, som förde ett griphuvud i sitt vapen. Hit hörde bl. a. Bo Jonsson, vars sondottersson upptog namnet. Ätten utdog 1592.

Gripbräde el. greppbräde, det vanl. svartfärgade bräde, som är fastlimmat på ett stränginstruments hals o. mot vilket strängarna nedtryckas med fingertopparna.

Gripenberg, gods i Säby kommun, Jönköp. 1. Slottsbyggnad av trä från 1660-t. G. bildades



från 1648 av C. G. Wrangel o. har från 1797 varit fideikommiss inom ätten Hermelin.

Gripenberg, svensk o. finl. adelsätt.

1. Gripenberg, Hans Henrik (1754—1813), krigare. Befälh. i Norrbotten 1809 inck G., då han anfölls av en mångdubbelt överlägsen fiende, den skarpt tadelade kapitulationen i Sävis 25 mars. En senare tid har rentvätt hans personliga ära.

2. Gripenberg, Oscar Ferdinand (1838—1916), framstående krigare i rysk tjänst. Befälh. för en armé i Rysk-jap. kriget avgick G. efter en misslyckad framstöt i jan. 1905, anseende sig icke tillräckligt ha understötts av Kuropatkin.

3. Gripenberg, Eennart (1852—1933), syssling till O. F. G., finl. ämbetsman o. politiker, motarbetade energiskt förryskningssträvandena under Finlands ryska tid.

4. Gripenberg, Alexis (1852—1927), kusin till E.-G., finl. diplomat, arbetade under Första världskr. ivrigt för Finlands frigörande. G. var jan. 1918—sept. 1919 det oberoende Finlands första sändebud i Sthlm.

5. Gripenberg, Bertel. (1878—1947), sonson till H. H. G., finl. skald. Hans diktning, som i början röjde starkt sensuell läggning (*Dikter*, 1903, *Gallergrinden*, 1905, m. fl.), gav senare uttryck åt patriotism o. hjälteyrkan (*Drifsnö*, 1909, *Aftnar i Tavastland*, 1911, *Gränsvakt*, 1939, m. fl.). G. hävdade energiskt



svensketens sak i Finland. Som formkonstnär stod han mycket högt. Utgav 1943 sina memoarer: *Det var de tiderna*.

6. Gripenberg, Georg, f. 1890, son till A. G., finsk diplomat, envoyé i Sydamerika 1929—32, i Eondon 1933—41, vid Vatikanen juli 1942—mars 1943 samt sed. april 1943 i Sthlm.

Gripenhielm, Edmund (1622—75), frih., riksråd, prof. Uppsala hovkansler, Karl XI:s lärare.

Gripenstedt, Johan August (1813—74), frih. 1860, statsman, en av de liberalas främsta talare i representationsfrågan.

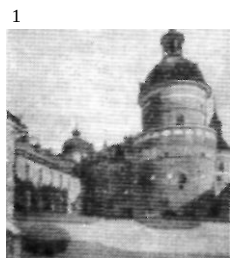


Statsråd redan 1848, förde G. som finansminister 1856—66 en betydelsefull politik, vars ledande principer voro frihandel o. näringsfrihet. Karl XV:s planer på förbund med Danmark 1863 motsatte sig G. bestämt o. verksamt.

Grippe [gripp] (av ty. *chrip*, heshet), fr., influensa.

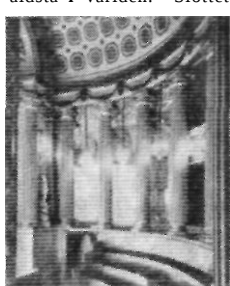
Gripsholm, kungl. slott o. kungsladugård i n. Södermanland, Kärnbo kommun, på en holme i Mälaren invid Mariefred. G. grundlades av Bo Jonsson (Grip), som 1381 inköpt platsen. Medeltida partier finnas bevarade i den nuv. byggnaden, som började uppföras för Gustav Vasa av Heinrich v. Collen (antag. från Ostpreussen) <199^M0HH9E1

1537- Bl. senare förändringar! märkas renässansinredningar från Karl IX:s tid, »Hertig Karls kammar», samt nyinredningar under Gustav III:s tid, särsk. den ståtliga teatern av E. Palmstedt 1781. G., som beboddes av kungl. familjen intill 1800-t., är nu ett historiskt museum, inrymmande sv. statens porträttsamling,



en av de största o. äldsta i världen. Slottet

genomgick en hård restaur. 1892—1900 (med und. för Karl IX:s kammar från omkr. 1590). På G. ha hertig Johan (Johan III), Erik XIV o. Gustav IV Adolf hållits fängslade. Bilderna visa Griptonet och kavaljersflygeln samt teatersalongen. »Gripsholm. Slottet o. dess saml. 1537—1937» (i937).



Griqualand [gri-ko'la>nd], två områden i Kapkolonien, Sydafrika, Västra G. o. Östra G., benämnda efter griqua, ett blandfolk av hottentotter, negrer o. boer.

Gris [griss], Juan (1887—1927), spansk målare, som 1906 bosatte sig i Paris. Kubist med i de sista arbetena viss dragning åt naturalismen men äv. tavlor av monumental verkan o. sällsynt finstämd dämpad kolorit.

Grisaille [grisaj] (fr., av gris, grå), målning med vit el. grå färg på grå grund (»grått i grått»).

Grisbådarna, undervattensskär utanför n.v. Bohuslän, mellan Kosteröarna o. den norska ögruppen Tistlarne. G., som ha betydelse för hummerfisket, föranledde en gränstvist med Norge, vilken 1909 avgjordes av en skiljedomstol i Haag, varvid G. tillföll Sverige.

Grisebach, August Heinrich Rudolf (1814–79), tysk botanist, prof. i Göttingen, främst, växtgeograf o. systematiker.

Grisel da, medeltida sagofigur: en hustru, som oförskyllt förskjutes men vinner upprättelse. Behandlad bl. a. av Boccaccio.

Grisett' (fr. *griset*), på 1600-t. i Paris uppkommen benämning på ung, arbetande flicka, som stod i ett mer el. mindre löst förhållande till studenter o. konstnärer o. vanl. var klädd i en klänning av grått, enkelt tyg (*grisette*).

Gri'si, Giulia (18x1–69) o. systern Giudilla (1805–40), ital. sångerskor med världsrykte. För dem skrev Bellini operan »Romeo och Julia».

Grisöns, L'es G. [le grisä"***], franska namnet på Schweiz, kantonen Graubünden.

Grisslehamn, fiskläge på n. Vaddö, Vaddö kommun, Sthms l. 306 inv. (1946). Vintertid överfartsort till Åland (53 km:s avstånd). Tullstation.

Grisslor, *Uria*, släkte alkfåglar. Fiskätande havsfåglar med rätt lång o. spetsig näbb, över näsborrarna fjäderklädd. Korta spetsiga vingar, stjärt tvär, kort. N. Ishavet samt Atlantens o. Stilla havets n. delar. I Sverige: sillgrisslan, tobisgrisslan o., ehuru mycket sällsynt, spetsbergsgriisslan.

Grisslybjörn (av eng. *grizzly*, gråaktig) el. gråbjörn, *Ursus korrbilis*, en i Nordamerika 'Klippiga bergen) förekommande stor björn, påminnande om vår bruna björn. Längd intill 2.5 m. Klor mycket kraftiga o. långa. (Sebild.)

Groa, trollkunnig kvinna i nord. mytologi.

Grobrian (av *grobiana*, skämtsam latinisering av ty. gro & grov), ohöfsad människa.

Grobin (gråbin), stad i n.ö om Libau, Lettland, SSSR. 1,074 inv. (1935). Fornborg o. gravfält från 600–800-t., anlagda av resp. svear o. gotlänningar. G. ligger på platsen för det forntida Seeburg. Gravfältet utgrävdes 1929–30 av en svensk expedition under B. Nermans ledning.

Groblad, art av växtsläktet *Plantago*. Groda, namn på arter av grodssläktet.

Grodd, liktydigt med växtämne (embryo). Ofta beteckning av. för det ur ett groende för utskjutande rotanlaget.

Groddblad, två el. tre cellager hos fostret på ett stadium, då det består av en dubbelsgig cellbägar, gastrula (jfr d. o.). Från det inre bladet bildas, utom hos nässeldjuret, ett lager av celler, beläget mellan det yttre o. det inre lagret. Det inre groddbladet ger småningom upphov till matsmältnings- o. andningsorganen, det mellersta ger ben, muskler o. kärlsystem samt det yttre hud, nervsystem o. sinnesorgan.

Groddjur, a m f i b i e r, växelvarma, fyrfotade anamnier (rygggradsdjur, vilkas foster utvecklas utan att vara omgivet av fosterhölje), vilka som larver andas med gälar, som fullvuxna i regel med lungor o. huden. Huden hos nu levande vanl. utan hudben, körtelrik.

Groddknopp, dets. som bulbill.

Groddkorn, små grynliknande cellkroppar,

som hos mossor ofta massvis avsnöras från bladspetsar el. stamdelar o. tjänstgöra som förökningsorgan.

Groddplanta, det tidigaste utvecklingsstadiet av en växt efter fullbordad groning.

Groddskiva, beteckning för det första vanl. skivlika anlaget till fostret, särsk. hos djur med mycket gulerika ägg. Här anlägges näml. fostret endast på en del av äggets yta.

Grodek Jagiellonski [gro'dek], stad i s.v. Ukraina, SSSR, v. om staden Lwów. 15,000 inv. (1938).

Grodnate, arter av örtsläktet *Batrachium*. Grodno, stad i v. Vitryssland, SSSR, vid fl. Njemen. 57,000 inv. (1938). Textil- o. tobaksindustri. — IG. undertecknades Polens andra delning o. där nedlade Polens siste konung 1795 sin krona. G. var 1939–41 ockuperat av ryssarna, 1941–44 av tyskarna. Enl. fördrag 7/8 1945 avträdde Polen G. till Ryssland.

Grodsläktet, *Rana*, tillhörande ordn. *Anura* av svanslösa groddjuren, utmärkes av vågrät pupill, baktill fri, klugen tunga samt välutvecklad simhud mellan tårna. Innefattar omkr. 140 arter i de flesta länder; av Europas o. n. Asiens arter finnas 4 hos oss: åtliga grodan (*R. esculenta*) här o. var i s. Sverige, allmänna grodan (*R. temporaria*) allmän över hela landet, åkergrodan (*R. arvalis*) allmän i s. o. mell. provinserna samt långbensgrodan (*R. agilis*) endast funnen på Öland o. i ö. Småland.

Grodsvulst, lat. r'a'n'u'1 a, svulst på tungans undersida. Uppstår vanl. genom utvidgning av en tilltäppt utförsgång från undertungsspottkörteln. Behandlas operativt.

Groener [grö-1, Wilhelm (1867–1939), tysk general: ledde de militära järnvägsstransporterna i börj. av Första världskr., efterträdde Ludendorff som generalkvartermästare i stora högkvarteret okt. 1918. 1920–23 kommunikationsminister, 1928–32 riksvärnsminister o. okt. 1931–maj 1932 inrikesminister i Briinnens regering. Militärpolitisk författare.

Grogg (eng. *grog*), dryck av rom, konjak, visky el. dyl. o. vatten, uppkallad efter en eng. amiral Vernon, som kallades *old Grog* efter sin rock av *grogam*, ett slags lärf, o. vilken var den förste, som lät späda ut manskapets romportioner med vatten.

Grogg'y [-i], eng., egentl. rusig av grogg; vimmelkantig (efter boxningsstöt).

Grolanda, kommun i ö. Västergötland, Skarab. l.; Vilske landsf.distr., Skarabygdens doms. 563 inv. (1947).

Grolier [grälje], Jean (1479–1565), fransk ämbetsman o. boksamlare. Hans böcker bundos dels i Italien, dels i Frankrike i konstnärliga band i en praktfull stil, kännetecknad av slingor o. stiliserade växtornament (*grollierstil*).

Gromaie, Marcel, f. 1892, fransk målare med närmast av kubismen påverkade figurförställningar av utmanande radikal läggning.

Gromy'ko, A ad r e j, f. 1909, rysk politiker o. diplomat, ambassadråd i Washington 1940–43, ambassadör 1943–46, representant i säkerhetsrådet 1946–48.

Groning, växtämnets frigörelse från fröskalet; detta bräcks av rotanlaget, Finnes fröivita, uppsugs denna av hjärtbladen, vilka då helt el. delvis förbli innesluta inom fröskalet (fruktväggen), såsom hos många enhjärtbladiga, el. småningom helt frigöras, såsom hos barrträden. Saknas fröivita, föras hjärtbladen snart upp i ljuset, bli gröna o. assimilerande (*e p i g e l s k g r o n i n g*). Ha de till följd av näringsinlagring blivit starkt förtjockade, kvarstanna de för alltid inom fröskalet el. fruktväggen såsom hos hästkastan), hassel o. ek, för att småningom tömmas på näring (h y p o-



ge'isk gron'ing. Groning inträder ibl. omedelbart efter fröspridningen (ex. asp, sälg), ibland först under 2:a året efter fruktmognaden el. efter ännu längre tid (eftergroning).

Groningen [chrá'-]. 1. Provins i n. Nederländerna. 2,368 kvkm, 433,000 inv. (1943). — 2. Huvudstad i G. 1. 126,000 inv. (1943). Univ. Skeppsbyggen. Livlig handel o. industri.

Groom [gro'm], eng., ridkuekt.

Gropius [grápius], Walter, f. 1883, tysk arkitekt, en av de ledande funktionalisterna under 1920-talet. Chef för Bauhaus i Dessau 1919—28, därefter verksam i London som privat arkitekt 1034—37, s. ä. prof. vid Harvard Univ., För. Stat. Utg. 1935 *The new architecture and the Bauhaus*.

Gros [grá], Antoinejean (i771—1835), baron, fransk målare, huvudsakl. känd genom sina med hänsynslös realism o. kraftiga färger återgivna motiv från de Napoleonska slagfäkten.

Grosch, Christian Henrik (1801—65), norsk arkitekt. Huvudverk: *universitetet i Oslo* (1841—50).

Grosch, Henrik August (1848—1929), brorson till Ch. H. G., norsk museiman, som inlade stora förtjänster vid bildandet av Kunstinstitutsmuseet i Oslo (1876), chef där till 1919. Utg. planschverk över norska textilier.

Groschen [gráji'-], från omkr. 1300—1876 tysk silvermynt, i s. Tyskland = VJO gniden, i n. Tyskland = *Thaler*, senare Vso Thaler. Ungf. 9 öre. Jfr Groszky.

Gros'nyj. 1. Förvaltningsområde i RSFSR, i v. Kaukasus, bildat 1944 av större delen av autonoma sovjetrepub. Tjetjen-Ingusj. 33,000 kvkm, 697,000 inv. (1946), tjetjener o. ingusjer. Åkerbruk, vinodling, stora oljefält. — 2. Huvudstad i G. 1. 172,000 inv. (1939). Raffinerier.

Gross (av fr. *grosse douzaine*, stort dussin), i styckkatalräkning = 12 dussin = 144 stycken.

Gross [grás], Hans (1847—1915), österrik. jurist, prof. 1894, i Graz 1905. Utgav från 1899 *Archiv /iir Kriminal-Anthropologie und Kriminalistik*. Gs *Handbuch für Untersuchungs-richten* (1893; många uppl.) blev grundläggande för den moderna vittnesspsykologien.

Grossbeeren [grásbe'-], by i delstaten Brandenburg, inell. Tyskland (prov. Brandenburg, Preussen), s. om Berlin. 's/á 1813 segrade kronprins Karl Johan med nordarmén (tyskar, ryssar o. svenskar) över fransmännen.

Grossess' (fr. *grossesse*), havandeskap.

Grossesse nerveuse [grásäss' närvö's], fr., inbillat havandeskap. Härvid kan buken vara betydligt förstörd genom anhopning av gaser i tarmarna med utspänning av dessa.

Grosse'to. 1. Provins i v. mell. Italien (Toscana). 4,501 kvkm, 186,000 inv. (1936). — 2. Huvudstad i G. 1. 26,000 inv. (1936).

Gross Glock'ner, Hohe Tauerns o. Österrikes högsta alptopp. 3,798 m.

Grosshandel (fr. *en gros*), mellanhandel, bestående i inköp av större lager från producenterna o. återförsäljning av mindre lager till detaljhandeln. — Grossist', grosshandlare.

Grosswardein [grásvardaj'n], rum. Oradea M a r e, stad i Transsylvanien, Rumänien, vid en biflod till Theiss. 92,000 inv. (1945). Fästning. Livlig industri. Berömt vin. Varna källor. — G., var sedan gammalt ungerskt. Nagyvárad, blev rumänskt efter Första världskr., tillerkändes Ungern i skiljedomen i Wien aug. 1940 men tillföll åter Rumänien 1945.

Grosvenor House [grá'vn' h a's], hertigens av Westminster palats i London, uppfört under förra hälften av 1800-t. Det inrymmer en värdefull tavelsamling (van Dyck, Rubens, Rembrandt, Murillo m. fl.).

Grosz [grás], George, f. 1893, tysk konstnär, sed. 1932 bosatt i För. Stat. Som målare, grafiker o. tecknare gav han tidigare våldsamt expressiva, grotteska uttryck för bitterheten efter Första världskr.. ej sällan i karikatyrens form. Utgav 1946 självbiografien *A little yes and big HO*.

Groszy [grásji'], polskt mynt = Vioo zloty. Gröt [grá't], Jakov Karlovitj (1812—93), rysk språkforskare o. historiker, prof. i ryska språket i Helsingfors 1841, i St Petersburg 1853; betydelsefulla arb. om modern ryska. G. var äv. verksam för att göra svensk kultur känd i Ryssland. Hed.dr i Lund 1880.

Grotesk' (fr. *grolesque*, it. *grottesco*). 1. Ljöljigt överdriven, fantastisk. Ordet har sitt ursprung i benämningen på en dekorationsstil med fantastiska figurer (jfr Grottesk). — 2. En tryckstil.

Grotewohl, Otto, f. 1894, tysk politiker, ledare för kommunistpartiet.

Groth [grá't], Klaus (1819—99), tysk skald, genom diktsaml. *Quickborn* (1852) en av den plattyska diktningens främsta.

Groffhusen el. Gröth'us, Kristian Albrekt (1680—1715), frih., krigare, bedrev som Karl XII:s finansminister i Turkiet en hejdlös o. äventyrlig länckverksamhet.

Gro'tius, Hugo (1583—1645), höll. rättslär; beklädde höga ämbeten i sitt hemland o. var från 1634 sv. ambassadör i Paris. Med anl.

av en tvistefråga om holländarnas rätt till handel med Ost- o. Västindien skrev G. 1604 ett arbete om prISRätten. *De jure praedae commentarius*. I sin helhet har detta publicerats först 1868, men dess i:2:e kapitel utgavs 1609 under titeln *Mare liberum*. G. hävdade däri grundsatsen om havens frihet gentemot vissa sjömakters anspråk på ensamrätt till olika delar av världshaven. På grundval av sitt ungdomsarbete författade G. sedermera sitt berömda verk om folkrätten i krig o. fred, *De jure belli ac pacis*, som utkom 1625. Detta arbete, som påverkats av Trettioåriga krigets fasor o. bl. a. syftar till en mänskligare krigföring, har utövat ett stort inflytande på folkrättslig teori o. praxis samt äv. på uppfattningen inom andra rättsområden.

Grotta, större hålrum i fast berg, uppkommet antingen genom kemisk urlösning med grundvattnets hjälp, t. ex. i kalkbergarter, el. genom bränningsarnas arbete vid forna el. nutida branta stränder.

Grottaferra'ta, ort i Latium, Italien, vid Frascati, med ett kloster, grundat på 1000-t. Renässansfresker. Institut för bok- o. handskriftskonservering.

Grottbjörn, *Ur'sus spelae'us*, en num. utdöd, under istiden i Europa mycket allmänt förekommande, stor björn.

Grotte, enl. forntida sagor om kvarn, som hade egenskapen att frambringa det, varom de malande sjöngo. G. ägdes av kung Frode i Danmark o. drogs av två jättelika tråkvinnor, Fenja o. Menja, som först malde fred o. lycka åt Frode men sedan ofärd. Efter V. Rydbergs dikt *I den nya Grottesången* har G. blivit beteckning för industrialism med hänsynslös människoförbrukning.

Grottesk, grotesk (it. *grottesco*), ett slags ytmönster, som började utbildas i Italien under slutet av 1400-t. o. som nådde sin rikaste ut-



veckling under 1500-t. Det inspirerades av antika väggdekorationer, funna i bl. a. Trajanus forum. Särsk. kända äro dekorationerna med g. i Vatikanens loggior (detalj, se bild). G. spreds till det övriga Kuropa o. fick ny aktualitet under nyklassicismen.

Grottesången (isl. *Grottasqngur*), isl. dikt om Grotte. Räknas till eddasångerna.

Grottfger, Arthur (1837—67), polsk historisk målare o. illustratör, särsk. bekant för sina skakande bilder från polska resningen 1863.

Grotthyena, *Hyæna spelæa*, en under istiden i Europa mycket allmän, stor hyena. I ett flertal grottor, ss. vid Kirkdale i York, England, äro hundratals skelett funna.

Grottlejon, *Felis (Leo) spelæa*, ett under förhistorisk tid i mell. Europa levande, av skelettet att döma ytterst lejonlikt kattdjur. Rester av detta äro funna i ett flertal grottor.

Grottmålningar, grottristningar, väggdekorationer i ett flertal som boningar under förhistorisk tid använda grottor, särsk. i Frankrike o. Spanien. De framställa vanl. djur på ett verklighetstroget sätt (bisonoxe, se bild). De första målingarna påträffades 1879, o. 1940 upptäcktes nya i Dordogne, Frankrike.

de Groux [d^o gro'], Charles (1825—70), belg. målare, återgav ämnen ur proletariats liv med hänsynslös realism o. social medkänsla.

Grovare, kommun i mell. Västergötland, Älvsb. l. (past.adr. Ilöckrum); Ås landsf.distr., Borås doms. 140 inv. (1947).

Grovtarm, den mellan tunntarmen o. ändtarmen liggande delen av tarmen.

Groza, Petru, f. 1884, rumänsk politiker, ledare för den kommunistiska bondefronten, konseljpresident sed. mars 1945.

Grubb, Rut, f. Larsson, f. ²³/₁₀ 1889, läkare, direktör för centralfängelset för kvinnor i Växjö sed. 1940 (Sveriges första kvinnliga).

Grubbe, Lars (1600 el. 1601—42), ämbetsman, diplomat, en av Axel Oxenstiernas främsta lärjungar. Alltifrån 1626 användes G. i en mängd viktiga diplomatiska uppdrag i samband med kriget i Tyskland. Han förde äv. militärt befäl. Stupade i slaget vid Breitenfeld 1642.

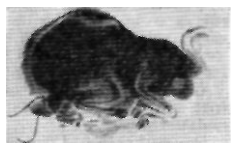
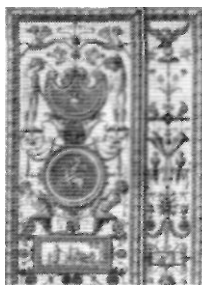
Grubbe, Samuel (1786—1853), filosof, 1813—40 prof. i Uppsala, 1840—42 eklelesiastikminister; en av Sveriges förnämsta tänkare, föregångare till den boströmska personlighetsfilosofien. Huvudarb.: *Om förhållandet mellan religion och moralitet* (1812), *Översigt af filosofiens närvarande tillstånd* (1821).

Grubber, ett harvliknande jordbruksredskap, försett med 5 el. flera fasta, framåtböjda pinnar.

Grude, kommun i mell. Västergötland, Älvsb. l. (past.adr. Ljung); Gäsene landsf.distr., Borås doms. 536 inv. (1947).

Grudziadz [grodd'jä'ns], ty. Graudenz, stad i n. Polen, vojewodskapet Bydgoszcz vid nedre Weichsel. 56,000 inv. (1942). Maskinindustri. G., som var en av Tyska ordens besittn., kom 1466 till Polen, 1772 till Preussen, 1919 åter till Polen. Besatt av tyskarna 1939—45.

Grums, kommun i s. Värmland, Värml. l.; Grums landsf.distr., Mellansysslets doms. 4,357



inv. (1947), därav i Grums municipalsamhälle 2,366.

Grums härad, Värml. l., omfattar 5 kommuner: Nor, Segerstad, Grums, Borgvik, Ed. 11,755 inv. (1947)— Mellansysslets domsaga.

Grund- el. standardomsättning, dets. som basalomsättning.

Grundbas, dets. som generalbas.

Grundbok. 1. Dets. som fastighetsbok. — 2. Handelsbok, vari anteckningar i första hand göras (kassabok o. memorial).

Grundbrott, sjöhävning, som sträcker sig ned till botten.

Grundfond el. grundkapital, det ekonomiska underlaget för ett affärsföretag (bank, försäkringsbolag osv.). Jfr Reservfond.

Grundlag, den högsta lagen i samhället, innehållande bestämmelserna om statens författning. Sveriges gällande grundlag äro: regeringsformen av ⁶/₈ 1809, riksdagsordningen av ²²/₆ 1866, successionsordningen av ²⁰/₉ 1810 o. tryckfrihetsförordningen av ¹⁸/₇ 1829.

Grundregaler, sammanfattningen av skogsregalet (kronans äganderätt till allmänningsskogarna o. de stora obygderna), vattenregalet (kronans äganderätt till de större vattendragen m. m.) o. bergsregalet (kronans äganderätt till malmstrecken).

Grundränta, en förr å jorden vilande skatt, uppdelad i jordeboks- o. mantalsräntan. Avskrevs 1892.

Grundskatt, ständig skatt, som åligger jorden. Grundskatterna, som num. äro avskrivna, utgjordes av grundränta o. tionde.

Grundskott, artilleriträff i el. nära fartygsvattenlinje.

Grundkund, kommun o. fiskläge i s. Bohuslän, Göteborg, l. på Skafkö; Orusts landsf.distr., Orusts o. Tjörns doms. Ingår i Skafkö församling. 978 inv. (1947).

Grundunda, kommun i ö. Ångermanland, Västerorrpl. l. (past.adr. Husum); Arnäs landsf.distr., Ångermanl. n. doms. 4,208 inv. (1947).

Grundtal el. kardinaltal, ett helt tal, som angiver ett antal, t. ex. 9. Jfr Ordningstal.

Grundton, djupaste tonen i en tonart el. ett grundackord.

Grundtvig, Nikolai Frederik Severin (1783—1872), dansk kyrkoman (titulärbiskop), skald o. historiker, idén danska folkhögskolans fader». G. uppställde under inflytande av romantiken de fornnord. idealen (*Nordens mytologi*, 1808, o. *Optrin af Kæmpelivets Undergang i Nord*, 1809) men vände sig efter en religiös kris 1810 från romantikens o. kyrkans religiösa åskådning (*Vedens-kroniken*, 1812). Grundtvigianismen, »den glada kristendomen», har G. framställt i *Kirkens Genmale* (1825). Ett medel för sina strävanden såg G. i folkhögskolan. G. har med sin starka, nationellt orienterade personlighet djupt påverkat danskt andligt liv i senare tid, ej minst genom livfulla psalmer, delvis övers. till svenska. *Värker i Udvalg* (2 dir, 1941; Grundtvig, s. å.), utg. av prof. Hal Koch.



2. Grundtvig, Svend (1824—83), son till N. F. S. G., dansk litteraturhistoriker o. folkminnesforskare. Utg. den mönstergilla upplagan av *Danmarks gamle Folkeviser* (5 bd, 5:e fullb. av A. Olrik, 1853—90), *Gamle danske Minder i Folkemunde* (3 bd, 1854—61), *Danske Folkeeventyr* (2 bd, 1876—78) m. m.

Grundtvigianism') en nationellt betonad riktning i danskt kyrkoliv med utgångspunkt i N. F. S. Grundtvigs kyrkliga åskådning, när-

mast upptagen o. fullföljd av P. Ch. Kierkegaard, Vilh. Birkedal, Peter Rordam, C. J. Brandt m. fl. Läger stor vikt på trobskänne- sen, vilken länge betraktades som ett »Herrens eget Munsord», o. står i rätt skarp motsättning mot den s. k. inre missionen.

Grundvatten, det vatten, som sedan det i form av regnvatten nedträngt i jorden, cirkulerar i jordlagren o. framtränger i källor o. brunnar.

Grundvända, vända genom vind med ank- ring (för att klara lå land) o. kapping (avhugg- ning) av ankartåget i lämpligt ögonblick.

Grundvävnad, hos växterna den vävnad, som utgör fyllnad mellan huden o. lednings- vävnaden. I en ettårig stamdel hos tvåhjärt- bladiga tillhör grundvävnaden den primära barken, mörkstrålarna o. mörken, i ett blad be- står den av de assimilerande cellerna jämte förekommande bastvävnader.

Grundämnen el. element, ämnen, som icke sönderdelas med vanliga kemiska reak- tioner. (Jfr Elementomvandling o. Atomklyv- ning.) Grundämnena kunna indelas i metaller o. metallorider. Antalet kända grundämnena är 96. I efterfölj. tabell angivas grundämnenas atom- nummer, namn o. kem. tecken samt atomvikt:

Namn	Namn	Atom- vikt
1. Väte (H)	Ti nn (St)	118.70
2. Uelium (He)	Antimon (Sb)	127.61
3. Litium (Li)	Tellur (Te)	127.61
4. Beryllium (Be)	Jod (I)	126.92
5. Bor (B)	Xenon (Xe)	131.3
6. Kol (C)	Cesium (Cs)	132.91
7. Kväve (N)	Barium (Ba)	137.36
8. Syre (O)	Lantan (La)	138.92
9. Fluor (F)	Cerium (Ce)	140.13
10. Neon (Ne)	Praseodym (Pr)	140.92
11. Natrium (Na)	Neodym (Nd)	144.27
12. Magnesium (Mg)	Illimium (I)	144.051
13. Aluminium (Al)	Samarium (Sm)	150.43
14. Kisel (Si)	Europium (Eu)	152.0
15. Hufor (P)	Gadolinium (Gd)	156.9
16. Svavel (S)	Terbium (Tb)	158.92
17. Klor (Cl)	Holinium (Ho)	162.46
18. Argon (Ar)	Holinium (Ho)	164.94
19. Kalium (K)	Erbium (Er)	167.26
20. Kalcium (Ca)	Tulium (Tm)	168.93
21. Skandium (Sc)	Ytterbium (Yb)	173.04
22. Titan (Ti)	Lutetium (Lu)	174.97
23. Vanadin (V)	Cassiopeium (Cp)	178.6
24. Kron (Cr)	Hafnium (Hf)	178.6
25. Mangan (Mn)	Tantalum (Ta)	180.94
26. Järn (Fe)	Volfrain (W)	183.92
27. Kobolt (Co)	Renium (Re)	186.21
28. Nickel (Ni)	Osmium (Os)	192.23
29. Koppar (Cu)	Iridium (Ir)	192.23
30. Zink (Zn)	Platina (Pt)	195.08
31. Gallium (Ga)	Guld (Au)	196.97
32. Germanium (Ge)	Kviksilver (Hg)	200.61
33. Arsenik (As)	Tallium (Tl)	204.39
34. Selen (Se)	Bly (Pb)	207.2
35. Brom (Br)	Vismut (Bi)	208.98
36. Krypton (Kr)	Polonium (Po)	209
37. Rubidium (Rb)	Astat (At)	210
38. Strontium (Sr)	Emanation (Em)	210
39. Yttrium (Y)	Radon (Rn)	222
40. Zirkonium (Zr)	Francium (Fr)	223
41. Niobium (Nb)	Radium (Ra)	226.05
42. Molybden (Mo)	Aktinium (Ac)	227
43. Teknetium (Tc)	Torium (Th)	232.04
44. Kutenium (K)	Protaktinium (Pa)	231.04
45. Kodium (K)	Uran (U)	238.03
46. Falladium (Pd)	Neptunium (Np)	237.05
47. Silver (Ag)	Plutonium (Pu)	239.05
48. Kadmium (Cd)	Americium (Am)	241.06
49. Indium (In)	Curium (Cm)	247.07

Jfr Radioaktiva grundämnena Transurauer.

Grunevald [gro'nevalt], kuperat o. sjörik barskogsområde vid Havel, i s.v. Berlin. — I G. ligger villastaden Berlin-Grunevald, inkorporerad med Berlin 1920.

Grupp, Flyg. Flygförband, i regel bestående av fyra flygplan.

Gruppering, det läge som en gång varande sjöstyrkas olika förband intaga i för- hållande till varandra, t. ex. marschgruppering, Stridsgruppering.

Grupp-psykologi, den vetenskap, som under-

söker de själsliga inflytelser o. förändringar, som tillhörighet till en viss grupp el. sammanslutning utövar på individen.

Grus'n, georgier.

Gruskalk, en till kritsystemet i n.ö. Skåne hörande porös kalksten (Ignaberga kalksten).

Gruson [grysais], Hermann (1821—95), tysk industriman, grundade 1855 vid Magdeburg skeppsvarv o. gjuterier, som nådde stor- artad utveckling o. 1892 förvärfvades av Krupp.

Grut [grutt], Torben (1871—1945) arkitekt. Bl. hans arb. märkas *Stadion* i Sthlm (1912) o. Bukarest, lawntennishallar i Sthlm, Paris o. Bremen, svenska legationsbyggnadens ombyggnad i Helsingfors (1922) samt slotts- (*Solliden* på Öland), villa- o. kyrkobyggnader.

Gruvartiklar, äldre stadganden rörande gruvhanteringen i Sverige i såväl allmänna som enskilda gruvor.

Gruvestadgan, författning av 1884 rörande rätt till malmförkomster m. m. Stadgan har ersatts av 1938 års gruvlag, som trädde i kraft Vi 1940. Rörande stenkols- o. saltfyn- digheter samt olje- o. gasfyndigheter m. m. finnas regler i lag 24/5 1886.

Gruvfogde, tjänsteman vid gruva, som har närmaste tillsynen över arbetet.

Gruvgas utgöres vanl. av metan.

Gruvkarta skall enl. 1938 års gruvlag upp- rättas över gruva, som erhållit utmål o. är under arbete, i skala 1 : 800. Upprättas i minst 3 ex., av vilka ett finnes hos bergmästaren o. ett förvaras på Kommerskollegii gruvkartekontor.

Gruvkompass, kompass, vars magnetnål är fritt rörlig i alla riktnings. Användes vid malmlettning.

Gruvmätning, i lag påbjuden kartläggning av varje under brytning stående, ej i öppen dag liggande gruva.

Gruvrätt kallades de domstolar, som före 1853 dömdo i vissa mål rör. bergshanteringen. Fun- nos vid Sala silvergruva o. Falu kopparverk.

Gruvskog, kronoskog, upplåten åt vissa gruvor för deras virkesbehov. Kallas i vissa ländsänder »öken».

Gruvvetenskap, den del av bergsvetenska- pen, som behandlar metoder för malms o. mi- nerals uppsökande o. brytning.

Gruyèrest [grujj'är-], hel- el. trekvartsfet, hård o. sotort. Tillverkades urspr. i Gruyère, schweiz. kantonen Fribourg.

Gry (av gryt, sten), beteckning för bergarters kornighetsförhållande, ex. fint el. grovt gry.

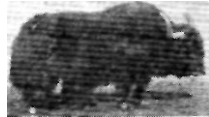
Grycksbo, industriort i mell. Dalarna. Stora Kopparbergs kommun. Eget kyrkobokförings- distrikt. 2,107 inv. (1947). — Grycksbo pappersbruk AB, anlagt 1740, bolag 1887, nuv. namn 1939. Aktiekap. 4.5 mill. kr. (1948). Verkst. dir. W. Nisser (sed. 1922).

Grymtoxe el. jak, Bos grunniens, ett mycket kraftigt byggt nötkreatur med brett

huvud, hög manke o. korta ben. Svansen lång, yvig, räcker lik- som det långa häret på kroppens sidor ända ned till marken. Wild- jaken vanl. svart, tam- djuren av växlande färg. Längd upp till 3.5 m. Centralasiens högländer, 4,000—6,000 m ö. h. Viktigt tamdjur; användes som rid- o. lastdjur, kött o. mjölk till föda, svansen till prydnader o. spillningen till bränsle.

Grunau [gry'na'], villasamhälle i s.ö. Berlin, vid Wendische Spree. Regattor.

Grienberg [gry'närk], po. Zielona Góra, stad i v. Polen, vojvodskapet Poznań, nära Oder. 26,000 inv. (1939). Brunkolsgruvor. Be- rönt vitt vin.



Grunewald, Ma t h i a s (omkr. 1460—1528), tysk målare, identisk med Ma t h i a s N i t t l i a r t, en av Tysklands främsta konstnärer vid övergången mellan gotik o. renässans. Hans arb., oftast altarbilder, äga särsk. genom sin färggivning o. ljusdunkelsbehandling en mystisk, religiös stämning, stark realism o. dramatisk uttrycksfullhet, särsk. vid tolkningen av den korsfästes sargade kropp. Huvudverk: *Isenheimaltaret i mu-seet i Colmar* (detalj, se bild). Monografi av W. K. Zulck (1935).



Grunewald, I s a a c (1889—1946), målare, prof. vid Konstakad. 1938—42. Såsom hängiven lärjunge till Matisse var han den förste som införde expressionismen i Sverige, vilken han gav en särprägel i ett stort antal målningar, utmärkta av strålände färg och livsbejakande fantasi. Gs dekorativa, improvisatoriska begåvning fick fulltoniga tittryck i uppsättningar för teatern (Simson och Delila, Oberon, En midsommarnattsdröim in. fl.). 1 tal o. skrift var G. också den nya konstens teniferomatsfulle talesman, 1944 utgav han en monografi över Matisse. — (Bild, se Målarkonst.)

Gry'phius [-fios], A n d r e a s (1616—64), tysk författare, skrev martyrdramer, lustspel o. lyriska dikter. Europeiskt ryktbar skald o. lard.

Gryt, hala, som bebos av räv, grävling el. annat rovdjur.

Gryt, 1. Kommun i n. Skåne, Kristianst. 1. (past.adr. Hanaskog); Färlövs landsf.distr., O. Göinge doms. 378 inv. (1947). — 2. Kom-mun, i mell. Södermanland, Södermani. 1. (past.adr. Stjärnhov); Daga landsf.distr., Nykö-pings doms. 1.603 inv. (1947). — 3. Kommun i ö. Östergötland, Östergöt. 1.; Valdemarsviks landsf.distr., Hammarkinds, Stegeborgs o. Skärkinds doms. 1.927 inv. (1947).

Gryta, kommun i mell. Uppland, Upps. 1. (past.adr. Örsundsbro); Tjlleräkers landsf.distr., Upps. 1s s. doms. 597 inv. (1947).

Gryteryd, kommun i v. Småland, Jönk. 1. (past.adr. Broaryd); Långaryds landsf.distr., Östbo o. Västbo doms. 318 inv. (1947).

Grythundar, hundar som huvudsakl. användas för jakt i gryt: tax o. foxterrier.

Grythyttan, kommun i v. Västmanland, Örebro 1.; Hällefors landsf.distr., Nora doms. 2.960 inv. (1947), därav i Grythyttans m u n i c i p a l s a m h ä l l e 812.

Grythytt och Hällefors härad, Örebro 1., omfattar 2 kommuner: Grythyttan o. Hällefors. 8.733 inv. (1947). — Nora domsaga.

Griitli, dets. som Riitli.

Grynäs, kommun i s. Dalarna, Kopparb. 1. (past.adr. Jularbo); Avesta landsf.distr., Hede-mora doms. 3.893 inv. (1947).

Gråbarrsjuka angriper o. dödar årsbarren på huvudsakl. yngre tallar. Under hösten äro dessa barr gråa o. föllas efter övervintring. Orsakas av en svamp, *HypodermeWa sulcigena*.

Gråberg, 1. Vid svenska gruvor vanlig be-nämning på de delar av det bjutna berget, som äro ofyndiga. — 2. Dets. som gråsten.

Gråbinka, art av örtsläktet *Erigeron*.

Gråbröder kallades efter sin dräkt munkarna i franciskanerorden.

Grådädra, art av örtsläktet *Alyssum*.

Grå eminensten kallades kapucinermunken Josepli, Richelieus förtrogne.

Gråen, ö i Öresund, vid Landskrona. 33 har* Gråfläcksjuka, en av manganbrist i jorden försäkad sjukdom hos havre, som yttrar sig i gråa el. senare bruna fläckar på bladen samt minskad avkastning. Jfr Gulspejtssjuka.

Grågås, dets. som Grågås.

Grågås, *An'ser an'ser*, den gås, från vilken tamgäsen härstammar, är ovan o. på sidorna brun-aktigt svartgrå, buken o. fjäderkanterna ljusare. Arm-o. stjärt pennor med mer el. mindre vita kanter o. spetsar. N. o. mell. Europa. Häckar nu i Sverige sparsamt i havsbandet från Småland till Gästrikland.



Gråhaj, *Ga'leus ga'leus*, en till omkr. 2 m



lång haj, ovan mörkgrå, nedåt sidorna ljusare, buken vit. Atlanten o. Indiska oceanen. Täml. sällsynt vid vår västkust.

Gråhåkedopping, *Po'di-ceps grise'na*, tillhör lom-fågeln. Ovan svart huvud med en kort tofs. Strupen grå. Halsen framtill o. på sidorna kastanjeröd. Ryggen svart med ljusa fjäderkanter. Buken vit. Europa, Västasien, Nordafrika o. Nordamerika. I Sve-rige på spridda ställen från Skåne upp till Piteå.



Gråhund, av. kallad norrländsk spets, jämt hund m. m., en från torv-spetsen härstammande, i Skandinavien in-hemsk, vargliknande hundras. Användes vid jakt på älg o. björn.

Gråkakål, orent calciumacetat, användes för framställning av acetan.

Gråkil, skiva, vars genomskinlighet (transpa-rens) avtar från den ena kanten till den andra. Består antingen av en svagt kilformig skiva av gråfärgad gelatin el. en fotografisk plåt med åt ena sidan tilltagande svartning. Anvæn-des vid optiska mätningar. Jfr Fotometer o. Sensitometri.

Grålax benämnes blanklaxen under lektiden, då glansen nästan försvinner. Äv. benämning för stora laxöringar.

Gråmanstorp, f. d. kommun i n.v. Skåne, Kristianst. 1.; uppgick Vi 1945 i Klippans köping.

Gråmunkar el. gråkappor, dets. som gråbröder.

Gråmunkholmen, från omkr. 1270 till mit-ten av 1600-t. namn på Riddarholmen i Sthlm efter ett där uppfört gråbrödrakloster.

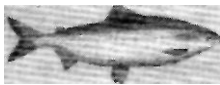
Gråsalva el. kvicksilversalva, en sammanriven blandning av kvicksilver med ullfett, bensoeier o. talg. Användes förr till smörjur mot syfilis, numera sällan mot löss (flatlöss). Oftast använd till insmörjning av ändtarmsöppningen vid springmask (jämte in-värtskur).

Gråsej, *Ga'dus vi'rens*, en i hela n. Atlanten allmän befisk, nära besläktad med torsken. Ryggen mörkgrön, si-dorna o. buken grå till silvervita. Längd till över x m. Jagar i stora stim i vatten-



ytan. Hos oss på västkusten; i Norge föremål för omfattande fångst. Ger »gråsida». Användes som luftfisk.

Gråsik, *Coregonus wartmanni*, tillhör laxfiskarna. Ryggen svartgrå till grågrön, kroppen i övrigt silvervit, stundom med smala gråaktiga längsband på sidorna. Längd sällan upp till 60 cm. I Sverige flera lokalraser, i söt- o. bräckvatten, från Småland till n. Norrbotten.



Gråsiska el. alsiska, *Acrocephalus linaria*, tillhör finkfågeln. Huvudet ovan rött, kroppen ovan mörkbrun. Övergumpens fjädrar smutsigt vita. Halsen fram- till, bröstet o. sidorna rosenröda. Undersidan i övrigt vit. Särsk. i nordl. Sverige.



Gråsparv, *Passer domesticus*, är en av våra vanligaste finkfåglar. Lägger ofta flera kullar om året o. förökar sig därför kraftigt. Åter allt, från insekter o. knoppar till avskräde. Gör ofta stor skada i trädgårdar o. på grödan. Har följt människan över hela världen; äv. till Amerika o. Australien, där den ej är inhemsk.



Gråspett, *Picus caesus*, tillhör hackspettarna. Ovan grön, huvud o. hals askgrå. Pannan hos hanen upp till huvudet mitt rött. Ryssland, Finland o. Norge. I Sverige på enstaka ställen, mest om vintern.

Gråsten el. gråberg, i dagligt tal ofta använd benämning på våra vanliga graniter o. gnejser m. fl. icke lagrade bergarter.

Gråsgugg, benämning på till fam. *Oniscidae* hörande, oftast ovala, tillplattade, små kräftdjur. Leva huvudsakl. under stenar o. murken bark. Ehuru lantdjur andas de med gälar, vilka hållas fuktiga därigenom, att de sitta i av benen bildade slutna kamrar.

Gräsäl, *Halichaeus grypus*, den största av våra salar, når över 2 m:s längd o. 170 kg:s vikt. Till färgen silverglänsande grå, med spridda mörkare fläckar. Tänder enspetsade, koniska. Glupskt rovdjur. Skandinavien, England, n. Atlanten, Ishavet.

Gråterskor, under antiken kvinnor, som vid begravningar leides att begråta en avliden. Seden kvarlever i s. Italien o. Grekland, i byar i Pyrenéerna, i Österlandet o. hos en del slaviska folk.

Gråtrut, *Laurus argentatus*, tillhör mäsflågarna. Vit, med ljust askgrå rygg o. vingar, de senare med svarta, vitfläckiga spetsar. Näbben gul med en röd fläck på undernäbben.

Alla våra kuster, äv. n.ö. Nordamerika. Häckar oftast kolonivis i branta klippor. Lever mest av avskräde, döda fiskar m. m.; äv. äggrovare.



Gråvacka, bergart, som utgör ett slags mellanlag mellan breccia, konglomerat o. sandsten.

Gråverk, gråblått pälsverk av vinterskinn från den sibiriska o. amerikanska ekorren.

Grävde, art av växtsläktet *Salix*.

Grävivel, *Brachyderes incaus*, en 6—10 mm lång skalbagge tillhörande vjvlarna. Är till färgen svartbrun, med grå-kopparglänsande fjäll. Skadedjur på barrträd.

Gråärla, *Motaciwa boarula*, tillhör familjen ärlor. Hanen ovan grå, övre stjärtäckare olivgula. Strupen svart. Undersidan

till största delen ljusgul. Honan med mindre klara färger. Mell. o. s. Europa. I Sverige blott tillfälligtvis.

Gråärt, art av örtsläktet *Pisum*.

Gräll, bjärt, skarp.

Gran, guld- el. silvermängd i en legering, angiven i 288-delar. Jfr Lödhjet.

Gränebo, Petrus, f. 28/12 1881. lantbrukare o. politiker, led. av AK 1917, av FK sed. 1919 (2:e vice talman 1929—39, 3:e sed. 1940), vice ordf. i bondeförb:s riksdagsgrupp sed. 1923.

Gräng (fr. *grain*, av lat. *granula*, korn), den fingropiga el. randiga ytan på en preparerad duk el. panna.

Grängesberg. 1. Församling i Grangärde kommun, Kopparb. 1. 4,980 inv. (1947). — 2. Gruvsamhälle i Grangärde kommun, Kopparb. 1.; mell. Sveriges rikaste järnmalmsfyndigheter. I G. brytas apatitmalm, som huvudsakl. exporterats till Tyskland, samt segmalmer. Gruvorna ägas av Trafik-AB. Grängesberg-Oxelösund & s. d. o.). Samrealskola.

Gränna, stad i n.v. Småland, Jönk. l., på ö. stranden av Vättern; Gränna landsf.distr., Tveta, Vista o. Mo domsaga. 1,391 inv. (1947). Bekant för sin trädgårdsodling (»Grännapåron»). Museum, invigt 1939. Grundades 1652 av Per Brahe d. y. S. A. Andréas födelseort (Andréasmuseum). — Stadsvapen, se bild. Namnet (Grænna 1303) är möjl. bildat till ordet *gran*. Det betyder i så fall »de som bo vid el. i granskogen».



Gränna landskommun i n. Småland, Jönk. l.; Gränna landsf.distr., Tveta, Vista o. Mo doms. 2,100 inv. (1947).

Gränsbevakning, bevakning av rikets landgräns för att förhindra smuggling. Gränsbevakningen lyder under tullverket.

Gränsetullrätt, till 1933 specialdomstol i mål rör. överträdelser av tullförfattningarna. Gräns fästningarna, benämning på de befästningar, som byggdes i Norge mellan Kongsvinger o. Fredriksten strax innanför gränsen mot Sverige, men vilka enl. Karlstadskonventionen 1905 nedlades med undantag av Kongsvinger o. de äldre verken vid Fredriksten.

Gränskonsumtionslagen, nationalekonomisk lag, som utsäger, att avkastningen av en produktion på grund av konkurrens tenderar att nedbringas till produktionsmarginalen (den punkt där avkastningen endast täcker framställningskostnaderna).

Gränsmärke, på jorden anbragt märke för att utmärka kommun-, härads-, läns- o. riksgräns samt för att skilja olika jordegendomar från varandra. I senare händelseendit gäller mättningsförordningen av 17/12 1920. Rubbande av gränsmärke straffas enl. 12 kap. 11 § strafflagen.

Gränsnyttan, nyttan av den minst givande av olika enheter av en nyttighet i en viss användning, t. ex. av den sist anskaffade (o. minst behövliga) lastautomobil i ett transportföretag. Gränsnyttiteori, som utbildats av Jevons, Walras, Menger o. Bohm v. Bawerk, är av betydelse för pris- o. värdeåran.

Gränsridare, före 1923 benämning på lägsta graden inom gränsbevakningen. Kallas mim. gränsuppsyningsman.

Gränssträngen, en gangliedcjd med sammanbindande nerver, varav finnes en på vardera sidan av ryggraden. Ingår i sympatiska nervsystemet. Jfr Autonoma nervsystemet.

Gränsvinkel, den vinkel en infallande ljusstråle bildar med en mot gränsytan mellan två olika media vinkelrätt linje, när den utgående strålen tangerar denna yta. Ökas infallsvinkeln aldrig så litet, kommer allt ljus att reflekteras inom det första mediet o. intet tränger in i det andra, s. k. totalreflexion.

Gränsvärde, 1 i m e s, slutresultatet av en räkneprocess, sora tankes obegränsat fortsatt efter ett visst schema.

Gräs— växter tillhörande fam. *Gramineae*.

Gräsänd, *Anas platyrhynchos*, eu andfågel. Hanen har i värdräkt huvudet o. halsen glän-sande gröna, ett vitt halsband, bröstet kastanje-brunt, kroppen i övrigt mest fint gräspråkligt. Båda könen ha en av svart o. vitt inramad mörkviolet vingspegel. Från gräsanden härstam-mar tamankan med sina många raser. Större delen av n. halvklotet. Allmän över hela Sverige i vassrika sjöar o. vikar.



Gräsfjärilar, *Satyridae*, familj av i allm. små el. medelstora dagfjärilar, till färgen oftast mörka. Vingar ofta med ögoufäckar på såväl under- som översidan. Framben förkrympta, odugliga till gång. Omkr. 1,000 arter över hela världen, varav 20 i Sverige.

Gräsfly, *Cerapteryx graminis*, en över hela Sverige o. särsk. norrut ytterst allmän nattfjäril, till färgen brun, med ett oregelbundet vitt fält på framvingarna. Larverna övervintra som ganska små o. anställa ofta våren därpå, under namn av gräsmaskar, stor skada särsk. på de naturliga norrländska ångarna.



Gräsgård, kommun på s. Öland, Kalm. l. (past.adr. Ölands Gräsgård); Mörbylänga landsf.-distr., Ölands doms. 600 inv. (1947).

Gräsgårds härad, Kalm. l., omfattar 7 kom-muner: Kastlösa, Smedby, S. Möckleby, Seger-stad, Gräsgård, Ventlinge, Ås. 4,259 inv. (1947)-Ölands domsaga.

Gräshavet, svenskt namn på Sargassohavet. Gräshoppor, *Acrididae*, familj av råtvingar, framför allt utmärkta genom sina starka o. långa hoppben. Ha två par vingar: flygvingar o. låderartade täckvingar. Munnen med starka käkar. Färgen oftast gråbrun el. grön, flygvingarna ibland röda. Uppträda stund-om i öändliga svärmar, anställande fruktans-värd skada på all växtlighet. 25 arter i Sverige.



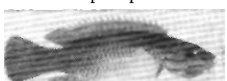
Gräslök, *Alfium schoenoprasum*, en låg-vuxen, tuvad lökart med trinda, ihåliga blad o. stammar samt huvudlikt samlade, blekt violetta blommor. Vild i s. och ö. Europa (äv. hos oss), Sibirien o. Nordamerika. Allmänt odlad.

Gräsmark, kommun i mell. Värmland, Värml. l.; Rottna landsf.distr., Fryksdals doms. 2,727 inv. (1947).

Gräsmask, namn på gräsflyets larv. Gräsmånad, gammalt namn på april.

Grässnultia,

Centrolabus exoletus, en hos oss särsk. utänför Lyse-kil förekommande läppfisk, grant färgad i olivbrunt, blått, grönt o. blå vitt. Längd upp till 18 cm. Ej måntytigt.



Grästorp, köping i v. Västergötland, Tengene förs., Skarab. l.; Grästörps landsf.distr., Åse, Viste, Barne o. Lasse doms. 1,227 inv. (1947).

Grästross, töjbart tågvirke av kokosfibers el. espartogräs.

Grästräd, arter av det i Australien inhem-ska släktet *Xanthorrhoea* (fam. *Liliaceae*).

Gräsänka, skämtsam benämning på hustru, vars man är bortrest. Förr dels änka efter

händig man, dels vanärad kvinna, som vid vig-seln måste bära en krans av halm el. gräs. — Senare har äv. bildats den maskulina formen gräsänkling.

Gräsö, kommun i n. Uppland, Sthlms l. (past.adr. Örggrund); Frösäkers landsf.distr., N. Roslags doms. 1,034 inv. (1947).

Gräve, kommun i mell. Närke, Örebro l. (past.adr. Närke Kil); Örebro landsf.distr., Östernärkes doms. 249 inv. (1947).

Grävling el. grävsvin, *Meles meles*, ett mårddjur, till kropps-färgen gräspråkligt.

Huvudet ovan o. på sidorna vitt, med ett brett svart band genom vartdera ögat. Kropps-längd omkr. 70 cm. Gräver vid-sträckta gångar, gryt, i skogs-backar. Alltäre, lever av saftiga rötter, bär, maskar, insekter o. andra smärre djur. Ligger om vintern i ide. Större delen av Europa, i Sverige till Härjedalen.



Grävmaskin för grävning i lösa jordlager, består antingen av en med kran manövrerbar stor o. tung skopa, vars botten käfllikt öppnar sig till två skövlar, el. också av en rad skopor, fastade på en sluten kävling, vilken löper över två hjul. Jfr Mudderverk.

Grävsnäs, gods i Erska kommun, Älvsb. l., med ruin av ett befäst slott, flera gånger ödelagt av eld, senast 1834. G. tillhörde på 1500-t. ätten Leijonhufvud.

Grävsvin, annat namn för grävling, Grävsvinshund, annat namn för tax.

Gröber, Gustav (1844—1911), tysk språk-forskare, prof. i Breslau 1874, i Strassburg 1880 —T 909. Framstående romanist. Utgav bl. a. *Grundriss der romanischen Philologie* (2 bd, 1886—1902) samt grundade 1877 *Zeitschrift für romanische Philologie*.

Grödinge, kommun i n.ö. Södermanland, Sthlms l. (past.adr. Tumba); Tumba landsf.-distr., Södertörns doms. 1,692 inv. (1947). Medeltida grästenskyrka. Därifrån förskriver sig en märklig svensk dubbelvävnad från tro-ligen senare medeltiden (Stat. hist.mus.).

Gröe, namn på arter av grässläktena *Poa* o. *Glyceria*.

Gröna bordet, omskrivande uttryck för dels spelbord, dels o. i synnerhet förhandlingsbord (i diplomatiska uppgörelser).

Grönahög, kommun i ö. Västergötland, Älvsb. l.; Tranemo landsf.distr., Kinds o. Redvägs doms. 452 inv. (1947).

Grönalger, gruppen *Chlorophyceae* av alger-na. Gröna Lund, på 1700-t. ett utvårdshus, beläget i den ännu bevarade mjölnargården på Djurgården, Sthlm, o. ofta nämnt i Bell-mans sånger. Invid G. ligger nu Gröna Lunds Tivoli.

Gröna ön, irl. Erin, namn på Irland.

Grönbech [—bekk], Vilhelm (1873—1948), dansk religionshistoriker, prof. i Köpenhamn 1915—43, särsk. utforskare av naturfolkens reli-gioner o. de f. om germanska kulturförhållan-dena. Huvudarbete: *Vor Folketec i Oldtiden* (4 bd, 1909—12). Bl. a. arb. *Hellenismen*, 2 dir (1939—40), samt den nytestamentliga triologien: *Jesus Menneskesønnen* (r935; sv. övers. r936), *Paulus, Jesu Kristi Apostel* (1940; sv. övers. 1941) o. *Kristus, den opstandne Frelser* (1941; sv. övers. 1943). Äv. romanförfattare (*Sejers fra Varierer*, 1940; Kampen for en ny sjæl, s. å.). — Teol. hed. r i Lund rgi8. G. m. Honorine Hermelin 1947.

Grönbena, *To'tanus glaucus*, en i hela Europa o. Asien allmän vadare, tillhörande snäpporna. Har näbben kortare än tarsen; benen grönaktiga. Träffas vid mossar, sänka kärr o. dyl. Bo oftast på en grästuva. Flyttfågel.



Grönby, kommun i s. Skåne, Malmön. 1. (past.adr. Anderslöv); Klagstorps landsf.distr., Venimenhögs, Ljunits o. Herrestads doms. 828 inv. (1947)-

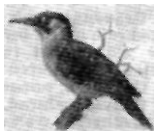
Gröndal. 1. Fabrikssamhälle inom Brännkyrka församling, Sthlm, vid Mälaren. Omkr. 5.000 inv. — 2. Lantställe på Djurgården, Sthlm, där Fröding under sin sista tid bodde.

Gröndal, Gustaf (1859—1932), metallurg, utarbetade en mängd värdefulla metoder för tillvaratagande av fattigare järn- o. kopparmalm. Fil. hed.dr i Uppsala 1907. Jfr Flytprocess o. Malmseparator.

Grönfink, *Chloris chloris*, hör till finkfåg-larna. Hanen är ovan övervägande olivgrön, handpennorna med gul, armpennorna med grå ytterkant. De svarta stjärtpennorna med bred gul bas. Buken gröngul, sidorna grå. Allmän i s. Sverige, sällsyntare upp till Jämtland o. Västerbotten. Delvis flyttfågel, delvis stryk-fågel. (Se färgplansch.)

Grönfloka, art av örtsläktet *Chaerophyllum*.

Gröngöling, *ficus virens*, är en av våra vanligaste hackspettar, ovan grön, undertill blekt gråvit, hjässan o. nacken röda. S. o. mell. Sverige, Ryssland, Baltiska provinserna o. Preussen, men ej Finland.



Gröning, dets. som gul-sparv.

Grönjord, jordfärg av skiftande samman-sättning beroende på fyndorten. Grågrönt färg-pigment med ringa täckförmåga.

Grönkalksten, glaukonitförande kalksten.

Grönknavel, art av örtsläktet *Scleranthus*.

Grönkål, en frdm av bladkål med gröna, stundom starkt krusiga blad (kruskål). Allmänt odlad, mycket hårdig.

Grönköpings Veckoblad, månatlig skämt-tidning, där tidshändelserna, speglade i en smästad, ofta få satirisk udd. G. V., som 1902 grundades av Hasse Zetterström som en sida i Söndagsnisse, har sed. 1916 utgivits som självst. tidning, sed. 1942 med Seth Brctnberg som red. o. ansv. utg. — Grönköping som en skämtsam benämning på den sv. småstaden användes redan i slutet av 1800-talet av Albert Engström o. Hugo Vallentin.

Grönland, polarland n.ö. om Nordamerika, mellan 59° 46' (Kap Farvel) o. 83° 39' n. br. (Kap Bridgman). 2,175,000 kvkm, 18,000 inv. (1939). varav 400 danskar, återstoden eskimä-er. Politiskt är G. en dansk koloni. — G:s inre täckes av inlandsis (85 % av ytvidden). Yt-terlandet, det isfria kustlandet, är i medeltal 100—130 km brett i v. och i n., 15—30 km i ö. Det är i regel höglant, särsk. på ö. kusten, där flera fjäll nå 1,500—2,000 m ö. h. Högst är Mount Forrel, 3,440 m. Talrika fjordar o. öar. — Polarklimat. Årsmedeltemp. för Igivut (61° n. br.) + 0.5°, för Ilipcrnivik (73° n. br.) — 8.7°, för inlandsisen på 2,000 m höjd — 35°. Närlägg: jakt (särsk. på säl), fiske, bergsbruk (kryolit, kol, marmor). Ut-förel av trän, sälskinn, fisk, hudar, ejderdun, kryolit, marmor. Huvudhandelsplats: Christi-anshaab. Största samhälle: Sukkertoppen (749 inv., 1938). — Hist. G., som var ett av Norges gamla biländer, kom genom Kielfreden 1814

till Danmark. 1930 ockuperade Norge en del av G. o. käl-lade området Erik Raudes land. Den tvist mellan Dan-mark o. Norge, som härigenom uppstod, hänsköts till Perma-nenta mellanfolk-liga domstolen i Haag, vilken 1933 avvisade alla norska anspråk. — 1941 ställde Danmarks minister i Washing-ton på eget bevåg G. under beskydd av För. Stat., som fick rätt att på G. anlägga flyg- o. flottbaser. Samti-digt beslöt det grönländska landsrådet att övertaga danska rege-ringens befogenheter, till dess normala förbin-delser med Danmark återupprättades. Maj 1947 hemställde danska regeringen hos För. Stat., att förhandlingar om G. skulle inledas. I det amerik. svaret betonades, att För. Stat. vore villigt överlägga om ett nytt avtal men att hänsyn måste tagas till västra halvklotets försvarsproblem. Danska kungaparet besökte G. sommaren 1948.

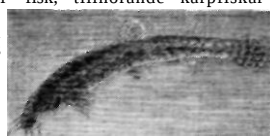


Grönlandshund, dets. som eskimåhund.

Grönlandssäl, *Phoca groenlandica*, tillhör N. Ishavet o. n. Atlanten. Färgen hos de gamla hanarna gulvit, längs sidorna svartbrun, an-siktet svart. Honan ljusare. Längd upp till 174 cm. Anträffas på sina vandringar ärl. vid Norges kuster men nu aldrig hos oss. Skelett-rester funna i Sverige, t. o. m. på ö. kusten.

Grönlandsval, *Balaena mysticetus*, hör till rätvalarna. Längd upp till 20 m, varav huvudet utgör en tredjedel. Kroppen svart, delar av huvudets undersida o. buken vita. Nu sällsynt på båda sidorna av Grönland. I Sverige ha fossil påträffats.

Grönlång, *Cobites barbatula*, en liten (10—12 cm lång), smal fisk, tillhörande karpfiskar-na. Ovan grönt-brunaktig med mörkare, delvis sammanflytande fläckar. Större delen av Euro-pa. Inplanterades, förmodl. av



Fredrik I, i Mälaren, där den dock nu ej är känd. Anträffas nu blott i en bäck vid Ulriks-dal samt i Skåne o. Halland. Läckert kött.

Grönningen, Danmarks mest betydande konstnärssammanslutning. Uppkallad efter det stadskvarter i Köpenhamn, där konstnärerna i fråga från omkr. 1915 samlades.

Grönsand, sand huvudsakl. bestående av glaukonit.

Grönsandsten, glaukonitförande sandsten.

Grönsiska, *Acanthis spinus*, tillhör finkfåg-larna. Är ovan övervägande grön med svart-aktiga fläckar, hals o. bröst gulgröna, buk gråvit. Europa o. Asien. Allmän i s. o. mell. Sverige, sparsammare norrut. Vanlig burfågel. (Se bild.)

Grön starr, dets. som glaukom.

Grönstenar, sammanfattande benämning för flera gröna bergar-ter, särsk. diorit, diabas o. gabbro.



Grönsångare, *Phylloscopus sibilatrix*, en hos oss i löv- o. blandskog ganska allmän sångare. Ovan grön med ett gult streck över ögat, strupen o. sidorna ljusgula, buken vit. Lever av insekter o. deras larver. Flyttfågel.

Grönsö el. Grönsö ö, gods på den liknande ön i Mälaren, Kungs-Husby kommun, Upps. l., bildad av J. Skytte, sed. 1820 i åttan v. Ehrenheims ägo. På slottet, som uppfördes i börj. av 1600-t., förvaras bl. a. den s. k. Grönsö-pokalen, en rikt utsirad Nautilus-pokal (koppa på musselskal), utförd i Niirnborg 1580, samt den s. k. Grönsö-täpeten, en svensk 1500-talstapet, utförd före 1561 av Nils Eskilsson.

Gröpe, grovmalen spannmål för utfodring.

Grötlingbo, kommun på s. Gotland, Gotl. l.; Hemse landsf. distr., Gotlands doms. 561 inv. (1947). — Kyrka från mitten av 1300-t. (tornet 1200-t.) med i murverket insatta reliefer från en äldre (noo-t.). Inom G. ligger Kattlunds gård, delvis från medeltiden o. med befästningsanordningar.

Grövelsjön, sjö i n. Dalarna, vid norska gränsen. Svenska turistföreningens fjällstation. gs, förkortning för gauss. g.st., förkortning för gamla stilen. Jfr Kalender.

G-sträng, den, uppfifrån räknat, fjärde (djupaste) strängen på violinen, den tredje på violoncellen, den första (högsta) på kontrabasen.

Guacharo, dets. som fettfågel.

Guadalajara [goadalacha'ra], 1. Provins i mell. Spanien (Nya Kastilien), kring övre Tajo. 12,192 kvkm, 207,000 inv. (1945). — 2. Huvudstad i G. 1, vid Henares. 12,000 inv. Militärakadem. — 3. Huvudstad i staten Jalisco, Mexico, nära Rio Grande de Santiago. 228,000 inv. (1940). Vacker domkyrka. Glas- o. papperstillverkning.

Guadalavira [goa-], flod i ö. Spanien, faller ut i Medelhavet. 243 km. Berömda äro trädgårdarna (hue'tras) kring dess nedre lopp.

Guadalcanal (cl. Guadalcanar) [goa-], den största av de britt. Salomonöarna. 6,500 kvkm. Bergig, vulkanisk. Invaderades jan. 1942 av japanerna, som omedelbart började bygga ut ön till bas för fortsatta operationer mot Australien. Strategiskt viktiga punkter återerövrades av amerikanerna efter första slaget vid Salomonöarna aug. s. å. Febr. 1943 voro japanerna helt bortdrivna från ön.

Guadalquivir [goadalkivi'r], flod i Spanien, rinner upp på Sierra del Pozo, förbi Córdoba o. Sevilla, faller ut i Atlanten. 560 km.

Guadalupe [goadalo'pe], Sierra de, bergskedja i mell. Spanien, mellan Tajo o. Guadiana. Högsta höjd 1,558 m.

Guadarrama [goa-], Sierra de, bergskedja i mell. Spanien, mellan Tajo o. Duero. Högsta toppen Pico de Penalar. 2,385 m.

Guadeloupe [goadolopp'], franskt departement (sed. 1947) i Västindien, på Små Antillerna. 1,780 kvkm, 308,000 inv. (1938). G. består av huvudön G. (1,509 kvkm, 266,000 inv.) o. 5 småöar. Socker, kaffe o. kakao. Huvudstad: Basse-Terre (14,000 inv.). Huvudön upptäcktes av Columbus 1493.

Guadeloupefonden, fond, vars avkastning tillfaller svenska konungahuset. Då England i Parisfreden 1814 överlät ön Guadeloupe till Frankrike, vilken ö England 1813 tillerkänd Karl XIII o. hans efterträdare, tillförsäkrades sv. konungahuset som kompensation 24 mill. francs. 1815 års riksdag beslöt, att dessa medel skulle användas till gäldande av den utländska statsskulden, under det dynastien Bernadotte som ersättning fick en årlig ränta av 200,000 riksdaler banko (300,000 kr.), som alljämt utgår från Riksgäldskoloret.

Guadia'na [goa-]. i. Flod i Spanien o. Portugal, på två sträckor gränsflod, utfaller i Cádizbukten. 820 km. — 2. G. m'en o. r, biflod fr. v. till Guadalquivir.

Guaira [goa'ra], 1. a. G., hamnstad till Caracas, vid Karibiska havet, i n. Venezuela. 8,300 inv. (1926). Venezuelas viktigaste hamn.

Guaja'cum, växtsläkte (fam. *Zygophyllaceae*). 4 arter träd o. buskar i tropiska Amerika. G. officina'le, intill 12 m hög, med motsatta, par-delade blad o. gaffeldelade grenar, femtaliga, i flock samlade blommor med blåa kronblad samt kapselfrukt. Jfr Pockenholts.

Guajakol L-kä'l], CH₃OC₆H₄OH, en fenol, som framställes ur boktjära o. användes i medicinen vid vissa kroniska bronkiter.

Gualöv, kommun i n.ö. Skåne, Kristianst. l. Näsums landsf. distr., Villands doms. 831 inv. (1947). Den romanska kyrkan är väl bibehållen (valv från senare medeltiden) med inventarier från medeltid o. barock.

Gua'm, För. Stat. tillhörig (sed. 1898) bergig men bördig ö i Stilla havet, den största av Marianaerna. 534 kvkm, 23,000 inv. (1941). Flott- o. flygbas. Huvudstad: Agafia (ro,000 inv.). Ockuperad av japanerna 1941—44.

Guana'co, A uche'nia huana'co, hör till lamadjuren. Ar omkr. 2 m lång o. 1 m hög vid bogen. Honorna mindre. Färgen smutsigt rödbrun, buken ljusare till vit. Här långt. Passgångare. Klättrar utmärkt. Lever i hjordar i Anderna från Ecuador till Eldslandet. Ej tamd.



Guana'juato [goanachoa'to]. 1. Stat. i mcll. Mexico. Silver, guld, koppar, bly. 30,585 kvkm, 1,048,000 inv. (1940). — 2. Huvudstad i G. 1. 18,000 inv. (1930). Silvergruvor.

Guancher [goann'tijer], urbefolkningen på Kanarieöarna, av berbisk ras. Num. utrotade.

Guanidi'n, imidourinämne, HN:C(NH₂), en stark bas, som bildas vid sönderdelning av guanin (därv namnet). Färglös, hygroskopiska kriterier. Utgör modersubstans till flera fysiologiskt viktiga ämnen, ss. arginin o. kreatin.

Guanin, a m i n o o x i p u r i n, en purinbas, som ingår i guano (därv namnet) o. många ijurorger samt rikligt i fiskfjäll o. kräldjurens lüd. Är närbesläktad med adenin o. ingår liksom denna i nukleins'rör (i form av g u a n y'ly sy ra).

Gua'no, i regnfattiga trakter anhopad fågeltråk m. m. Viktigt fosfat- o. kvävehaltigt gödselmedel.

Guanta'namo [goa-], hamnstad på s.ö. Cuba. 58,000 inv. (1938). Viktig kol- o. flottstation. [ä]vlig utförsel av socker o. kaffe.

Guaporé [goa-]. 1. Territorium i v. Brasilien. 251,000 kvkm, 23,000 inv. (1944). — 2. G. : 1. 11 e n e z, gränsflod mellan Brasilien o. Bolivia, bildar med Mamoré en av Madeiras uinär. 1,500 km.

Guardafui', Kap G., Afrikas östligaste udde, rid inloppet till Adenviken.

Guardi [goarr-], Francesco (1712—93), tal. målare, huvudsakl. verksam i Venedig, /ars säregna lufttoner o. måleriska liv han /angat i små, ofta skissartade bilder.

Guari'ni [goa-], Giovanni Battista ii537—1612), ital. skald, förf. till det av samtiden högt skattade herdedramat *Pastor Fido* (uppf. 1585; Den trogna herden, 1690-1., overs. av G. Dahlstierna).

Guari'ni [goa-], Guarino (1624—83), ital. arkitekt, en av den nordital. barockens djäraste representanter; huvudsakl. verksam i Turin. Fick stort inflytande på tysk barock.

Guarne'ri [goa-], violinbyggarfamilj i Cremona orakr. 1660—1740, vars mest berömda medl. var Giuseppe Antonio G., f. 1687.

GuastalTa [goa-]. 1. Stad i n. Italien, prov. Reggio nell'Emilia, vid Po. 13,000 inv. Fordom huvudstad i furstendömet G. — 2. Fordom furstendöme i n. Italien, Venedien; tillhörde 1539—746 ätten Gonzaga, 1748—96 hertigen av Parma, 1806—15 Napoleon I:s syster Pauline o. 1815—47 hans gemål Marie-Louise, varp det uppgick i Modena.

Guatemala [goa-], republik i Centralamerika, vid Stilla havet, s.ö. om Mexico. 109,724 kvkm, 3,6 mill. inv. (1946), därav 54 % indianer; resten av spansk härkomst (ladinos). N. delen uppfylls av ett kalkstensområde (300 m ö. h.), s. av ett bergområde med talrika verksamma vulkaner (intill 4,200 m). Småa slätter längs kusterna. Bl. floder Motagua o. Polochic, bl. sjöar Petén. Tropiskt klimat. Odling av kaffe, socker, bananer, majs, vete, ris. Från urskogarna erhålles trä, kautschuk, gummi, vanilj. — G. styres av en på 6 år vald president; lagstiftande makten utövas av en nationalförsamling om 63 medl. o. ett statsråd om 9 medl. President är sed. 1945 José Arévalo. Medl. av FN. — Huvudstad: Guatemala (Santiago de G. el. G. de Nueva), i mell. G., på en höglätt 1,480 m ö. h. 177,000 inv. (1940). — G:s oberoende daterar sig från 1839. Jfr Salvador.

Guaya'na, område i n. Sydamerika, mellan Orinoco o. Amasonfloden. 1,2 mill. kvkm. Kusten är låg, sumpig o. bördig, med osunt klimat. Det inre uppfylls av savanner o. av bergiga trakter med tät urskog. Talrika floder. Tropiskt klimat, årsmedeltemp. + 26°. S. delen tillhör Brasilien, v. Venezuela, n. och ö. utgöra kolonierna Brittiska G., Nederländska G. o. Franska G. (se d. o.).

Guayaquil [goajaki'], Santiago de, hamnstad i s. Ecuador, vid Guayaquilbukten. 82,000 inv. (1944). Univ. Bästa hamnen på Sydamerikas västkust.

Guben [go-], po. Gubin, stad i vojevodskapet Poznań, v. Polen, vid Neisse. 44,000 inv. (1939). Stor industri, särsk. tillv. av hattar. Brunkolgruvor. Besatt av svenskarna 1631 o. 1642.

Gubbängen, stadsdel i Sthlms s. ytterområde, Enskede förs. 4,364 inv. (1947). Färdigbyggd kommer G. att ha omkr. 16,000 inv.

Guckusko, art av örtsläktet *Cypripedium*. Gudamodern, urgammal främreasiatisk fruktbartetsgudinna, vars kult i den mindreasiatiska K y b e l e s gestalt under hellenismen utbreddes över hela Medelhavsvärlden. G. ägnades tills, med Attis en orgiastisk kult av kastrerade präster o. fortlevde efter kristendomens seger i förändlig form i jungfru Marias gestalt.

Gudaträd, art av trädsläktet *Ailanthus*. Gudbrandsdalen, dalgång i s.ö. Norge, sträcker sig från Dovre till Mjøsens n. ända. 440 km. Genomflytes av Gudbrandsdalslågen el. Lagen. 195 km.

Gude, Hans (1825—1903), norsk landskapsmålare, en av Norges främsta under 1800-t. Norska fjord- o. fjällmotiv samt havsbilder med fiskare.

Gu denaa [-å], Danmarks största vattendrag, i ö. Jylland, mynnar i Randersfjorden. 158 km.

Gude'rian [go-] Heinz, f. 1886, tysk generalöverste, deltog i Andra världskr. mot Polen 1939, i Frankrike 1940 o. i Ryssland 1941, bl. a. i anfallet mot Moskva. G., som medverkade vid uppbyggnaden o. utvecklingen av pansar-

vapnet, utnämndes febr. 1942 till generalinspektör för detsamma. Efter attentatet mot Hitler 20 juli 1944 var G. generalstabschef (efter Zeitzler). Överbefälh. på östfronten okt. 1944—april 1945. Ställes 1947 inför polsk domstol.

Gudhem, kommun i n. Västergötland, Skarab. l.; Gudhems landsf.distr., Skövde doms. 620 inv. (1947). — Ruin av nunnekloster av cistercienserorden från senare hälften av 1100-t., sed. 1928 under utgrävning.

Gudhems härad, Skarab. l., omfattar 23 kommuner: Bjurum, Bjärka, Borgunda, Broddetorp, Brunnhem, Dala, Edåsa, Friggcråker, Gudhem, Hornborga, Håkantorps, Högstena, I<junghem, Rådene, Segerstad, Sjögerstad, Stenstorp, Sätuna, S. Kyrketorp, Torbjörntorp, Uggjum, Valtorp, Ö. Tunhem. 7,984 inv. (1947). Skövde domsaga.

Gudhems och Kåkindes tingslag, Skarab. l., omfattar Gudhems o. Kåkindes härad. 27,529 inv. (1947). Skövde domsaga.

Guding benämnes ejderhanen i praktdräkt. Gudmundrå, f. d. kommun i s. Ångermanland. Uppgick Vi 1947 i Kramfors stad.

Gudmuntorp, kommun i mcll. Skåne, Malmö. 1. (past.adr. Snogeröd); Höörs landsf.distr., Frosta o. Eslövs doms. 1,247 inv. (1947).

Gudrun, konung Gjukets dotter, Sigurd Fafnesbanes maka, en av huvudpersonerna i Volungasagan; i Nibelungenlied kallad Kriemhild.

Gudsbeläte, människans likhet med Gud.

Gudsbevis. Under äldre kyrkotider var man angelägen att genom s. k. bevis för Guds existens giva sin gudstro en för tanken tillfredsställande form. Bl. dessa märkas: det kosmologiska, vilket sluter från de ändlösa företeelsernas tillvaro till existensen av ett oändligt vaser, i vilket de ha sin grund (Hebr. 3: 4); det teleologiska, som sluter från världens ändamålsenliga byggnad o. ordning till ett skapande o. ordnande världsförnuft (Platon, Aristoteles), o. det ontologiska, vilket från begreppet om ett fullkomligt väsen sluter till dess existens, emedan existensen ingår i begreppet fullkomlighet (Anselm av Canterbury). Kant fränkade dessa bevis giltighet o. uppställde själv det moraliska el. samvetsbeviset, enligt vilket Gud är ett sedligt förnuftskrav.

Gudsdomar el. ordalier, särsk. bland germanska folk ännu under äldre medeltid brukade metoder att i en rättssak utrona en parts skuld el. oskuld; äv. förekommande hos flera andra av forntidens folk. En vanlig gudsdom var järnprovet, då den anklagade med blotta handen hade att gripa ett glödande järn o. bära det vissa steg; om brännsåren efter viss tid varken blödde el. varades, ansågs han oskyldig.

Guds frid el. gudsfred (lat. *pax Dei*, *treuga Dei*), gemensamt namn på från omkr. 1000-t. utgående förordningar av rom. kyrkan i syfte att fridlysa vissa dagar el. tider av året, då alla vapenfejder måste upphöra o. allt enskilt våld belades med stränga kyrkostraff.

Gudspenning, laf. denarius Dei, vid vissa avtal utgående tilläggsavgift, använd till välgörande ändamål. Förekom under medeltiden o. fortlevde formellt i Sverige ända till 1853.

Guebwiller [gebvilä'], ty. Gebweiler, stad i dep. Haut-Rhin (Elsass), s.v. Frankrike, vid Vogeserna. 11,000 inv.

Guedella [g^odell'a], Philip (1889—1944), eng. författare, känd särsk. genom sina stilistiskt glänsande biografier: *Palmerston* (1926), *The Duke* (1931; Hertenen av Wellington), *Mr. Churchill* (1941; sv. övers. 1942) m. fl.

Guelfer [gall-] el. wel'fer, medeltida ital. partinamn, urspr. betecknande påvens anhängare i striden mot kejsarpartiet, ghibellinerna

Guercino [goertf'i'nå], egentl. Giovanni Francesco Barbieri (1591—1666), ital. målare, en av Bolognaskolans främsta. Särsk. altartavlor. Repr. i Nat.mus.

Guereza-apor [gere'sa], *Colo-bus*, ett släkte apor, förekommande i mell. Afrikas bergstrakter, försedda med en lång vit man utefter kroppens sidor. Jagas ivrigt för skinnets skull. Mest känd är Etiopiens gucreza-apa, längd 65—70 cm. (Se bild.)



von Guericke [ge'ri-], Otto (r602—86), tysk fysiker, borgmästare i Magdeburg 1646—81, uppfann luftpumpen o. påvisade lufttrycket med de berömda Magdeburgska halvkloten; konstruerade äv. en elektricitetsmaskin.

Guéridon [geridå'«], fr., litet bord, oftast på hög fot, avsett för uppställning av prydnadsföremål.

Guerrilla [geru'tja], sp., »småkrig», gerilla, skärmytsling, särsk. småstriderna mellan spanska friskaror o. fransmännen 1808—13.

Guernsey [g'o'nsi], den näst största av Nordmandiska öarna. 65 kvkm, 40,000 inv. (1931). Berömd nötboskapsras. Huvudstad: Saint Peter Port. G., som tillhör England, var under Andra världskr. besatt av tyskarna.

Guerre'ro [gå-], stat i s. Mexico, vid Stilla havet. 64,458 kvkm, 733,000 inv. (1940). Silver, guld, bly. Huvudstad: Chilpancingo.

Guerrini [goeri'ni], Olind (1845—1916), ital. skald, representant för den realistiska lyriken; vann riktbarhet genom *Postuma* (1877), en diktsamling som uppgavs tillhöra en avliden lungsjuks litterära kvarlätningskap.

Guesde [gådd], Jules, egentl. Mathieu Basile (1845—1922), fransk socialist, måg till Earl Marx, en av socialismens banbrytare; medl. av Vivianis regering 1914, av Briands 1915—16.

Gueuser el. gueuser [g'o'serj], beteckning för det protestantiska oppositionspartiet i spanska Nederländerna på 1500-t. Namnet lär komma av att en deputation hos Margareta av Parma hänats som *gueux*, tiggare (1566).

Gui [g'o'i], Villorio, f. 1885, ital. dirigent o. tonsättare, skapare av de årl. musikfesterna i Florens (*Maggio musicale Fiorentino*). Gästdirigent vid Operan o. Konsertfören. i Sthlm 1941.

Guicciardini [goitsJardi'ni], Francesco (1483—1540), florentinsk politiker o. historie-skrivare. G:s ital. samtidskrönika skattades högt till 1824, då Rankes kritik av densamma grundlade den moderna hist. källgranskningen.

Guide, fr. [gidd] o. eng. [gajd], vägvisare. förare

Guided missile, eng., dets. som robotprojekttil.

Guido el. Gui [gi-] av 1, usignan [lysinja'«], d. 1195, fransk korsfarare, 1186 konung av Jerusalem, blev följ. är slagen av Saladin vid Hittin o. miste sitt rike. 1192 fick han Cypern i ersättning.

Guido av Arezz'o [goi'då] (Guido Aretino) (omkr. 995—omkr. 1050), ital. musikk-lärd; införde bruket av notlinjer, varigenom noternas olika tonhöjd exakt kunde avläsas.

Guienne, dets. som Guenne.

Guignol [ginjål'l], en populär sidenvävar i Lyon, som 1795 avbildades i en fransk kasper-teater, varav kasper-teater i franska kallas theâtre Guignol [teatr*].

Guilbert [gilbå'r], Yve l' e (1868—1944), fransk vissångerska med världsrykte. Utveck-

lade en egen teknik, byggd på växling mellan tal o. sång vid visornas föredragande.

Guildhall [gild'hå'l], rådhuset i Londons City, uppfört 141r—35, flera gånger restaurerat. Blev svårt skadat vid tyska bombbröder 1940.

Guillaumat [gijåma'l], Adolphe (1863—1940), fransk general, chef efter Sarraill över orientarmén i Makedonien dec. 1917; militär-guvernör i Paris i juni s. å., medl. av Högsta krigsrätt 1920, chef för ockupationstrupperna i Rhenlandet 1924—30.

Guillaume [gijå'm], Charles Édouard (1861—1938), schweiz.-fransk fysiker, från igrs dir. för internationella byrån för mått o. vikt. Erhöll 1920 nobelpriset för uppfinnningen av järnackilegeringen invar, vilken fått stor betydelse för alla noggrann tids- o. längdmätning.

Guillochering [gijåsjc'-], ett efter fransmannen Guilloit uppkallat sätt att maskinellt framställa ett ytmönster av enkla geometriska figurer, som mer cl. mindre täcka ytan. Nyttjas bl. a. inom guldsmeds- o. glasiustrien o. för sedeltryck.

Guillotin [gijåtä'n«], Joseph Ignace (1738—1814), fransk läkare, revolutionsman, föreslog 1789 lika form av dödsstraff för alla därtill dömda. Sedan nationalförsamlingen beslutat, att detta skulle ske genom halshuggning, konstruerade A. Louis en fallbila, som efter G. kallades giljotinen (fr. *la guillotine*).

Guilmant [gilma'n«], Alexandre (1837—1911), framstående fransk orgelspelare, lärare o. tonsättare, 1871 organist i kyrkan Sainte-Trinité i Paris.

Guinea [ginn'i], äldre eng. guldmünt = 21 shillings. Användes ännu som räknemynt.

Guinea [gi-], Afrikas västkust kring Guineabukten. G. plågar indelas i Övre Guinea el. Guineakusten, som omfattar området mellan Kap Roxo (12° n. br.) o. Kap Lopez (0°36' s. br.), samt Nedre Guinea, området söderut till Kap Negro (16° s. br.). Efter de varor som av gammalt hämtats från Guineakusten brukar denna indelas i Pepparkusten, som sträcker sig från v. till Kap Palmas, Elfenbenskusten till Kap Three Points, Guldkusten till fl. Voltas mynning o. Slavkusten till fl. Benins mynning. Jfr äv. Franska Guinea, Portugisiska Guinea o. Spanska Guinea.

Guineabukten [gi-], stor bukt av Atlanten, på Afrikas v. kust.

Guineamask [gi-], *Filaria (Dracunculus) medineris*, en trädmask, som i tropikerna är en av människans plågsammaste parasiter. Honan är 30—80 cm lång, men blott 0.5—2 mm tjock. Hanen mycket mindre, omkr. 4 cm. Larverna, vilka leva i vatten, intränga i små kräftdjur, tillhörande släktet *Cyclops*; förmodl. inkomma de med dricksvatten i människa o. åstadkomma svulster o. bölder, särsk. på benen.

Guineaöarna [gi-], ögrupp i den inre delen av Guineabukten: Fernando Po o. Annobom (spanska), Principe o. São Thomé (portug.).

Guinée [gine'], dets. som guinea. Guiniccelli [gointsjåll'i], Guido (omkr. 1230—76), ital. skald, skapare av en religiös-filosofisk riktning inom den ital. kärlekslyriken (*il dolce stil nuovo*).

Guipure [gipy'r], fr., dels silke- el. metall- omspunnen snodd, dels härav förfärdigad spets.

Guipuzoaa [gipop'kåa], den östl. av de Baskiska provinserna, n. Spanien. 1,885 kvkm, 349,000 inv. (1945). Rikt på mineral (järn, zink, brunkol); livlig industri. Huvudstad: San Sebastian.

Guisan [gisa's'], Henri, f. 1874, Schweiz, militär, general o. överbefälh. för armén 1939—45. Besökte Sverige 1947.

Guise [gis], stad i n.ö. Frankrike, dep. Aisne. 7,000 inv. Järnindustri, bedriven i en s. k.

familistär. Var förr huvudstad i grevskapet G., soin ägdes av ätterna Guise o. Condé.

Guise [gi's], fransk sidolinje av det lothring-ska hertighuset, ledare för det ivrigt katolska partiet under religionskrigen. Frans av G. (1519—63), krigare, stupad i kamp med hugenotterna, o. dennes bröder Karl (1524—74), kardinal av Lothringen, voro Maria Stuarts morbröder o. styrde Frankrike under hennes gemål Frans II:s regering (1559—60). Henrik av G. (1550—88), son av Frans av G., verksam deltagare i Bartolomeinatten, ledare för den 1576 bildade kat. ligan; bekämpade framgångsrikt Henrik III o. Henrik av Navarra (»De tre Henrikarnas krig») men mördades på den förras befallning. **Jfr** Jean, hertig av Guise.

Guityr [giti'r], Lucien (1860—1925) o. sonen Sacha (f. 1885), franska skådespelare o. teaterledare i Paris. Den senare äv. lustspelsförfattare o. filmartist. Bl. filmer: *Kronans pärlor* (1937) *J's är falskspelare* (1938).

Guizot [gisá'], Frän- >>

90 is (1787—1874), fransk historiskrivare o. statsman, 1812 prof. vid Sorbonne. Ledare för de s. k. doktrinärerna hävdade G. den av den hist. utvecklingen betingade inskränkta monarkien. Deputerad 1830 bekämpade han ministären Polignac o. blev efter Juli-revolutionen en av »juste milieu»-politikens främsta förespråkare. Efter rivalen Thiers' fall 1840 bildade G. den ministär, mot vars konservativa politik Februari-revolutionen 1848 riktade sig.



Gujarat [gods'jə'rat], landskap i n.v. Indien, med ön Cutch o. halvön Kathiawar. Ca 75,000 kvkm, 0,5 mill. iuv. — 1398 kärnan i ett muhammedanskt rike, som erövrades omkr. 1575 av Akbar den store.

Gula brigaden el. **Gula regementet** antages härstamma från Gustav Vasas drabantkår, deltog bl. a. i Gustav II Adolfs krig, då de två första kompanierna kallades konungens Lifguardie; namnet ändrades sedermera flera gånger, för att från 1809 kallas Svea livgarde.

Gula elv, älv i n. Norge, upprinner på Storskärven o. utfaller i Gulosen, en arm av Trondheimsfjorden. 125 km.

Gula enzy'm, två enzymer, vilka medverka vid celledningen o. innehålla laktoflavin (Warburgs g.) resp. laktoflavin + adenin som verksam grupp. F.ö. ingå fosforsyra o. äggvita.

Gula faran, sedan slut. av r800-t. vanlig benämning på den ekonomiska, politiska o. kulturella fara, som den gula rasens uppsving anses utgöra för den vita.

Gula febern, i tropiska Amerika inhemsk, akut infektionssjukdom, utmärkt av feber, stark utmattning, gulst, »svarta» kräkningar o. äggvita i urinen. Det ökanda smittämnet, ett virus, överföres av en myggart, *Slegomyia calopus* (*fasciata*). Mycket allvarlig sjukdom; intet pålitligt botemedel finnes.

Gula ferment', dets. som gula enzym.

Gula floden, benämning på Huang-ho.

Gula fläcken, en i ögats näthinna belägen liten fläck, motsv. ögonklotets bakre pol; efter döden gulaktig. Säte för det tydliga seendet.

Gula havet, den nordliga delen av Kinesiska sjön, mellan Kina o. Korea.

Gula jorden, benämning på lössavlagringarna i n. Kina.

Gula kroppen, dets. som Corpus luteum.

Gula pressen, vedernamn på sensations- o. skandalpressen. Uppkom då en New York-

tidning 1896 i sina skämtspalter regelbundet avtecknade ett gult lindebarn, vilket underhöll läsarna med sensationella betraktelser. Äv. liktydigt med jingopress. **Jfr** Hearst.

Gula rasen kallas den mongoliska rasen till följd av kroppsfärgens skiftning i gult.

Gulasch' (ung. *gulyáskiis*, av *gulya*, herde, o. *kds*, kött), egentl. en starkt pepprad kött-rätt. Under Första världskr. användes rätten till utspisning av trupper, o. en del charkuteri-handlare, särsk. i Danmark, förtjänade förmögenheter på gulasch. Därav fick ordet (ss. förk. av *gulasch* baron) betydelsen jobbare, vräkig uppkomling.

Gula streck på gatubeläggningen, markerande övergångsställen för fotgängare, infördes i Sthlm 1936.

Gulatinget, medeltida lagting för v. Norge med tingsställe först i Gulen vid Sognefjorden, från 1300-t. i Bergen.

Gul bok, efter färgen på omslaget benämning på officiell publikation i Frankrike o. England. **Jfr** Blå boken.

Gulbranssen, Trygve, f. 1894, norsk författare, vars romantiserade, primitivt bombastiska bondetrilogi *Og bakom synger skogene* U9331 (1930—1934), *Det blaeser fra Daalingfjell* (1934; sv. öv. 1935), *Ingen vej går utenom* (1935; sv. öv. s. å.) vunnit en stor läsekrets.

Gulbransson, O 1 a f. 1873, norsk skämttecknare, 1902—23 medarbetare i *Simplicissimus*. 1929—34 prof. vid konstakad. i München.

Gul ceder el. *sittkacypress*, art av barrträdsläktet *Chamaecyparis*.

Guld (lat. *aurum*), en gulröd, mjuk, 1- o. 3-värd metall med stark glans. Kem. tecken *Au*, atomvikt 107.2 (renelement, se d. o.), atomnr. 79, spec. vikt 19.37, smältpunkt 1,063°. Guld förekommer så gott som uteslutande gediget, vanl. i legering med silver, antingen insprängt i bergarter el. löst inblandat i sand. Utvinnes genom vaskning el. också genom extraktion med kvicksilver el. natriumcyanid. Guld håller sig oförändrat i luften o. är den mest smidbara o. sträckbara av alla metaller (jfr Bladguld). Största mängden av allt guld användes till mynt. För att göra dessa motståndskraftiga mot nötning legeras gullet med 10 % koppar. — Bland föreningarna märkas guldklorid, $AlCl_3$ o. natriumguldklorid el. natriumkloroaurat, $NaAuCl_4$, vilka för användes till toning av fotograf. kopior. **Jfr** Rubinglas. — De viktigaste guldfyndigheterna äro numera de i Sydafrika i Transvaal (Witwatersrand; upptäckta 1885) o. i Nordamerika i Kalifornien (upptäckta 1848), Colorado, Alaska (upptäckta 1896) m. fl. I Sverige förekommer guld i Boden (11—12 g per ton), där årligen omkr. 2,000 kg utvinns.

Guldbaggar, *CetonVnae*, underfamilj bland skalbaggar. Hit höra omkr. 1,600 arter, de flesta i Afrika, ofta grant färgade o. ej sällan mycket stora, t. ex. goliatbaggarna. Blombesökare. De stora, tjocka larverna leva i multnande trä. Flera släkten o. arter i Sverige.

Guldberg, Ove H ö e g h (1731—1808), dansk statsman, ledde som prins Fredriks kabinettssekreterare den sammansvärjning, som 1772 störtade Struensee, vars plats G. sedan intog till 1784. »Den guldbergska regimen» var konservativ o. upphävd många av Struensees reformer. G:s svenskfientliga politik ledde till starkt beroende av Ryssland.



Guldberg, Cato Maximilian (1836—1902), norsk matematiker, uppställde tills. m.

P. Waage 1867 den för kemien betydelsefulla lagen om raassvcrkan.

Guldbiocket, benämning på den grupp länder, som efter 1931 fasthöll vid guldmyntfoten. Sådant land kallades äv. guldland. Jfr Guldmyntfot.

Guldbrons, gula bronsfärger av pulvriserade legeringar.

Guldrörlöp, minnesfest på årsdagen av ett 50-årigt äktenskap.

Guldrageri, hantverk för framställning av guldråd o. arbeten därav.

Gulden el. g y l i e n, namn på olika guld- o. silvermynt under skilda tider. Nu gällande är nederländsk gulden (nominellt = 1.35 kr.; förk. //.).

Guldfasa'n, *Phasianus pic'tus*, en av de praktfullaste fasanerna, inhemsk i ö. Asiens bergstrakter. Hanen grant färgad, honan anpråkslöst rödbrun o. grå med mörkare band.

Guldfisk, *Carass'ius auratus*, en liten med karpn besläktad fisk, förmodl. härstammande från Kina. Förekommer i flera skilda former, varibland den mest märkvärdiga är teleskopfisken, vilken har ögon »på skaft» o. stjärten starkt förstorad. Guldfiskarna hållas ofta i dammar o. akvarier för sin vackert guldrödgulansande färg. Jfr Akvariefiskar.

Guldhönor el. g u l d h ö n o r, dets. som nyckelpigor.

Guldi'n [gol-], Paul (i577—1643). schweiz. matematiker, uppställde den redan av Pappos kända satsen, att den volym (yta), som en plan figur alstrar, då den svänger kring en axel i planet, till sin storlek anges av produkten mellan figurens areal (längd) o. dess tyngdpunkts väg (Guldins teorem).

Guldkantade obligationer kallas obligationerna till vissa lån (statsens, Allm. hypoteksbankens o. Konungariket Sveriges stadshypotekskassans) för att angiva, att desamma i fråga om säkerheten stå i en särskilt hög klass. Benämningen härleder sig från det eng. språket i fråga om statsobligationer (*gilt edged securities*, säkerheter med gyllene kant).

Guldklausu'l, föreskrift i ekonomiska avtal, särskilt vid utfärdande av obligationer, att betalning skall ske i guld el. visst penningvärde i guld, varigenom utesluts såväl rätten att betala skulden med deprecierade mynt el. sedlar som möjligheten till förlust för fordringsägaren genom att den valuta, han betingat sig, minskat i köpkraft genom att guldmyntfoten sättes ur funktion, innan likvid blivit erlagd. Särskilt betydelsefullt för guldklausulens tolkning blev För. Stats högsta domstols utslag februari 1935, varigenom guldklausulen upphävdes helt o. hållet för privata lån, medan den formellt bibehölls för statsobligationer. Detta sistnämnda fick dock ingen praktisk betydelse, då innehavarna av statsobligationer icke tillerkändes rätt att inleda process mot staten för att göra sin rätt gällande.

Guldkroken, den bördiga bygden kring Hjo. Guldkusten. 1. Del av Guineakusten, mellan Elfenbens- o. Slavkusterna. — 2. Britt. koloni (eng. G o l d C o a s t), omfattande G. 1, forna riket Ashanti o. protektoratet Nordttritorerna (n. om 8° n. br.) samt v. delen av förra tyska kolonien Togo. 203,600 kvkm, 3,962,000 inv. (1940). Kautschuk, palmolja o. elfenben. Huvudstad: Accra.

Guldlax, *ArgenWna si'lus*, en laxfisk. Kroppen långsträckt, något kantig, fjäll stora, bakåt skarpt taggiga. Ögon mycket stora. Lever i n. Atlanten på djupa vatten (150—1,100 m). Täml. allmän i Skagerak o. Kattegatt. Utmärkt kött.

Guldmullvadar, *Chrysochlori'dae*, familj av insektätare, äro ej närmare släkt med mull-

vadarna, ehuru deras likartade levnadssätt framkallat en stor yttre likhet. Mest bekant är kapguldmullvaden (*Chryso'chloris au'rea*) från trakten av Kapstaden.

Guldmyntfot, penningssystem med huvudmynt av guld. Guldmyntfoten förutsätter sedlar o. andra värdepappersrepresentativ som förhållande betalningsmedel o. innebär bl. a. rätt att inlösa i guldmynt sedlar o. skiljemynt, att få sedlar mot präglat guld o. främmande guldmynt, allt till parivärde; vidare rätt till ffr in- o. utförel av guld. Penningvärdet vid guldmyntfot är beroende av guldets värde i förhållande till övriga varor, dvs. stiger, när guldets blir relativt knappare, o. tvärtom. Först under slut. av 1800-t. blev guldmyntfoten den enda myntfoten i flertalet viktiga länder (jfr Bimetalism). Under Första världskr. övergavs den emellertid småningom överallt mot återställandes bl. a. i För. Stat. 1919 o. 1924 i Sverige, där dock den fria präglingen först 1925 återinfördes. I England återinfördes guldmyntfoten 1925, i Frankrike 1928. Den ekonomiska världskrisen under åren närmast efter 1929 tvång emellertid England att överta guldmyntfoten sept. 1931, vilket exempel inom kort följdes av de skandinaviska länderna. Land efter land följde efter (För. Stat. 1933) o. f. n. har guldmyntfoten praktiskt taget upphört överallt.

Guldparite't, den mängd guld, som penningenheten i ett land med guldmyntfot skall motsvara i värde. I Sverige skall en krona motsvara Vg₁₀₀ kg guld.

Guldpokalen, vandringspokal i segling, uppställd 1919 av Nyländska jaktklubben för 40 kvms skärgårdsskryssare o. sed. 1922 överförd på 6-metersklassen.

Guldpunkterna kallas de högsta o. lägsta växelkurser vid guldmyntfot, mellan vilka det ej lönar sig att använda guld i st. f. avistaväxlar vid internationella betalningar. Man talar om övre guldpunkten (guldexportpunkten) o. nedre guldpunkten (guldimportpunkten).

Guldregn, dets. som gullregn.

Guldrupe, kommun på mell. Gotland, Gotl. 1. (past.adr. Bjärge); Roma landsf.distr., Gotlands doms. 215 inv. (1947).

Guldsaltbehandling, behandlingsform, använd för 1—2 decennier sedan vid tuberkulos; brukas vid kronisk ledgångsreumatism.

Guldslagarehinnna, den med husbloss beredda o. torkade yttre hinnan av nöttarmar. Jfr Bladguld.

Guldsmedshytan. 1. Fbrsamling i Linde kommun, Örebro l. 3,675 inv. (1947). — 2. Industriort i mell. Västmanland, Linde kommun. 1,705 inv. (1946). Järn- o. stålindustri, som drivs av Guldsmedshytte AB., grundad 1868. Aktiekap. 600,000 kr. (1948). Verkst. dir. S. Ekelund. — G. var ursprungl. ett medeltida silververk.

Guldspärning, vid guldmyntfot upphävande av rätten till inlösnig i sedlar mot opräglat guld o. främmande guldmynt. Har betydelse vid nedgång av guldvärdet, då sedlarna därigenom kunna hindras att dragas med i värdeförsämringen.

Guldsteklar, *Chrysi'didae*, en familj små gulglänsande steklar.

Guldstol el. g u l d s t o l, »bära i gullstol», som hyllning bära någon sittande på två el. flera personers armar el. axlar.

Guldvingar, *Heodi'nae*, ett släkte små dagfjärilar, vilka ha framvingarna åtminstone delvis rödgula el. blåvioletta med sidcnglans, bakvingarna med ett rödgult band/längs



bakkanten. Undertill med små svarta punkter, ofta omgivna av en vit ring. 4 svenska arter.

Guldväxelfot säges råda, då en centralbank har skyldighet att inlösa sedlar med anvisningar på utländsk valuta efter dennas guldvärde.

Guldålder, den första o. lyckligaste av de 4 världsåldrar, vari enl. forntidens skaldar (Hesiodos, Ovidius m. fl.) människoslaktets tillvaro indelades.

Gulgröna alger, gruppen *Heterocontae* av algerna.

Gulhavre, art av grässläktet *Trisetum*.

Gulholts, kärnvad av ett i tropiska Amerika växande träd, *Chloro' phora tinctoria* (fam. *Moraceae*). Användes till gul- o. svartfärgning.

Gulkroppshormon, dets. som progesteron. Gullabo, kommun i s.ö. Småland, Kalm. 1. (past.adr. Gullaboby); Vissefjärda landsf.distr., S. Møre doms. 1993 inv. (1947).

Gullaskruv, stations- o. industrisamhälle i ö. Småland, Hälleberga kommun. 292 inv. (1946). Glasbruk.

Gullberg, Elsa, f. 1886, textilkonstnärinna, sed. 1927 med egen firma i Stockholm. Ledde tillverkningen av textilerna för Stockholms konserthus (1926). Har ivrat för textilkonstens höjande gen. samverkan mell. konstnärer, hantverk o. industri.

Gullberg, Hjalmar, f. 1898, författare, medl. av Sv. akad. (1940). G:s epokgörande, ej minst formellt nyskapande lyrik, pendlande mellan revolt o. trosbegr., än spexigt kvick el. vardaglig, än melodiskt innerlig el. retoriskt klangfull, är det främsta uttrycket för 30-talsgenerationens hemlöshetskänsla o. frälsningslängtan. / *en främmande stad* (1927), *Sonat* (1929), *Andliga övningar* (1932), *Kärlek i tjugonde seklet* (1933), *Ensamstående bildad herre* (1935), *Att övervinna världen* (1937) *Fem kornbröd och två fiskar* (1942). Av utgivna i urval: *100 dikter* (belön. med Sv. akad:s stora pris 1940). Övers., av Euripides, Sofokles



O. (tills. m. I. Harrie) Aristofanes samt Garcia Lorca (*Blodsbröllop*). Utg. 1944 av. tolkningar av främmande lyrik, *Sången om en son*. Fil. hed.-dr i Lund 1944. G. är teaterchef i AB. Radiotjänst.

Gullbergs härad, Östergöt. l., omfattar 5 kommuner: Vreta-kloster, Stjärnorps, Ljung, Flistad, Björkeberg. 6,432 inv. (1947). Linsköpings domsaga.

Gullbergs och Bobergs kontrakt, Linköpings stift, Östergöt. l., omfattar 17 församlingar. Kontraktspstens adr.: Vretaklostcr. Gullered, kommun i ö. Västergötland, Älvsb. 1. (past.adr. Hössna); Redvägs landsf.distr., Kinds o. Redvägs doms. 344 inv. (1947).

Gulleson, Haken, bildsnidare o. målare, verksam omkr. 1500—30 i Hälsingland, med verkstad antagligen i Enånger. Flera signerade arb. (*S:t Anna* i Enångers kyrka, 1520).

Gullholmen, kommun i v. Bohuslän, Götcb. l.; Orusts landsf.distr., Orusts o. Tjörns doms. 475 inv. (1947). därav i Gullholmens municipalsamhälle 421.

Gullhonor, dets. som nyckelpigor.

Gullivers resor, världsberömd satir av J. Swift, utgöres av skeppsläkaren Lemuel Gullivers beskrivning av sina äventyr hos lillputtarna, hos jättarna i Broddning, i matematikernas stad Laputa samt i hästlandet.

Gullklöver, art av örtsläktet *Trifolium*.

Gulkrage el. gul prästkrage, art av växtsläktet *Chrysanthemum*.

Gullmarsf jorden el. G u l l m a r n s f j o r d i Bohuslän, framtränger mellan Lysekil o. Fiskebäckskil omkr. 30 km i n.ö. riktning.

Gulldudra, art av örtsläktet *Chrysosplenium*. Gullregn cl. guldragn, namn på arter av växtsläktet *Labium*.

Gullris, art av växtsläktet *Solidago*.

Gullrisp, art av växtsläktet *Statice*.

Gullspång, municipalsamhälle i n.ö. Västergötland, Annehäradas kommun, vid Gullspångsälven. 493 inv. (1947). Vattenkraftverk o. elektr. kiseljärnverk.

Gullspångsälven, Skagerns avlopp till Vänern; bildar gräns mellan Västergötland o. Värmland. 8 km.

Gullstrand, Allvar (1862—1930), ögonläkare, prof. i Uppsala i oftalmiatrik 1894—1914 i fysiol. o. fysikal. optik 1914—27. Erhöll 1911 nobelpriset i fysiologi o. medicin för sina arb. om den allmänna optiska avbildningen o. dess tillämpning på ögats dioptrik.

Gulltrav, art av växtsläktet *Oenothera*.

Gullveig, i nord. myt. en jättkevinna, trolldomens upphov o. moder till Midgårdssormen, Fenrisulven o. Hel. Asarna brände G. tre gånger, men hon föddes för var gång på nytt i annan gestalt.

Gullviva el. o x l ä g g a, art av örtsläktet *Primula*.

Gulmåra, art av örtsläktet *Galium*.

Gulockra, gul målarfärg av vittad fältspat, färgad av järnhydroxid. Ger vid glödning rödockra, färgad av järnoxid.

Gulsippa, art av örtsläktet *Anemone*.

Gulskiva, populär benämning på det färgfärd, som anbringas framför kamerans objektiv för att dämpa de violetta o. blåa ljusstrålarnas inverkan på plåten, så att dessa färger på den färdiga bilden återgivna i mörkare nyanser än grönt o. gult. Jfr Ortokromatisk o. Pankromatisk.

Gulsot, *ikterus*, gulfärgning av huden genom gallfärgämne, ofta i samband med klåda, förlängsamad puls, lerrfärgad avföring osv.; först märkbar är ofta en guldfärgning av ögonvitrorna. Kan uppkomma vid hinder i gallans normala avlöde till tarmen genom en gallsten, katar i gallgången, tumörer osv., varvid gallan går över i blodet. Katar i gallbl. akut leverinflammation el. akut hepatit, uppträder epidemiskt. Innan guldfärgningen inträder, har man under ett par dagar illamående, kvälningar o. matthet; ehuru oftast godartad kan den dock bli allvarlig.

Gulsparrv, *Emberiza citrinella*, en tätting. Huvudet o. framhalsen gula med små gröngräa o. svartaktiga fläckar. Kroppen i övrigt ovan övervägande mörkbrun, undertill gul. Nästan hela Europa. Boet på marken. Strykfågel.

Gulspettssjuka, en av kopparbrist i jorden förorsakad sjukdom hos korn o. havre, som först visar sig däri att bladspetsarna bli gula. Jfr Gräsläckysjuka.

Gulsporre, art av örtsläktet *Linaria*.

Gulsuga, art av örtsläktet *Lamium*.

Gulvia'l, art av örtsläktet *Lathyrus*.

Gulärä, *Motacilla flava*, en arla. Huvudet ovan askgrått, ryggen olivgrön, undersidan gul. Honan mattare i färgerna än hanen. Förekommer i större delen av Europa, hos oss till Gästrikland o. Dalarna. Helst på fuktiga ångar.



1. Gumaelius, Gustaf Vilhelm (1789—1877), präst, författare. Skrev efter Walter Scotts mönster den ofullbordade romanen *Tord Bonde*, vår första egentliga hist. roman.

2. Gumselius, Carl Arvid (1833—1908), brorson till G. V. G., tidningsman, affärsman o. politiker (frisinnad), mångårig ed. av AK.

Initiativtagare till Sveriges första folkbank (i Örebro 1867).

3. Gumaelius, Sophie (1840—1915), brorsdotter till G. V. G., grundade 1877 Gumaelius anonsbyrå. Aktiebolag 1917. Aktiekap. 12 mill. kr. (1948).

Gumbinn'en [gom-], stad i förvaltningsområdet Kaliningrad, KSFSR (Ostprussen). 20,000 inv. (1933).

Gu'mil'ov, Nikolaj (1886—1921), rysk författare, skrev poesi, essäer o. noveller, ofta med exotiska motiv. Ledare för den m. symbolismen vända litterära riktningen acmeisterna. Bl. arb.: *Conquistadorearns väg* (1905).

Gumlösa, kommun i n. Skåne, Kristianst. l. (past.adr. Sörbytorp); Vinslövs landsf.distr., V. Göinge doms. 470 inv. (1947). — 1 G. Sveriges äldsta kända tegelkyrka, invigd i 19r, restaurerad efter eldsvåda 1904.

Gumma, i senare stadier av syfilis i bud o. inre organ uppträdande svulstbildning.

1. Gumme'rus, Jaakko (1870—*933) > finl. kyrkohistoriker, prof. i Helsingfors 1900, biskop i Borgå 1920, i Tammerfors 1923. Förf. till en *Lärobok i kyrkohistoria* (1922).

2. Gummerus, Herman, f. 1877 i finl. språkvetenskapsmän, historiker o. politiker, docent i romersk filologi i Helsingfors 1911, prof. i historia 1933. G., som tillhörde aktivisterna, var under Första världskr. en av de ledande i den s. k. Stockholmsdelegationen, som avsåg Finlands frigörelse från Ryssland. 1920—25 minister i Rom. Bl. arb. *Sverige och Finland 1917—1918* (1936) o. *Pilsudski* (1936).

1. Gummeson, Per (1858—192a), målare. Skånska landskapsmotiv o. gårdsinteriorer.

2. Gummeson, Per Egon, f. 24/3 1893, brorson till P. G., industrimän, överingenjör vid Höganäs-Billschols AB. 1932—34, verkst. dir. sed. 1935.

Gummi. 1. Sammanfattande beteckning för genomsnittliga avsondringar av vit, blekgul till mörkbrun färg från äldre, på något sätt skadade växtdelar. Uppkommer genom omvandling av cellväggar o. svällar i vatten till ett slem. Arabiskt gummi utvinnes av *Acacia*-arter, dragantgummi av *A stragalus*-arter, ostindiskt gummi av *Feronia elephantum*. — 2. Dets. som kautschuk.

Gummidynami't, dets. som spränggelatin.

Gummi'gutt'a, ett gummi'harts, som erhålles av ett i Indien o. Kochin-Kina växande träd, *Garcinia Hanburyi* (fam. *Guttiferae*). Användes inom medicinen (avförande medel), som gul akvarellfärg samt till fennissor.

Gummi'harts'er, stelnade utsöndringsprodukter från växter, innehållande växlande mängder av gummi o. harts. Ex. galbanum, gummi-gutta.

Gummilack'a, ett harts, som utsipprar ur grenar av åtskilliga i tropiska Asien växande träd (särsk. *Croton lacciferus*, *Ficus laccifera* o. andra *Ficus*-arter) efter stick av en sköldlus *Carteria lacca*. Hartsen är färgat av ett från djuret avskilt rött ämne. Ben från färg befriade produkten utgör schellack. Anv. till fennissor, kitt, som appreteringsmedel m. m.

Gump kallas hos fåglarna trakten omkring stjärtroten.

Gumpfotingar, *Pygo'podes*, äldre benämning för en fågelordning, omfattande alkfåglar, lomfåglar, doppingar o. pingviner.

Gumshorn, på vissa äldre fartyg förekommande stävprydnad.

Gunni, biflod fr. v. till Ganges, Främre Indien. 770 km.

Gu'naris, Demetrios (1864—1922), grek. politiker, under Första världskr. en av ledarna för oppositionen mot Venizelos. Avrättad efter revolutionen 1922.

Gundestrukärl, ett, kittelformat, forntida silverkärl (h. 43, br. 72 cm), funnet 1891 i en mosse vid Gundestrups by, nära Høbro, n.ö. Jylland. (Detalj, se bild.) Sannolikt från årh. omkring Kristi födelse.



Gundulié [gonn'dolitf3], Ivan (1588—1638), serbo-kroat. skald. G:s mest berömda verk är hjältedikten *Osman* om polackernas seger över turkarna vid Chocim 1621.

Gungfly, ett övre, av mossor o. växtrotter bestående lager ovanpå mycket vattendränkta mossar.

Gunilla Bielke (1568—97), svensk drottning, Johan 11:9 2:a gemål 1585. Moder till hertig Johan av Östergötland.

Gunkel [gonn'-1, Hetman't i f 1862—1932), tysk teolog, 1920—27 prof. i Halle, sysslade som religionshistoriker särsk. med Israel i dess förhållande till babylonisk myt o. kultur.

Gunnar, konung Gjukes son, en av huvudpersonerna i Volsungasagan, i Nibelungenlied kallad Gunther. Motsvaras i historien av burgundernas konung Gundahari, som föll jämte hela sitt folk i strid mot hunnerna 437.

Gunnar Håmundarson el. Gunnar från Lidarände, d. omkr. 990, en av huvudpersonerna i Nials saga.

Gunnarp, kommun i ö. Halland, Hall. l. (past.adr. Gunnarsbro); Årstads landsf.distr., Hallands mell. doms. 1,253 inv. (1947).

Gunnarsjö, kommun i s. Västergötland, Älvsb. l. (past.adr. Rungsåter); Horreds landsf.distr., Marks doms. 371 inv. (1947).

Gunnarskog, kommun i v. Värmland, Värml. l.; Charlottenbergs landsf.distr., Jösse doms. 3,810 inv. (1947).

Gunnarsnäs, kommun i ö. Dalsland, Älvsb. l. (past.adr. Or); Nordals landsf.distr., Nordals, Sundals o. Valbo doms. 1,068 inv. (1947).

Gunnarsson, Gunnar, f. 1889, isl. författare. Efter att ha utgivit några diktsamlingar på isländska flyttade G. till Danmark o. debuterade på danska med *Digte* (1911). G. är en säker epiker, som lärt av den klass. isl. dikten o. som med sin moralisk-psyk. konst blivit det moderna Islands främste skildrare o. en av de bästa nutida förf. på danskt språk. Romanerna *Borgslægtens Historie* (1—4, 1912—14), *Svartjagl* (1929), *Hvide Krist* (1934) m. fl. Mycket översatt.

Gunnarsson, Gunnar, f. ^{a9/8} 1899, språkforskare, prof. i slaviska språk i Lund 1938, i Uppsala sed. 1940, 1946—48 äv. t. f. professor vid Sthlms högskola, led. av 1945 års universitetsberedn. Har förutom språkvetensk. arb. o. läroböcker (*Ryskt-svensk lexikon*, 1948, m. fl.) utgivit övers. av rysk o. polsk litteratur. Huvudred. för *Norstedts Uppslagsbok* sed. 1925.

Gunne, Carl, f. ^{2a/8} 1893, målare, jur. kand. o. fil. lic, amanuens vid Nationalmuseum 1921—39. Har utfört landskap, stilleben o. porträtt.

Gunnebo, egendom i v. Västergötland, Mölndal, Fässbergs kommun, Göteborg, l., med huvudbyggnad uppförd på 1780-t. för köpmannen John Hall d. ä. av C. W. Carlberg, som äv. komponerat trädgården o. största delen av inredningen. En av Sveriges enhetligaste nyklassiska anläggningar.

Gunnebo, bruckssamhälle i ö. Småland; Gladhammars kommun, Kalm. l. 854 inv. (1946). — Gunnebo Bruks AB., järn- o. ståltaanu-



fakturverk, sr. 1859, nuv. namn 1939. Aktiekap. 4 mill. kr. (1948). Verkst. dir. R. Sunström (1922).

Gunnillbo, kommun imell. Västmanland, Västmanl. 1. (past.adr. Färnabruk); Hedsrömmens landsf.distr., Västmanl. v. doms. 841 inv. (1947).

Gunnlög Ormstunga, isl. skald, omkr. år 1000, huvudpersonen i en saga om hans o. Helga den fagras kärlek.

Gunrum (eng. *gun-room*, av *gun*, kanon), officersmässan på sv. örlogsfartyg.

Guntersegel, ett slags trekantigt segel.

Guntber [gaun'te°], John, f. 1901, amcrik. journalist, världsberömt politisk reporter; vars böcker om aktuell politik haft stor framgång: *Inside Europe* (1936; Europa en häxkitt, s. å.), *Inside Asia* (1939; Bakom Asiens murar, s. å.), *Inside Latin America* (1941 o. *Inside USA* (1947).

Guppy el. *millionfisk*, *Lebistes reticulatus*, akvariefisk, lvcandöfödanse tandkarp. Hemland Mellanamerika. Honan föder levande ungar, ca 30 st. var 4:e vecka. Fisken har ibland tagits i människans tjänst för utrotande av malariamygg. Den har inplanterats i vattendrag, där malariamyggens larver utvecklas, varvid myggen snabbt utrotats genom att fiskarna ätit upp larverna. Jfr Akvariefiskar.

Gu'dynami't, den av A. Nobel först uppfunna dynamiten. Jfr Nitroglycerin.

Gur'junbalsam, ett flytande harts, som erhålles av arter av trädsläktet *Dipierocarpus*. Mycket använt i Indien som medel mot spetälska.

Gurka, *Cucumis sativus* (fam. *Cucurbitaceae*), en från Indien härstammande ettårig, styvhårig, klängande ört med stora, handnerviga, flikade, långskaftade blad. Blommor enkönade, frukten ett svagt tre- el. sexkantigt bär. Har odlats i omkr. 3.000 år o. finnes num. i en mängd olika sorter allt efter frukternas storlek, form, färg osv. Näringsvärde rsgv: 95 % av frukten utgöres av vatten. Jfr *Cucumis*.

Gurkmeja, art av örtsläktet *Curcuma*.

Gur'ko [go-], Josif Vladimirovitj (1828—1901), rysk generalfältmarskalk, utmärkt sig i Rysk-turk. kriget 1877—78, särsk. genom anfallen över Balkanbergen. Jfr Allt lugnt i Sijpkapasset.

Gur'litt [go-], Cornelius (1820—1901), tysk tonsättare, känd genom orkesterverk, kammarmusik o. studieverk för piano.

Gur'litt [go-], Cornelius (1850—1938), tysk konsthistoriker, prof. i Dresden 1893—1920; huvudsakl. arb. rörande byggnadskonstens historia, bl. a. *Geschichte des Barockstils, des Rokoko und des Klassizismus* (1886—89).

Gurre, medeltidsborg vid Gurre Sö på n. Själland, Danmark, trol. från 1300-t., num. ruin, Valdemar Atterdags älskingsställe o. skådeplats för konungens kärlek till Tovelille.

Gustaf-Janson, Gösta, f. *n 1902, författare, som till förf. Gustaf Janson. Med rik fabuleringsgäva, vaken blick o. träffande karaktäriseringskonst skildrar G. borgerligt vardagsliv. Främst stå *Gubben kommer* (1934) o. *Stora famnen* (1937), båda filmatiserade.

Gustafs, kommuu i s. Dalarna, Kopparb. 1.; Stora Tuna landsf.distr., Falu doms. 2,275 inv. (1947). Jfr Börreng.

Gustafson, Gabriel (1853—1915), sv. arkeolog, verksam i Norge. Bl. G:s undersökningar märkes främst utgrävningen av Osebergfyndet. Bl. skrifter: *Norges oldtid, mindesmarker og oldsager* (1906).

Gustafsson, Rikard (1840—1918), författare, främst känd genom sina 4 saml. *Sagor* (1874—77). Utg. från 1869 skämttidn. Kasper.

Gustafsson, Gustaf (1865—1933), tidningsman, politiker (höger), huvudred. för Östgöta Correspondenten 1898—1909, för Sthlms Dagblad 1913—17, för Östergötlands Dagblad 1917—30. Led. av FK 1919.

Gustaf Wasa, opera med text av J. H.

Kellgren efter Gustav III:s plan, tonsatt av J. G. Naumann; uppf. i Sthlm i:a ggn 1786.

Gustav (Gustaf), *svenska konungar*. **Gustav I** (G. Vasa), f. trol. 125 1496, d. *n 1560, son av riksrådet Erik Johansson Vasa o. Cecilia Månsdotter av Eka. G. visade under försvaret mot danskarna 1517—18 prov på mandom; tillfångatogs förrädiskt av Kristian II o. fördes i fångenskap till Jylland, varifrån han dock lyckades fly; efter ett uppehåll i Liibeck hemkom han till fosterlandet (maj 1520). Sedan G. under mödor o. äventyr övervunnit dalkarlarnas tvekan, höjde han våren 1521 upprorsfanan mot Kristian, som föreg. höst kröntes till sv. konung; resningen fortplantades hastigt, men först sedan G. fått effektivt stöd från Liibeck, blev han herre i hela landet (Stockholms erövring juni 1523). Samtidigt därmed kröntes G., som sedan 1521 varit riksföreståndare, till Sveriges konung (9/6 1523). G:s långa regering har genom sina följder varit av oerhörd betydelse för vårt land. Sverige frigjorde sig från Liibecks handelsvälde. Den katolska hierarkiens makt krossades vid Västerås riksdag 1527, som jämnade vägen för reformationen. En genomgripande brytning med den gamla religionen skedde dock först på 1540-t. under påverkan av de inkallade tyska rådgivare, som även



tid utövade ett stort inflytande (arvrikets införande 1540 o. 1544). Brytningen mellan gammalt o. nytt medförde tidigt farliga inre slitningar, yttrande sig i tätta upprorsförsök (de tre dalupproren 1524—33, sammansvärjning i Stockholm 1536, Dackefejden 1542—43), som tidvis hotade tronens bestånd. Också framstod G. under de två första årtiondena för Europa närmast som en inkräktare; till Tysklands protestantiska makter var hans förhållande i regel spånt. G:s styrelse var alltigenom personlig, buren av en våldig, allting omfattande kraft o. en stor praktisk klokhet. Rikshushållningen bragtes i ordning o. förvaltningen gjordes effektiv på ett sätt som aldrig förr, om ock i huvudsak på grundvalen av den tidigare utvecklingen. G. är den svenska nationalstatens slutgiltiga grundläggare. »Hans hand har vårt Sverige murat från grund och till tak» (Snoilsky). I hans regeringskonst förenades djärvhet o. försiktighet. Beundransvärd o. för riktningen av Sveriges historiska utveckling tveksutan avgörande är den ihärdighet G. i de svåraste lägen visade. Ordets gäva ägde han som ingen. Skuggsidor i hans väsen voro häftighet o. misstänksamhet; påfallande är hans bristande förmåga, särsk. under tidigare år, att friktionsfritt samarbete med sina förtrogna o. rådgivare (dödsdomen över Olaus Petri 1540). — G. var gift tre gånger: 1531 med Katarina av Sachsen-Lauenburg, 1536 med Margareta Leijonhufvud o. 1552 med Katarina Stenbock. I sitt första äktenskap hade han andra fem söner o. fem döttrar. G. ligger begravd i Uppsala domkyrka.

— **Gustav II Adolf** <9/12 1594—9/ii 1632>, son av hertig Karl av Södermanland, senare Karl IX, o. Kristina av Holstcin. G. A. besteg tronen dec. 1611 sjuttonårig o. under mycket svåra förhållanden. Tre utländska krig, ärvda från fadern, fördes under hans



ledning till ett slut. Mindre förmålig för Sverige blev freden med Danmark i Kåred 1613 (Ålvsborgs lösen), gynnsammare däremot den med Kyssland i Stolbova 1617, som gav Finland den gräns mot öster, som Finland efter Finska frihetskriget återupprättade. Kriget mot Polen, vars konung, G. A:s kusin Sigismund, ej uppgivit sina anspråk på Sveriges krona, upplamade åter 1621 o. höll G. A. sysselsatt till hösten 1629 (sexårigt stillstånd i Altmark); Eivlands erövring (Kiga svenskt 1621) o. ockupationen av det preussiska kustlandet (från 1626) betecknade framgångar, som gävo Sverige försteget framför Nordens hittillsvarande huvudmakt, Danmark. Sedan detsamma konung, Kristian IV, sett sina försök stranda att till protestanternas förmån åstadkomma en vändning i det stora tyska kriget (fred i Lübeck 1629), beslöt G. A., som redan tidigare ämnat ingripa i kriget o. som 1628 utsatt det av Wallenstein belägrade Stralsund, att övergå till Tyskland (landstigning på Riigen juni 1630). Förbunden med Frankrike, som önskade stävja kejsarmaktens tillväxt, lyckades han tvinga Brandenburg samt slutligen även Sachsen på sin sida o. stod i spetsen för hela det protestantiska partiet, när han i slaget vid Breitenfeld (7 sept. 1631) slog den katolska ligans armé o. öppnade vägar såväl mot s.ö., till kejsarens arvländer, som mot s.v., till Rhen-trakten. Han valde det senare, framträngde i triumf till Mainz, vände sig därpå mot Donaulinjen, krossade Tilly vid Lech o. inryckte i Munchen. På skådeplatsen uppträdde nu Wallenstein, som kort före G. A:s ingripande avskedats av kejsaren men nu återkallats. Efter en serie operationer stod så det blodiga slaget vid Liützen i Sachsen, där G. A. stupade men hans trupper hemförde segern. G. A:s ingripande i Trettiåriga kriget är världshistorisk betydelse; därigenom grundlades Sveriges stormaktsvalde. Hans planer torde ha avsett bildandet av en protestantisk sammanslutning i Tyskland under Sveriges ledning o. med stödet av ett genom erövringar i Nordtyskland vidgat sv. Östersjövalde. — Jämvald för Sveriges inre historia var G. A:s regering av utomordentlig betydelse, rik på initiativ på skilda områden. Förvaltningen omorganiserades, lagskipningen reformerades (inrättandet av hovrätter); en rad av städer anlades (Göteborg 1621), industrien befordrades (Louis De Geers bosättning i Sverige); en stående här upprättades, byggd på landskapsindelningen; Uppsala universitet nydanades o. våra första gymnasier tillkommo. Till allt detta har G. A. personligen kraftigt bidragit, om ock i samverkan med sina rådgivare, av vilka Axel Oxenstierna, med hänsyn till såväl inrikes reformer som utrikes statskonst, intager främsta rummet. — Krigskonst o. politisk beräkning hade hos G. A. ingått en nära förening. Hans personlighet präglades främst av en ovanlig tjusande förmåga o. en fast tro på den historiska uppgiften. Förtroendefull samverkan mellan konung o. folk var en av hans främsta grundsatser. Uppriktigt religiös var han genomträngd av känslan av protestantisk solidaritet men visste samtidigt att föra en realpolitik, som ej sällan även mot bundsförväjring tog sig hårdhänta uttryck. — G. var gift med Maria Eleonora av Brandenburg (1620) o. hade med henne dottern Kristina. — Gustav III (1746—29/3 1792), son av Adolf Fredrik o. Lovisa Ulrika. Rikt begåvad av naturen erhöi G. en ensidigt litterär uppföstran i fransk



anda; till sin moder kom han i unga år i spånt förhållande. Redan som kronprins tog han del i politiken o. bidrog kraftigt till faderns tronavsägelse 1768. Efter sitt troninträde (våren 1771) sökte han förgäves försona de stridande partierna; i samförstånd med Frankrike genomförde han därpå en oblodig statsvälvning (10/8 1772), som gjorde ett slut på partikampen o. lade maktens tyngdpunkt hos konungadömet. Den första perioden av G:s regering utmärktes av betydande reformer på nästan alla samhällslivets områden; konungen ägde i rikt mått folkets kärlek o. tog till rådgivare de yppersta män. Så småningom kom dock en opposition till synes, framkallad av impopulära regeringsåtgärder (brännvinslagstiftningen), av konungens utlandsresor o. slöseriet vid hovet men även av den mot Ryssland riktade tendensen i G:s strävanden (från 1783). Denne drevs härigenom att i ett lyckligt krig se medlet att återvinna folkgunsten o. lät sommaren 1788 sina trupper övergå ryska gränsen. Under det sålunda öppnade kriget, som gäckade G:s planer på plötsliga framgångar, upplamade myteriet inom officerskåren (Anjalaförbundet) o. Danmark sållade sig till Sveriges fiender. G. vädjade nu med framgång till folkets patriotism; 1789 genomdrev han med de ofrälse ständens hjälp en författningsändring (Förenings- o. säkerhetsakten), som ytterligare utvidgade kungamakten. Kriget med Ryssland fortgick med växlande framgång till 1790 o. slöt utan landavträdelser. Sysselsatt med nya krigsplaner, riktade mot det revolutionära Frankrike, föll G. emellertid offer för en adelsammansvärjning; vid en operamaskerad 17/3 1792 träffades han av Anckarströms kula o. avled 19/3. — G. har av samtida o. eftervärld blivit mycket olika bedömd. Snillrik o. fästare i tankarna, han ej fritagat från ett visst lättsinne o. bøjelse för hasard. Självt vittret o. konstnärligt intresserad befordrade han verkssamt vetenskapen, litteraturen o. de sköna konsterna, särsk. teatern. — G. var gift med Sofia Magdalena av Danmark (1766) o. hade med henne sönerna Gustav Adolf o. Karl Gustav. — Gustav IV Adolf (1/11 1778—2/2 1837), son av Gustav III o. Sofia Magdalena av Danmark, konung 1792, blev fullmyndig regent 1796 o. avlägsnades då från styrelsen den förut allsmäktige Reuterholm. G. Ars deltagande i den inre styrelsen präglades av ordningssinne o. årligt uppsåt; flera viktiga reformer kommo under honom till utförande (myntrealisationen, enskiftet); däremot visade han i sin kulturpolitik stor skuggrädsel. De svåra yttre förhållanden, som Napoleonskrigets växlingar medförde, var han näppeligen vuxen, om också hans utrikespolitik i flera avseenden bättre torde bestå inför eftervärldens dom än vad en äldre, traditionell uppfattning velat medgiva. G. A. slöt sig 1805 till Napoleons fiender, vägrade sedan häftigt att böja sig för segern o. avvistade, även sedan Finland fallit i ryssarnas hand, varje tanke på fred liksom förslaget att inkalla riksdag. Inom armén bildades slutligen en sammansvärjning mot honom, o. 13/3 1809 fängslades han på Stockholms slott av Adlercreutz; i maj s. å. förklarades han av riksdagen jämte sina avkomlingar förlustig kronan. Han förde sedan ett kringirande liv i Tyskland o. Schweiz o. kallade sig »överste Gustafsson». Död i Sankt Gallen. — G. A. var 1797—1812 gift med Fredrika av Baden, med vilken han hade sönerna Gustav o. Karl samt tre döttrar. —



Gustaf V, f. ^{19/} 1858, son av Oskar II a Sofia av Nassau; besteg tronen ^{*/13} 1907. Politiskt har G. särsk. framträtt genom sitt till »bonde-täget» riktade »borggårdstaf» febr. 1914, vars krav på försvarsfrågans omedelbara lösning föranledde den andra ministären Staaffs avgång. Under Första världskr. samlades på G:s initiativ de tre nordiska monarkerna till ett möte i Malmö dec. 1914, som utåt kraftigt underströk de nordiska folkens neutralitet o. samhörighetsvilja. Hösten 1939 samlade G. åter danska, norska o. finska statscheferna till Sthlm för rådpågning om det genom Andra världskr. o. den hotande finsk-ryska konflikten uppkomna kritiska läget. Även därefter framträdde G. personligen för att med sin auktoritet påverka folkstämningen i den eftersträlvade neutralitetspolitikens anda. I samarbete med växlande ministärer har han fört en strängt konstitutionell regering. 1948 hade G. regerat längre än någon tidigare sv. konung. — G. har som tennisspelare (»Mr G») varit mycket framstående. — 1881 förmlades G. med Viktoria av Baden (d. 1930); söner: Gustaf Adolf (f. ^{*/10} 1882), Wilhelm (f. ^{>2/} 1884, o. Erik (1889—1918).



Gustav (Gustaf), *svenska prinsar*. 1. Gustav (1568—1607), son av Erik XIV o. Katarina Månsdotter; förde ett äventyrligt, kringflackande liv, övergick till katolicismen o. dog i Ryssland, sedan han vägrat att låta använda sig som ett redskap för tsarens planer mot Sverige. — 2. Gustav, prins av Vasa (1799—1877), Sveriges kronprins före faderns, Gustav IV Adolfs, avsättning 1809. Sedan de s. k. gustavianernas försök att vid kunga- o. tronföljarvalen s. å. få G. vald misslyckats, hävdade G. förgävs sina tronanspråk vid tronskiftet 1844 o. 1859. G. inträdde tidigt i österrik. armén. ~ 3. Gustav (1827—52), hertig av Uppland, son av Oskar I, tonsättare. Av G:s hand äro bl. a. *Glad såsom fågeln i morgonstunden* (1846) o. *Sjungom studentens lyckliga dag* (1851). (Se bild.) — 4. Gustaf Adolf, f. «/» 1882, äldste son av Gustaf V o. drottning Viktoria, Sveriges kronprins, hertig av Skåne, general (1932). G. A., som är intresserad av konst o. arkeologi, har bl. a. tagit initiativet till det svenska deltagandet i utgrävningsarbetet i Främre Orienten o. Grekland (Asine) o. till stiftandet av fören. Nationalmusei vänner. 1918 blev han fil. hed.dr vid Lunds univ. samt 1944 hed.dr vid Tekniska högskolan i Sthlm. Preses i Vitterhetsakad. sed. 1945. — Stort intresse har han ägnat åt idrottsväsendets utveckling. — Maj 1926—febr. 1927 företog G. A. jämte sin gemål en resa runt jorden (För. Stat., Japan, Kina, Indien) i samband med en erhållen inbjudan att övervara avtäckningen av det nya John Ericsson-monumentet i Washington. — G. var 1905—20 förmlad med prinsessan Margareta av Storbritannien o. Irland (d. 1920) o. ingick nytt äktenskap 3 nov. 1923 med lady Louise Mountbatten



(f. i3/7 1889). I sitt första äktenskap har G. sönerna Gustaf Adolf (1906—47), Sigvard (f. Ve 1907), Bertil (f. M/2 1912) o. Carl Johan (f. 31/10 1916) samt dottern Ingrid (f. 10/3 1910). — 5. Gustaf Adolf (1906—47), Sveriges arvfurste, hertig av Västerbotten, äldste son till kronprins Gustaf Adolf, överstelöjtnant 1943 i Livregementet till häst, Svea livgarde, Västerbottens regemente o. Generalstabsskärmen samt överadjutant hos konungen. Avdeln.chef vid försvarsstaben 1944. Framstående ryttare o. allmänt sportintresserad tog G. A. verksam del i organisationen av svensk idrotts-, scout- o. fältsportväsen. Omkom vid en flygolycka. — Förmlad ^{20/10} 1932 med prinsessan Sibylla av Sachsen-Coburg och Gotha (f. ^{15/1} 1908). Barn: Margareta (f. ^{*/} 1934), Birgitta (f. ^{*/} 1937), Desirée (f. ^{2/e} 1937) Christina (f. «/s 1943) o. Carl Gustaf (f. ^{*/} 1946).



Gustav Adolf. 1. Kommun i n. ö. Skåne, Kristianst. 1. (past.adr. Viby); Fjälkinge landsf.distr., Villands doms. 820 inv. (1947). — 2. G. el. Fiskebäck, kommun i ö. Västergötland, Skarab. 1.; Slättängs landsf.distr., Vartofta o. Frökinds doms. 1,079 ^{>8/} (1947). — 3. Kommun i ö. Värmland, Värml. 1. (past.adr. Gumhöjden); Uddeholms landsf.distr., Älvdals o. Nyeds doms. 1,547 inv. (1947). — 4. Sed. 1927 församling i Hålsingborg. 25,580 inv. (1947). — 5. Församling i Borås. 27,215 inv. (1947). Gustav Adolfs akademien för folklivsforskning, sed. 1936 Kungl., stiftades på initiativ av J. Sahlgren ^{6/11} 1933 till 300-årsminnet av Gustav II Adolfs död för att främja undersökningar av svensk folklivskultur. 47 arbetande ledamöter, därav 25 utländska. Utger årsboken »Saga o. sed» samt tidskr. »Folkliv» o. »Arv».

Gustav-Adolfsföreningen (Evangelischer Verein der Gustav-Adolf-Stiftung), en 1842 bildad förening för understödjande av protestantiska församl. i icke-protestantiska länder. Centralstyrelse i Leipzig.

Gustav Adolfskyrkan, garnisonskyrka i Sthlm, på Ladugårdsgårde, tillhör Kungl. Svea livgarde, invigd 1894. Numera ej i bruk.

Gusta'vi, domkyrkoförsamlingen i Göteborg. 9,261 inv. (1947). Kyrkan uppfördes 1802—15 efter ritningar av C. W. Carlberg, sedan den äldre kyrkan nedbrunnit 1802.

Gusta'via, huvudort på ön Saint-Barthélemy, grundl. av Gustav III; sv. besittning 1784—1877.

Gustavia'ner benämndes under Gustav III:s regering hans närmaste vänner bland skaldar, konstnärer o. politiker, efter konungens död de, som fasthållande vid hans minne ej böjde sig för Reuterholms regim. 1809 blev gustavianer namn på det politiska parti, som sökte göra den avsatte Gustav Adolfs son Gustav till konung el. kronprins.

Gustavianska arvegods, Gustav Vasas efterlämnade privata jordagods, uppgående till över 5,000 hemman.

Gustavianska dräkten, dets. som svenska dräkten.

Gustavia'nska papperen, en för kändedom om Gustav III:s historia viktig handskriftsamling, innefattande konungens egna skrifter, offentliga handlingar o. brev. Samlingen skänktes av Gustav III till Uppsala univ.bibliotek o. har senare ytterligare utökats.

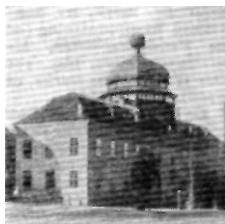
Gustaviansk stil, benämning på den under Gustav III:s tid brukliga konststile, närmast motsvarande den franska Louis-seize-stilea. Två faser: före o. efter kungens resa till Italien



o. Frankrike 1783—84. De framstä namnen inom bygn.konsten: C. F. Adelcrantz, E. Palmstedt, J. J. Desprez, inom rumsinredn.: J. E. Rehn o. E. Masreliez (se bild fr. Haga). Bl. möbelsarkitekter: G. Haupt, G. Iwersson.

Gustavianum, byggnad hörande till Uppsala univ., uppfördes på 1620-t. på befalln. av Gustav II Adolf (dänav namnet) för att ge utrymmen åt universitetet. O. Rudbeck d. ä. uppförde 1662 efter egna ritn. under en karnisformad kupol Theatrum anatomicum; 1687—91 höjdes övervåningen o. huset fick sin nuv. silhuett. G. inrymmer sin seminarie-lokal, museum etc. (Se bild.)

Gustavsberg. 1. Kommun i s.ö. Uppland, Sthms l.; Gustavsbergs landsf. distr., S. Roslags doms. 2,742 inv. (1947). — Inom G. ligger på Värmdön, vid Baggensgården, Gustavsbergs porslinsfabrik, anlagd 1827. Tillhör sed. 1937 Kooperativa förbundet. Nyanlaggn. för tillv. av sanitetsporslin 1940. — 2. Badort i Bohuslän, nära Uddevalla, den äldsta inom landskapet (från slut. av 1700-t.).



Gustavskyrkan, svenska kyrkan i Köpenhamn, invigd 19n.

Gustavs skall Sveriges trol. äldsta kungssång, skriven av C. M. Bellman o. tryckt i ä. gången 1772 till Gustav III:s ära. Ersattes på 1810-t. av »Bevare Gud vår kung» o. har sedan fortlevat som folksdans.



Gustav Vasa församling, församling i Sthlm, utbruten ur Adolf Fredriks förs. 1906. 22,331 inv. (1947).

— Kyrkan (invigd 1906; se bild) prydes av den av Burchardt Precht för Uppsala domkyrka 1731 utförd altaruppsatsen, som vid den sista restaureringen avlägsnades därifrån. I kyrkan finns sedan 1924 ett kolumbarium.

Gusum. 1. Kyrkobokföringsdistrikt i Ringarums kommun, Östergöt. 1. 2,738 inv. (1947). — 2. Bruksamhälle i G., vid Gusumsån. 1,378 inv. (1946). Mässingsverk (anlagt på 1600-t.), tråddrageri o. metallduksväveri (blyt-lås). Äg.: Gusums bruks o. fabriks AB., gr. 1874. Aktiekap. 1,610,000 kr. (1948). Verkst. dir. I., Torstenson (sed. 1944).

Gutar, Gotlands invånare, en med götarna besläktad nordgermansk stam, som redan under järnåldern utbildat sig till ett framstående handelsfolk o. under tidigare medeltiden delv. behärskade handeln på Östersjön. Jfr Gotland.

Gutasagan, medeltida uppteckning av gu-

tarnas sacohistoria, behandlande deras härstamning, utvandring från Gotland o. kristnande. G. inleder guta- el. gotlandslagen.

Gutenberg [go'-], Joha n n, egentl. Henne Gensfleisch (omkr. 1400—68), tysk uppfinnare av boktryckarkonsten. Av G:s huvudverk, *Biblia latina vulgata*, finnas ett 40-tal ex. kvar. I Kungl. bibl. förvaras 17 blad.

Gute'ra (av fr. *goûter*, smaka), tycka om, gilla. Gutj'kov, Aleksandr Ivanovitj (1862—1936), rysk politiker, en av ledarna för oktoberisterna, talman i 3:e duman 1910—n; krigsminister 1917; landsflyktig efter revolutionen.

Gutt'a ca'vat lapidem (skanderat: gutfa cavat' lapidem'), lat., droppen urholkar stenen; citat från Ovidius. Fortsättningen, *consu'mitur ann'ulus u'su*, »ringen nötes genom att begagnas», ändrades av Giordano Bruno till det nu mera kända *non vi, sed sae'pe cadent'o*, »icke genom sin kraft utan genom att ständigt falla».

Guttaper'ka, ett kautschukliknande ämne, som erhålles ur mjölksaften från olika tropiska växter. Användes i galvanoplastiken o. till isolering av elektriska kablar.

Gutti'ferae, växtfamilj, omfattande 820, i varma o. tempererade trakter förekommande träd o. buskar (mera sällan örter) med hela, vanl. motsatta blad samt hartsgångar el. oljekörtlar i vävnaderna. Blommor ofta stora, en- el. tvåkönade, regelbundna; ståndare talrika, ofta gruppviss förenade; frukten kapsel, bär el. stenfrukt. Hit höra bl. a. släktena *Garcinia* o. *Hypericum*.

Guttura'ler (av lat. *guttur*, strupe), strupljud, ljud som frambringas i bakre delen av halsen, t. ex. k, g, o, a, d.

Gutzkow [gots'-], Karl Ferdinand (1811—78), tysk författare, en av förkämparna för »det unga Tysklands» radikala idéer; största framgång vann dramat *Uriel Acosta* (1846).

Gut'är, egentl. *gott* d. r, skall

Gubernant' (fr. *gouvernante*, av lat. *guberna're*, styra), lärarinna i familj.

Gouvernement' (av lat. *guberna're*, styra), egentl. styrelse; förvaltningsområde, län.

Guvernö'r (av lat. *guberna're*, styra). 1. Ståthållare på slott; styresman för provins. — 2. Förr uppföstrare för unga förmåna personer. — 3. Styresman för ett större förvaltningsområde.

Guya'na, dets. som Guayana.

Guyau [gijä'], Jean Marie (r854—88), fransk filosof, som i sitt arb. *Virriligion de l'avenir* (1887; Framtidens irreligion, 1907) förkunnade, att den nuv. religionen måste avlösas av en »irreligiös» åskådning, vars huvudinnehåll skulle vara vörndnaden inför »världsmysteriet».

Guyenne [gijänn'] el. Guienne, provins i s. v. Frankrike, n. om mcll. o. nedre Garonne. Har bildat dep. Gironde, Lot, Eot-ct-Garonne, Dordogne o. Aveyron; en del av Ländes o. Tarn-et-Garonne. — G., som 507 införlivades med Frankrike, var under medeltiden ett tvisteför mellan England (vars konung Henrik II genom giftmål erhöill G.) o. Frankrike. Återförändades 1453 slutligen med Frankrike.

Guynerer [ginmä'r], Georges (1894—1917), fransk flygofficer, nedsköt 53 tyska plan under Första världskr.. Innan han själv blev nedskjuten. Hyllad som Frankrikes främste stridsflygare.

Guyon [gijä'*'], Jeanne Marie Bouvier de la Mothe- (1648—1717), fransk kvinnlig mystiker, vars skrifter bl. a. påverkade Fénelon.

Guyon [gijä'*'], Felix (1831—rg2o), fransk läkare, prof. i Paris 1877, sin tids främste kännare av urinorganens kirurgiska sjukdomar.

Guys [chöjs], Constantin (1805—92), holländsk-fransk tecknare. I talrika teckningar o. akvareller skildrade han elegant, med driven

stil o. vaken blick det nöjeslystna andra kejsardömet.

Gwalior [g^aali^o], furstestat i Indien, Centralindien. 65,024 kvkm, 4,006,000 inv. (1941).

Gylden, Hugo (1841—96), astronom, av finl. börd, anställd 1862 i Pulkova, sv. Vet.-akad:s astronom från 1871. Utförde grundläggande undersökningar, särsk. rörande teorien för planeternas rörelser.

Gyldendal Norsk Forlag, norskt bokförlag i Oslo, urspr. filial till Gyldendalske Boghandel i Köpenhamn, självständigt sed. 1925. Chef: Harald Grieg.

Gyldendalske Boghandel, Danmarks största bokförlag, grundat 1772 av bokhandlaren S Oren Gyldendal (1742—1802). 1903 genomfördes sammanslutningen med Det Nordiske Forlag till Gyldendalske Boghandel Nordisk Forlag. Chef: Ingeborg Andersen.

Gyldenlöve, namn på oäkta söner av danska konungar under 1600-t.

x. Gyldenlöve, Ulrik Kristian (1630—58), son till Kristian IV, främsta krigare. G. verkade ivrigt för krigsförklaringen mot Sverige 1657, fördrev s. ä. svenskarna från Skåne o. var 1658 själen i Köpenhamns försvar.

a. Gyldenlöve, Ulrik Frederik (1638—1704), son till Fredrik III, ivrade varmt för Norges utveckling o. ledde 1675—79 infallen i Euhuslän (Gyldenlövefejdén).

i. Gyldenstolpe, Mikael Olai Vexionius (1609—70), lärd, prof. i Åbo 1640—58, 1667 landshövding i Österbotten; utövade stort inflytande särsk. på det statsvetenskapliga tänkandet i Sverige o. Finland.

2. Gyldenstolpe, Nils (1642—1709), son till M. O. V. G., greve, diplomat, blev 1679 sändebud i Haag, där han understödde Bengt Oxenstiernas franskfientliga politik, men övergick snart till det franskvänliga partiet. G. var 1697 medl. av förmyndarregeringen o. blev 1705 kanslipresident.

3. Gyldenstolpe, Nils Filip (i734—i8ro), sonson till N. G., greve, hovman, landshövding, Gustav III:s personliga vän, Gustav IV Adolfs lärare; avskedades 1794 från denna post såsom misstänkt för delaktighet i den Armfelterska sammansvärjningen.

4. Gyldenstolpe, August (1849—1928), sonsonson till N. F. G., greve, diplomat, utrikesminister i Boströms andra o. i Ramstedts ministär (1904—05). G. var 1905—18 envoyé i Paris.

Gyl'er, Wu l f, d. omkr. 1562, Gustav Vasas högt betrodda sekreterare från 1524 till 1533, då konungen bröt den genom G. avslutade finansiella traktaten med Liibeck. G. gick greve Kristofers tjänst under Grevefejdén o. drev sedan i sitt hemland Tyskland en svenskfientlig agitation.

Gylfe, svensk sagokonung, som besökte Asgård för att skaffa sig upplysningar om gudarna. Hans samtal med dem framställes i Snorres »Gylfaginning».

Gylle, kommun i s.v. Skåne, Malmö. 1. (past.adr. Fjärdingslöv); Svedala landsf.distr., Oxie o. Skyttis doms. 445 inv. (1947).

Gyllembourg [-borg], Thomasine (i773—1856), dansk författarinna. Efter ett olyckligt äktenskap med skalden P. A. Heiberg g. m. den landsflyktige C. F. Ehrensavrd 1801. Genom sina psykologiskt fina noveller (*En Hverdagshistorie*, 1828, *Slægtskab og Djævelskab m. fl.*) betraktas G. som den danska nutidsromanens grundläggare.

Gyllen, försvenskning av gulden (se d. o.). Ingår äv. i namn på växter o. fruktsorter.

Gyllenarun, art av örtsläktet *Erythraea*.

1. Gyllenberg, Jakob (1648—1701), greve 1695, ämbetsman, en av enväldets ivrigaste anhängare, tillgodosåg hänsynslöst kronans intressen vid reduktionen o. förmyndarräfsen.

2. Gyllenberg, Carl (1679—1746), son till J. G., greve, ämbetsman o. politiker, Arvid Horns främste motståndare, ledare av det holsteinska partiet o. sedan en av hattpartiets stiftare. Kanslipresident 1739 hade G. stor del i de följ. ärens olyckliga krigspolitik. Äv. komediför. (bl. a. *Swenska språlhöken*, 1737). (Se bild.)



3. Gyllenberg, Fredrik (1698—1759), son till J. G., greve, en av frihetstidens skickligaste o. skrupelfriaste partimän, betraktad som hattarnas sammanhållande kraft, bar som bankof ull mäktiges ordf. ett väsentligt ansvar för partiets betänkliga finanspolitik.

4. Gyllenberg, Gustaf Fredrik (1731—1808), brorson till F. G., greve, skald, kansliråd. Jämte sin vän G. F. Creutz en av de främsta medl. av fru Nordenflychts vittra krets. G:s diktning, som i formen bär fransk-klassicismens prägel, har en starkt filosofisk karaktär o. visar en mörk, av den antika stoicismen påverkad livsuppfattning (odena *Verdtsförachtaren*, *Menniskjans elände*, utg. 1762, *Ode öfver själens styrka*, utg. 1766). (Se bild.)



Gyllene bulla (lat. *bulVa aurea*), en med gyllene sigill försedd urkund. Mest bekanta äro Gyllene bullan av 1356, utfärdad av kejsar Karl IV, samt Ungerns frihetsbrev 1222.

Gyllene horden, en av de mongolstammar, som följde Djingis-khan på hans tåg till Europa; erövrade Ryssland upp till 60° n. br., där deras valde bestod till 1480.

Gyllene hornet, vik av Bosporen. Vid G. ligger Istanbul.

Gyllene rosen. Enl. gammalt bruk bortskänker påven huvudsakl. till gynnade härskare en gyllene, med diamanter besatt ros, vilken inyiges på »Rosensöndagen» (Midfastsöndag).

Gyllene skinn. 1. I grek. myt. det vådurskinn, som av Frixos upphängdes i en lund i Kolkis o. där vaktades av en drake. Det rövades av argonauterna. — 2. (fr. *Ordre de la toison d'or*). Fransk o. spansk riddarorden, stiftad 1429 av Filip den gode, hertig av Burgund. Ordenstecknet är ett * "

gyllene vådurskinn under en flinta (se bild).

Gyllene snittet, delning av en linje i proportionen ($\sqrt{5} + 1$): 2 el. ungef. 8 : 5. Denna delning, som redan Eudoxos kunde utföra medelst passare o. linjal, användes i antiken till konstruktion av regelbundna femhörningar o. Salomos insegl, varför den ofta betraktas med religiös vördnad som den bäst avvägda av alla proportioner.

Gyllenfors, munk-ipalsamhälle i Anderstors kommun, Jönk. 1. 1,569 inv. (1947). Uppgick i/ 1949 i Gislaved köping.

Gyllenhielm, Karl Karlsson (i574—1650), frih., Karl IX:s oäkta son, utmärkte sig i kriget mot Sigismund men föll 1601 efter tappert försvar av Volmar i Livland i polsk



fångenskap o. kvarhölls i 12 år. G. blev 1619 (se bild.) 1632 medl. av förmyndarregeringen. (Så bild. å föreg. sida.)

Gyllenkrok, Axel (1665—1733) frih., krigare, sändes av Karl XII med en trupp från Bender till Polen men tillfångatogs av ryssarna på turk. område, vilket brott mot folkrätten konungen möjl. velat framkalla. G:s under rysk fångenskap förf. skildringar från Karl XII:s fälttåg ha varit föremål för stark kritik.

Gyllenlaok el. lackviol, art av växtsläktet *Cheiranthus*.

Gyllenlåder, pressat o. färgat (förgyllt el. försilvrat) låder, anv. till möbelklädsel o. tapeter i sht under renässansen.

Gyllenmärs, Broms, d. omkr. 1660, adelsman i Västergötland, upptecknare av en omfattande samling visor o. ballader.

1. Gyllenstierna, Kristina (1494—1559), Sten Sture d. y:s gemål, blev efter makens död det nationella partiets ledare. Från maj 1520 försvarade hon huvudstaden mot Kristian II men måste 5 sept. böja sig för sina underbefälhavares önskan att kapitulera. Omgift 1527 med Johan Tureson (Tre Rosor).

2. Gyllenstierna, Nils Göransson (1526—1601), kusins son till K. G., frih., rikskansler 1560 o. riksdrots 1590, skicklig diplomat i Erik XIV:s o. Johan III:s tjänst; intog en ytterst försiktig hållning under 1590-t:s brytningar. (Se bild.)

3. Gyllenstierna, Johan (1635—80), greve, statsman, riksråd 1668. G. hävdade adelsn maktställning gentemot både Karl XI:s högaristokratiska förmyndarregering o. de ofrälse stånden. I rådet var han energisk motståndare mot De la Gardies finans- o. Karl XI under danska kriget själv grep tyglarna, blev G. hans förtrogne o. från 1676 landets verkliga ledare, som efter fredsslutet inledde en mot Danmark vänskapligt betonat politik. Det var G., som anvisade Karl XI reduktionen som väg till rikets räddning. Snillrik, vidsynt o. oegennyttig, ehuru hänsynslös o. kantig till sitt väsen, är G. en av Sveriges största statsmän.



Gyllen tal, ett års ordningsnummer i den 19-åriga metonska måncykeln, efter vars förlopp ny- o. fullmånar återkomma på nära samma datum. Användes jämte månens »ålder» (epakt) o. söndagsbeteckningen vid beräkning av påskdatum.

Gyllingar, *Oriowda*, en familj tättingar. De flesta i Asiens o. Afrikas varmare delar. I Sverige blott den sällsynta sommargyllingen (*Oriolus oriolus*). Hanen höggul med mörkare stjärt o. vingar. Honan blekare olivgrön.

Gymer, i nord. myt. en jätte, fader till Gerd. Gymkhana, urspr. spel till häst, avsedd att uppöva vigheten genom att de tävlande få upptaga föremål från marken osv. Numera vanl. om skämttävlingar på vintern, varvid oftast en herre o. en dam tävla tills, som lag.

Gymnade'nia, örtsläkte (fam. *Orchidaceae*), 10 arter. G. *conopsea*, brudsporre, intill 5 dm hög med långa, smala blad o. röda, svagt väluktande blommor i ett täml. glest, allsidigt ax. Ångsmark över hela landet.

Gymnasium (grek. *gymnasíon*), offentlig lokal i det forna Grekland, avsedd för kroppsövningar. Deltagarna i dessa voro nakna,

varav namnet (grek. *gymno's*, naken). Intill gymnasierna förlades ofta föreläsningssalar för filosofer o. retoriker. Härigenom blevo gymnasierna Greklands främsta kulturhärder. Infördes som beteckning för lärdomsskolor i ljustis Tyskland. Sveriges äldsta gymnasium stiftades 1620 i Västerås. Gymnasierna i vårt land, som ägt en fristående ställning mellan skolan o. universiteten, uppgingo efter 1849 » de allmänna läroverken.

Gymnasti'k (av grek. *gymnastiké*; jfr Gymnasium), utförande av kroppsövningar, systematiskt ordnade enl. organismens behov. Sedan antiken ha en mångfald system utformats. Det första gymnastiksystemet i egentl. mening utbildades av Guts-Muths på 1790-t., av större betydelse blev F. L. Jahns »turnavsen» från samma tid o. P. H. X. i n g s »svenska gymnastik», av vilka den senare, ytterligare utformad, num. spelar den största rollen.

Gymnastikdirektör, titel för den, som avlagt gymnastiklärarexamen vid Gymnastiska centralinstitutet. Tidigare även för utexaminerade från Arvedsons gymnastikinstitut i Sthl. el. Sydsvenska gymnastikinstitutet i Lund. För dessa gälla t. v. enahanda bestämmelser som för sjukgymnastlinjen vid Gymnastiska centralinstitutet.

Gymnastiska centralinstitutet, förkortat G. C. /., läroanstalt i Sthl. för utbildande av lärare i gymnastik, grundad av P. H. Ijng 1813. Enl. 1934 års stadga (med ändr. 1943) är undervisningen vid G. kostnadsfri o. omfattar för gymnastiklärarexamen (som berättigar till titeln gymnastikdirektör) 2 läsår. 1944 fullbordades en nybyggnad invid Stadion i Sthl., invigd april 1945.

Gymnosper'mae (av grek. *gymno's*, naken, o. *sper'ma*, frö), *gymnospermer*, nakenfröiga växter, en avdelning av fanerogamerna med öppna fruktblad o. nakna fröämnen; pi-still förekommer ej, o. pollenkornen uppfångas direkt i fröämnesmunnen. Blommor enkönade utan hylle (undantag klassen *Gnetales*). Gymnospermerna voro förhärskande i trias- o. jura-periodernas växtvärld.

Gynaee'e'um (av grek. *gyné'*, kvinna, o. *oiké'n*, bo), beteckning för samtliga inom en blomma förekommande pistiller.

Gyndandri' (av grek. *gyné'*, kvinna, o. *ané'r*, man), manliga psykiska, sexuella o. kroppsliga karaktärsdrag (manlig habitus) hos en kvinna.

Gyndandria (av grek. *gyné'*, kvinna, o. *ané'r*, man), 20:e klassen i Einnés sexualsystem. Omfattar växter med ståndarknapparna fastvuxna på pistillen (ex. fam. *Orchidaceae*).

Gynandromorfi' (av grek. *gyné'*, kvinna, *ané'r*, man, o. *morfe'*, gestalt) el. *pseudohermafroditism*, beteckningar för det fall, då ett djur i det yttre visat karaktärer av både hane o. hona, medan de inre könsorganen antingen äro hanliga el. honliga.

Gynekologi (av grek. *gyné'*, kvinna, o. *lo'gos*, lära), vetenskapen om sjukdomarna i de kvinnliga könsorganen (kvinnosjukdomarna). — *Gynekologi* o. g., läkare för kvinnosjukdomar.

Gynerge'n, utspädd lösning av ergotamin-tartrat. Jfr Ergotamin.

Gynofor [-får] (av grek. *gyné'*, kvinna, o. *foros*, bärande), en förlängd blomaxel, inskjuten mellan fodret o. kronan el. mellan ståndarna o. fruktämnet (någon gång äv. mellan kronan o. ståndarna). Ex. lämna arter av fam. *Capparidaceae*.

1. **Gunther**, Klas Efraim (1799—1861), justitieråd, liberal politiker. Som statsråd försvarade G. 1850 förgäves ett kungligt förslag i representationsfrågan. 1856—58 var G. justitiestatsminister.

2. **Gunther**, Ernst (1850—1927), son till K. E. G., diplomat, chef för Patent- o. registre-

ningsverket 1904, sändebud i Norge 1905—08 i Danmark 1908—18. Utgav 1923 sina minnen som diplomat.

3. Gttnther Christian, f. «/», 1886, son till E. G., diplomat. Envoyé i Buenos Aires 1931, kabinettsekreter. 1937, envoyé i Oslo 1937—39, utrikesminister 1939—45, envoyé i Rom sed. 1946. G. har äv. framträtt som lyrisk o. dramatisk författare. (Se bild.)

Giinther, Julius (1818—1904), operasångare (tenor), vid Kungl. teatern i Stuhl 1839—56, därefter sånglärare, som sådan högt ansedd.

Gypsofila, växtsläkte (fam. *Caryophyllaceae*, underfam. *Silenoideae*), 50 arter i Europa o. Asien. Foder kloekligt, hinnaktigt, kronblad med vridet knoppläge, frukten kapsel. *G. panticulata* (ö. Europa, Sibirien) med små blommor i utomordentligt rika samlingar, jämte andra arter skattade trädgårdsväxter.

Gy'rohorisont (av grek. *gy'ros*, ring), flyginstrument, som visar flygplanets läge i förhållande till horisonten.

Gyrokompas (av grek. *gy'ros*, ring), ett gyroskop (se d. o.), som är anordnat så, att snurrans axel under inverkan av jordens rotation ställer in sig i nord—sydlinjen. Gyrokompassen är således oberoende av magnetismen o. påverkas ej av järnmassor i närheten.

Gyrolots (av grek. *gy'ros*, ring), anordning för automatisk styrning av fartyg, bestående i att styrrinnet kopplats till en gyrokompas. Varje minsta lilla avvikning från inställd kurs påverkar styrrinnet o. således rodet, varigenom avviken genast upphäves o. kursen praktiskt taget blir fullkomligt rak. En fullständig anläggning består av en lång ned i fartyget placerad huvudkompass, som driver på bryggor och i elledningscentraler placerade dotterkompasser.

Gyromi'tra, stenmurklesläktet (fam. *Helvellaceae* av *Ascomycetes*). Fruktkroppens övre del oregelbunden med en av slingrande veck o. gropar ojämn yta, över vilken det sporsäckförande lagret är utbrett; den nedböjda kanten fastvuxen vid skafet. *G. esculenta*, vanlig stenmurkla, hos oss i barrskog på våren; en efter förvällning oskadlig, värderad matsvamp.

Gyroskop [-skå'p] (av grek. *gy'ros*, ring, o. *skopē'n*, se), apparat, vilken, fästad på en vridbar kropp, tydligt utvisar dennas vridningsrörelse, består av en hastigt roterande snurra, vars axel lagrats i innersingen till en kardansk upphängning (se bild). Om inga störande krafter (friktion o. dyl.) verka på den kardanska upphängningen, kommer snurrans axel att ständigt peka mot en o. samma punkt på stjärnhimlen o. synes därför ändra läge i förh. till varje kropp, som vrider sig i förh. till stjärnorna. Infördes av Foucault till åskådliggörande av jordens vridningsrörelse kring sin axel o. har sedermera lett till uppfinnandet av gyrokompas, rullningsgyro, torpedgyro m. m. **Jfr** Snurrverkan.

Gyroskopkompass, dets. som gyrokompas. **Gyrostabilisator** (av grek. *gy'ros*, ring, o. lat. *stabilis*, stadig), dets. som rullningsgyro.

Gurt'ner, Franz (1881—1941), tysk politiker, tysknationell justitieminister 1922—32, riksjustitieminister från 1932 samt från 1934 jämvald preussisk. Under Gs ledn. samordnades de olika provinsernas rättsordningar.

Gy'singe, bruk i s. Gästrikland, Österfärnebo



I kommun, vid Dalälven. Elektr. stålverk, mek. verkst., kvarn, såg. Äg.: Stora Kopparbergs Bergslags AB. — Privilegier för masugnsanläggning 1668.

Gusfrow, stad i n. Tyskland, delstaten Mecklenburg, vid Warnows bifl. Nebel. 28,000 inv. i (1939) Ståttlig rcnässansslo, byggt 1558—65 av Franciscus Fahr, ett av de första renässansslothen i Östersjöländerna.

Gyttja, i öppet vatten avsatt, tät, mer el. I mindre elastisk, gulgrön till brungrön jordart, bestående av finfördelade växt- o. djurlämningar, som genomgått förruttelse- el. jäsningsprocesser.

Gyttjebad, bad, inpackning, omslag el. massage med uppvärmd gyttja. Användes vid reumatiska åkommor.

Gyttorp, sprängämnesfabrik i Nora landskommun, Örebro l. Ägare Nitroglycerin AB.

Gyula [djo'la], stad i ö. Ungern, vid fl. Fehér Körös. 25,000 inv. (1941). Vackert slott.

Györ [djo'r] el. Raab, befäst stad i n.v. Ungern, vid fl. Raab. 57,000 inv. (1941).

Gång, Geol. Utfyllnad av tidigare spricka i en fast bergart. — Tekn. Den mekanism i ett ur, som har till uppgift att på ett regelbundet sätt överföra drivkraften till o. reglera svängningarna hos pendeln el. oron. De viktigaste slagen av gång äro kronometergång, ankargång, cylindergång o. duplexgång.

Gångart, beteckning för de mineralblandningar, som åtfölja själva malmineralen på en malmgång, liksom också för de närmast malmen befintliga o. med denna nära samhörande, ofyndiga mineralbildningarna vid äv. andra än tydligt gångformiga malmförekomster.

Gångbart värde, gängse saluvärde, handelsvärde i motsats till affektionsvärde.

Gångberedskap säges hållas av fartyg, på vilket förberedelser vidtagits för avgång inom viss tid. T. ex. 2 timmars gångberedskap = fartyget skall kunna vara på väg inom 2 timmar.

Gångbergarter, eruptiva gångformiga bergarter. De ha liksom djupbergarterna stelnat under starkt tryck, men avsvannat där ej som hos dessa skett långsamt, utan hastigt, liksom hos yterbergarterna, varför gångbergarterna, som vanl. äro porfyriska, komma att intaga en mellanställning mellan typiska djup- o. yterbergarter.

Gångbord, del av fartygsdäcket, vanl. för om fallrepen.

Gångdagarna, gammal benämning för dagarna mellan bönsöndagen o. Kristi himmelsfärdsdag. Under den katolska tiden firades de med processioner kring åkrarna. Strökos ursv. kalend. 1772.

Gänge Rolf, egentl. K o 11 o. dansk (skåns?) vikingahövding, som 911 erhöi Normandie som hertigdöme av Karl den enfaldige; stamfader till Vilhelm Erövraren. Jfr Normandie.

Gånggrift, från stenåldern stannande gravbyggnad, uppförd av på kant ställda hållar, som omsluta en kammare av växlande form o. bilda en gång, vanl. åt s., från denna. I gånggrifternas, som ofta äro täckta av jordhögar, ha vapen, husgeråd o. prydnadsföremål påträffats.

Gångspel, kring en lodrät axel rörlig vals för hemvinding av förhållningstrossar, ankarkättingar m. m., vilken kringvrides med hjälp av instuckna spelbommar.

Gångviken, municipalsamhälle i ö. Medelpad, Sköns kommun, Västerorr. l. 731 inv. (1947).

Gårdaköpsavgift, en i Göteborg förekommande särskild avgift vid fastighetsaffärer (i % av köpeskillingen), som tillfaller staden.

Gårdarrike (fnisl. *Garöariki*) benämndes av forntidens nordbor det av svenska hövdingar grundade ryska riket på grund av dess många »gårdar», dvs. borgar o. städer.



Gårdby, kommun på mel). Öland, Kahn. 1.; Mörbylånga landsf.distr., Ölands doms. 375 inv. (1947).

Gårdeby, kommun i ö. Östergötland. Östergöt. 1. (past.adr. V. Husby); Söderköpings landsf.distr., Hammarkinds, Stegeborgs o. Skärkinds doms. 394 inv. (1947).

Gårdfarihandel (av fsv. *fart*, resande), privilegium, som i äldre tider tillkom inbyggarna i vissa bärad i Västergötland att kring landet saluföra ortens tillverkningar annorlunda än på marknad. Rätten utsträcktes 1864 till rikets alla inv. Sökes hos K. B.

Gårding (av höll. *gorden*, omgjorda), tåg för bärgande av vissa segel. Nockgårdingar sitta fast på seglets stående lik (lodräta sidor), buk gårdingar på undre liket, slabbgårdingar sitta på akterkant.

Gårdsby, kommun i mell. Småland, Kronob. 1. (past.adr. Norrgårda); Norrvinge landsf.distr., Mell. Värends doms. 1,170 inv. (1947).

Gårdsrätt (fsv. *gårdsrätter*), urspr. de rättsnormer, som gällde för besättningarna på de kungl. slotten o. gårdarna; sedermera jämväl för adelns borgar o. gårdar, vilkas gårdsrätt avskaffades 1675. Avsåg huvudsakl. disciplinära bestämmelser.

Gårdstånga, kommun i mell. Skåne, Malmö. 1.; Eslövs landsf.distr., Frosta o. Eslövs doms. 578 inv. (1947). Romansk kyrka med rik interiör, vars altarverk, predikstol, dopfont o. kapellskrank i renässansstil utförts av J. Kremberg.

Gårdvar, egentl. gårdvaktare; vakthund. Gårdveda, kommun i ö. Småland, Kalm. 1.; Måhälla landsf.distr., Aspelands o. Handbörds doms. 587 inv. (1947). Jämtte Måhälla en församling.

Gåsborn, kommun i ö. Värmland, Värml. 1.; Färnebo landsf.distr., Östersysslets doms. 670 inv. (1947).

Gåsfåglar, *Anseri*"nae, underfamilj bland andfåglarna. Näbbnagel ej hakformig, stjärt o. baktår korta. Båda könen till det yttre lika. I Sverige häckande representanter: sädgåsen, grågåsen, fjällgåsen o. gravanden.

Gåsinge-Dillnäs, kommun i mell. Södermanland, Södermani. 1. (past.adr. Gnesta); Daga landsf.distr., Nyköpings doms. 1,376 inv. (1947).

Gåsört, art av växtsläktet *Potentilla*.

Gåva, rättshandling, varigenom en person utan vederlag överlåter något till en annan. Gåva av fast egendom skall ske skriftligt genom gåvobrev. Gåva, som överstiger 3,000 kr., skall enl. kungl. förordn. v. 1941 inom 4 mån. deklarerats hos K. B., där jämväl gåvoskatt skall erläggas. För gåva över 30,000 kr. skall skatt erläggas av enl. lagen v. 1947 om kvarlåtenskapsskatt.

Gåxsjö, kommun i ö. Jämtland, Jämtl. 1.; Hammerdals landsf.distr., Jämtl. n. doms. 992 inv. (1947).

Gäckmast, korf akfre mast på vissa fartyg. Gädga, *Esox lucius*, är en söt- o. bräckvattensfisk, utbredd över Europa, n. Asien samt stora delar av Nordamerika. Glupsk rovfisk. Ehuru köttet är magert, är gäddan mycket uppskattad som matfisk.

Gäddede, kyrkby i Frostvikens kommun, Jämtl. 1. 473 inv. (1946). Vid G. ligger Gäddede försen.

Gäddholm, äldre namn på Tureholm.

Gäddnate, art av örtsläktet *Potamogeton*.

Gälar, till formen mycket växl. tunnväggiga andningsorgan, vilka hos vattendjur förmedla syrsättning inom organismen genom upptagande av syre ur det omgivande vattnet. Hos ryggradsdjur skiljer man på yttre o. inre gälar.

Gälgjutare, en person som arbetar i gul metall.

Gäld, förpliktelse att betala en summa

penningar. — G ä l d e n ä'r, person, som står i skuld till annan. Jfr Borgenär.

Gäldenärsbrott, vissa enl. 23 kap. strafflagen brottsliga gärningar av gäldenär, riktade mot hans borgenärens intresse att erhålla betalning. I regel förutsattes, att gäldenären kommit på obestånd.

Gäldstuga el. g ä l d s t u v a, det vanliga namnet på bysättningshäkte.

Gälfotingar, *Branchiopo'da*, ordning av hinnkräftor av mycket växl. utseende. Namnet ha de på grund av att benens nedre del bär gälblåsar. Hit hör t. ex. vattenlopporna.

Gälkare (till *gäld*, skuld), medeltida ämbetsman, urspr. skatteindrivare.

Gäll el. präst g ä l l (av fsv. *giald*, inkomster av pastorat o. dyl.), pastorat. Num. mest i uttrycket få ett gött g ä l l, få ett fett pastorat.

Gällared, kommun i mell. Halland, Hall. 1. (past.adr. Gunnarsbro); Årstad landsf.distr., Hallands mell. doms. 738 inv. (1947).

Gällaryd, kommun i mel). Småland, Jönk. 1.; Värnamo landsf.distr., Östbo o. Västbo doms. 1,041 inv. (1947).

Gällerstå, kommun i mell. Närke, Örebro 1. (past.adr. Sköllersta); Glanhammars landsf.distr., östernärkes doms. 1,029 inv. (1947).

Gällinge, kommun i n. Halland, Hall. 1. (past.adr. Frillesås); Viske landsf.distr., Hallands n. doms. 513 inv. (1947).

Gällivare, kommun i n. kappland, Norrb. 1.; Hakkas, Gällivare o. Malmbergets landsf.distr., Gällivare doms. 21,272 inv. (1947), därav i Gällivare kyrkostads municipalsamhälle 3,215 o. i Malmbergets kyrkobokföringsdistr. 6,551, varav i Malmbergets municipalsamhälle 3,831. I G. municipalsamhälle länslasarett o. 5 km ö. därom militärt flygfält.

Gällivare domsaga, Norrb. 1., omfattar Jukkasjärvi o. Karesuando tingslag med tingsställen i Vittangi, Kiruna o. Karesuando o. Gällivare tingslag med tingsställe i Gällivare. 40,565 inv. (1947). Domarens adr.: Gällivare.

Gällivare malmberg, Sveriges näst största järnmalmfält, i Malmberget, n. Lappland. Brytningen, som pågått sed. börj. av 1700-t., övertogs på 1860-t. av engelsmän, tills gruvorna 1891 förvärfvades av AB. Gällivare Malmfält, som 1907 överlät dem till Luossavaara-Kiirunavaara AB.

Gällivare tingslag, Norrb. 1., omfattar Gällivare kommun. 21,272 inv. (1947). Gällivare domsaga.

Gällstad, kommun i ö. Västergötland, Älvsb. 1.; Tranemo landsf.distr., Kinds o. Redvägs doms. 1,619 inv. (1947).

Gällstämma, före 1862 gemensam sockenstämma för de socknar, som tillhörde samma gäll (pastorat).

Gallo, stationssamhälle på banan Bräcke—Storlien, Jämtland, Revsunds kommun. 518 inv. (1946). Sägverk.

Gälrävständer, utskott på gälbågarna hos fiskarna; hindrar födan att gå in i gälhålan.

Gämla el. G e m l a, stationssamhälle vid Växjö—Älvesta järnväg. Öja kommun. 471 inv. (1946). Ileksaksfabrik o. pappersbruk.

Gånga, skruvlijespår med jämn stigning i cylindrisk el. i vissa fall konisk yta för två delars hopskrivning. För varje varv, en gånga, upprepas (i ett tänkt tvärsnitt genom axeln o. med ett avstånd = stigningen) exakt samma gångprofil. Efter dennas form särskiljas platt-, trapets-, rull- o. (vanligast) spetsgångor. Stundom förekommer, att flera gånger inpassats mellan varandra, t. ex. två gånga d. skruv med dubbel så stor stigning, som engångad osv. Olika gångsystem, karakteriserade av gångprofil o. stigning, fin-

nas, t. ex. det metriska (S.I.) med stigning i mm o. Whitworths, där stigningen anges i antal gånger per tum. I Sverige hakonstruktionsgångar för t. ex. skruvar o. muttrar standardiserats enl. båda dessa system med resp. beteckningar M o. W samt rörgångar enl. Whitworths med beteckningarna R för cylindriska o. KR för koniska. Därjämte finnas gångar för träskruvar o. pansarrör, Edison-gångar för glödlampor o. ett antal instrumentgångar samt de i För. Stat. standardiserade Seillers (skruvar etc.), A. S. T. P. (rörgångar) o. S. A. E. (automobilskruvar). Gångar kunna svarvas med gängstål, fräsas med gängfräs el. tillverkas i svarv el. för hand med andra specialverktyg, t. ex. gängtappar för hål o. gängsnitt, gängbackar el. gängskiva för bult. Fastspänningsanordningar för dessa äro gånghuvud vid svarvning, gängkloppa, spännhylsa el. gängmutter vid handgångning. Därjämte förekommer rullning el. pressning av gånger i svarv el. gängrullningsmaskin. Mät- o. kontrollinstrument äro gängring för bult, gängtolk för hål, gängvinkel för gängstålets spetsvinkel o. gängmätare, som består av en samling blad med gängprofiler inskurna i kanten.

Gärd. Kam. I äldre tider extra skatt till fyllande av tillfälligt behov: krig, underhåll av slott osv. — Sjöf. Rep. som sidvägen stöttar en gaffel.

Gärde, Natanael, f. ¹/_{6-2/10} 1928, jurist, konsult, statsråd 1930—32, ordf. i processlagberedn. 1932—44, i lagberedn. sed. 1947. Led. av FK 1938—45 (fp). Juridisk författare. Jur. hed.dr i Uppsala 1942.

Gärdeman, uppborädsman inom ett gärdetal, dvs. uppborädsdistrikt i äldre tider.

Gärdemb, kommun i v. Västergötland, Älvsb. 1; Tunhems landsf.distr., Flundre, Väne o. Bjärke doms. 1952 inv. (1947).

Gärdserum, kommun i n.ö. Småland, Kalm. 1. (past.adr. Falerum); Tjarna landsf.distr., Tjuts doms. 1679 inv. (1947).

Gärds härad, Kristianst. 1., omfattar 17 kommuner: Hörröd, Magiehem, Huaröd, Degeberga, Viittskövle, Ö. Sönnarslöv, Everöd, Lyngsjö, Ö. Vram, V. Vram, Linderöd, Aspshult, Djurröd, Träne, Skepparslöv, Vä, Köpinge. 18,261 inv. (1947). Gärds o. Albo domsaga.

Gärds kontrakt, Lunds stift, Kristianst. o. Malmöh. 1., omfattar 19 församlingar. Kontraktsprostens adr.: Åsumtorp.

Gärdslösa, kommun på mell. Öland, Kalm. 1; Borgholms landsf.distr., Ölands doms. 1,018 inv. (1947). — IG. den enda öländska kyrka, som står kvar i sitt medeltida skick (huvudsakl. från 1200-t.).

Gärdslov, kommun i s. Skåne, Malmöh. 1. (past.adr. Näsbyholm); Skurups landsf.distr., Vemmenhögs Ljunits o. Herrestads doms. 655 inv. (1947).

Gärdsmygar, *Troglodytidae*, familj bland tättingarna, hos oss representerad av gärdsmygen, *Troglodytes troglodytes*. Färgen övervägande rödbrun med mörkare tvärlinjer samt gulbruna fläckar. Träffas oftast i rishögar o. snår. Nästan hela Europa, i Sverige upp till N. Jämtland. Sjunger äv. om vintern. Flytt- o. stannfågel. (Se färgplansch.)

Gärds och Albo domsaga, Kristianst. 1., utgör ett tingslag med tingsställe i Degeberga o. omfattar Gärds o. Albo härad. 27,368 inv. (1947). Domarens adr.: Kristianstad.

Gärningsbrev, handling, rörande antagande av gärningsman (sockenhantverkare). Utfärdades av landshövdingen.

Gärningsman. 1. Vid brott den, som utför

den brottsliga handlingen, till skillnad från anstiftare o. delaktig. — 2. Hantverkare på landet under skratiden.

Gärningsören, skatt på sockenhantverkare (gärningsman) för hans yrkesutövning. Upphörde när näringarna frigavs (1846).

Gärs, *Acerina cernea*, med abborren besläktad benfisk. Övan olivbrun med mörkare fläckar o. punkter, sidorna gråblå, buken vit. Längd sällan över 20 cm. Förekommer inom större delen av Europa o. Sibirien. Sötvattensfisk, men äv. i Östersjöns skärgårdar. Kött välsmakande. Kallas ofta snörgärs.



Gärnsås, gods i Ö. Herrestads kommun, Kristianst. 1. Huvudbyggn., delvis från 1500—1600-t., blev hårdhant restaurerad på 1870-t.

Gärsene härad, Älvsb. 1., omfattar 22 kommuner: Alboga, Åsklanda, Broddarp, Eriksberg, Grude, Hov, Hudene, Hällestad, Jällby, Kvinnestad, Källunga, Ijur, Mjälldrunga, Molla, N. Säm, Näringa, Od, Ornunga, Skölvne, S. Björke, Vesene, Ora. 7,832 inv. (1947). Borås domsaga.

Gässie, kommun i s.v. Skåne, Malmöh. 1. (past.adr. Hököpinge); Vellinge landsf.distr., Oxie o. Skytts doms. 334 inv. (1947).

Gäst kallades under medeltiden en person, som uppehöll sig i en stad, där han ej var borgare. För gästerna, som vanl. voro köpmän, gällde en särskild »gästrätt».

Gästgivaregård el. gästgiveri, ställe där resande mot betalning erhålla kost, nattkvarter o. skjuts. Härleda sitt ursprung från de taverner, som tillkommo på 1300-t.

Gästgivares friheter, gemensamt namn för de förmåner, som tid efter annan tilldelats gästgivare o. med privilegietat varit fastade vid gästgiveriherman. Upphörd genom stadgan om skjuts väsendet av 1911 (upphävd genom K. F. 1/4 1933).

Gästning, en allmogens fordom åliggande skyldighet att härberga o. förplåga kungl. personer o. konungens utskickade. Denna urgamla skyldighet ändrades under medeltiden till en ständige skatt, gengärd.

Gästrikland, Norrlands sydligaste o. minsta landskap, vid Bottniska viken. Ingår i Gävleb. l. o. Uppsala ärkestift. 4,600 kvkm, varav 4,168 land. 120,649 inv. (1946), 29 per kvkm land. G. är ett slättland, som i n. och v. höjer sig intill 300 m. Kusten omges av en obetydlig skärgård; största vik är Gävlebukten. Enda större ålv är Dalälven, som i s. bildar gräns mot Uppland. Bl. sjöar Storsjön, Öjaren m. fl. Jordbruk, skogsbruk, fiske, träindustri, malmbrytning, metallindustri. Städer: Gävle o. Sandviken. — G. räknades urspr. som en del av Uppland o. började först mot medeltidens slut föras till Norrland som särskilt landskap. Landskapsvapen, se bild.



Gästriklands västra domsaga, Gävleb. 1., utgör ett tingslag med tingsställe i Störvik o. omfattar kommunerna Ockelbo, Järbo, Ovan-
sjö, Hofors o. Torsåker samt Störviks köping.
32,814 inv. (1947).

Gästriklands västra kontrakt, Uppsala ärke-
stift, Gävleb. 1., omfattar 7 församlingar. Kon-
traktsprostens adr.: Torsåker.

Gästriklands östra domsaga, Gävleb. 1.,
utgör ett tingslag med tingsställe i Gävle o.
omfattar kommunerna Österfärnebo, Hede-
sunda, Arsunda, Valbo, Hille o. Hamrånge samt
Sandvikens stad. 46,251 inv. (1947).

Gästriklands östra kontrakt, Uppsala ärke-
stift, Gävleb. 1., omfattar 8 församlingar. Kon-
traktsprostens adr.: Torsåker.

Gävle, Norrlands största o. äldsta
stad, i s.ö. Gästrikland, Gävleb. 1.,
vid Gavleåns mynning. 43,250 inv.
(1947), därav i Heliga Trefaldighets
församl. 26,029 o. i Staffans för-
saml. 17,221. Förläggningssort för
Hälsinge reg. (I 14). Fångvårds-
anstalt. Säte för länsstyrelsen i
Gävleb. 1. Stor hamn. Metall- o. kemisk-teknisk
industri. Fajansfabrik, bryggerier, spinnerier,
karamellfabriker. Cellulosafabrik (Korsnäs). Ut-
förel av trävaror, metaller o. malm. H. al i in.
läroverk, kommunal flickskola, borgarskola (en-
skild mellanskola, handelsinstitut), dövstums-
skola, folkskoleseminarium. Museum (invigt
1940). länslasarett. Stad redan på 1400-t.
Slottet (se bild), nu länsresidens, uppfördes



1583—1613 o. ombyggdes på 1700-t. Stadsvapen
(se bild). — Namnet (*Gceffla* 1432) är sannolikt
urspr. böjningsform av ett ännam *Gävla*, äldre
namn av Gavleån. *Gävla* betyder 'än vid gavlar-
na'. De 'gavlar', som åsyftas, är de höga åstränd-
arna sträckt ovanför den nuv. stadsbebyggelsen.

Gävleborgs län omfattar Gästrikland, Häl-
singland (utom n.v. hörnet) o. av Dalarna Orsa
finnmark. 19,706 kvkm, 276,812 inv. (1947).
Av länets areal utgör åker o. annan odlad
jord 1,127 kvkm (6 %) o. skogsmark 13,884
kvkm (76 %). G. indelas i 6 domsagor o. 6
tingslag, lydande under Svea hovrätt. I G.
finnas städerna Gävle (residensstad), Söderhamn,
Hudiksvall, Sandviken o. Bollnäs, 2 köpingar,
1 municipalsamhälle o. 47 landskommuner.
Landsbygden är delad i 8 fögderier.

von Göbel [gö'-l], Karl (1855—1932), tysk
botanist, prof. 1881, i München från 1891.
Banbryt. forskn. om förhållandet mellan väx-
ternas utseende o. deras levnadsbetingelser.

von Göben [gö'-j], August (1816—80),
tysk general, deltog i Preussens krig 1849—71.
G:s seger vid St-Quentin i jan. 1871 avgjorde
fälttåget i n. Frankrike.

Gödecke, Peter August (1840—90),
lärare, skriftställare, varm förkämpe för folk-
högskolerörelsen. Översatte Eddan (1877).

Gödel, Vilhelm (1864—1941), bibliotekarie,
1907—31 chef för Riksdagsbiblioteket. Utgav
bl. a. *Sveriges medeltidslitteratur* (1916).

Gödelöv, kommun i s. Skåne, Malmö. 1.
(past.adr. Dalby); Dalby landsf.distr., Torna
o. Bara doms. 348 inv. (1947).

Gödestad, kommun i n. Halland. Hall. 1.
(past.adr. Hunnecstad); Himle landsf.distr., Hal-
lands mell. doms. 248 inv. (1947).

Gödselmedel, ämnen, som tillföras jorden för
att öka tillgången på växtnäringssämnen, i första
hand fosforsyra, kali o. kväve. Utgöras dels av
naturliga gödselmedel, ss. gödsel o. urin, o. dels
av handelsgödselmedel, vilka efter huvud-
beståndsdelen indelas i fosfat-, kali- o. kväve-
gödselmedel samt blandade gödselmedel.

Gödäker, by i mell. Uppland, Tensta kom-
mun, med ett gravfält från äldre järnåldern.

Göinge, del av n. Skåne, omfattande Ö. o.
V. Göinge hd. N. delen, den egentl. Gö-
ingebygden, är karg o. småbergig. Här
utkämpades många strider under 1600- o.
1700-t. Jfr Snapphanar.

Göje månad, folklig benämning på februari.
Gök, *Cuculus canorus*, partåg fågel av
ungef. en sparvhöks storlek, rygg o. hals skif-



fergrå, undersidan ljus
med mörkare tvärlinjer,
stjært o. vingar långa,
honan ofta på översidan
rödbrun med svarta
tvärfläckar. Mest be-
kant för sitt säregna låte

»ko-ko» o. för sin egendomliga vana att lägga
sina ägg i andra fåglars bon. Lever av insekter.
Hela Europa. Flyttfågel.

Gökhem, kommun i mell. Västergötland,
Skarab. 1.; Vilske landsf.distr.. Skarabygdens
doms. 665 inv. (1947).

Göksholm, gods i n.ö. Närke, Stora Mellösa
kommun, Örebro l. Huvudbyggnaden uppfördes
i början av 1300-t., tillbyggdes på 1500-t. o.
ändrades år 1800. Här mördades Engelbrekt.
Tillhörde 1336—1655 ätten Natt och Dag o.
sed. 1852 i ätten Leijonhufvuds ägo.

Gökstenen, runsten i Härads kommun,
Södermani. 1., med motiv ur Sigurdsagan.

Göktyta, *Jynx trochiloides*, en hackspettfågel
med i spetsen rundade, mjuka stjärtpenor.
Finspråklig av brunt, grått o. svart. N. Europa
intill Pyreneerna o. Alperna samt i v. Sibirien.
I Sverige till Jämtland o. Ångermanland.

Gökärt, art av örtsläktet *Lathyrus*.
Göling, *Sjöv*. Enklaste slags hisstyg, bestående
av ett rep, draget genom ett el. två enkla block.

Göm-bös, G y u l a (1886—1936), ungersk
politiker. Blev 1929 general, 1929—32 försvars-
minister, därefter ministerpresident till sin död.
G. organiserade det s. k. nationella enhetspartiet,
följde en antisemit, politik o. i jordbruksfrå-
gan nationalsocialist, förebilder.

Gömfröiga växter, avdelningen *Angiosper-
mae* av fanerogamerna.

Göpp'ingen, stad i delstaden Wiirttcmburg-
Badcn, s. Tyskland (Wiirttcmburg), vid Neckars
bifl. Till. 23,000 inv. (1933). Klädesindustri.
Alkaliska källor.

Göran,
Sankt, ka-
tolskt helgon,
jfr Georg den
hellige. Monu-
mentalskulptur
av snidat, målat
o. förgyllt trä,
benämnd Sankt
Göran och dra-
ken, skänktes
till Storkyrkan
i Sthlm av Sten
Sture d. ä. till
minne av se-
gern vid Brun-
keberg. Den fullbordades 1489 av Bernt Notke
o. är i sitt slag en av medeltidens märkligaste
(se bild). En kopia i brons upställdes 1912—13
i Köpmanbrinken, Sthlm. — J. Roosval: Nya
St: Göransstudier (1924).



Göran Persson (omkr. 1530—68), prästson, ämbetsman, Erik XIV:s beryktade gunstling. Fyllt av uppkomlingens hat mot högadeln underbläste G. Eriks misstänksamhet mot denna o. bär som åklagare i konungens högsta nämnd främst ansvaret för de blodiga förföljelserna mot både fräse o. ofrälse personer. Sturemorden voro en följd av hans inflytande över konungen men ledde till att G. under dennes ånger föll i onåd o. dömdes till döden; snart erhöi han dock offentlig upprättelse. Under belägringen av Sthlm 1568 utlämnade besättningen G. till hertigarna, som läto martera honom till döds. Trots skuggsidorna i G:s karaktär kan han ej fränkännas duglighet o. politisk blick.

Göranzon, Gustaf, f. ²²/₆ 1886, industriman, verkst. dir. i Svenska cellulosa AB. sed. 1947, i dess Sundsvallsbolag 1936—46.

1. Göransson, Göran Fredrik (1819—1900), industriidkare, uppfinnare, märkesman inom svensk stålindustri, bl. a. genom sin förbättring av bessemermetoden. På G:s initiativ anlades Sandvikens järnverk.

2. Göransson, Fredrik, f. ⁷/_g 1879, sonson till G. F. G., industriman, verkst. dir. vid Sandvikens järnverk 1920—48. Ordf. i Sveriges industriförb. 1939—42. Ordf. för den sv. delegation, som deltog i den internationella handelskonferensen i För. Stat. nov. ⁴/₄₄. Har bl. a. utgivit *Hur man sköter sitt folk* (1927).

Göransson, Åke (1902—42), målare, autodidakt, verksam i Göteborg. Hans koloristiskt sällsynt finstämda, stundom visionära, starkt problemfyllda måleri uppmärksammades först 1941, sed. han blivit sinnessjuk.

Gördelkänsla, känsla av en ringformig sammansnörning av bälen. Förekommer vid sjukdomar i ryggmärgen, ss. ryggmärgsvinsot.

Görgei [görr'-], Arthur (1818—1916), ungersk general, besegrade under upproret 1848—49 kroater o. österrikare. Aug. 1849 överlät Kossuth diktaturen till G., som emellertid gav sig med hären åt de med österrikkarna samverkande ryssarna. Förut hyllad som nationalhjälte ansågs G. därefter utan grund för förrädare.

Göring [gö'-], Hermann (1893—1946), tysk nationalsocial. politiker, riksmarskalk (1940). Utmärkte sig under Första världskr. som flygare o. blev 1922 chef för de nationalsocialistiska stormavdelningarna (SA). Särades vid Hitlers kuppförsök i München 9 nov. 1923 o. vistades utomlands till annekten 1927. Han invaldes i riksdagen 1928, blev 1930 ledare för dess nationalsocial. grupp o. aug. 1932 riksdagspresident. Vid Hitlers maktövertagande 1933 blev G. rikminister o. vid »uppreisningen» 30 juni 1934 spelade han en avgörande roll. 1935 blev G. chef för det nyupprättade flygvapnet, 1936 generalöverste o. ledare för den industriella fyraårsplanen, 1938 generalfältsmarskalk. G. ställdes 1945 inför krigsförbrytelse-domstolen i Nürnberg o. dömdes okt. 1946 till döden men lyckades begå självmord några timmar före avrättningen. 1922—31 var G. gift med svenskan Karin Fock o. från 1935 med skådespelerskan Emmy Sonnemann. G. var herostratiskt ryktbar för sin fåfänga.



Görlin, Helga, f. ²⁶/₈ 1900, operasångerska (sopran), sed. 1927 vid Kungl. teatern i Sthlm, hovsångerska 1941. Sed. 1931 g. m. A. Hilton.

Görlitz [görr'-], stad i delstaten Sachsen, s.ö. Tyskland (Nieder-Schlesien), vid Lausitzer Neisse. 93,000 inv. (1939). Vackra gamla bygg-

nåder. Stora yllefabriker, G. intogs 1639 av svensarna.

von Görres [görr'-], Johannes (1776—1848), tysk historiker o. skriftställare, prof. i München 1827. Utg. ett arb. om Swedenborg o. gjorde sig känd som ivrig försvarare av katolicismen. — Görresgesellschaft, tysk sammanslutning, bildad 1876 till minne av J. v. G. o. med syfte att främja vetenskapen i det katolska Tyskland.

Görslov, kommun i s.v. Skåne, Malmö. 1. (past.adr. Nordanå); Arlövs landsf.distr., Torna o. Bara doms. 237 inv. (1947).

von Görtz [görts], Georg Heinrich (1668—1719), frih., statsman, sökte som sitt hemlands, Holstein-Gottorps, allena rådande minister (1709—14) förgäves hindra danskarnas intagande av hertigdömet under Stora nord.

kriget. G. gick då i Karl XII:s tjänst o. blev från 1716 dennes främste rådgivare. Genom allehanda våldsåtgärder o. hejdlos utgivning av sedlar, nödmynt osv. lyckades han finna medel till krigets fortsättande. G. försök att splittra Sveriges fiender genom separatfred med Ryssland el. England misslyckades trots hans diplomatiska fintlighet. Efter Karl XII:s död blev G. avrättad. Hans verk har i senare tid bedömts mycket olika; somliga se i honom företrädsvis äventyraren, andra ämnat till en stor statsman.



Görväln, gods i Järfälla kommun, Sthlms l. Huvudbyggn. uppfördes av pfälzgreven Adolf Johan, som genom gifte 1661 erhöi godset.

Görz och Gradiš'ca, före 1919 österrik, kronland, tillhöra nu Italien under namnet Gorizia.

Görälven, Västerdalälvens ena källflod, upprinner i Norge.

Gös. Sjö. Mindre flagga vid förstaven på örlogsfartyg till ankars. Zool. En befisk, *Lucioperca lucioperca*. Ryggen gråbrunaktig till olivbrun, sidorna ljusare, buken vit. Längd ända till över 1 m. Mellaneuropa, ö. om Elbe, samt s. Sibirien. I Sverige på spridda ställen i ö. delarna, helst i sjöar med lerbotten. Rovfisk. Uppskattad matfisk.



Gösch'en, tyskt bokförlag, grundat i Leipzig 1785 av Georg Joachim G. (1752—1828). Kämt genom *Sammlung Gösch'en*, en serie starkt koncentrerade vetenskapliga översikter.

Gösch'en/en, by i s. mell. Schweiz, kant. Uri, vid Reuss o. St. Gotthardstunnelns n. ände. 1,000 inv.

Gösslunda, kommun i n.v. Västergötland, Skarab. 1. (past.adr. Tolsjö); Iäckö landsf.distr., Kinnefjärdings, Kinne o. Källands doms. 1,228 inv. (1947).

Göstake, fartygsflaggstång för ut för gösen. Göstrings härad, Östergöt. l., omfattar 13 kommuner: Appuna, Hov, Bjälbo, Allhelgona, Järstad, Högbj, Hogstad, Väderstad, Rinna, Ekeby, Åsbo, Blåvik, Malexander. 12,448 inv. (1947). Folkungabygdens domsaga.

Göstrings kontrakt, Linköpings stift, Östergöt. l., omfattar 13 församlingar. Kontraktsprestens adr.: Strålnäs.

Göt, block av i form stelnad metall.

Göta artilleriregemente (A 2), Göteborg, uppstod vid det stora artilleriregementets delning 1794, kallades 1892—1904 Första Göta artilleriregemente.

Göta flygflottilj (F 9), jaktflottilj, förlagd till Säve kommun (n.v. om Göteborg).

Göta hovrätt, överdomstol belägen i Jönköping. Jfr Hovrätt.

Göta ingenjörkår (Ing 2), Eksjö, härstammar från ett 1873 uppsatt sapperkompani, som 1878 utökades till sapperbataljonen, vilken 1892 fick sitt nuv. namn.

Göta kanal, trafikled mellan Sjötorp vid Väneren o. Mem vid Slätbaken. Längd 182 km, varav 87.4 bearbetade delar; bredd i allm. 14 m på botten, 26 m vid vattenytan, djup 3 m, 58 slussar. Byggt 1810—32, under ledning av B. von Plåten till 1829. Tills. m. Trollhätte kanal bildar G. en 387 km lång vattenväg tvärs över Sverige. — Frågan om Göta kanal, som är av mycket gammalt datum, blev aktuell genom Trollhätte kanals öppnande 1800. År 1809 beviljade riksdagen 1 la mill. kr. till arbetets påbörjande. Kostnaderna uppgingo inalles till nära 16 mill. kr. Hundraårsminnet av G:s tillblivelse firades 1932 med monumentavtäckning vid Bergs slussar.

Götaland, den sydligaste huvuddelen av Sverige; omfattar urspr. landskapen Öster- o. Västergötland, Småland, Öland o. Dalsland, vartill genom erövringar fogats Bohuslän, Skåne, Halland, Blekinge o. Gotland. Genom Kolmården o. Tiveden avspärrat från övr. Sverige stod G. i förhistorisk tid i föga beröring med detta. Invånarna, kallade götar efter sin tidigaste bosättning, trakten kring Göta älv, kommo emellertid senare i strid med svearna o. blevo på 500- el. 600-t. underkuvade av dessa, varigenom en svensk helstat uppstod.

Göta lejon, fäste ö. om Göteborg, byggt 1687—94.

Göta livgarde, *Sthlm*, härstammade från den 1773 uppsatta tredje bataljonen av Änkedrottningens livregemente, kallades 1809—94 Andra livgardet o. fick sistnämnda år sitt nya namn. G. indrogs genom 1936 års härordning o. upphörde 1939.

Göta pansarlivgarde (P 1), *Enköping*, uppsatt jämlikt 1942 års riksdagsbeslut. Ett kompani är ständigt detacherat till Gotlands infanteriregemente (*Visborgs slätt*).

Götar, det nordgermanska folk, som, urspr. bosatt vid Göta älv, därifrån utvandrat till hela nuv. Väster- o. Östergötland. Jfr Götaland.

Göta trängkår (T 2), *Skövde*, uppsattes från 1891 under namnet Göta trängbataljon, kallades 1901—04 Första Göta trängkår o. fick sistn. år sitt nuv. namn.

Göta trängkårs kompani i Nora (T 2 N) uppsattes jämlikt 1942 års riksdagsbeslut.

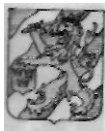
Götaverken, Sveriges största skeppsvarv, på Hisingen i Göteborg. Upp till 20,000 tons fartyg kunna byggas. Flytdocka med 18,000 tons lyftkraft. Här ha byggts flera oceanångare o. örlogsfartyg, bl. a. pansarbåtarna Sverige 0. Drottning Victoria. Åges av AB. Götaverken, Göteborg, grundat 1841, bolag 1906, nuv. namn 1917. Aktkap. 16.5 mill. kr. 1948. Verkst. dir. K. E. Jacobson (sed. 1947). Till G. hör äv. Öresundsvarvet i Landskrona.

Göta älv, Vänerns avloppsalv, delar sig vid Kungälv i två armar, omslutande ön Hisingen. Den norra, *Nordre älv*, mynnar i Älvefjorden av Kattegatt, den södra, som bibehåller namnet G., bildar i nedre loppet Göteborgs hamn o. mynnar i Älvsborgsfjorden. G. bildar Trollhättefallen (33 m). Längd: 91 km. Bl. bifloder: Sæveån.

Göteborg, Sveriges andra stad o. förnämsta handels- o. sjöstad, belägen i Västergötland vid Göta älvs s. arm, nära utloppet. 325,563 inv. (1947). Säte för landshövdingen i Göteborg. o. Bon. 1. o. biskopen i Göteborg. stift. Hovrätt för v.

Sverige. Förläggningssort för bl. a. 2:a flygeskadens stab (E 2), Göta art.reg.te (A 2), Göta flygflottilj (F 9), Göteborgs luftvärnsskär (Lv 6), Älvsborgs kustart.reg.te (KA 4). Örlogsstation o. varv. — G:s äldsta delar buro en höll. prägel med kanaler, num. dock till största delen igenfyllda. Av G:s äv. efter höll. mönster anlagda befästningar återstår skansarna Göta lejon, Kronan (av Erik Dahlbergh) o. ett vallgravsparti. Under 1700-t. började G. få det enhetliga utseende, som länge utmärkte staden, främst genom de efter varandra följande stadsarkitekterna J. E., B. W. o. C. W. Carlberg. Nyare stadsdelar äro bl. a. Masthugget, Västra Frölunda o. Majorna i v., Haga o. Annedal i s.v., Vasastaden, Johanneberg, Lorensbergsområdet o. Landala i s., Gårda, Lunden, Redbergslid, Gamlestaden o. Bö i ö. o. Lundby i n. — Av gator märkas de fyra Hamngatorna, Kungsgator, Kungssportsavenyen, Vasagatan o. Linnégatan, av parker Slottsskogen med Naturhist. mus., Trädgårdsföreningens park, Bot. trädgårdens naturpark, Keillers park samt Kungs- o. Vasaparkerna. I stadens mitt ligger Gustav Adolfs torg med Gustav II Adolfs staty av Fogelberg. Bl. övriga monument märkes Milles' Poseidonbrunn på Götaplatsen, vid vilken ligger Konstmuseet, Konsthallen, Konserthuset (uppf. 1935 av arkitekt N. E. Eriksson) o. Stadsteatern (1934; arkitekt Carl Bergsten), vidare märkes Sjömanstornet (av Ivar Johnson) vid Sjöfartsmuseet. G. har högre allmänna läroverk, högre samskola, realskola för gossar, samrealskola, komm. flickskolor, folkskolesem., socialinstit., tekn. gymnasium, navigationsskola m. fl. Bl. vetenskapl. o. kulturella institutioner märkas Göteborgs högskola, Chalmers tekniska högskola, Statens skeppsprovvningsanstalt, Handelshögskolan, Stadsbiblioteket, Landsarkivet, Göteborgs museum, delvis inrymt i f. d. Ostindiska kompaniets hus (av Hårleman), Botaniska trädgården, Oceanografiska institutet, Rödhäka konstslöjdmuseet, Sjöfartsmuseet m. fl. Teatrar: Stora teatern, Stadsteatern. Största sjukhus är Sahlgrenska. Kyrkligt indelas G. i 13 församlingar (Annedals, Gamlestads, Gustavi domkyrkoförs., Haga, Jokannebergs, Karl Johans, V. Frölunda, Kristine, Lundby, Masthuggs, Oskar Fredriks, Vasa, Örgryte, vartill kommer Tyska församlingen). G. är Sveriges förnämsta exporthamn o. har ett flertal rederier o. skeppsvarv. Hamnen har n km kajlängd (över hälften med djup av 5 m el. mera). Frihamn (1.3 kms kajlängd 9 m:s djup). Industrien är betydande (omkr. 400 fabriker) o. omfattar framför allt metall-, textil- o. livsmedel. — *Hist.* G. grundades under Gustav II Adolfs tid, sedan dessförinnan på skilda platser i den nuvarande stadsdelen närhet flera stadsbildningar uppstått o. gått under. Gustav II Adolf uppmannade holländare att inflytta, o. staden fick 1621 stora privilegier, bl. a. rang av riksstånd o. en burggreve som styresman. Sin särställning förlorade G. under enväldet men blev dock tack vare sitt läge snart rikets andra stad. Särsk. efter Ostindiska handelskompaniets stiftande (1731) o. under Napoleonstiden utvecklades G. starkt. 1923 firade staden med en utställning 300-årsminnet av sin tillvaro (1621—1921); från denna kvarstår Lisebergs nöjesfält. — Namnet (*Göteborg* 1605) är bildat efter mönster av Nya Lödöses äldre namn *Gölhaholm*. Dess urspr. betydelse har varit antingen 'västgötarnas borg' el. 'borgen vid Götaälv'. (Se plansch å nästa sida.)

AB. Göteborgs Bank, Göteborg o. *Sthlm*. Grundat 1848. Aktiekap. 54,687,500 kr. (1948). Huvudkontor i Göteborg, centralkontor i *Sthlm*





Göteborg. 1. Kronhuset 2. Gustav Adolfs torg 3. Ostindiska kompaniets hus 4. Gatenhjelmska huset 5. Skansen Kronan 6. Poseidon 7. Domkyrkan 8. Stadsteatern 9. Torslanda flygstation 10. Sv. Amerika Linjens hus 11. Sannegårdshamnen 12. Sjöfartsmuseet 13. Kvinnan vid havet (Sjömanstornet).

samt 107 avdelningskontor. Har i sig upptagit flera andra banker. Verkst. dir. Th. Bengtsson (sed. 1939).

Göteborgs domprosteris norra kontrakt, Göteborgs stift, Älvsb. l., omfattar 19 församlingar. Kontraktsprestens adr.: Upphärad.

Göteborgs domprosteris södra kontrakt, Göteborgs stift, Göteb. o. Bohus l., omfattar 22 församlingar. Kontraktsprestens adr.: Göteborg.

AB. Göteborgs Handelsbank, Göteborg. Grundat 1897. 1919, då AB. Industribanken upptogs, ändrades namnet till AB. Nordiska Handelsbanken, 1925 ånyo ändrat till nuv. Aktiekap. 20 mill. kr. (1948). 50 avdeln.kontor, huvudsakl. i v. Sverige. Verkst. dir. O. Andersson (sed. 1944).

Göteborgs Handels- och Sjöfarts-Tidning (»G. H. T.», »Handelstidningen»), liberal, sed. 1845 daglig tidning i Göteborg, grundad 1832. Højdes under S. Å. Hedlunds långa redaktörskap (1852—96) till ett av landets främsta organ. 1917—45 var T. Segerstedt chefredaktör o. satte främst som sin uppgift att försvara den individuella friheten mot kollektivistiskt tryck, särsk. det nationalsocialistiska. Han efterträddes av Knut Petersson. Bl. medarb. V. Rydberg (1855—76) o. K. Warburg.

Göteborgs högskola, grundad 1887, öppnad 1891, omfattar den humanistiska fakultetens flesta ämnen samt dessutom nationalekonomi o. oceanografi. Grundad på o. i 27 år upprätthållen genom donationsmedel (fonder 1947 c:a 11 mill.). Sed. 1918 har högskolan årligt bidrag av staden. Hade h. t. 1947 18 professorer o. 620 studenter. Förvaltas av en styrelse med av Kungl. Maj: t utsedd ordf.; sed. den 1894 fick rätt att anställa akad. esamina, är G. underställt universitetskanslern. Som universitetsbibliotek fungerar Göteborgs stadsbibliotek (grundat 1890).

Göteborgs kungl. vetenskaps- och vitterhetssamhälle, lärt och vittert samfund i Göteborg, grundat 1773 av M. G. Wallenstrålc; nuv. namn 1778.

Göteborgs luftvärnsskär (I v 6), Göteborg. Uppsattes jämlikt 1942 års riksdagsbeslut.

Göteborgs Morgonpost, daglig konservativ morgontidning i Göteborg, grundad 1896 genom utbrytning av Göteborgs-Posten. Redaktör 1913—32 C. H. Wigert-Lundström, sed. 1937 S. Neander-Nilsson.

Göteborgs museum stiftades 1861, huvudsakl. på initiativ av S. Å. Hedlund. Samlingarna, som urspr. inrymdes i f. d. Ostindiska kompaniets hus (av Härleman), äro nu fördelade inom tre byggnader: Gamla museibyggnaden med historiska, arkeologiska o. etnografiska samlingar, Naturhistoriska museet, uppfört 1916—22 i Slottsskogen, Konst-museet, uppf. 1923, som bl. a. inrymmer Fiirstenbergskå galleriet.

Göteborgs och Bohus län omfattar Bohuslän o. av Västergötland kusten vid Kattegatt. 5,151 kvkm, varav 4,963 land; 523,594 inv. (1947). Av länets areal utgöra åker o. annan odlad jord 1,132 kvkm (22 %) o. skogsmark 1,687 kvkm (32 %). G. indelas i 5 domsagor o. 5 tingslag, lydande under Hovrätten för västra Sverige. I G. finnas 7 städer (residenstad: Göteborg), 41 municipalsamhällen o. 85 landskommuner, landsbygden delas i 6 fögderier.

Göteborgs-Posten, daglig, urspr. konservativ, sed. 1896 liberal Göteborgstidning, grundad 1858. Red. 1904—26 Edv. Alkman, därefter H. Hjørne, under vars ledning G. utvecklats till Väst kustens mest spridda tidning.

Göteborgs stift, grundat 1620, då Gustav II Adolf lade församlingarna i s. Västergötland under en i Göteborg boende superintendent. Stiftet omfattar nu Göteb. o. Bohus l., Hall. l. samt s. och v. delarna av Älvsb. l. med 14 kontrakt, 127 pastorat, 249 lands- o. 24 stadsförsamlingar. 15,012 kvkm, 771,602 inv. (1946).

Göteborgssystemet, ett system för motarbetande av rusedrycksmissbruk, gående ut på att rätten till spritutskänkning överlämnas till bolag, vilkas överskott (utöver 5 % till aktieägarna) anslås till nykterhetsfrämjande ändamål; det första bolaget grundades i Göteborg 1865. Jfr Stockholmssystemet.

Götene, kommun i n. Västergötland, Skarab. l.; Kinne landsf.distr., Kinnefjärdings, Kinne o. Kållands doms. 2,159 inv. (1947), därav i Götene municipalsamhälle 1,922.

Göter, benämning på medlemmarna i Götiska förbundet o. anhängare av dettas idéer.

Götteryd, kommun i s.v. Småland, Kronob. l.; Markaryds landsf.distr., Sunnerbo doms. 2,014 inv. (1947).

Göteve, kommun i raell. Västergötland, Skarab. l. (past.adr. Floby); Vilske landsf.distr.. Skarabygdens doms. 440 inv. (1947).

Göthe [jō-], Erik Gustaf (1779—1838), bildhuggare, lärjunge till Sergel. Bl. hans verk, som visa en något torr klassicism, märkes *Karl XIII:s staty* i Kungsträdgården i Sthlm. Han utförde äv. gjutjärnsspiran på Riddarholmskyrkan i Sthlm i nygotik.

Göthe [jō-], Georg (1846—1933), konsthistoriker, museiman. Utgav utmärkta kataloger, bl. a. över Nat.mus:s o. Gripsholms (1925) målningssamlingar samt grundläggande arb. om Sergel (1898, 1900, 1921).

Götiska förbundet, samfund, bildat 1811 i Sthlm på initiativ av Jakob Adlerbeth i syfte att återuppliva »de gamle Göters frihetsanda, mannamod o. redliga sinne». I förbundets tidskrift *Iduna* (1811—24) offentliggjorde Geijer sina nordiska dikter o. Tegnér de först författade sångerna av »Frithiofs saga». Bl. övriga medlemmar A. A. Afzelius, Z. F. Råäf, P. H. ting, C. A. Agardh, B. v. Beskow m. fl. Efter tidskriftens upphörande avtynade förbundet.

Götisk stil, äldre benämning på gotisk stil. Götlanda. 1. Kommun i n. Västergötland, Skarab. l. (past.adr. Tidån); Tidans landsf.distr., Vadsbo doms. 1,343 inv. (1947). — 2. Kommun i n.ö. Närke, Örebro l.; Glanshammars landsf.distr., östernärkes doms. 2,079 inv. (1947).

Götmetall, smidbart järn (götjärn) el. stål (göstål) av bessemer-, martin-, degelståls- el. heroulttillverkning.

Göttingen [gō-], stad i delstaten Nieder-sachsen, n. v. Tyskland (prov. Hannover, Preussen), vid Lcine. 47,000 inv. (1939). Berömt univ., invigt 1737 samt säte för Max Planck Gcsellschaft. Rådhus från 1300-t.

Göttinger Dichterbund [bontj cl. Hainbund, en i Göttingen 1772 stiftad sammanslutning mellan tyska skaldar (Voss o. Hölty m. fl.), som bekämpade fransk-klassicismen o. ivrade för en nationell tysk diktning.